

ISSN : 1304-8120

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
Kahramanmaraş Sütçü İmam University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

CİLT / Volume
4

SAYI / Number
1-2

YIL / Year
2007

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
Kahramanmaraş Sütçü İmam University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Sahibi /Publisher

Prof. Dr. A. Nafi BAYTORUN
Rektör / Rector

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Haluk ALKAN (Başkan / Editor)

Yrd. Doç.Dr. İ. Ethem TAŞ (Bşk. Yrd. / Assc. Editor)

Yrd. Doç. Dr. Cem ENGİN (Bşk. Yrd. / Assc. Editor)

Prof. Dr. Ahmet Hamdi AYDIN (Üye / Member)

Prof. Dr. Mehmet ÖZKARCI (Üye / Member)

Yrd. Doç. Dr. İbrahim KIR (Üye / Member)

Yrd. Doç. Dr. Mevlüt ERDEM (Üye / Member)

Sekreteryaya / Secretary

Arş. Gör. Gülferah BOZKAYA

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin ilgi alanlarına giren, çok yönlü olarak tartışma, araştırma ya da uygulamalar sonucunda üretilen bilimsel çalışmaları ve çözümleri içeren “**hakemli**” bir dergidir. Dergi Yılda iki kez yayımlanır.

Adres:

Sosyal Bilimler Dergisi
Yayın Komisyonu Başkanlığı
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
AVŞAR KAMPUSU-KAHRAMANMARAŞ

Tel : 0 344 219 10 70
: 0 344 219 10 87
: 0 344 219 10 96
Faks : 0 344 219 10 45

E-mail: ksusbd@ksu.edu.tr

Dizgi

Yrd. Doç. Dr. İ. Ethem TAŞ

Kapak Tasarım

Okt. Arif GÜRLER

Baskı

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Basımevi

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
Kahramanmaraş Sütçü İmam University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet H. AYDIN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir DENİZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. H. Çetin BEDESTENCİ	Çağ Üniversitesi
Prof. Dr. H. Ezber BODUR	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Hakkı ÖZSABUNCUOĞLU	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. M. Şerif ŞİMŞEK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa PİRİLİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat KÜÇÜKSAVAŞ	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin DEMİR	Başkent Üniversitesi

Not: İsimler unvan ve alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

HAKEMLER / Referees

Prof. Dr. Adnan ÇELİK	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. A. Hamdi AYDIN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AKTAN	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AKYILDIZ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÖZGÜVEN	İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Dursun ARIKBOĞA	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Emine G. NASKALI	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Erdiñ TOKGÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan ALKİN	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Erinç YELDAN	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Eriřah ARICAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Erol MANİSALI	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Gül den ÜLGEN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. H. Avni EGELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KA VRUK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim KA VAZ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan DA ĞI	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İsa ÖZKAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İsrail KURTCEPHE	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Kerem ALKİN	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Kerim YA VUZ	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Kurban ÜNLÜÖNEN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Merih PA YA	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nazan GÜNA Y	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Neře KUMRAL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Niyazi BERK	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nuray ALTU Ğ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz ESEN	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AYDOĖUŐ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KÜÇÜKAHMETOĖLU	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Z. ORHAN	Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Osman OKKA	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Rezzan TATLIDİL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Salim KOCA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Selahaddin ÖĞÜLMÜŞ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Suat OKTAR	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Tiğınçe OKTAR	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Türel YILMAZ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel UYSAL	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer TUNCA	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Zekai ÖZDEMİR	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulkadir BULUŞ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet AY	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet BEŞKAYA	Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Doç. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Arif ÖZSAĞIR	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşen KAYA	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Belkıs KÜMBETLİOĞLU	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Beril DEDEOĞLU	Galatasaray Üniversitesi
Doç. Dr. Birol AKGÜN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent GÜNŞOY	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Ercan GEGEZ	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Erhan ARSLANOĞLU	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Fuat ERDAL	Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Gülden AYMAN	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Gülden ÜLGEN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Haluk ALKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Haluk SOYUER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Harun ARIKAN	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ÖRNEK	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. İlhan ERDEM	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ŞİŞMAN	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet TIRAŞ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet TÜRKAY	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Muhsin KAR	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Doç. Dr. Murat DOĞANLAR	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa APAYDIN	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KİBAROĞLU	Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ÖZER	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Münevver ÇETİN	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Orhan ÇOBAN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Osman ÇEVİK	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Rasim YILMAZ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Recep VARÇIN	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Salih BARIŞIK	Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Doç. Dr. Sami TABAN	Eskişehir Orhan Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar PİRTİNİ	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Seyhan TAŞ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman ÇALDAK	Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman DEĞİRMEN	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur YILDIRIM	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Utku UTKULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Yıldırım Beyazıt ÖNAL	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Yüksel ÖZTÜRK	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman BORAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali Sait ALBAYRAK	Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ayşegül KİBAROĞLU	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Burak ATAMTÜRK	İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bülent BALI	Işık Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cem SAATÇIOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Deniz BÖRÜ	Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Enver DÖŞYILMAZ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul KIZILKAYA	İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KIR	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İ. Ethem TAŞ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İlkay YILMAZ	Mersin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İrfan ERTUĞRUL	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Lütfi ALICI	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet SARAÇ	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Metin MERİÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Muharrem ZERENLER	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nuri ADIYEKE	Mersin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özgür TONUS	Anadolu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Recep BOZTEMUR	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sevilay KAHRAMAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tuncay Turan TURA BOĞLU	Mersin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yasin BOYLU	Muğla Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yücel AYRIÇAY	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Not: İsimler unvan ve alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

1.	Rahmi YAMAK, Zehra ABDİOĞLU	1
	Fisher Hipotezinin Testi: Güçlü ve Zayıf Form	
	<i>Test of The Fisher Hypothesis: Strong and Weak Form</i>	
2.	Ersan ÖZGÜR	11
	Katılım Bankalarının Finansal Etkinliği ve Mevduat Bankaları ile Rekabet Edebilirliği	
	<i>Financial Influence Of Participation Banks and Competitive with Deposit Banks</i>	
3.	İdris DEMİR	21
	Natural Gas Relationship Between Russia And Turkey In Early 2000s	
	<i>2000'li Yılların Başlarında Rusya ile Türkiye Arasındaki Doğal Gaz İlişkisi</i>	
4.	Ali KUYAKSİL	29
	Hukuk Devleti Kavramı ve Türkiye'de Gelişimi	
	<i>Rule Of Law Concept And Its Development In Turkey</i>	
5.	Emine GÜMÜŞSOY	45
	Mehmed Emin Resulzâde ve Milliyetperver Bir Mecmua; Azerî Türk	
	<i>Mehmed Emin Resulzâde and a Nationalist Journal: Azeri Turk</i>	
6.	Mehmet Fetih YANARDAĞ	57
	Ölümünün Ellinci Yılında Yahya Kemal Beyatlı'ya Göre Şiir	
	<i>Poetry According to Yahya Kemal Beyatlı in 50th Year After his Death</i>	
7.	Mehmet Nasih TAĞ	63
	Efficiency of Internal Capital Markets in Diversified Firms: An Empirical Analysis	
	<i>Çeşitlendirmeye Gitmiş Firmalarda İç Sermaye Piyasalarının Verimliliği: Ampirik Bir Analiz</i>	
8.	Münevver ÇETİN	71
	Küreselleşme Sürecinde Olan Avrupa Birliği Sigorta Sektörü Üzerine Bir Araştırma : İtalya Ve Hollanda Örneği	
	<i>A Search On The Euinsurance Sector In The Process Of Globalization: Case Of Netherland And Italy</i>	

9. **Emel BAHAR**..... 83
Perakende Sektörü Ve Market Markaları
Retail Markets And Private Labels
10. **Atilla KARAHAN, Mustafa LAMBA, Mustafa KÜÇÜKİLHAN**..... 91
Hastanelerde “Öğrenen Örgüt” Bilinç Düzeyinin Ölçülmesi
Measuring The Conscious Level Of The Learner Organization In The Hospitals
11. **İzzet LOFÇA**..... 99
A Need For Comprehensive Approach to Human Rights after 9/11: Promise of Civilizations’ Alliance
11 Eylül’den Sonra İnsan Haklarına Bütüncül Bir Yaklaşım: Medeniyetler İttifakının Geleceği
12. **Osman AKÇAY, Ahmet Hamdi AYDIN**..... 111
Polis Yönetimi Ve Uygulamalarında Karar Verme Süreci
Decision Making Process In Police Administration And Practices
13. **Mehmet ALAGÖZ**..... 127
1980 Sonrası Türkiye’nin İhracat Yapısındaki Değişim ve Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Uygulama
An Application Of The Relationship Between The Change In The Structure Of Export Of Turkey And Growth In The Post 1980 Era
14. **Ahmet BEŞKAYA, Ömer MANAN**..... 135
Ekonomik Özgürlükler İle Ekonomik Performans Arasındaki İlişki Ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme
The Relationship Between Economic Freedom And Economic Growth – Development And An Evaluation For Turkey

Fisher Hipotezinin Testi: Güçlü ve Zayıf Form

Prof. Dr. Rahmi YAMAK¹, Arş. Gör. Zehra ABDİOĞLU²

¹Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF

²Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF

ÖZET: Fisher hipotezi, nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Bu çalışmanın amacı, Fisher hipotezinin Türkiye’de geçerli olup olmadığını 1990-2006 dönemi üçer aylık veri seti kullanarak test etmektir. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye’de söz konusu dönem itibarıyla hem güçlü hem de zayıf formda Fisher etkisi geçerlidir. Ayrıca ampirik sonuçlar nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasında uzun dönemde var olan ilişkinin kısa dönem için de geçerli olduğunu göstermektedir. Çalışmaya göre, Türkiye’de parasal değişkenler ekonominin reel kesimini etkilememektedir.

Anahtar Kelimeler: Fisher Hipotezi, HEGY Testi, Koentegrasyon Analizi.

Test of The Fisher Hypothesis: Strong and Weak Form

ABSTRACT: The Fisher hypothesis suggests a positive relationship between nominal interest rate and inflation rate in the long run. The aim of this study is to test the Fisher hypothesis in Turkey for the period of 1990-2006, using quarterly data. According to the results, the strong and the weak forms of Fisher effect are valid in Turkey for the period of 1990-2006. In addition, the empirical evidence supports the short run relationship between nominal interest rate and inflation rate, also. According to the study, monetary variables do not affect real sector of the economy variables in Turkey.

Keywords: Fisher Hypothesis, HEGY Test, Co integration Analysis

GİRİŞ

İktisat literatüründe üzerinde en çok tartışılan konulardan biri olan faiz-enflasyon ilişkisi, ilk kez Fisher (1930)’in “Faiz Teorisi” adlı eseri ile ele alınmıştır. Fisher bu eseri ile nominal faiz oranının, reel faiz oranı ile beklenen enflasyon oranının toplamına eşit olduğunu ileri süren ve kendi adıyla da anılan Fisher eşitliği kavramını iktisat literatürüne kazandırmıştır. Fisher eşitliği, nominal faiz oranı ile enflasyon arasında birebirlik bir ilişki bulunduğunu, reel faiz oranının ise enflasyondan bağımsız olduğunu ve ekonominin reel faktörleri tarafından belirlendiğini öngörmektedir.

Nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasında uzun dönemli birebirlik ilişkinin varlığını ifade eden Fisher hipotezinin ampirik geçerliliği koentegrasyon analizi çerçevesinde ele alınmaktadır. Nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasında koentegre ilişkisinin varlığı uzun dönemde birebirlik bir ilişkinin varlığını doğrulamaktadır. Reel faiz oranının ortalama ve varyansının ele alınan dönem itibarıyla sabit olması yani serinin seviyesinde durağan olması güçlü formda Fisher etkisinin varlığına işaret etmektedir. Zayıf formda Fisher etkisi ise, reel faiz oranının seviyesinde durağan olmasını ancak nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasında uzun dönemde birebirlik ilişkinin varlığını zorunlu kılmaktadır.

Fisher hipotezi iktisat literatüründe sıkça ele alınan konular arasında yer almaktadır. Gerek Türkiye’de ve gerekse yurt dışında birçok iktisatçı söz konusu hipotezin geçerliliğini farklı yaklaşımlar kullanarak test etmiştir. Türkiye’de Fisher hipotezinin geçerliliğini test eden Turgutlu (2004) ve Şimşek ve Kadılar (2006), çalışmalarında serilerin mevsimsellik

özelliklerine değinmemişlerdir. Türkiye’de 1990–2006 dönemi üçer aylık veri seti ile güçlü ve zayıf formda Fisher etkisinin geçerliliğinin test edilmesini amaçlayan bu çalışmada ise seriler açısından son derece önemli olan mevsimsel bileşen üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde ilk önce teorik çerçeve sunulmuştur. Daha sonra literatürde var olan çalışmalar ve sonuçları ele alınmıştır. İzleyen bölümde Fisher hipotezinin Türkiye’de geçerliliğini test etmek amacıyla kullanılan veri seti ve yöntem sunularak bulgular tartışılmıştır.

TEORİK ÇERÇEVE

Fisher teorisi parasal büyümedeki artışın nominal faiz oranlarını artıracakını öngörmektedir. Nominal ve reel faiz oranları arasındaki fark ilk kez Fisher’in yatırımlarda dalgalanma teorisi altında ele alınmıştır. Fisher denklemi aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$(1+i_t) = [1 + E_{t-1}(i_t^*)][1 + E_{t-1}(\pi_t)] \quad (1)$$

i_t : t döneminde vadesi gelmiş bir bononun nominal faiz oranını,

$E_{t-1}(i_t^*)$: t döneminde vadesi gelecek bononun t-1 dönemindeki beklenen reel faiz oranını,

$E_{t-1}(\pi_t)$: Bono piyasasında t-1 döneminde t dönemi için beklenen enflasyon oranını ifade etmektedir.

Enflasyon oranının düşük olması durumunda $E_{t-1}(i_t^*) * E_{t-1}(\pi_t)$ ifadesinin çarpımı anlamsız olmaktadır. Bu nedenle (1) numaralı denklem (2) numaralı denklem şeklinde ifade edilebilir.

$$i_t = E_{t-1}(i_t^*) + E_{t-1}(\pi_t) \quad (2)$$

(2) numaralı denklemde hem $E_{t-1}(i_t^*)$ hem de $E_{t-1}(\pi_t)$ gözlemlenemeyen değişkenlerdir. Eğer beklentiler rasyonel ise, Fama (1975)'nin ifade ettiği gibi, gerçekleşen enflasyon oranı şu şekilde yazılabilir.

$$\pi_t = E_{t-1}(\pi_t) + \varepsilon_t \quad (3)$$

(3) numaralı denklemde ε_t , enflasyonun tahmin hatasını ifade etmektedir. Sıfır ortalama ve sabit varyansa sahiptir ve ayrıca t-1 döneminde mevcut tüm bilgiden bağımsızdır.

Fisher hipotezi aynı dereceden entegre olmuş nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasındaki uzun dönem denge ilişkisini öngördüğü için reel faiz oranı uzun dönemde sabit kalmak zorundadır. Dolayısıyla, Fisher eşitliği reel faiz oranının, nominal faiz oranı ile beklenen enflasyon oranı arasındaki farka eşit olduğunu göstermektedir. Fisher hipotezine göre reel faiz oranı sadece geçici şoklardan etkilenmektedir. Beklenen enflasyondaki herhangi bir sürekli şok ise nominal faiz oranlarını etkilemektedir. Bu durum uzun dönemde enflasyon ve nominal faiz oranları arasında birebirlik bir ilişkinin olduğunu ifade etmektedir.

π_t 'nin tesadüfi yürüyüş sergilediği düşünülürse enflasyon oranı (4) numaralı denklemdeki gibi tanımlanabilir.

$$\pi_t = \pi_{t-1} + \mu_t \quad (4)$$

Bu durumda $E_{t-1}(\pi_t) = \pi_{t-1}$ şeklinde ifade edilebilir. (4) numaralı denklemdeki μ_t , sıfır ortalama ve sabit varyansa sahip bir hata terimidir.

Eğer ampirik çalışmalarda beklenen enflasyon oranı bağımlı değişken olarak kullanılırsa tahmin edilmesi gereken denklem (5) numaralı denklemdir.

$$E_{t-1}(\pi_t) = \alpha + \beta i_t + u_t \quad (5)$$

(5) numaralı denklemde u_t hata terimini göstermektedir ve $\beta=1$ olması Fisher etkisinin geçerli olduğunu ifade etmektedir. Mishkin (1992) izlenerek (5) numaralı denklem (6) numaralı denklem şeklinde yeniden yazılabilir.

$$\pi_t = \alpha + \beta i_t + \eta_t \quad (6)$$

(6) numaralı denklemin hata terimi $\eta_t = \varepsilon_t + u_t$ olarak tanımlanmaktadır.

LİTERATÜR

Nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasındaki ilişkinin incelendiği ilk çalışma Fisher (1930)'in "Faiz Teorisi" adlı çalışmasıdır. Fisher bu eseriyle nominal faiz oranının beklenen enflasyon oranı ile reel faiz oranının toplamına eşit olduğunu ileri sürerek kendi adıyla ifade edilen "Fisher Eşitliği" kavramını literatüre kazandırmıştır. Fisher (1930), çalışmada beklenen enflasyon oranı ile nominal faiz oranları arasında birebirlik bir ilişkinin bulunduğunu, reel faiz

oranlarının ise enflasyon oranından bağımsız olduğunu savunmuştur. Fisher (1930), ABD ve İngiltere'de yüzdelerle fiyat değişimleri ile faiz oranlarını karşılaştırmak amacıyla sırasıyla 1890-1904 ve 1820-1924 dönemini kapsayan üçer aylık verileri analiz etmiştir. İngiltere'de bono faiz oranı ile fiyatlardaki yüzdelerle değişim arasında 1820-1864 dönemi için korelasyon katsayısının -0.459, 1898-1924 dönemi için 4 yıllık gecikme ile söz konusu korelasyonun 0.623, 6 yıllık gecikme için ise 0.678 olduğunu tespit etmiştir. Fisher (1930), ABD'de nominal faiz oranı ile fiyat değişim oranı arasında en yüksek korelasyon katsayısının 0.406 olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Fisher (1930), ayrıca yıllık veri setini kullanarak ABD'de 1890-1927, İngiltere'de ise 1820-1924 dönemini de ele almıştır. Fisher (1930), gecikmesi dağıtılmış yapı varsayımıyla enflasyonist beklendiğinin faiz oranlarını anlık etkilemediğini belirlemiştir. Nominal faiz oranı ile beklenen enflasyon oranı arasındaki korelasyon katsayısı ABD için 0.86, İngiltere için ise 0.98 olarak hesaplanmıştır. Fisher (1930), nominal faiz oranlarının genelde fiyat artışları ile yükseldiği, fiyat azalışları karşısında ise düştüğü sonucuna varmıştır.

Fisher (1930)'in çalışmasından sonra enflasyon ile nominal faiz oranları arasındaki ilişkinin boyutu iktisat literatüründe sıkça ele alınan konuların başında gelmiştir. Birçok iktisatçı farklı ekonomiler itibarıyla söz konusu hipotezin geçerliliği üzerine araştırma yapmışlardır. Bu çalışmaların başında Sargent (1969)'in çalışması gelir. Sargent (1969), 1902-1940 dönemi ABD yıllık veri seti ile gerçekleştirmiş olduğu çalışmada beklentiler formatında gecikmesi dağıtılmış bir model yardımı ile Fisher hipotezini destekleyici bulgulara ulaşmıştır. Sargent (1969), II. Dünya savaşı öncesi dönemini ele almıştır. Fisher'i izleyerek beklenen enflasyonu tahmin etmek amacıyla bugünkü enflasyon ve geçmiş dönem enflasyon oranlarının gecikmesi dağıtılmış bir fonksiyonunu kullanmıştır. Çalışmada gecikme ağırlıklarının geometrik olarak azaldığı varsayılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre gecikmesi dağıtılmış fiyat değişimi değişkeni nominal faiz oranının önemli bir belirleyicisidir.

Fisher hipotezini inceleyen bir diğer çalışma Gibson (1970) tarafından gerçekleştirilmiştir. Gibson (1970), çalışmada 1869-1941 ve 1942-1965 dönemi ABD veri seti ile Fisher hipotezini test etmiştir. Çalışmada nominal faiz oranları ile beklenen fiyat değişim oranı arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Gibson (1970)'a göre bugünkü fiyatlardaki bir değişimin beklentilere etkisi uzun bir döneme yayılır ve bu etki uzun dönemde gerçekleşir. Fiyat değişim oranındaki yüzde 1'lik artış, takip eden 10 yıl boyunca kısa dönem faiz oranlarını yüzde 3 artırırken uzun dönem faiz oranlarını yüzde 16 artırmaktadır.

Gibson (1972) diğer bir çalışması ile 1952-1970 dönemi ABD aylık veri setini kullanarak

gözlemlenmiş veri seti yardımıyla fiyat beklentilerinin faiz oranının önemli bir belirleyicisi olduğu şeklinde bulgular edinmiştir.

Fisher hipotezini etkin piyasa varsayımıyla ele alan Fama (1975), 1953-1971 dönemi ABD aylık veri seti ile gerçekleştirmiş olduğu çalışmada bono piyasasının 1 ile 6 aylık nominal faiz oranı kapsamında etkin olduğunu ve piyasanın gelecek dönem enflasyon oranları konusunda mevcut tüm bilgiden yararlandığını belirlemiştir. Fama (1975), gelecek dönem fiyat değişimlerinin bugünkü faiz oranı tarafından belirlendiğini tespit etmiştir. Ayrıca 1 ile 6 aylık bonoların denge beklenen reel faiz oranlarının söz konusu dönem boyunca sabit olduğunu yönünde bulgulara ulaşmıştır. Fama (1975)'ya göre rasyonel tahminler fiyat beklentileri ile ilgili mevcut tüm bilgiyi kullanacaklardır. Ona göre etkin piyasa hipotezi geçerlidir.

Carlson (1977), Livingston veri setini 1953-1971 dönemi itibarıyla ele alarak Fama (1975)'nin elde ettiği bulguları reddetmiştir. Carlson (1977)'a göre kısa dönem faiz oranları gelecek dönem enflasyon oranının etkin bir tahminicisi değildir. Kısa dönem faiz oranındaki değişimler enflasyon oranındaki değişimi tahmin edememektedir ve beklenen kısa dönem reel faiz oranları dikkate değer bir değişime sahip değildir. Carlson (1977)'a göre enflasyon oranı hakkındaki bilgi tam olarak faiz oranları tarafından sağlanamamaktadır, bu bilgi istihdam/nüfus değişkeni yardımı ile etkin bir biçimde sağlanabilir.

Fisher hipotezini ele alan başka bir çalışma da Tanzi (1980)'nin çalışmasıdır. Tanzi (1980), farklı yapılarıdaki enflasyonist beklentiler hipotezini kullanarak faiz oranı davranışlarını test etmiştir. Tanzi, 1952-1975 dönemi ABD veri setini kullanarak gerçekleştirmiş olduğu çalışmada enflasyonist beklentiler ile faiz oranı arasında uzun dönemde birebir ilişkinin olduğu yönünde bulgulara ulaşmıştır. Ancak istihdam/nüfus değişkenini analize dahil ettiğinde Carlson (1977)'u destekleyici sonuçlar elde etmiştir. Fama (1975)'nin bulgularının reddedildiği çalışmada gelir vergisinin enflasyonist şartlar altında nominal faiz oranları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya göre ABD'de 1952-1975 döneminde bireyler mali liberizasyondan olumsuz yönde etkilenmişlerdir.

Tanzi (1980)'nin çalışmasından sonra Mishkin (1982), OECD ülkelerinin reel faiz oranlarını 1967-1979 dönemi itibarıyla incelemiştir. Nominal faiz oranlarının ABD, Kanada ve İngiltere'de reel oranlardaki hareketliliğin iyi bir göstergesi olmadığını savunan Mishkin, söz konusu ülkelerde nominal faiz oranının para politikası açısından yanıltıcı bir gösterge olduğunu tespit etmiştir. Tersine Fransa, Almanya, Hollanda ve İsviçre'de reel ve nominal oranlar arasında güçlü pozitif korelasyonlara rastlandığını ve böylece bu ülkelerde nominal faiz oranlarının para politikası açısından ABD, İngiltere ve Kanada'ya göre daha az yanıltıcı bir gösterge niteliği kazandığını ifade

etmiştir. Çalışmada 7 ülkede de reel faiz oranları ile beklenen enflasyon arasında güçlü negatif ilişkiler olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Bu ülkelerde yüksek enflasyon beklentisi yüksek nominal faiz oranına işaret ederek Fisher etkisinin varlığını doğrulamaktadır. Fisher etkisi ABD, İngiltere ve Kanada'da geçerli iken, Fransa, Almanya, Hollanda ve İsviçre için güçlü sonuçlar sergilememektedir. Çalışmada Fama (1975)'nin savaş sonrası dönemde ABD nominal faiz oranı hareketlerinin reel oranlardaki hareketlerden ziyade beklenen enflasyon hareketleri ile etkileşim içinde olduğu yönündeki bulguları desteklenmiştir.

Huizinga ve Mishkin (1984), çalışmalarında 1959-1981 ABD aylık veri setini kullanarak ex ante reel faiz oranı ve farklı risk karakteristiğine sahip 7 menkul değer nominal faiz oranları ile enflasyon oranı arasındaki ilişki üzerinde durmuşlardır. 1978 öncesi dönemde enflasyon ile nominal faiz oranları ve ex ante reel faiz oranları arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Ex ante reel faiz oranından ziyade 3 aylık ABD hazine bonusu nominal faiz oranının beklenen enflasyondaki değişimi gösterdiğini ifade etmişlerdir. Hisse senetlerinin ex ante reel faiz oranları ile bonoların reel faiz oranları arasındaki ilişkilerin 1979 sonlarına doğru değişim gösterdiği yönünde de bulgulara ulaşmışlardır.

Atkins (1989), ABD ve Avustralya ekonomilerinde Fama (1975)'nin 1953-1971 dönemini ele alarak üçer aylık veri seti yardımıyla gerçekleştirmiş olduğu çalışmada, vergi sonrası nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasında uzun dönem ilişkinin varlığı üzerinde durmuştur. ABD ve Avustralya'da vergi sonrası nominal faiz oranı ile enflasyon arasında koentegre ilişkisi saptayan Atkins (1989), söz konusu ülkeler için enflasyon oranının, vergi sonrası nominal faiz oranının Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Fisher hipotezinin ABD'de geçerliliğini test eden Mishkin (1991), 1964-1986 dönemi aylık veri setini kullanmıştır. Mishkin (1991) çalışmada uzun ve kısa dönem Fisher etkilerinin geçerliliklerini ele alırken aynı zamanda hipotezin bazı dönemlerde geçerliliğini sürdürürken bazı dönemlerde neden geçerli olmadığı sorusuna da yanıt bulmaya çalışmıştır. Mishkin (1991)'e göre enflasyon ve faiz oranı serileri birlikte trend sergilediklerinde ve aralarında güçlü bir korelasyon olduğunda uzun dönem Fisher etkisinin geçerliliği söz konusu olmaktadır. Özellikle de savaş sonrası (1979 öncesi) dönemde enflasyon ve faiz oranı serilerinde stokastik trendin bulunması uzun dönem Fisher etkisinin geçerliliği açısından güçlü bulgular sunmaktadır. 1982 ile 1979 dönemi arasında ve II. Dünya savaşı öncesi dönemde enflasyon serisi stokastik trende sahip olmadığı için Fisher etkisi ABD'de bu dönem itibarıyla geçerli değildir.

Wallace ve Warner (1992), 1948-1990, 1953-1990, 1953-1979 ve 1953-1971 dönemi üçer aylık veri

seti ile ABD’de kısa ve uzun dönem faiz oranlarının enflasyon üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Johansen ve Juselius (1990) koentegrasyon testi yardımı ile 1948:1–1990:4 döneminde kısa ve uzun dönem Fisher etkisinin geçerli olduğu şeklinde bulgular elde etmişlerdir. Ayrıca faiz oranının yapısal bekleyişler teorisi hususunda destekleyici sonuçlara ulaşmışlardır. Faiz oranları ile enflasyon arasındaki birebirlik ilişki çalışmada reddedilememiştir.

Mishkin ve Simon (1995), 1962–1993 dönemine ilişkin üçer aylık veri setini kullanarak Avustralya’da Fisher etkisinin geçerliliği üzerinde durmuşlardır. Elde edilen sonuçlara göre Avustralya’da nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusu iken kısa dönem Fisher etkisi geçerli değildir. Dolayısıyla, faiz oranlarındaki uzun dönemli değişimler enflasyonist bekleyişlerin göstergesi niteliğindedir.

Hawtrey (1997), vergi öncesi ve vergi sonrası nominal faiz oranlarını kullanarak uzun ve kısa dönem Fisher etkilerinin Avustralya ekonomisi için geçerliliğini test etmiştir. Çalışmada ele alınan dönem finansal liberizasyon süreci öncesi ve sonrası olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Hawtrey (1997), Johansen koentegrasyon testi yardımıyla finansal liberizasyon öncesinde uzun dönem Fisher etkisinin geçerli olmadığını, ancak liberizasyon sonrası dönemde uzun dönem Fisher etkisinin özellikle de vergi sonrası faiz oranı açısından geçerli olduğunu tespit etmiştir.

Lungu (1998), 1972-1998 döneminde İngiltere’de nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasında koentegrasyon ilişkisinin var olup olmadığı üzerinde durmuştur. Çalışmasında 1980’lerin başında nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasında uzun dönem ilişkisinin bulunduğunu ifade etmiştir. Özellikle de 1972-1980 dönemi için nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasında uzun dönem ilişkisinin bulunmamasından dolayı tüm dönem boyunca söz konusu değişkenler arasında koentegrasyon olmadığını tespit etmiştir.

Hewarathna (2000), çalışmasında 1986–1995 dönemine ilişkin aylık veri seti ile Sri Lanka’da Fisher hipotezinin geçerliliğini test etmiştir. Çalışmada enflasyon oranı ve faiz oranı serilerinde deterministik ve stokastik mevsimsel bileşen olup olmadığı üzerinde durulmuş ve enflasyon serisinin deterministik mevsimsel bileşen içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. X-11 yöntemi ile mevsimsellikten arındırılan enflasyon oranı serisi ile faiz oranı serisi arasında gerçekleştirilen koentegrasyon analizi sonuçları güçlü formda Fisher etkisinin Sri Lanka’da geçerli olmadığını, zayıf formda Fisher etkisinin ise söz konusu ülkede geçerli olduğunu göstermiştir.

Berument ve Jelassi (2002), Türkiye’nin de içinde bulunduğu 14’ü gelişmekte olan ve 12’si gelişmiş ülke ekonomileri için gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarında Fisher hipotezinin geçerliliği üzerinde durmuşlardır. Çalışmaya göre gelişmekte olan 14 ülkenin 7’sinde güçlü formda Fisher hipotezi

reddedilirken gelişmiş 12 ülkeden sadece 3’ünde hipotez reddedilmiştir. Elde edilen sonuçlar Fisher hipotezinin güçlü versiyonunun gelişmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelere göre daha geçerli olduğunu göstermiştir.

Ghazali ve Ramlee (2003), uzun dönem Fisher etkisinin G7 ülkelerinde geçerli olup olmadığını test etmişlerdir. G7 ülkeleri (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD) için 1974–1996 aylık veri setini kullanarak ARFIMA modeli yardımı ile enflasyon oranı ile faiz oranı arasındaki uzun dönem ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışmada Berument ve Jelassi (2002)’nin tersine gelişmiş ekonomilerde gelişmekte olan ekonomilere göre uzun dönem Fisher etkisinin geçerliliğinin zayıf olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Granville ve Mallick (2004), İngiltere’de Fisher hipotezinin geçerliliğini 1900–2000 dönemi yıllık veri seti ile test etmişlerdir. Johansen koentegrasyon testi sonuçlarına göre İngiltere’de söz konusu dönemler itibarıyla nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasında uzun dönem ilişki söz konusudur.

Türkiye’de Fisher hipotezinin geçerliliği üzerinde duran Turgutlu (2004), 1987–2003 üçer aylık veri setini kullanarak parçalı koentegrasyon testi yardımıyla Türkiye’de Fisher hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Şimşek ve Kadılar (2006), Türkiye’de uzun dönem faiz oranı ile enflasyon oranının uzun dönemde birlikte hareket edip etmediğini 1987(1)-2004(4) dönemi itibarıyla test etmişlerdir. Her iki serinin de aynı dereceden entegre olmamaları dolayısıyla Pesaran vd.’nin kullandığı yaklaşımla serilerin koentegrasyon olup olmadıklarını incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar Fisher hipotezinin Türkiye için geçerli olduğunu göstermiştir.

Yamak ve Tannöver (2007), Gibson paradoksunun Türkiye’de 1990–2006 döneminde geçerli olup olmadığını test etmişlerdir. Genel fiyat düzeyi ile faiz oranı arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığını sınamak amacıyla Pesaran vd. (2001) testini kullanan Yamak ve Tannöver (2007), Keynes’lerin ifade ettiği gibi uzun dönemde nominal faiz oranından genel fiyat düzeyine doğru tek yönlü bir ilişkinin söz konusu olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Fisher etkisinin Türkiye’de geçerli olup olmadığını test etmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada 1990(1)-2006(4) dönemi üçer aylık veri seti kullanılmıştır. Nominal faiz oranı olarak kullanılan 3 ay vadeli mevduat faiz oranı TCMB (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası) elektronik veri dağıtım sisteminden alınmıştır. Enflasyon serisini elde etmek amacıyla TÜFE (Tüketici Fiyatları Endeksi,

1987=100) serisinden yararlanılmıştır¹. TÜFE serisi de TCMB elektronik veri dağıtım sisteminden alınmıştır.

Çalışmada enflasyon oranı ve faiz oranı serilerinin durağanlık testleri iki yaklaşım kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu testlerden birincisi yaygın kullanım alanı olan ADF (Augmented Dickey Fuller) testidir.

ADF testi için tahmin edilen denklemler (7) ve (8) numaralı denklemlerdir. (7) numaralı denklem; sabitli, (8) numaralı denklem ise sabitli ve trendli ADF denklemlerini göstermektedir. ADF denklemlerinde olası oto korelasyonun önlenmesi için bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri denklemin sağ tarafına açıklayıcı değişken olarak ilave edilmiştir. ADF denklemlerinde bağımlı değişkenin gecikme uzunluklarının belirlenmesi için Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılmıştır.²

$$\Delta y_t = \beta + \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \phi_i \Delta y_{t-i} + v_t \quad (7)$$

$$\Delta y_t = \beta + \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \phi_i \Delta y_{t-i} + \gamma \text{trend} + v_t \quad (8)$$

Yukarıdaki denklemlerde y_t ; durağanlığı incelenen değişkeni, β , δ , ϕ ve γ ; katsayıları, v_t ; hata terimini ve p ise optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Çalışmada ADF birim kök testi yanında ayrıca üçer aylık serilerin mevsimsel birim kök içerip içermediklerini tespit etmek amacıyla HEGY (1990) (Hylleberg, Engle, Granger ve Yoo) testi de kullanılmıştır. Aylık ve üçer aylık makroekonomik zaman serilerindeki en önemli bileşenlerden biri olan mevsimsel bileşen 1980'li yıllara kadar zaman içinde sabit yani deterministik olarak kabul edilmiştir. Ancak Box ve Jenkins (1976), mevsimsel birim kök içerdikleri için zaman serilerinin durağan olmadıklarını ortaya koymuşlardır. Mevsimsel birim kök konusunda Hylleberg, Engle, Granger ve Yoo (1990)'nun çalışmaları üçer aylık veri seti açısından, Beaulieu ve Miron (1993)'ün çalışmaları ise aylık veri seti açısından literatürde önemli çalışmalar olarak kabul edilmektedir.

Türkiye'de özellikle de dini bayram günleri ve Ramazan ayının tekabül ettiği tarihlerin yıldan yıla değişmesi mevsimsel birim kök itibariyle önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üçer aylık serilerin mevsimsel olarak entegre olup olmadıkları ve eğer entegre olmuşlarsa hangi frekanslarda entegre oldukları HEGY (1990) testi

yardımı ile tespit edilmektedir. HEGY testine göre mevsimsel birim kök taşıyan üçer aylık zaman serilerinde dördüncü fark alınarak serideki mevsimsel bileşen ortadan kaldırılabılır. HEGY testinde mevsimsel birim kök amacıyla oluşturulan denklem aşağıda gösterilmiştir.

$$\Delta_4 Y_t = \gamma_1 Y_{1t-1} + \gamma_2 Y_{2t-1} + \gamma_3 Y_{3t-2} + \gamma_4 Y_{3t-1} + \varepsilon_t \quad (9)$$

(9) numaralı denklemde yer alan değişkenlerin tanımları sırasıyla aşağıdaki gibidir:

$$\Delta_4 Y_t = (1 - L^4) Y_t$$

$$Y_{1t} = (1 + L + L^2 + L^3) Y_t$$

$$Y_{2t} = -(1 - L + L^2 - L^3) Y_t$$

$$Y_{3t} = -(1 - L^2) Y_t$$

Hylleberg, Engle, Granger ve Yoo (1990) dördüncü dereceden farkı 3 bileşene ayırmıştır:

$$1 - L^4 = (1 - L)(1 + L)(1 + L^2)$$

Birinci dereceden fark bileşeni olan $(1-L)$; uzun dönemde yani sıfır frekansta entegre olmuş bileşeni, $(1+L)$; altı aylık frekansta entegre olmuş bileşeni, $(1+L^2)$ ise 1/3 ve 3/4 mevsimsel frekanslarında entegre olmuş bileşeni ifade etmektedir.

Mevsimsel birim köklerin varlığının test edilebilmesi için aşağıdaki sıfır ve alternatif hipotezlerin test edilmesi gerekmektedir.

Sıfır Hipotezleri	Alternatif Hipotezler	Frekanslar	Test İst.
$H_0: \gamma_1=0$	$H_1: \gamma_1 < 0$	$I_0(1)$	τ
$H_0: \gamma_2=0$	$H_1: \gamma_2 < 0$	$I_{1/2}(1)$	τ
$H_0: \gamma_3=\gamma_4=0$	$H_1: \gamma_3 \neq 0$ ve/veya $\gamma_4 \neq 0$	$I_{1/4}(1)$	F

HEGY testinde $H_0: \gamma_1=0$ hipotezinin reddedilmemesi serinin sıfır frekansta mevsimsel birim kök içerdiği anlamına gelirken $H_0: \gamma_2=0$ ve $H_0: \gamma_3=\gamma_4=0$ hipotezlerinin reddedilmemesi serinin mevsimsel frekanslarda birim kök taşıdığı anlamına gelmektedir.

Çalışmada HEGY ve ADF testi yardımıyla serilerin entegre dereceleri belirlendikten sonra enflasyon ve nominal faiz oranları arasındaki koentegrasyon analizi için Johansen-Juselius (1988) koentegrasyon yöntemi kullanılmıştır. Johansen (1988) prosedürü bir matrisin rankı ile onun karakteristik kökleri arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Teste göre karakteristik köklerin sayısı (10) numaralı iz (trace) ve (11) numaralı maksimum özdeğer (max) istatistikleri ile belirlenebilir.

$$\lambda_{\text{trace}}(r) = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (10)$$

$$\lambda_{\text{max}}(r, r+1) = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad (11)$$

¹ Enflasyon = $\frac{TÜFE_t - TÜFE_{t-1}}{TÜFE_t} * 100$

² $AIC = \left(\frac{RSS}{n} \right) e^{2k/n}$ formülü ile gecikme uzunluğunun belirlenmesi için

kullanılan bir yöntemdir. RSS, Hata kareleri toplamını ifade eder. En küçük AIC değerine karşılık gelen gecikme uzunluğu optimal gecikme uzunluğu olarak belirlenir.

(10) ve (11) numaralı eşitliklerde λ_i ; karakteristik birim köklerin tahmini değerini, T; gözlem sayısını ve

Johansen koentegrasyon testine göre, hesaplanan iz ve maksimum özdeğer istatistikleri Johansen ve Juselius (1990) tarafından türetilen kritik değerler ile karşılaştırılmak suretiyle koentegrasyon ilişkisinin olup olmadığı belirlenir. Hesaplanan iz ve maksimum özdeğer istatistikleri kritik değerlerden büyük ise seriler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğuna karar verilir.

Çalışmada uzun dönem ilişkilerin koentegrasyon testi yardımıyla ortaya konulmasının ardından kısa dönem dinamiklerin belirlenmesi amacıyla Engle-Granger hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. Hata düzeltme modeli, (12) ve (13) numaralı denklemlerin tahmin edilmesi suretiyle gerçekleştirilmiştir.

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta y_{t-i} + \sum_{i=1}^n \delta_i \Delta x_{t-i} + \lambda EC_{t-1} + \varepsilon_t \quad (12)$$

$$\Delta x_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^m \gamma_i \Delta x_{t-i} + \sum_{i=1}^n \pi_i \Delta y_{t-i} + \theta EC_{t-1} + v_t \quad (13)$$

(12) ve (13) numaralı denklemlerde x ve y; değişkenleri, α , β , δ , λ , φ , γ , π , θ ; katsayıları, ε ve v ; hata terimlerini, EC ise hata düzeltme terimini ifade etmektedir.

Hata düzeltme modelinde, nedensellik ilişkisinden söz edebilmek için hata düzeltme terimlerinin (EC_{t-1}) katsayılarından en az bir tanesinin negatif ve

r ise koentegrasyon vektörlerinin sayısını ifade etmektedir

istatistiksel olarak anlamlı olması ya da (12) numaralı denklemde δ veya (13) numaralı denklemde π katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir.

BULGULAR

Türkiye’de faiz oranları ile enflasyon oranı arasındaki olası ilişkiyi tespit amacıyla gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada, özellikle de enflasyon serilerinin yüksek stokastik mevsimsellik içermeleri dolayısıyla mevsimsel birim kök testi olan HEGY (1990) yaklaşımı kullanılmıştır. Tablo 1’den de görüleceği üzere, bir kere tüketici fiyat endeksinden hesaplanan enflasyon oranı değişkeni sabitli, sabitli-mevsimsel kukla değişkenli, sabitli-trendli, sabitli-trendli-mevsimsel kukla değişkenli regresyon denklemlerinde mevsimsel birim köklere sahiptir. Aynı zamanda söz konusu değişkenin sabitli ve trendli model dışındaki tüm denklemlerde sıfırcı frekansta birim kök taşıdığı da görülmektedir.

HEGY testi sonuçları nominal faiz oranları açısından ele alındığında 3 ay vadeli nominal faiz oranının mevsimsel frekanslarda herhangi bir birim köke sahip olmadığı görülmektedir. Ancak seri sıfırcı frekansta birim kök içermektedir

Tablo 1. Mevsimsel Birim Kök (HEGY) Testi

Seriler	Deterministik Regresörler	p	γ_1	γ_2	γ_3	γ_4	$\gamma_3 = \gamma_4$
ENFLASYON ORANI	-	4	-1.252	-2.133**	-3.408**	0.112	5.813**
	C	4, 8	0.764	-1.608	-2.961**	-0.234	4.427**
	C, Seas	0	-1.080	-4.108**	-5.928**	0.018	17.569**
	C, Trend	4, 8,12	-3.776**	-1.799	-2.760**	0.067	3.810**
	C, Seas, Trend	0	-2.789	-4.236**	-5.967**	0.217	17.838**
NOMINAL FAİZ ORANI	-	0	-0.806	-4.739**	-3.546**	-3.698**	16.839**
	C	0	-1.205	-4.778**	-3.646**	-3.617**	17.077**
	C, Seas	0	-1.178	-4.693**	-3.551**	-3.546**	16.409**
	C, Trend	0	-2.577	-4.722**	-3.813**	-3.345**	16.578**
	C, Seas, Trend	0	-2.534	-4.625**	-3.735**	-3.293**	16.101**

Not: Mevsimsel birim kök için HEGY (1990) tarafından sunulan tablo kritik değerleri kullanılmıştır. **: üzerinde bulunduğu istatistiğin 0.05 anlamlılık seviyesinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Bağımlı değişken gecikmeleri 0.05 düzeyinde anlamlı olan gecikmeler göz önüne alınarak tespit edilmiştir. p; gecikme uzunluğunu, C; sabit terimi, Seas; mevsimsel kukla değişkeni, trend ise trend değişkenini temsil etmektedir.

Enflasyon oranı serisinin mevsimsel frekanslarda birim köke sahip olması serinin stokastik mevsimsel bileşen içerdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla da enflasyon oranı serisinin mevsimsellikten arındırılarak kullanılması doğru bir yol olacaktır. Seri stokastik mevsimsellik içerdiği için X12-ARIMA yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmıştır. X12-ARIMA yöntemi mevsimselliğin doğrusal olarak ayrıştırıldığı hareketli ortalama tekniğine dayanır, fakat daha detaylı olmakla birlikte her türlü seriye kolaylıkla uygulanabilen bir

yöntemdir. X12-ARIMA yöntemi, serinin seviyesinde bulunan dış-etki, yapısal kırılma ve takvim etkilerinin belirlenmesinde kullanılan bir zaman serisi modellemesini içermektedir (Thorp, 2003: 4).

Çalışmada serilerin durağan oldukları seviyelerin tespit edilmesi amacıyla ayrıca ADF birim kök testi de ele alınmıştır. Tablo 2’den görüleceği üzere mevsimsellikten arındırılmış enflasyon oranı ile nominal faiz oranı serileri seviyelerinde değil, birinci farklarında durağan olan serilerdir.

Tablo 2. Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi

Seriler	Sabitli-trendsiz	Sabitli-trendli
<i>enf</i>	-1.298 (2)	-2.935 (2)
Δenf	-9.614 (1) ***	-9.599 (1) ***
<i>nfaiz</i>	-2.119 (0)	-3.224 (0)
$\Delta nfaiz$	-5.794 (4) ***	-6.087 (4) ***

Not: ADF testlerinde parantez içindeki rakamlar AIC'e göre belirlenmiş olan gecikme uzunluklarını, Δ ; fark operatörünü, *** ise 0.01 anlamlılık seviyesinde istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Çalışmada zayıf formda Fisher etkisinin testi için nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı ele alınmıştır. Söz konusu iki değişken arasında uzun dönem ilişkisinin mevcut olması zayıf formda Fisher etkisinin geçerli olduğunu ifade etmektedir. Çalışmada nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasında koentegrasyon ilişkisinin tespiti amacıyla Johansen koentegrasyon testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3'de gösterilmektedir. Maksimum özdeğer istatistiğinin

17.607 değeri ile iz istatistiğinin ise 18.497 değeri ile 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı oldukları tablodan görülmektedir. Hem maksimum özdeğer istatistiği hem de iz istatistiği nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasında uzun dönem bir ilişkinin var olduğunu ifade etmektedir. Seriler uzun dönemde ortak bir trende sahiptirler. Sonuçlara göre Türkiye'de nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasındaki ilişki zayıf formda Fisher etkisini doğrulamaktadır.

Tablo 3. Johansen Juselius Koentegrasyon Testi

SERİLER: <i>enf</i> ve <i>nfaiz</i>							
Hipotez		Maksimum Özdeğer İstatistiği	0.05 Kritik Değeri	Hipotez		İz İstatistiği	0.05 Kritik Değeri
H ₀	H ₁			H ₀	H ₁		
r=0	r>0	17.607**	14.265	r=0	r≥0	18.496**	15.495
r≤1	r>1	0.889	3.841	r≤1	r≥2	0.889	3.841

Not: **, ilgili istatistiğin 0.05 seviyesinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. VAR sisteminde AIC'e göre optimal gecikme uzunluğu 2 olarak elde edilmiştir.

Çalışmada nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasında uzun dönemde varlığı tespit edilen ilişkinin yanı sıra kısa dönem ilişkinin araştırılması amacıyla hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. Hata düzeltme modelinin tahmin sonuçları Tablo 4'de sunulmuştur. Tablodan görüleceği üzere her iki denklemde de hata düzeltme terimi (Hata(-1)) negatiftir ve sıfır ile bir arasında bir değer almaktadır. Aynı zamanda hata düzeltme teriminin her iki modelde de istatistiksel olarak anlamlı olması, kısa

dönem Fisher etkisinin geçerli olduğunu göstermektedir. Hata düzeltme sonuçlarına göre enflasyon oranı ile nominal faiz oranı arasında nedensellik ilişkisi söz konusudur. Hata düzeltme modelinin tahmininde kullanılan her iki denklemin oto korelasyon problemi içermediği tablodan görülmektedir. Türkiye'de uzun dönemde olduğu gibi kısa dönemde de enflasyon ve nominal faiz oranları arasında etkileşim söz konusudur.

Tablo 4. Hata Düzeltme Modeli

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	
	Δenf	$\Delta nfaiz$
<i>Sabit</i>	-0.0030 (0.0056)	-0.0038 (0.0156)
<i>Hata(-1)</i>	-0.6599 (0.1776) ***	-0.3229 (0.1454) **
$\Delta enf(-1)$	-0.3591 (0.1486) **	-1.5672 (0.3951) ***
$\Delta enf(-2)$	-0.1786 (0.1127)	-0.6679 (0.3572) *
$\Delta nfaiz(-1)$	-0.0067 (0.0514)	0.2598 (0.1512)*
$\Delta nfaiz(-2)$	-	-0.0143 (0.1483)
$\bar{R}^2$	0.4561	0.2152
F_h	14.2099 ***	4.4552 ***
<i>LM</i>	0.9478 [0.3343]	0.4744 [0.4937]

Not: ***, katsayının 0.01, **, 0.05 ve * ise 0.10 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler katsayıların standart hatalarını, köşeli parantez içindeki değerler ise LM testine ilişkin olasılık değerlerini göstermektedir. Gecikme uzunlukları AIC'e göre belirlenmiştir.

Zayıf formda Fisher etkisi, enflasyon oranı ile nominal faiz oranı arasındaki koentegrasyon analizi ile

test edildikten sonra güçlü formda Fisher etkisi ele alınmıştır. Güçlü formda Fisher etkisi nominal faiz

oranı ile enflasyon oranı arasındaki farka eşit olan (Fisher Eşitliği) reel faiz oranının seviyesinde durağan olması durumunu yansıtmaktadır. Çalışmada güçlü formda Fisher etkisinin geçerliliğinin araştırılması amacıyla 3 ay vadeli reel faiz oranı serisinin durağanlık durumu ADF testi yardımıyla

incelenmiştir. Tablo 5'den görüleceği üzere reel faiz oranı serisi seviyesinde durağan bir seridir. Reel faiz oranı Türkiye'de güçlü formda Fisher etkisini doğrulamaktadır.

Tablo 5. Güçlü Formda Fisher Etkisi: Reel Faiz Oranı ADF Testi

Seriler	Sabitli-trendsiz	Sabitli-trendli
Reel faiz	-2.688 (0) *	-3.562 (0) **

Not: ADF testlerinde parantez içindeki rakamlar AIC'e göre belirlenmiş olan gecikme uzunluklarını, Δ ; fark operatörünü, *; 0.10 ve ** ise 0.05 anlamlılık seviyesinde istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 5 olarak belirlenmiştir.

SONUÇ

Nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasındaki ilişki literatürde birçok çalışmaya konu olmuştur. Fisher hipotezi kapsamında çeşitli ülkelerde farklı yöntemler kullanılarak söz konusu değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler incelenmiştir. Fisher hipotezi özellikle de enflasyonist baskılar altında bulunan ülkelerde takip edilecek politikaların tespit edilmesi açısından önem arz etmektedir.

Fisher hipotezinin Türkiye'de 1990–2006 dönemi üçer aylık veri seti ile test edilmesi amacıyla güden bu çalışmada nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasındaki uzun dönem ilişkinin saptanması için Johansen-Juselius (1990) koentegrasyon testi kullanılmıştır. Çalışmada koentegrasyon testi öncesinde serilerin durağan olup olmadıkları hem ADF hem de HEGY testi yardımı ile incelenmiştir. Mevsimsel birim köke sahip olduğu tespit edilen enflasyon serisi mevsimsellikten X12-ARIMA yöntemi ile arındırılmıştır. Çalışmada mevsimsellikten arındırılan enflasyon serisi ile nominal faiz oranı arasında uzun dönem ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç Türkiye'de 1990-2006 döneminde zayıf formda Fisher etkisinin geçerli olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra kısa dönem Fisher etkisini test etmek amacıyla tahmin edilen hata düzeltme modelleri de söz konusu dönem itibarıyla Türkiye'de kısa dönemde enflasyon oranı ile nominal faiz oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada Türkiye'de güçlü formda Fisher etkisinin geçerliliğinin araştırılması için reel faiz oranının seviyesinde durağan olup olmadığı ADF testi yardımıyla incelenmiştir. Elde edilen bulgular reel faiz oranının seviyesinde durağan olduğunu göstermiştir. 1990-2006 döneminde nominal faiz oranı ile enflasyon oranı uzun dönemde birlikte hareket ederken reel faiz oranı sabittir.

Güçlü formda Fisher etkisinin geçerli olması yani reel faiz oranının zaman içinde istikrarlı olması parasal politikaların ekonominin reel kesimini etkilemediğini göstermektedir. Nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasındaki uzun dönem birliktelik nominal faiz oranındaki değişimlerin tamamının

enflasyon oranından kaynaklandığını ifade etmektedir.

KAYNAKLAR

- Atkins, F.J. (1989), "Co-integration, Error Correction and The Fisher Effect", **Applied Economics**, 21, 1611-1620.
- Beaulieu, Joseph ve Miron, Jeffrey (1993), "Seasonal Unit Roots in Aggregate US Data", **Journal of Econometrics**, 55, 305-328.
- Berument, Hakan ve Jelassi, Mehdi (2002), "The Fisher Hypothesis: a Cross-Country Analysis", **Applied Economics**, 34, 1645-1655.
- Box, G.E.P. ve Jenkins, G.M. (1976), "Time Series Analysis: Forecasting and Control" San Francisco: Holden -Day.
- Carlson, John (1977), "Short-Term Interest Rates as Predictors of Inflation: Comment", **American Economic Review**, 67, 469-475.
- Cooray, Arusha (2002), "The Fisher Effect: A Review of The Literature", **Research Papers 0206 Macquarie University**, Department of Economics.
- (1972), "Interest Rates and Inflationary Expectations: New Evidence", **American Economic Review**, 62, 854-65.
- Dickey, David ve Fuller, Wayne (1979), "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root", **Journal of the American Statistical Association**, 74, 427-431.
- Engle, Robert F. ve Granger, C. W. John (1987), "Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing", **Econometrica**, 55, 251-276.
- Fama, Eugene F. (1975), "Short Term Interest Rates as Predictors of Inflation", **American Economic Review**, 65, 269–282.
- Fisher, Irving (1930), **The Theory of Interest**, The Macmillan Company, New York.
- Ghazali, Noor A. ve Ramlee, Shamshubariah (2003), "A Long Memory Test of The Long-Run Fisher Effect in The G7 Countries", **Applied Financial Economics**, 13(10), 763-769.
- Gibson, William (1970), 'Price-Expectations Effects on Interest Rates', **Journal of Finance**, 25, 19–34.

- Granville, Brigitte ve Mallick, Sushanta (2004), “Fisher Hypothesis: UK Evidence over a Century”, **Applied Economics Letters**, 11(2), 87-90.
- Hawtrey, K. M. (1997), “The Fisher Effect and Australian Interest Rates”, **Applied Financial Economics**, 7(4), 337-346.
- Hewarathna, Ramya (2000), “An Empirical Examination of The Fisher Hypothesis in Sri Lanka”, **School of Business Discussion Papers**, Series A, 1-19.
- Huizinga, John ve Mishkin, Frederic (1984), “Inflation and Real Interest Rates on Assets with Different Risk Characteristics”, **Journal of Finance**, 39, 699-712.
- Hylleberg, Svend- Engle, Robert F.-Granger, C. W. John-Yoo, B. S. (1990) “Seasonal Integration and Cointegration”, **Journal of Econometrics**, 44, 215-238.
- Johansen, Soren (1988), “Statistical Analysis of Cointegrating Vectors”, **Journal of Economic Dynamics and Control**, 231-254.
- Johansen, Soren ve Juselius, Katarina (1990), “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Applications to the Demand for Money”. **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, 52 (2), 169-210.
- Lungu, Laurian (1998) “Is There Evidence of The Fisher Effect?”, **Dissertation of The Main Economics**, 1-39.
- Mishkin, Frederic (1988), “Understanding Real Interest Rates”, **NBER Working Papers**, No.W2691
- (1991), ——— “Is the Fisher Effect for Real? A Reexamination of the Relationship between Inflation and Interest Rates”, **Journal of Monetary Economics**, 30, 195-215.
- Mishkin, Frederic ve Simon , John (1995), “An Empirical Examination of the Fisher Effect in Australia”, **The Economic Record**, 71(214), 217-229.
- Sargent, Thomas (1969), “Commodity Price Expectations and The Interest Rate”, **The Quarterly Journal of Economics**, 83(1), 127-140.
- Şimşek, Muammer ve Kadılar, Cem (2006), “Fisher Etkisinin Türkiye Verileri ile Testi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 7(1), 99-111.
- Tanzi, Vito (1980) “Inflationary Expectations, Economic Activity, Taxes and Interest Rates”, **American Economic Review**, 70, 12-21.
- Thorp, J. (2003), “Change of Seasonal Adjustment Method to X12-ARIMA”, **Monetary and Financial Statistics**, Bank of England, 4-8.
- Turgutlu, Evrim (2004), “Fisher Hipotezinin Tutarlılığının Testi: Parçalı Durağanlık ve Parçalı Koentegrasyon Analizi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 19 (2), 55-74.
- Wallace, Myles S. ve Warner, John T. (1992), “The Fisher Effect and the Term Structure of Interest Rates: Tests of Cointegration”, **Review of Economics and Statistics**, 75, 320-324.
- Yamak, Nebiye ve Tanrıöver, Banu (2007), “Türkiye’de Nominal Faiz Oranı-Genel Fiyat Düzeyi İlişkisi: Gibson Paradoksu”, **8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi Bildiri Kitabı**, 1-13.

Katılım Bankalarının Finansal Etkinliği ve Mevduat Bankaları ile Rekabet Edebilirliği***Dr. Ersañ ÖZGÜR**

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sandıklı Meslek Yüksekokulu, Öğretim Görevlisi

ÖZET: Türk finans sistemine 1980’li yıllarda giren katılım bankaları yıllar itibariyle gelişim göstermektedir. 2005 yıl sonu itibariyle bankacılık kesimindeki payını %2.44, toplam mevduatlar içerisindeki payını %3.33 ve toplam krediler içerisindeki payını %4.94 seviyelerine getirmiştir. Faizsiz bankacılık işlemi yapan katılım bankalarının etkinlik ve verimliliğinin değerlendirilmesi ve faiz esasına göre çalışan mevduat bankaları ile rekabet edebilirliklerinin belirlenmesi önemli görülmektedir.

Araştırma çalışmasında etkinlik ölçümü için “Veri Zarflama Analizi” yöntemi uygulanmaktadır. Analizde 28 karar verme biriminin 2001-2005 yılları arasındaki 3 girdi (mevduat toplamı - toplanan fonlar, personel giderleri, faiz giderleri - kar payı giderleri) ve 2 çıktı kalemi (kredi toplamı - kullanılan fonlar, faiz gelirleri - kar payı gelirleri) kullanılarak uygulama çalışması gerçekleştirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Katılım Bankaları, Finansal Etkinlik, Veri Zarflama Analizi, Mevduat Bankaları, Rekabet

Financial Influence Of Participation Banks and Competitive with Deposit Banks

ABSTRACT: From 1980s some arrangements were done towards setting establishments regarding financial service suppliers for realizing fund transfer from Middle East to Turkey. As a result of this in Turkey “Special Financial Establishments” (called as “Participation Banks” since 12.12.2005) established.

In this research study “Data Envelopment Analysis” method is applied for measuring the influence. In this analysis applying study realised with 28 decision makers’ with 3 inputs (total deposits - funds collected, personel expences, interest expences - profit share expences) and 2 outputs (total credits - funds utilised, interest income - profit share income) used between the years 2001 to 2005.

Key Words: Participation Banks, Financial Influence, Data Envelopment Analysis, Deposit Banks, Competition.

* Ersañ ÖZGÜR’ün aynı adlı doktora tezinden alıntı yapılarak oluşturulmuştur.

GİRİŞ

Türk mali sisteminde, 24 Ocak 1980 kararları ile liberalleşme yönünde önemli ölçüde değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Bu süreçte gerek finansal serbestleşme, gerekse finansal derinleşme yönünde önemli adımlar atılmakta ancak Türk mali sistemi için sermaye yetersizliği önemli bir faktör olmaya devam etmektedir. 24 Ocak kararları ile sermaye yetersizliğine çözüm amaçlı dışa açık ekonomik politika güdülmesi öngörülmektedir. Bu doğrultuda sermaye birikimi yüksek Ortadoğu ülkelerinden Türkiye’ye sermaye girişini sağlama düşüncesi oluşmuştur. Ortadoğu ülkelerinin genel kültürel yapıları göz önünde bulundurularak Türkiye’de faizsiz finansal hizmet sunan kuruluşların kurulmasına yönelik adımlar atılmıştır. Resmi Gazete’nin 19 Aralık 1983 tarih ve 18256 nolu mükerrer sayısında, Bakanlar Kurulu’nun 83/7506 sayılı kararı ile “Özel Finans Kurumları” (12.12.2005 tarihi itibariyle adı “Katılım Bankası” şeklinde değiştirilmiştir) adında yeni bir kurumsal yapı oluşturulmuştur.

Faizsiz bankacılık modelini temel alan Özel Finans Kurumları (Katılım Bankaları), fon fazlası olan ekonomik birimlerden fon gereksinimi olan ekonomik birimlere finansal kaynakların faiz olmaksızın aktarılması esasına dayanmaktadır. Aracılık hizmetinde bulunan tüzel kişilik, tasarruf

sahiplerinden kaynakları kar-zarar esasına göre işletmek üzere toplamaktadır. Burada emeğini ve sermayesini katarak işletmektedir. Böylece finansal aracılık fonksiyonunu yerine getirmektedir.

Finansal piyasaların gelişiminin yanında artık kaynakların etkin kullanımı çok daha önemli hale gelmeye başlamıştır. Öneme binaen etkinlik ile ilgili olarak çeşitli ölçüm yöntemleri geliştirilmektedir. Bu yöntemler oran analizi, parametrik yöntemler ve parametrik olmayan yöntemler olarak sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de mevcut katılım bankalarının ve mevduat bankalarının 2001-2005 yılları arasındaki finansal verileriyle parametrik olmayan yöntemlerden “Veri Zarflama Analizi” kullanılarak çok yönlü etkinlik ve verimlilik ölçüm çalışması gerçekleştirilmektedir. Yapılan analiz yardımıyla katılım bankalarının mevduat bankaları ile rekabet edebilirliği “etkinlik” unsuru yönünden ele alınmaktadır.

LİTERATÜR BİLGİSİ

Türk bankacılık sektörü ile ilgili olarak yapılan etkinlik araştırma çalışmaları ile ilgili olarak uygulanan modeller ve elde edilen sonuçlar aşağıda belirtilmektedir. Araştırma çalışmalarından elde edilen bulgular karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir.

Cingi ve Tarım (2000) çalışmalarında veri

zarflama analizi uygulamaktadır. Çalışmada kullanılan girdi-çıkıtı bileşimi, literatürdeki mevcut yaklaşımların her ikisine de uymakta olan karma yaklaşım kullanılmaktadır. Çalışmada Türk bankacılık sektörünün 1989-1996 yıllarına ait verileriyle veri zarflama analizi uygulanmaktadır. 1989-1996 yılları ile ilgili olarak 21 banka için 4 çıktı (toplam kar, toplam kredi, toplam mevduat, kredi geri dönüş oranı) ve 2 girdi (toplam aktifler ve toplam gider) verileri derlenmektedir.

Köksal (2001) çalışmasında, Türk bankacılık sektörünün 1999 yılındaki performansını, şube sayısı 2'den fazla olan 4 kamu sermayeli banka, 30 özel sermayeli banka, 3 yabancı sermayeli banka olmak üzere toplam 37 ticaret bankası incelemeye tabi tutularak değerlendirilmektedir. Veri zarflama analizi uygulanan çalışmada girdi ve çıktı yönünden hem üretim hem de aracılık yaklaşımının bazı özelliklerini içeren karma yaklaşım olarak tanımlanabilecek bir yaklaşım uygulanmaktadır. Dört girdi (şube sayısı, personel sayısı, toplam aktifler ve toplam faiz giderleri) ve dört çıktı (net dönem karı, toplam krediler, toplam mevduat ve kredi geri dönüş oranı) veri kalemleri analizde değerlendirilmektedir.

Bozdağ, Altan ve Atan (2001) çalışmalarında özel ve kamu bankalarının 2000 yılına ait performans değerlendirilmesini veri zarflama analizi ile gerçekleştirmektedirler. Bu amaçla 21 adet bankaya ilişkin olarak 6 girdi (Sermaye Standart Rasyosu, Top. Krediler / Toplam Aktifler, Takipteki Krediler / Toplam Krediler, Duran Aktifler / Toplam Aktifler, Likit Aktifler / Toplam Aktifler, Likit Aktif / Mevduat + Mev. Dışı Kaynaklar) ve 3 çıktı (Net dönem Karı / Ortalama Toplam Aktifler, Net dönem Karı / Ortalama Özkaynak, Net dönem Karı / Ort. Ödenmiş Sermaye) değişkenleri değerlendirilmeye alınmaktadır. Çalışmada belirlenen veri seti ile her karar biriminin diğerlerine göre etkinliği bulunmaktadır.

Emiral (2001) çalışmasında veri zarflama analizi uygulamaktadır. 1998-2000 yılları arasında kapsayan çalışma girdi ve çıktı kalemlerinin seçimi yönünden aracılık yaklaşımını benimsemektedir. Çalışmada 2 girdi (toplam mevduat ve kısa vadeli borçlar ile toplam maliyet; faiz giderleri+faiz dışı giderler+personel giderleri) ve 2 çıktı (toplam krediler ve diğer gelir getiren aktifler) kullanılmaktadır. Çalışmada 71 banka karar verme birimi olarak değerlendirilmektedir.

Kurt (2002) çalışmasında veri zarflama analizi uygulamaktadır. Girdi ve çıktı kalemlerinin belirlenmesine yönelik hem üretim hem de aracılık yaklaşımını bileşimi karma yaklaşım olarak tanımlanabilecek bir yaklaşım uygulanmaktadır. 1992-2000 yılları arasında kapsayan çalışmada 3 girdi (toplam aktifler, toplam giderler ve kredi dönüş oranı) ve 3 çıktı (net kar, toplam kredi ve toplam mevduat) kalemi kullanılmaktadır.

Altınok (2002) çalışmasında, veri zarflama analizi uygulamaktadır. 2000 yılına ait performans

değerlendirmesi yapılan çalışmada 41 banka karar verme birimi olarak kullanılmaktadır. Analizde 6 girdi (sermaye standart rasyosu, toplam krediler / toplam aktifler, takipteki krediler/toplam krediler, duran aktifler / toplam aktifler, likit aktifler / toplam aktifler, likit aktifler / mevduat+mevduat dışı varlıklar) ve 3 çıktı (net dönem karı / ortalama toplam aktifler, net dönem karı / ortalama özkaynaklar, net dönem karı / ortalama ödenmiş sermaye) oranları değişken olarak alınmaktadır.

Kılı ve Atan (2004) çalışmalarında üç farklı analiz yapmaktadırlar. İlk olarak 4 girdi (toplam özkaynaklar, toplam mevduatlar, şube sayısı ve personel sayısı) ve 2 çıktı (net dönem kar/zarar ve toplam krediler) değişken olarak belirlenmektedir. Çıktı odaklı VZA modeli ile 2003 - 2004 üçer aylık dönemleri için çözümlenmektedir. Bu çözümlenme sonucunda her bilanço döneminde çok az sayıda bankanın etkin olarak bulunduğu görülmektedir. İkinci olarak aynı dönemler için girdi olarak (Sermaye Yeterliliği, Aktif Kalitesi, Likidite Yeterliliği, Gelir - Gider Yapısı, Yönetim Kalitesi) verileri ve çıktı olarak ise (Karlılık) oranları kullanılmaktadır. Çıktı odaklı VZA modeli ile çözümlenmektedir. Sonuçta, ölçek büyüklüğünün oluşturduğu dezavantajın oran değişkenleri kullanıldığında ortadan büyük ölçüde kalktığı görülmektedir. Üçüncü olarak ise 2003 - 2004 üçer aylık dönemleri için ticaret bankalarının bilançolarından elde edilen rasyo (oran) değişkenleri ve daha önce yapılan çalışmalarda kullanılan finansal ve finansal olmayan değişkenler kullanılmış ve çıktı odaklı VZA modeli çözümlenmektedir. Çözüm sonuçları şunu göstermektedir; girdi ve çıktı değişkenlerinin sayısını arttırmak çözüm sonuçlarını çok fazla etkilemekte hemen hemen tüm karar birimlerinin etkin bulunmasına sebep olmaktadır. Girdi ve çıktı seçiminin çözüm sonuçlarına etkisi göz önüne alındığında, analizin sağlıklı yapılabilmesi için bu seçimin ne kadar önemli olduğu belirlenmektedir.

Kılı (2004) çalışmasında veri zarflama analizi uygulamasındaki amaç, değişik verilerin kullanılması ile karar verme birimleri için farklı etkinlik sonuçlarına ulaşılabileceğini göstermek ve VZA analiz sonuçlarının elde edilmesi ve yorumlanmasında ortaya çıkabilecek tutarsızlıkların uygulanması olarak incelemektir. Uygulamada 35 ticaret bankasına ait 2003 ve 2004 yılları 3'er aylık verileri değerlendirilmektedir. Finansal ve finansal olmayan değişkenler ölçek büyüklüğü, sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, likidite yeterliliği, karlılık, gelir-gider yapısı ve yönetim kalitesi yönünden kategorilere ayrılmaktadır.

Kaya ve Doğan (2005) çalışmalarında veri zarflama analizi uygulamaktadırlar. Girdi ve çıktı verileri yönünden üretim yaklaşımına yönelik ve aracılık yaklaşımına yönelik ayrı ayrı veri setleri oluşturulmaktadır. Üretim yaklaşımı girdileri (personel giderleri/ toplam aktifler, diğer faiz dışı

giderler/ toplam aktifler, şube başına personel sayısı) ve çıktıları (toplam mevduat/ toplam aktifler, toplam krediler/toplam aktifler) olarak belirlenmektedir. Aracılık yaklaşımı girdileri (mevduat/ toplam aktifler, mevduat dışı yabancı kaynaklar/toplam aktifler, faiz giderleri/ toplam aktifler, faiz dışı giderler/ toplam aktifler) ve çıktıları (toplam krediler/toplam aktifler, faiz gelirleri/toplam aktifler) olarak belirlenmektedir.

Eleren ve Özgür (2006) çalışmalarında Türk bankacılık sisteminin hacminin yarısını oluşturan özel mevduat bankaları hakkında bir etkinlik ve verimlilik değerlendirmesi yapılmaktadır. Çalışmada 2002-2005 yılları arasında faaliyette bulunan 12 özel sermayeli mevduat bankası karar birimi olarak seçilmekte ve verileri kullanılmaktadır. Eleren ve Özgür çalışmalarında üç farklı veri zarflama analizi uygulanmaktadır. Burada girdi çıktı setine göre etkinlik değişimlerinin görülmesi yönünde deneme çalışması gerçekleştirilmektedir. İlk analiz çalışmasında mevduat ve özsermaye girdisi karşısında kredi çıktısı değerlendirilmektedir. İkinci analiz çalışmasında mevduat ve personel giderleri girdisi karşılığında kredi çıktısı üzerinde durulmaktadır. Üçüncü analiz çalışmasında özsermaye ve personel giderleri girdisi karşılığında kredi çıktısı üzerinde durulmaktadır. Her üç analiz çalışmasında da elde edilen sonuçlar benzerlik göstermektedir ve büyük sermayeli bankaların daha etkin oldukları, düşük sermayeli bankaların görece olarak daha etkinsiz oldukları buğulanmaktadır.

TÜRK BANKACILIĞININ FİNANSAL SİSTEMDEKİ YERİ

Bankalar finans sistemi içinde para piyasalarında faaliyet gösteren ve ulusal ekonomide finansal aracılık faaliyetlerinde önemli payı olan kurumlardır. Türkiye’de bankacılık sektörü çeşitli alanlarda faaliyet gösteren bankaların ekonomideki diğer kurum ve kişilerle aynı zamanda kendi aralarındaki ilişkilerinden oluşan bir organizasyonu ifade etmektedir (Afşar, 2006:138).

Finansal aracılık fonksiyonunu yerine getiren kurumların bir türü olan bankalar Türkiye’de finansal sistemin önemli bir unsurudur. Bankacılık sektörü finansal sistemde ağırlıklı bir paya sahiptir. Son yıllarda banka dışı finansal kurumların sayısında ve büyüklüğünde artış olmasına rağmen finansal sistem içindeki toplam aktiflerin yaklaşık %90’ı bankacılık sektörüne aittir (Türkiye Bankalar Birliği, 2005:12).

TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Türk mevduat bankacılığı sektörünün genel özellikleri itibarıyla eksik rekabet şartlarından olan oligopol yapısına uygun bir görünüm arz etmektedir. Oligopol piyasaların özelliklerine bakıldığında oligopolün varlığı için iki temel şart öne sürülebilir. Bunlardan ilki, piyasada yalnız bir kaç işletme bulunmasıdır. İkincisi ise bu az sayıda işletmenin

kendi davranışlarını belirlerken öteki işletmelerin hareketlerini gözlemeye mecbur oluşlarıdır (Divitçioğlu, 1982:221). Türk bankacılık sektörü yukarıdaki şartlara uygun bir görünümde. Çünkü ilk şarta karşılık sistem bir kaç bankanın kontrolü ve yönlendirmesi altındadır ve öteki bankaların hareketlerini gözlemektedirler.

Bankacılık sektöründe rekabet, doğrudan doğruya fiyatları etkileyen önemli unsurlardan biridir (Özkan, 1999:40). Günümüzde finansal piyasalarda hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Yeni düzenlemelerin ve teknolojideki ilerlemenin bir sonucu olarak, uluslararası piyasalar ile yerli piyasalar arasında engeller ortadan kalkmakta ve finansal piyasalar küreselleşmektedir. Bunun sonucunda da, sektörün rekabet gücünü kullanma yeteneği her geçen gün önem kazanmaktadır. Rekabette kuşkusuz fiyat önemli bir etken olmakla birlikte, rekabet gücünü belirleyen tek etken değildir. Hizmet kalitesi, hizmetin çeşitliliği, yapısı, müşterinin gereksinimlerini karşılayan hizmetlerin sunulması, teknoloji, reklam vb. bütün bunlar rekabet gücünü etkilemektedir (Berk, 1999:116).

ETKİNLİĞE İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

Etkinlik Kavramı

Etkinlik; bir girdi unsurunun (işçilik, sermaye vb.) fiili kullanım durumunun belli tekniklerle (hareket ve zaman etütleri) tespit edilmiş standartlarla kıyaslanması ile bulunan bir göstergedir şeklinde tanımlanmaktadır. Bu göstergeye yeterlilik derecesi de denilmektedir (Takan, 2002:666).

Etkinlik ölçümünün en genel anlamda konusu, kaynakların belirli bir zamanda ve biçimde kullanımı ile gerçekleşen sonuçların hedeflenen ya da istenen sonuçlara göre değerlendirilmesidir. Burada temel sorun, istenen sonuçlarla gerçekleşen sonuçların çakışmadığı durumlarda etkinliğin boyutunun ölçülmesinden kaynaklanmaktadır. Kullanılacak olan etkinlik ölçütünün gerçekleşen sonuçların istenen sonuçlara ne kadar yaklaşılabildiğini yansıtmayı gerekmektedir. İstenilen sonuçlarla gerçekleşen sonuçların çakışıp çakışmaması ile ilgili mutlak etkinlik kavramının yanı sıra daha ilginç ve anlamlı olanı, karar birimlerinin (çok boyutlu) belli bir zaman kesitinde istenen sonuçları gerçekleştirmekteki başarılarını ya da bir karar biriminin (tek boyutlu) zaman içinde istenen sonuçları gerçekleştirmekteki başarılarını kıyaslamayı konu alan görece etkinlik kavramıdır (Kaskanoğlu, 1990:2).

Bir katılım bankası, girdi ve çıktıların optimum değerlerinin ne olması gerektiğini belirlemek durumundadır. Katılım bankasının bu değerlere ne derece yakın olduğu ise bankanın etkinlik düzeyini belirlemektedir. Etkinsizlik de arzu edilen ve gerçekleşen performans endeksleri arasındaki fark ile ölçülmektedir. Girdilerin belirli bir teknoloji ile çıktılarına dönüştürülmesi sürecinde, ayrıca katılım bankasının her zaman ulaşılması mümkün olmayan

davranışsal amacı da dikkate alınmalıdır. Değişik davranışsal amaçlardan en sık karşılaşılanları maliyet minimizasyonu ile kar ve getiri maksimizasyonudur. Bankanın etkinliği, çeşitli karar değişkenlerinin gözlemlenen değerleri ile bankanın davranışsal amacını sağlayan değerleri, karşılaştırılarak ölçülebilmektedir. Karşılaştırmalar miktar (girdi-çıkıtı) cinsinden yapılabileceği gibi değer (maliyet, kar, getiri) cinsinden de yapılabilmektedir (Ertuğrul ve Zaim,1996:37).

Verimlilik Kavramı

Verimlilik toplam çıktının toplam girdilere veya beher girdiye oranlanmasına göre toplam verimlilik veya kısmi verimlilik şeklinde ifade edilebilir (Takan, 2002:666). Verimlilik kavramı görece bir kavram değildir. İncelenen karar birimlerinin verimliliklerini birbirlerinden bağımsız olarak ölçme imkanı vardır (Tarım, 2001:11).

İlk kez 1776'da Quesnay tarafından yazılan bir makalede kullanılan verimlilik kavramı, 1883'te Littre tarafından verimlilik; üretim yeteneği veya üretme gücü olarak tanımlanmaktadır. 20. yy'nin başlarında ise bugünkü kullanım anlamıyla çıktı ile bu çıktıyı üretmek için kullanılan girdi arasındaki orana verimlilik adı verilmektedir. Yani verimlilik, bir üretim sürecinde her ikisi de fiziksel büyüklükler ile ölçülerek kullanılan kaynak başına mal ve hizmet çıktıları biçiminde tanımlanmaktadır. Verimlilik üretim odaklı bir kavram olup, asıl olarak etkinlik ve etkililik bileşenlerinden oluşmaktadır. Geniş anlamda ise çalışma yaşamının kalitesi, randıman ve yenilik gibi performans bileşenlerini de içine almaktadır. Geniş anlamda verimlilik giderek performansla eş anlamlı olarak ele alınan bir kavramdır (Baş ve Artar, 1991 : 83).

Verimlilik, üretilen mallar ya da hizmetler ile bu malların ya da hizmetlerin üretiminde kullanılan kaynaklar arasındaki ilişkiyi temel almaktadır. Bir dizi girdi ile bir dizi çıktı arasındaki bu ilişki, üretim sürecinin sonucu bu sürece dahil olan faktörler arasındaki bağlantıyı gösteren bir oran biçiminde ifade edilmektedir (Rivest, 1991:82).

BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ETKİNLİK Bankacılıkta Etkinlik Ölçüm Yöntemi

Bankacılık sektörü üzerine yapılan çalışmalar genellikle verimlilik üzerine yoğunlaşırken etkinlik kavramı pek fazla ele alınmamaktadır. Burada etkinlik ve verimlilik kavramlarının eş anlamlı olarak kabul edilmesinin de büyük rolü olduğu söylenebilir. Verimlilik yükseldiğinde karda artış olması ve verimlilik düştüğünde de karda azalış olması beklenmektedir. Daha verimli bankaların başarı düzeyi, verimliliği düşük olan bankaların başarı düzeyini er geç aşacağından, uzun dönemde bu mantığın doğru olması gerekmektedir. Bununla birlikte kısa dönemde mutlaka böyle olması gerekmez. Son derece hızlı büyüyen bir ekonomi veya istisnai

piyasa ve fiyat koşulları, verimliliği düşük veya verimsiz olan işletmelerin kar etmesini imkanı kılabilir. Verimlilik, kaynakların fiziki kullanımını açısından tanımlanmaktadır (Rivest, 1991:81).

Verimlilik artışı karlılıkta artış sağlarken, bankaların karlı olması etkin olduklarını göstermeyebilir. Girdi ve çıktı fiyatlarının da dikkate alındığı ve buna göre bankanın kaynakları ile yapabileceği maksimum üretim düzeyinin belirlendiği bir analize ihtiyaç duyulmaktadır. Etkinlik analizleri ve etkinlik ölçütleri, optimum üretim fonksiyonunun belirlenmesinde ve performans değerlemesinde önemli bir unsur olduğu gibi, sektör içindeki bankaların etkinliklerinin belirlenip karşılaştırılmasında ve uluslararası karşılaştırmaların yapılmasında da belirleyici kriter sunabilmektedir. Bankanın etkinliğini artırması öncelikle etkinlik düzeyinin kantitatif olarak belirlenmesine bağlı bulunmaktadır. Kantitatif bir ölçüm yapılmadan, etkinsizliğe neden olan kaynakların fark edilmesi mümkün olamamaktadır ve etkinliğin artırılması için ne gibi önlemler alınacağı da belirlenmemektedir. Ayrıca, etkinliğin artırılmasına yönelik olarak alınan bir kararın sonucunun değerlendirilmesi, çevrede ve yasal düzenlemelerdeki değişikliklerin bankanın maliyet yapısını nasıl etkileyeceğinin belirlenmesi için etkinlik ölçümünün yapılması gerekmektedir (Vural, 2000:20).

Etkinliğin kantitatif ölçümünün yapılabilmesi etkinlikte önemli rol oynayan ve maliyet fonksiyonunu oluşturan unsurların belirlenmesine ve uygun bir ölçü biriminde ifade edilmesine bağlı bulunmaktadır. Bankacılıkta etkinlik ölçüm çalışmaları içinde, öncelikle üretim fonksiyonunu oluşturan girdi ve çıktılar belirlenmekte ve daha sonra uygun bir etkinlik ölçüm yöntemiyle değerlendirme yapılmaktadır. Fakat bankaların tanımlanması ve belirlenmesi kolay olan fiziksel ürün değil hizmet üretmeleri, hizmet sınırının ise her an genişlemesi ve çok çeşitli hizmetler sunmaları, bankacılıkta etkinliğin kantitatif analizini zorlaştırmaktadır. Ayrıca banka hizmetlerinde, kalitenin hesaba katılması da oldukça zordur (Vural, 2000:21).

Girdi ve Çıktının Belirlenmesi

Etkinlik analizinin yapılması için girdi ve çıktı değişkenlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu işlem ile ilgili olarak doğru değişkenlerin uygun analizinin gerçekleştirilebilmesi için çeşitli yaklaşımlar vardır. Bunlar üretim yaklaşımı, aracılık yaklaşımı ve karlılık yaklaşımıdır (Kaya ve Doğan, 2005:12).

Üretim Yaklaşımı

Üretim yaklaşımı bankanın faaliyet maliyetleri üzerine odaklanmaktadır. Bu maliyetler iş gücü ve fiziksel (bina, makine ve teçhizat) sermayedir, mevduat ve kredi üretimi için kullanılmaktadır. Çıktılar hesap adedi veya her bir tip ürün için işlem adedi olarak ölçülmektedir. Banka iki tip hizmetin üreticisi olarak tanımlanmaktadır. Fon toplayıcısı ve

fon kullanıcısı olarak. Bu yaklaşım altında sunulan her bir hizmet için hesap sayısı, çıktı ölçümü için uygun olmaktadır (Molyneux vd., 1996:152).

Aracılık Yaklaşımı

Aracılık yaklaşımında bankalar kredi ve mevduat gibi finansal hizmetlerin üreticisi olmaktan ziyade, finansal hizmetlerin aracısı olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşıma göre, finansal kurumun üretim süreci, fonları borç almak ve sonuçta bu fonları borç olarak vermeyi içeren finansal aracılığı içermektedir. Finansal kurumun üretiminin, finansal aracı olmanın getirdiği bir süreç olduğunu kabul etmektedir (Master, 1987:19).

Karlılık Yaklaşımı

Karlılık yaklaşımı, bankaların temel amacının kar maksimizasyonu olmasından hareket etmektedir. Bunun sağlanması için bankalar gelirlerini artırmaya ve maliyetlerini azaltmaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımda girdi olarak faiz dışı giderler (işletme giderleri ve diğer faiz dışı giderler), çıktı olarak ise net faiz geliri ve faiz dışı gelirler alınmaktadır (Drake vd., 2005:54).

ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Faizsiz bankacılık modelini temel alan katılım bankaları, fon fazlası olan ekonomik birimlerden fon gereksinimi olan ekonomik birimlere finansal kaynakların faiz olmaksızın aktarılması esasına dayanmaktadır. Aracılık hizmetinde bulunan tüzel kişilik, tasarruf sahiplerinden kaynakları kar/zarar esasına göre işletmek üzere toplamakta ve burada emeğini ve sermayesini katarak işletmekte ve böylece aracılık fonksiyonunu yerine getirmektedir. Bugün Türkiye’de faaliyet gösteren toplam dört tane katılım bankası bulunmaktadır. Bunlar Türkiye Finans Katılım Bankası, Bank Asya Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası ve Albaraka Türk Katılım Bankasıdır.

Faizsiz bankacılık işlemi yapan katılım bankalarının etkinlik ve verimliliğinin değerlendirilmesi ve faiz esasına göre çalışan mevduat bankaları ile rekabet edebilirliğinin belirlenmesi önemli görülmektedir. Katılım bankalarının etkinliklerinin belirlenmesine ve mevduat bankaları ile rekabet edebilirliğinin belirlenmesine yönelik olarak bu çalışmanın 3 tane hipotezi aşağıdaki gibi belirlenmektedir;

Hipotez 1, Katılım bankaları genel olarak bankacılık faaliyetleri dışında bir çalışma yapmalarını nedeniyle kendi aralarında değerlendirildiğinde finansal yönden etkin birimlerdir,

Hipotez 2, Etkinlik piyasaya hakim olmakla ilişkilendirilemez. Çünkü etkinlik karar verme biriminin kaynaklarını etkin kullanması ile ilgili bir kavramdır. Faizli işlem yapan mevduat bankalarının mevduat ve kredi yönünden piyasaya hakim olmaları, faizsiz bankacılık yapan katılım bankalarına göre

finansal açıdan etkin olmalarını sağlamaz,

Hipotez 3, Katılım bankalarının toplanan fonları kullanılan fonlara çevirme oranı mevduat bankalarının mevduatı krediye çevirme oranına göre daha yüksektir. Bu farklılık finansal etkinliklerine yansır ve katılım bankalarının görece etkinliği mevduat bankaları ile karşılaştırıldığında daha yüksektir.

Araştırma çalışmasında Veri Zarflama Analizi yöntemi uygulanmaktadır. VZA bir çok girdi ve çıktının gözlemlendiği ve bu gözlenen girdi ve çıktıların tek bir toplam girdi ve çıktıya dönüştürülemeyeceği durumlarda verimliliği ölçmek için kullanılan bir yöntemdir. VZA’da bir karar verme biriminin görece verimliliği, toplam ağırlıklı çıktıların toplam ağırlıklı girdilere oranı olarak tanımlanmaktadır.

Parametrik olmayan yöntemler içinde sıklıkla kullanılan VZA yöntemi, homojen oldukları varsayılan üretim birimlerini kendi aralarında kıyaslamaktadır. En iyi gözlemi etkinlik sınırı olarak kabul ettikten sonra, diğer gözlemler bu en etkin gözleme göre değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, VZA yönteminde etkinlik sınırı, varsayılan bir durum değil, gerçekleşen bir gözlemdir. Etkinlik sınırı bu şekilde tespit edildiği için de, bu yöntemde rassal hata kullanılmamaktadır. Ancak, gözlemler arasında çok uç değerleri temsil ettiği düşünülen gözlemleri ayıklamak mümkündür.

MODELİN ÇÖZÜMLENMESİ

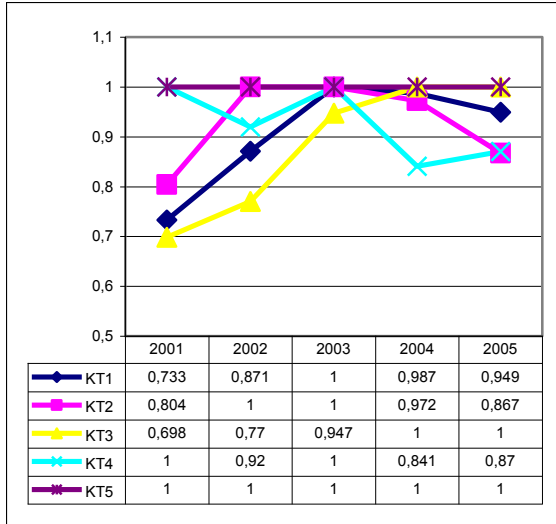
Etkinlik analizinin uygulanması için araştırmaya konu karar birimlerinin 2001-2005 yılları arasındaki bilanço ve gelir tablolarından elde edilen girdi ve çıktı veri setleri matematiksel programlama yaklaşımı ile oluşturulan VZA yapmak üzere geliştirilen DEAP Version 2.1 bilgisayar programına yıllar itibarıyla girilmektedir. Bankalar açısından girdiler daha çok yönetilebilir veriler olarak değerlendirilmektedir. Bunu için girdi odaklı model uygulanmaktadır. Çalışmada değişken getirili ölçek etkinliği modeli ile çözümlenmesi sağlanmaktadır. Tam rekabet koşullarının olmayışı finansman sorunları ve diğer etkenler karar birimlerinin optimum ölçekte faaliyet göstermelerini engellemektedir. Değişken getirili modelin kullanılması ile teknik etkinlik ölçümlerinin ölçek etkinliği etkisinden ayrıştırılması sağlanmaktadır. Doğrusal programlama çözümü ile ilgili olarak 2001 yılı VZA sonuçları, 2002 yılı VZA sonuçları, 2003 yılı VZA sonuçları, 2004 yılı VZA sonuçları, 2005 yılı VZA sonuçları ve 2001-2005 yılları arası Malmquist TFV Endeksi sonuçları olmak üzere 6 adet analiz çözümü çalışması gerçekleştirilmektedir.

Veri zarflama analizi uygulaması için araştırmaya konu karar birimlerinin 2001-2005 yılları arasındaki bilanço ve gelir tablolarından elde edilen girdi ve çıktı veri setleri matematiksel programlama yaklaşımı ile oluşturulan DEAP Version 2.1 bilgisayar programına yıllar itibarıyla girilmektedir. Verilerin bilgisayar girilmesinden sonra program gerekli hesaplamaları

yapmakta ve sonuçlar alınmaktadır.

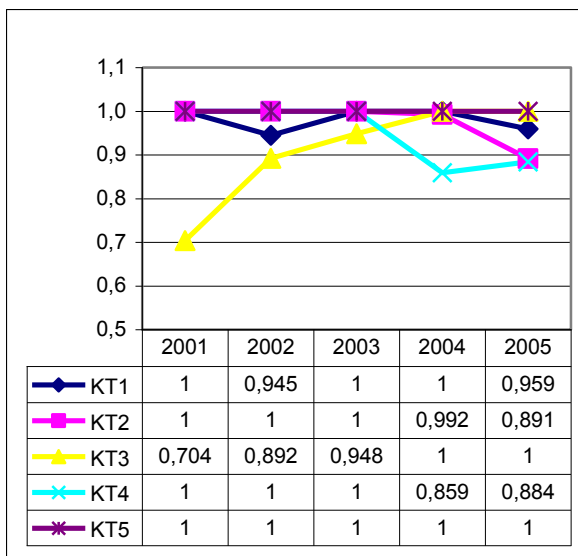
Elde edilen analiz sonuçları katılım bankaları ile ilgili olarak yıllar itibariyle etkinlikleri grafiklerle aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

Grafik 1 Katılım Bankaları Yıllar İtibariyle Ölçeğe Göre Sabit Getiri Etkinliği

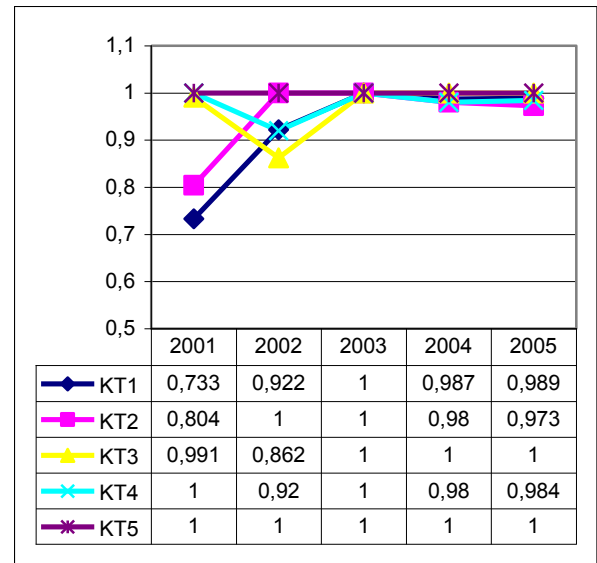
Katılım bankalarının ölçeğe göre sabit getiri etkinliği yıllar itibariyle eğilimleri şu şekilde değerlendirilebilir. KT1 karar birimi ilk yıllarda etkisiz bir birim iken yükseliş eğilimine girmekte ancak son iki yılda tekrar düşüşe geçmektedir. KT2 karar birimi etkinliği önce yükseliş eğilimi gösterirken son yıllarda düşüşe geçmektedir. KT3 karar birimi etkinliği sürekli yükseliş eğilimi göstermektedir. KT4 karar birimi istikrarsız bir etkinlik eğilimi göstermektedir yıllar itibariyle zikzaklar çizmektedir. KT5 karar birimi etkinliği süreklilik arz etmektedir.

Grafik 2 Katılım Bankaları Yıllar İtibariyle Ölçeğe Göre Değişken Getiri Etkinliği

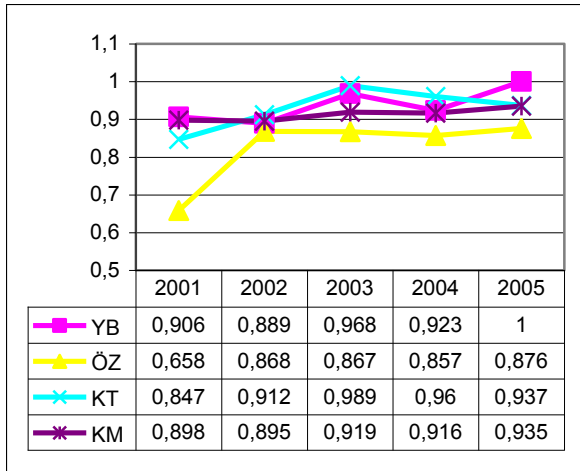
Katılım bankalarının yıllar itibariyle ölçeğe göre değişken getiri etkinliği şu şekilde değerlendirilebilir. KT1 karar birimi genel olarak etkinlik sınırına yakın seyretmekte ve yıllar itibariyle küçük farklılaşmalar görülmektedir. KT2 karar birimi ilk yıllarda etkin görülürken son yıllarda düşüş eğilimi göstermektedir. KT3 karar birimi etkinliğe oldukça uzak görülürken istikrarlı bir şekilde yükseliş yönlü hareket etmektedir. KT4 karar birimi ise ilk yıllarda etkin bir birim iken son iki yılda etkinlikten uzaklaşmaktadır. KT5 karar birimi ise yıllar itibariyle etkin bir birim olarak istikrarlı görülmektedir.

Grafik 3 Katılım Bankaları Yıllar İtibariyle Ölçek Etkinliği

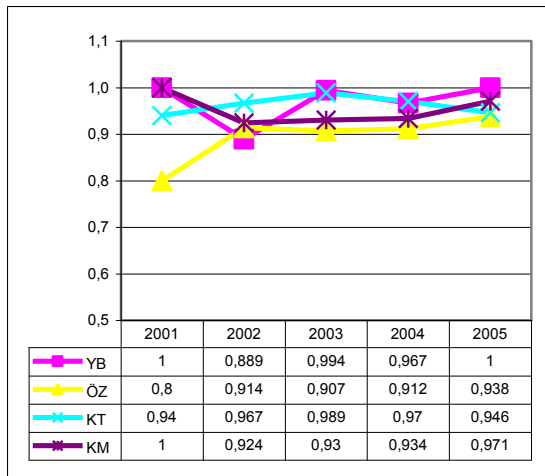

Katılım bankalarının yıllar itibariyle ölçek etkinliği şu şekilde değerlendirilebilir. KT1 karar birimi ilk yıllarda etkisiz bir birim iken 2003 yılından itibaren etkin ve etkinlik sınırına yakın görülmektedir. KT2 karar birimi 2001 yılında etkisiz bir birim iken daha sonraki yıllarda etkin ve etkinlik sınırına yakın görülmektedir. KT3 karar birimi ilk yıllarda etkinlik yönünden zikzaklar çizmekte iken sonraki üç yılda etkinlik yönünde istikrar göstermektedir. KT4 karar birimi genel olarak bütün yıllarda etkin ve etkinlik sınırına yakın görülmektedir. KT5 karar birimi istikrarlı etkinliğe sahiptir.

Katılım bankalarının mevduat bankaları ile rekabet edebilirliği etkinlik yönünden ele alınmaktadır. Grup bazında etkinlik değeri oluşturulması için gruba dahil karar verme birimlerinin etkinlik değerlerinin aritmetik ortalaması alınmaktadır. Elde edilen etkinlik değerleri ve malmquist toplam faktör verimliliği yıllar itibariyle grafiklerle aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

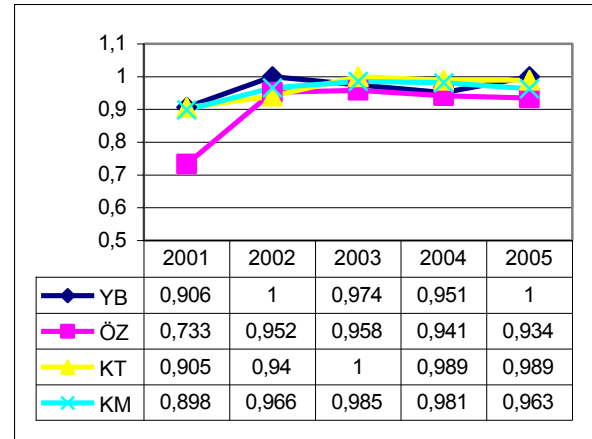
Grafik 4 Banka Grupları Ölçeğe Göre Sabit Getiri Etkinliği

Banka grupları ölçeğe göre sabit getiri etkinliği yıllar itibariyle değişim grafiğini şu şekilde değerlendirmek mümkündür. Yabancı banka grubu karar birimi etkinlik gelişimi artış yönünde eğilim göstermekte genel olarak etkinlik sınırında ve 2005 yılında tam etkin olarak görülmektedir. Özel sermayeli banka grubu karar birimi etkisiz bir birim olarak görülmekte ancak 2001 yılında çok düşük olan etkinlik değerini 2002 yılında hızlı bir yükseliş göstermesine rağmen etkinlik çizgisine ulaşamamaktadır. Katılım banka grubu karar birimi etkinlik sınırına yakın çizgi çizmekte 2001 yılında düşük olan etkinlik değerini daha sonra arttırmaktadır. Kamu sermayeli banka grubu etkinlik sınırının altında ancak yükseliş göstermektedir. Bu grafikte özel sermayeli bankaların 2001 yılında ekonomik krizden büyük ölçüde etkilendiği görülmektedir.

Grafik 5 Banka Grupları Ölçeğe Göre Değişken Getiri Etkinliği

Banka grupları ölçeğe göre değişken getiri etkinlikleri yıllar itibariyle değişim grafiği şu şekilde değerlendirilebilir. Yabancı sermayeli banka grubu

karar birimi etkinlik sınırına yakın çizgi çizmektedir, 2002 yılında etkinliği belli bir oranda düşüş göstermekte ancak ilerleyen yıllarda yükselerek etkin hale gelmektedir. Özel sermayeli banka grubu karar birimi 2001 yılında etkinlik sınırının oldukça altında iken ilerleyen yıllarda etkinlik değerini arttırmakta ancak yine de etkinlik sınırının altında kalmaktadır. Katılım banka grubu karar birimi etkinlik sınırına yakın bir çizgide görülmektedir, aşırı düşüş yükseliş göstermemektedir 0,94 – 0,99 bandında hareket etmektedir. Kamu sermayeli banka grubu karar birimi etkinlik sınırı altında görülmekte ancak aşırı iniş çıkış göstermemektedir 0,92-1,0 bandı arasında hareket etmektedir. Bu grafikte etkinlik sınırına en uzak karar birimi özel sermayeli banka grubu olarak görülmektedir.

Grafik 6 Banka Grupları Ölçek Etkinlikleri

Banka grupları ölçek etkinlikleri yıllar itibariyle seyir grafiği şu şekilde değerlendirilebilir. Yabancı sermayeli banka grubu karar birimi etkinlik sınırına yakın seyir izlemektedir. Özel sermayeli banka grubu karar birimi 2001 yılında oldukça düşük etkinlik değerine sahipken 2002 yılından itibaren 0,93-0,96 bandında küçük düşüş ve yükselişler yapmaktadır. Katılım banka grubu karar birimi etkinlik sınırına yakın seyir izlemekte 0,9-1,0 bandı içinde hareket etmektedir. Kamu sermayeli banka grubu karar birimi genel olarak etkinlik sınırının altında hareket etmekte 2001 yılından sonra yükseliş göstermektedir. 2002 yılından itibaren etkinlik sınırına yakın seyir izlemekte 0,96-0,99 bandı içinde hareket etmektedir.

SONUÇ

Katılım bankaları verimlilik ve etkinliklerini arttırmak için; teknolojiye ayak uydurması, yönetsel kararlarında sektörel ve konjonktürel gelişmeleri göz önünde bulundurması, fon toplama yönünden en uygun tanıtım ve reklam tekniklerini uygulaması, fonları riski minimize ancak getiriyi maksimize edecek şekilde etkin olarak kullanması, yabancı sermaye ile fon girişlerinin artırılması ve en uygun

yatırımlara yönlendirilmesi gerekli görülmektedir.

2000 yılından sonra yapılan araştırma çalışmalarından elde edilen sonuçlarla karşılaştırıldığında şu benzerlik bulgulanmaktadır:

- Ölçek büyüklüğünün etkinlik üzerinde etkili olduğu ve büyük ölçekli bankaların genellikle etkinsiz olduğu bulgulanmaktadır.
- Ekonomik istikrar dönemlerinde etkinsiz bankaların etkin olma yönünde olumlu gelişme kaydettiği bulgulanmaktadır.
- Toplam faktör verimliliğinin etkinlik ile yakından ilişkili olduğunu bulgulanmaktadır.

Katılım bankalarının finansal etkinliği ve mevduat bankaları ile rekabet edebilirliğinin tespitine yönelik bu çalışmanın hipotez sonuçları aşağıdaki gibi belirlenmektedir;

Hipotez 1, Katılım bankaları kendi aralarında değerlendirildiğinde finansal yönden beş karar verme biriminin ilk yıl dört tanesi, ikinci yıl üç tanesi, üçüncü yıl dört tanesi, dördüncü yıl üç tanesi ve beşinci yıl iki tanesi etkin çıkmaktadır. Etkinsiz olarak belirlenen birimler etkinlik sınırına oldukça yakın görülmektedir. Bu durum öne sürülen hipotezi doğrulamaktadır. Katılım bankaları kendi aralarında değerlendirildiğinde görece olarak etkin ve etkinlik sınırına yakın birimler olarak görülmektedir.

Hipotez 2, Faizli işlem yapan mevduat bankaları finansal piyasaya hakimdir. Ancak faizsiz bankacılık yapan katılım bankaları ile karşılaştırıldığında katılım bankaları görece olarak finansal yönden daha etkin olduğu bulgulanmaktadır. Finansal piyasaya hakim olmak etkinliğe pozitif etki eden bir faktör olmamaktadır. Bu durumda öne sürülen hipotez çalışma sonuçlarına göre doğrulanmaktadır.

Hipotez 3, Katılım bankalarının toplanan fonları kullanılan fonlara çevirme oranı mevduat bankalarına göre daha yüksektir. Çalışmada girdi olarak toplanan fonlar-mevduat ve çıktı olarak kullanılan fonlar-kredi verileri kullanılmaktadır. Mevduatı krediye çevirme oranındaki farklılık yapılan çalışmada finansal etkinliklere yansımaktadır. Mevduatı krediye daha yüksek oranda çeviren katılım banka grubu daha etkin birim olarak bulgulanmaktadır. Öne sürülen hipotez çalışmada doğrulanmaktadır.

Etkinlik analiz sonuçlarına göre, katılım bankalarının mevduat bankalarına göre güçlü yanları ve zayıf yanları aşağıda belirtilmektedir:

- Katılım bankalarının güçlü yönü olarak genel ekonominin finansal yapısından kaynaklanan sorunlardan ve konjonktürel krizlerden mevduat bankalarına göre, daha dirençli yapısının olması sayesinde, büyük ölçüde etkilenmemesi gösterilebilir. Bu yapıları etkinlikleri yönünden önemli bir faktör olmaktadır.
- Katılım bankalarının zayıf yönü olarak; yasal düzenlemelerdeki eksiklikler nedeniyle

tasarruf sahipleri açısından hala kuşku ile bakılması, toplanan fonları değerlendirmek açısından çok sınırlı sayıda finansal araç bulunması

gösterilebilir.

Katılım bankalarının rekabet edebilirliğinin artırılmasına yönelik yapılması gereken genel düzenlemeler şöyle belirlenebilir:

- Kanuni altyapı eksikliklerinin giderilmesi gerekmektedir. Bu konu ile ilgili olarak başka ülkelerdeki uygulamalar araştırılmalı, kanuni düzenlemeler yapılmalıdır,
- Likidite, rezerv oranı, ticari ödeme sistemleri banka kabulleri ve ikincil pazarlar dikkate alınarak geliştirilmelidir,
- Faiz taşımayan yatırım sertifikaları ve menkul kıymetlerin ihracına yönelik düzenlemeler yapılmalıdır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar itibariyle katılım bankaları ve veri zarflama analizi ile ilgili olarak şu somut değerlendirmeyi yapmak mümkündür;

- Katılım bankaları finansal yönden faizli işlem yapan bankalara göre etkin birimlerdir. Bu durum rekabet edebilirlik açısından önemli olması nedeniyle faizsiz bankacılık alanında yeni kuruluşların kurulması önerilebilir.
- Veri zarflama analizi çok sayıda girdi ve çıktı kullanılan yöntem olması nedeniyle finansal etkinlik ölçümü ile ilgili olarak saptamalar yapmak proforma finansal tablo düzenlemek ve senaryo çalışmaları açısından perspektif kazandırma rolü yönünden kullanılabilir uygun bir yöntemdir.

KAYNAKÇA

- Afşar M., 2006, Finansal Sistemin İşleyişi, Gülen Ofset, Eskişehir
- Altınok B., 2002, "Toplam Etkinlik Ölçümü: Veri Zarflama Analizi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Baş İ. M., ve A. Artar, 1991, İşletmelerde Verimlilik Denetimi, Milli Produktivite Merkezi Yayınları: 435, Ankara
- Berk, N., 1999, Bankacılığın Dışa Açılması ve Dış Kredi İlişkisi, Ykb AŞ. Yayınları, No: 4.
- Bozdağ N., Şenol A., Murat A., 2001, "Toplam Etkinlik Ölçümü: Türkiye'deki Özel ve Kamu Bankaları İçin Bir Uygulama", Gazi Üniversitesi, Ankara
- Cingi S. ve A. Tarım, 2000, Türk Banka Sisteminde Performans Ölçümü Dea-Malmquist TFV Endeksi Uygulaması, TBB Yayını, İstanbul
- Divitçioglu S., 1982, Değer, Üretim ve Bölüşüm
- Drake, L. Hall, M. ve Simper, R. 2005, "Bank Modelling Methodologies: A Comparative Non-Parametric Analysis of Efficiency in The Japanese Banking Sector"

- Eleren A. ve Ersan Ö., 2006, “Türkiye’de Özel Sermayeli Mevduat Bankalarının Etkinlik Analizi: Bir Veri Zarflama Analizi Uygulaması”, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul
- Emiral F., 2001, “Türk Bankacılık Sisteminde Etkinlik Analizi (Veri Zarflama Analizi Uygulaması”, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Bankacılık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Ertuğrul A., Osman Z., 1996, “Türk Bankacılığında Etkinlik: Tarihi Gelişim Katitatif Analiz”, Bilkamat İşletme ve Finans Yayınları Yayın No:3, Ankara
- Kaskanoğlu H., 1990, Etkinlik Ölçümü, Milli Produktivite Merkezi Verimlilik Dergisi 2, Ankara
- Kaya Y.T. ve Eda D., 2005, “Dezenflasyon Sürecinde Türk Bankacılık Sektöründe Etkinliğin Gelişimi”, BDDK Ard Çalışma Raporları 2005/10
- Kılılı M., 2004, “Toplam Etkinlik ve Veri Zarflama Analizi Üzerine Karşılaştırmalı Yaklaşımlar ve Bir Uygulama”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Kılılı M. ve Murat A., 2004, “Etkinlik/Verimlilik Çalışmalarında Kullanılan Veri Zarflama Analizi Üzerine Karşılaştırmalı Yaklaşımlar”, Gazi Üniversitesi, Ankara
- Köksal C. D., 2001, “Veri Zarflama Analizi ile Bankacılıkta Verimlilik Ölçümü”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Isparta
- Kurt T., 2002, “Bankalarda Risk Yönetimi ve Etkinlik: Türk Bankacılık Sisteminde 1992-2000 Döneminde DEA ile Etkinlik Ölçümü” Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Master L. J., 1987, Efficient Production of Financial Services: Scale and Scope Economies, Bussiness Review Federal Reserve Bank of Philedelpia, January/ February
- Molyneux P., Y. Altunbaş, ve E. Gardener, 1996, Efficiency in European Banking, John Wiley & Sons Ltd., England
- Özkan, T., 1999, “Ulusal Ve Uluslararası Bankacılıkta Rekabet”, İktisat Dergisi, Sayı: 387, Şubat-Mart.
- Rivest G., 1991, “Verimliliğin Ölçülmesi ve Yönetim Aracı Olarak Analizi”, 1. Verimlilik Eğitim Semineri, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, İstanbul
- Takan M., 2002, Bankacılık Teori Uygulama ve Yönetim, 2. Baskı, Nobel Yayınları,
- Tarım A., 2001, Veri Zarflama Analizi Matematiksel Programlama Tabanlı Görelî Etkinlik Ölçüm Yaklaşımı, Ankara, Sayıştay Yayın İşleri Müdürlüğü Araştırma İnceleme Çeviri Dizisi:15
- Türkiye Bankalar Birliği, 2005, “Türkiye’de Finansal Sektör ve Bankacılık Sistemi”
- Vural G., 2000, “Türkiye’de Mevduat Bankalarında Etkinliğin Değerlendirilmesi”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Natural Gas Relationship Between Russia And Turkey In Early 2000s

Dr. İdris DEMİR

Batman Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü

ABSTRACT: The purpose of this study is to examine the natural gas relationship between Turkey and Russia in early 2000s. It made out clear that Turkey is in need of exporting natural gas from Russia for securing the continuous flow of energy in one hand; on the other hand, Russia is in need of a market to make profit from her hydrocarbon resources.

The methodology used in this study is an analysis of the energy demand of Turkey and the lack of domestic supply in satisfying the amount needed and the amount of the import of the Russian natural gas in Turkish energy calculation. The study concludes with the observation that the natural gas cooperation between Turkey and Russia continues in spite of rivalry and competition in other fields due to the fact that they both have relative gains with this engagement.

Key Words: Turkey, Russia, Energy, Natural Gas

2000'li Yılların Başlarında Rusya ile Türkiye Arasındaki Doğal Gaz İlişkisi

ÖZET: Bu çalışmanın amacı 2000'li yılların başında Türkiye ile Rusya arasındaki Doğal Gaz ilişkisini incelemektir. Bu çalışma şu gerçeği ortaya koymuştur: bir taraftan Türkiye sürekli enerji akışını güvenlik altına almak zorunluluğu içerisinde iken diğer taraftan Rusya hidrokarbon kaynaklarını kullanarak bir pazar oluşturup kazanç sağlama gereksinimi içerisinde dir.

Çalışmanın izlediği yöntem; Türkiye'deki enerji talebi, yerel üretimin bu talebi karşılamakta yetersiz kalışı ve Rusya'dan ithal edilen doğal gazın Türkiye'nin enerji hesaplamaları içerisindeki yerinin analizini içermektedir. Çalışma, şu gözlem ile son bulmaktadır: Türkiye ve Rusya arasındaki doğal gaz işbirliği, her iki ülkenin de bu ilişkiden görece kazançları olduğu için, iki ülke arasındaki başka alanlardaki rekabet ve hasmane tutumlara rağmen sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Enerji, Doğal Gaz

INTRODUCTION

Energy calculation and consideration is an inevitable calculation of Turkey's both domestic and foreign policy. The increase in need of energy sources which she is not able to meet by domestic sources forced Turkey improve her relations with energy rich countries and form co operations in her neighborhood. In this respect, Turkey developed ties and relations with energy producing and exporting countries of the Middle East, Central Asia and the Caspian region.

Turkey meets her need of crude oil mainly from the Middle Eastern sources such as Saudi Arabia, Iran and Iraq. She relies mainly on Russia, Turkmenistan, and Iran in satisfying the need of natural gas. Turkey also imports Liquefied Natural Gas (LNG) mainly from Algeria and Nigeria.

It is evidently clear that Turkish energy policy has to be multidimensional in order to be able to face the need and secure the energy supply. In this multidimensional attitude, Turkey formed a sense of cooperation with Russia in obtaining natural gas. This study focuses on this relationship.

In order to clarify this relationship, firstly, a general review of Turkish economy is given. Secondly, the energy policy of Turkey is put under eye. Thirdly, the natural gas suppliers of Turkey in her need of energy are examined. And lastly, the natural gas relationship between Turkey and Russia and the main pillar of it, the Blue Stream project, is examined.

THE ECONOMY OF TURKEY/ A GENERAL REVIEW

It is important to diagnose the economic situation of Turkey before examining the natural gas deal and cooperation between Russia and Turkey. It is a well known fact that Turkey is trying to be a member of the European Union. In addition to some political criteria to be met, there are some economic criteria to be met as well. It is because of this fact that economic progress has gained a great deal of importance in addition to social considerations. Economic recovery has political considerations in this sense at the same time.

In the early 2000s, Turkish economy was described as being chronologically affected by high levels of inflation and budget deficits and that this would consequently caused a high degree of vulnerability compared to other emerging economies (Montagliano and Napolitano, 2003: 647). A high inflation rate, high budget deficits, possible currency devaluation, low per capita income and highly concentrated distribution of income formed obstacles for Turkey (Lawrence and others, 2000:73).

As a developing country Turkey suffered from some economic crisis during the 1990s. The devastating consequences of Yalova, Çınarcık and Gölçük earthquakes and a kind of untaxed, black

economy could be considered as the major reasons of the economic crisis and failure.

In addition to that, political instability also is one of the major reasons that opened the way to the economic crisis in Turkey. The reason of this is obvious. The domestic market of Turkey is sensitive to government changes, and the role of the government in the economy is immense. It is not only because of the intervention of the government to the economy by state owned monopolies but also it is because of the state intervention in the banking sector in loan agreements as well (tusiad.org, 2007). Government or the state is the largest creditor to private sector in Turkey. State facilitates the role and influence of some of the driving sectors of economy through subsidies and other means. Mismanagement and lack of adequate sources on the part of the state inevitably added a new dimension to economic crisis and failures in Turkey.

Devastating consequences of 1999 Gölcük earthquake is another dimension of the economic crisis in Turkey. One of the reasons of the huge consequences lies in the fact that it destroyed the industrial infrastructure of the heartland of Turkish industry such as Istanbul, Kocaeli and Adapazarı. The earthquake of 1999 and the financial crisis of 2002 brought an amount of 10% of reduction in the total economy (tusiad.org, 2007). The earthquake destroyed not only the industrial structure of the whole country, but also placed a heavy burden on the taxpayers. A negative indirect tax which embodied the subsidy financed by foreign aid was placed upon the society. An indirect tax to finance extra fiscal expenditures would result in an output loss, further deepening the impact of the earthquake in the economy (Selçuk and Yeldan, 2001: 484).

A great amount of untaxed underground economy, inequalities in the income, low levels of private investment, and the difficulties in dealing with bureaucracy all were among the reasons of economic stagnation and durability (Lawrence and others, 2000: 68).

In Turkish economy, the fastest developing sectors are tourism and industry even though a 42% of the population deals with the agricultural sector. With an estimated population of 75 million, Turkey is one of the 20 most populous countries in the world. In addition to that, she has the fastest growth rate of all of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) countries (unescap.org, 2005). In order to overcome the negative effects of the economic stagnation Turkey tried to strengthen her secure investment environment. Turkey's memberships in the International Monetary Fund (IMF), the World Bank, OECD, General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), European Free Trade Area (EFTA) and the International Finance Corporation helped her in providing a secure investment environment. Moreover, the agreements of

Turkey with the International Center for Settlement of Investment Disputes (ICSID) and Multinational Investment Guarantee Agency (MIGA) provided a ground for investors looking for lucrative enticements (Kegley and Wittkopf, 1993: 183).

However, it should not be forgotten that the main pillar of the economy of a country includes manufacturing and industrial production initially. In a country such as Turkey where unemployment and inflation is a serious problem, industrial progress occupies a vital importance for both state and the society (Ertuğrul and Selçuk, 2001: 13). It should also be indicated that energy occupies a vital role in the every stages of manufacturing and production. Energy prices are directly reflected in the final price of the goods and services offered. It is evident that this would open a way for high prices and inflation which may trigger social discomfort among the society. Therefore, continuous, uninterrupted flow of energy is crucially important not only for economic life, it is important for the steady flow of the social life as well.

As a developing and industrializing country which was already trying to recover from a financial crisis, Turkey was aware of the fact that she needs a great amount of energy to be able to produce economic and industrial output. Adequate and continuous flow of energy is an inevitable component of an economic product calculation. The cooperation of Turkey with Russia occupies a great amount of Turkish energy plan and policy in securing the continuous flow of energy.

THE ENERGY POLICY OF TURKEY

The energy policy of Turkey has different dimensions in the sense that Turkey in a way tries to meet her energy demand and in another way Turkey acts as a source of bridge from the Middle East and Central Asia to Europe (Sasley, 1998: 36). The geographic position of Turkey makes it possible to transfer the natural gas and oil resources of the Caspian Basin, Central Asia and Russia, the oil and natural gas resources of the Middle East to Europe either by pipelines or tankers.

It is a well known fact that Turkey stands at the crossroads of the three continents. The oil pipeline projects and the natural gas pipeline projects from Central Asia and Caucasus and the Middle East to the Western markets increased the geopolitical importance of Turkey at the same time. In addition to the economic gains, the political importance and the influence of Turkey has improved. As the energy need of the Western Europe increases, there appears a need to transport the energy (Arima, 2004: 36). The best option for Europe seems to be transporting energy from energy rich regions such as the Middle East, the Caspian Basin and Russia via from Turkey. The energy policy of Turkey, in a way, corresponds with the security strategy of Europe, which makes it inevitable for the two sides to cooperate. A clear

example of this is the agreement between Turkey and Greece on the transportation of natural gas from Eurasia and Caspian to be delivered to Europe (Devlet, 2004-2005: 76). Nabucco Project is another main pillar of this issue that embodies an invaluable amount of energy that the European consumers would benefit. This cooperation in the energy sector can also be regarded as a supporting motive for Turkish accession to the European Union (EU). It is expected that cooperation in security terms would consequently result in cooperation in political terms as well.

Turkey has already been serving as an energy transporter body to the Europe and to the whole world as well, by means of existing pipelines. It should be noted that Turkey plays a very important, if not vital, role in the energy security of the European countries (Winrow, 2004: 34). The Kerkük İskenderun Pipeline, Batman Dörtüol Pipeline and Kırıkkale Ceyhan Pipeline are all crude oil pipelines that are opening to the world markets by the means of the Mediterranean Sea (mfa.gov.tr, 2007).

While these crude oil pipelines act as a body serving for domestic as well as international purposes, the existing natural gas pipelines are more concerned with the other pillar of the Turkish energy policy; satisfying the domestic need. The Russia Turkey Gas Pipeline, East Anatolia Gas Pipeline, Can Canakkale Gas Pipeline can be regarded in this perspective.

Some other pipelines which are completed, already under construction, or under the planning procedure, would serve for the benefits of both domestic and international purposes. The Baku Tbilisi Ceyhan Crude Oil Pipeline (BTC) and the Trans Caspian Natural Gas Pipeline (TCNGP) can be regarded in this perspective. There is the possibility of the development and the evaluation of the Blue Stream Natural Gas Pipeline project to be extended for European consumption in later stages (Roberts, 2005: 105).

In order to satisfy the second dimension of her energy policy (satisfying the domestic need) Turkey pursued a multilateral policy to be able to satisfy the gap between consumption and the domestic production. As indicated earlier, Turkish economy is expanding due to the industrialization process. It is because of this fact that there is an increase in demand for energy sources such as crude oil and natural gas. Turkish oil consumption is expected to be 179 million tones of oil equivalent (mtoe) in the year 2010 and 319 in 2020 (enerji.gov.tr, 2007). The need for energy can be illustrated clearly when it is remembered that the Turkish crude oil consumption used to be 76 mtoe in the year 1998. Moreover, the natural gas consumption of Turkey is expected to be 1400 billion cubic feet (bcf) in the year 2020 (enerji.gov.tr, 2007) which Turkey has to supply it in a great extent from outside sources.

As previously indicated, Turkey is able to supply the crude oil from outside due to the already existing

infrastructure, by multiple pipelines from different sources. However, the natural gas supply appeared out to be a harder problem. In this respect, Turkey pursued a multi dimensional policy with major natural gas exporters such as Nigeria, Algeria, Russia, Iran, Turkmenistan, and Azerbaijan the major of which is with Russia (Roberts, 2001: 279).

In search of satisfying the domestic need, Turkey attaches a great importance to the Middle East. In addition to the crude oil imports from the region, Turkey places a great amount of importance to her Middle Eastern neighbors in natural gas supply as well. Based on an agreement between Iran and Turkey in 1996, Turkey would purchase an amount of \$ 23 billion worth of natural gas from Iran for the next 20 years (enerji.gov.tr, 2006). This makes Iran as the second largest contributor of Turkish natural gas supplier after Russia.

In addition to that, this agreement is not in accordance with the 1996 Iran Libya Sanctions Act policy of the United States (US) which foregrounds that any company having a business volume of more than \$ 20 million would be punished. Although this may appear as a contrary stand to the long lasting partnership and cooperation of Turkey and the US, it is evident that the driving motive behind this agreement is the energy need and demand of Turkey (Sasley, 1998: 38) which is shaped by the energy policy of Turkey.

Caspian region is another major source where Turkey meets her energy demand. Turkey has close historical, cultural and ethnic ties with most of the Caspian nations. After the demise of the Soviet Union (SU) this particular area and the sources it posses were on the agenda. Although it is clear that the reserve levels of the region is in a way far from competing with the reserve levels of the Middle East, it is already clear that these reserves would face an amount of the demand of energy of the world (Bilgin, 2005: 79).

Turkey plans to satisfy her growing crude oil demand by the BTC which would carry the Azerbaijan oil to the Mediterranean in a great amount. It is planned that the BTC would carry an amount of 1 millions barrel of oil per day in the initial stages (Pamir, 1999: 74). It is evident that once this amount of oil is pumped to the Mediterranean, the strategic importance of Turkey would increase and Turkey would consequently become one of the active players of the worldwide energy game and calculation.

Another pillar of becoming one of the active players of the energy game and calculation is the TCNGP which would carry an amount of 16 billions of cubic meters (bcm) per year Turkmenistan natural gas to Turkey and an amount of 14 bcm to Europe via Turkey (enerji.gov.tr, 2006).

There is also the possibility of transferring Russian natural gas to Europe through Turkey. Turkey obtains a great amount of natural gas from Russia and is expected to acquire more by the Blue Stream project.

An amount of the gas traveling to Turkey may be exported to Europe by pipelines that would help Europe, which is in great need of energy. This would be another alternative route for the European countries where they can obtain Russian natural gas.

Providing another route for Russian gas to Europe appears out to be serving the benefits of the Russian interests at the same time. Russian gas reaches to European markets mainly from the Ukrainian territories. It is known that Ukraine also consumes Russian natural gas. However, when Russian and Ukrainian interests collide, the continuous flow of natural gas to Europe is threatened. By diversifying the sources and the routes (to mention), Europe would add a new dimension to her energy security calculations (Speed, 2004: 102).

It should be indicated that once the pipelines either natural gas or oil are constructed they cannot be removed. In a way they become natural monopolies. The income and the gains of the transit countries embody a steady and continuous form (Stevens, 2003: 7). In this option Turkey would gain a considerable amount of income as a transit fee. In becoming a medium market between Russia and Europe, Turkey would prevent the natural gas cuts, too.

NATURAL GAS SUPPLIERS OF TURKEY

The usage and the importance of the natural gas are not only peculiar to Turkey but also there is a growing tendency to use natural gas throughout the world. Natural gas is regarded to be the fastest growing item in the world primary energy consumption.

Turkey builds her natural gas consumption policy on three main pillars. Turkey makes the use of natural gas in electricity generation. Moreover, natural gas is a source for Turkey which she can obtain from her near neighborhood. In addition to that, being based on the crossroads of the natural gas producers and the consumers, Turkey intends to act as a natural gas hub (Sasley, 1998: 42).

As the living conditions and the industry improve, there appears out to be an increase in electricity demand in Turkey. The technologic flexibility, the feasibility of the natural gas power plants in addition to the environmentally friendly concerns foregrounds the use of natural gas in Turkey. Turkey is surrounded by the rich source based, energy exporting countries of the Caspian and the Middle East in one hand and the energy dependent, importing countries of Europe (Roberts, 1998: 18). These European countries are largely dependent on Russia for their natural gas supply. Turkey in this sense can facilitate the energy routes for these countries. In addition to the Russian option, the European countries can enjoy the continuous flow of Caspian and Middle Eastern natural gas as well as crude oil by the infrastructure hosted by Turkey which would increase Turkish concerns of acting as an energy hub in the region.

Turkey, by using the benefits of her geography, imports natural gas from Russia and Iran and Liquefied Natural Gas (LNG) from Algeria and Nigeria in a great deal. Russia is the biggest natural gas supplier of Turkey by the existing pipelines and strengthens her position by the Blue Stream Project. Nevertheless, it should not be forgotten that Turkey might be able to decrease her dependency on Russia concerning the natural gas supply by making use of more Iran, Turkmenistan and Azerbaijan supplies. It should be noted that diversifying the sources of supply is one of the key features of Turkish energy policy (Ege, 2004: 5).

According to the data of BOTAS (the official pipeline making company) Turkey supplied an amount of 16000 billion cubic feet/year (bcf/y) of natural gas from Russia which is followed by Iranian, Algerian and Nigerian supplies. It has contracted that Turkey would supply an amount of 22000 bcf/y from Russia, 9000 bcf/y from Iran, 4000 bcf/y from Algeria, 1200 bcf/y from Nigeria, 5000 bcf/y from Turkmenistan and 2000 bcf/y from Azerbaijan in the year 2006. The planned figures for the year 2015 is: 24000 bcf/y from Russia, 10000 bcf/y from Iran, 14200 bcf/y from Turkmenistan and 6600 bcf/y from Azerbaijan (botas.gov.tr, 2007). By diversifying the sources Turkey in a way tries to secure the future supply with reasonable and affordable prices. Diversifying the sources would also strengthen the Turkish hand in bargaining with the major gas suppliers. Turkey would not be forced to be bound to only one supplier. She will be able to evaluate other options and opportunities as well.

“NATURAL GAS” AS A SENSE OF COOPERATION BETWEEN RUSSIA AND TURKEY

The history of the characteristics of the bilateral relations between Russia and Turkey is far from establishing friendly relations and affairs between these two countries. The countries under consideration used to enjoy and employ unfriendly, even hostile, relations in its essence from the Ottoman Empire and the Tsarist Russia period. The expansionist policies and strategies of Tsarist Russia and the Ottoman Empire clashed both in the Balkans and the Central Asia and in the Black Sea. Moreover, Ottoman Empire stood on the route of the Tsarist Russia to be able to reach the Mediterranean Sea and then to the rest of the world (Kurat, 2001: 303). Ottoman Empire controlled the Straits, the Marmara Sea and the Dardanells which is the only passage for Russian ships to be able to reach the Mediterranean Sea from the Black Sea.

Both Ottoman Empire and the Tsarist Russia wanted to take Balkans under their influence. Their policies and strategies clashed in this field and respect as well. Ottoman Empire wanted to be influential in Central Asia where the Turks originally come from. However, because of the fact that it is geographically

proximate to the Tsarist Russia and that she feels the territory under consideration as her backyard, Russia tries to improve her economic and political power in these territories (Kurat, 2001: 354).

The roots and the origins of the conflict and the rivalry are hidden in not only obtaining a military superiority above the other in the area mentioned. There were religious considerations as well. Ottoman Sultans carried the adjective of the Caliphate. They had the power and responsibility of directing the whole Muslims in a way. Tsarist Russia regarded herself as responsible from the Orthodox Sect of the Christendom. She pursued a messianic mission in which she tried to unite the Orthodoxy and the Slavic origin people in race under her leadership (Kural, 1998: 401). It was inevitable for the Ottoman Empire and Tsarist Russia to compete and confront.

The confrontation and competition between these nations continued even in the post World War II period. Although there were newly established countries and structures in both countries, there were still not a friendly atmosphere between the two countries, the Republic of Turkey and the Soviet Union (SU). There was a kind of ideological confrontation between Turkey and the SU. Turkey is an ally of the United States (US) and the Western world. Because of her historical roots, she shares a great amount of relations with the Middle Eastern countries as well. The Middle East was one of the regions in which both superpowers tried to increase their influence. The policies of Turkey, in alliance with the Western world, and the SU again confronted with each other (Caşın, 2002: 189).

The dissolution of the SU did not give an end to the rivalry and competition between Russia and Turkey. The policies of the Russian Federation (RF) and Turkey colluded and confronted again over influencing the newly independent Central Asian and Caspian republics. Turkey tried to act as a big brother to the Central Asian republics which she has common historic, linguistic, cultural, religious and racial backgrounds. On the other hand, Russia did not want to lose her control over the territories which she had a close control for a long period of time (Larabbe ve Lesser, 2003: 53).

It is because of this fact that the research study under consideration gains so much importance in the sense that it tries to analyze and investigate a kind of cooperation between the countries mentioned. It should not be forgotten that there are no constant principles, but constant benefits and interests in the international arena. The natural gas cooperation between Turkey and Russia is one of the basic and unique reflections of this fact.

Turkey is in immense need of the energy sources for her development and industrialization. Russia is in need of a market to gain profit from her hydrocarbon riches. These brought the countries under

consideration to cooperate on this field to a great extent.

The origins of the natural gas cooperation between Russia and Turkey date back to 1984, to the Soviet Union (SU) period. According to the Framework Agreement between BOTAS and Soyuzgazexport, SU would supply an amount of 1.5 bcm/y of natural gas to Turkey starting from the year 1987. The Turkish import of natural gas increased to a level of 6 bcm/y in 1993. This agreement was concluded for a period of 25 years (botas.gov.tr, 2007).

Due to the increase in need of energy because of a fastest growing economy and population, Turkey concluded some other forms of natural gas agreements, LNG agreements, with other natural gas exporting countries. Turkey pursued a policy of expanding the terms of the already existing framework agreement with Russia. In 1993 it was concluded that the sides agreed to increase the amount of gas by 2 bcm/y starting from 1996 (botas.gov.tr, 2007). The huge gas resources, geographical proximity, already existing infrastructure of Russia made it possible and convenient to cooperate with Turkey in this respect.

Blue Stream Project

The share of Russia in natural gas supply of Turkey is % 61 and almost half of this amount is planned to be supplied by the Blue Stream pipeline. This would inevitably bring the results of the possibility of a crisis between the countries under consideration into the agenda. The amount of the Russian share is planned to be decreased due to the increase in use of Turkmen and Azeri sources (botas.gov.tr, 2007).

In addition to satisfying the domestic need of Turkey, the Blue Stream can be regarded as something more than a commercial agreement between two countries. In addition to the economic aspects and influences, the exporting country acquires some political and strategic influence over the importing country. Likewise, the SU used her political influence over Turkey by establishing cooperation in technological terms by training and assisting some of the components of the Turkish industry which in a way helped the SU to strengthen her position (Caşın, 2002: 194).

The political influence and the impact of the Blue Stream can also be regarded as more than its commercial boundaries. Russia in a way tries to continue her control over the European market by this project. Russia is currently the largest gas supplier to Europe. The European Union (EU) developed three important projects which would decrease the dependency on Russia. EU decides to increase the imports from northern Africa which occupies technological and financial boundaries (Gazel, 2003: 88). Another policy option is to transport the Middle Eastern (Iran and Iraq) gas by pipelines which confronts with the containment policy of the US

towards these countries. The other alternative is to transport the Central Asian and Caspian resources.

One of the forerunner conditions for EU to be able to obtain the Central Asian and the Caspian gas from Turkmenistan and Azerbaijan is the fact that the medium market (Turkey), between the producer (Turkmenistan and Azerbaijan) and the consumer (EU), should consume a considerable amount of the gas so that the project under consideration would economically be viable (Gazel, 2003: 89). In this respect, it would be very easy for the TCNGP to be able to reach from Turkmenistan to Turkey and then be transferred to Europe.

The case here is that by the Blue Stream project Turkey would consume a great amount of Russian gas and the already existing pipeline infrastructure would make it hard, if not impossible, for Turkmen and Azeri gas to be able to reach Turkey and than to be transferred to Europe. Russia would be able to delay the Azeri and Turkmen gas to reach to the Turkish and then to the European markets by accelerating the Blue Stream in which she would continue to be the leader for European markets in gas supply. The basic condition for Russia to be able to continue to dominate the European market is to satisfy the transit country, Turkey. By this way, she would be able to delay the Caspian and Central Asian sources to be able to reach to the European markets by establishing an already existing infrastructure up to Turkey (Gazel, 2003: 91). It should not be forgotten that the Blue Stream project appears out to be something more than a commercial agreement between parties, satisfying the domestic need of Turkey with an agreed price. Russia would be able to continue to dominate the European markets and control Central Asian and Caspian countries (Barylski, 1995: 67) where Turkey would be able to favor her transit condition in either option.

CONCLUSION

In trying to be able to meet her need of natural gas, Turkey formed a kind of cooperation with Russia. The history and the nature of the relations between Russia and Turkey alone are not sufficient enough to be able to understand this engagement. What the point of this study reaches is that it is a matter of interest which brings and in a way forces these countries to cooperate. Turkey has to feed her demand of energy and she finds it profitable to meet an amount of this demand by natural gas coming from Russia. Russia finds it profitable to obtain a huge market for her hydrocarbon sources in which she can obtain a great amount of benefits in addition to economic gains. The essence of the argument of this paper, in a way, is that the cooperation between Turkey and Russia on the natural gas issue would continue and develop in spite of the rivalry and conflict on major and even vital issues since they both have relative gains with this engagement.

BIBLIOGRAPHY

- Andrews- Speed, P., (Der.) (2004), "A European Approach to Energy Security", **Asia and Europe-Cooperating for Energy Security** Ifri, Paris.
- Arima, J., (Der.) (2004), "Energy Security in Europe-Outlook, Challenges and Policies", **Asia and Europe- Cooperating for Energy Security** Ifri, Paris.
- Barylski, R., (1995), "Russia, the West and the Caspian Energy Hub", **Middle East Journal**, Vol. 49, No. 2.
- Bilgin, M., (2005), **Avrasya Enerji Savaşları** IQ Kültür ve Sanat Yay., İstanbul.
- Çaşın, M. H., (2002), **Rus İmparatorluk Stratejisi**, ASAM Yayınları, Ankara.
- Devlet, N., (2004-2005), "Turkey's Energy Policy in the Next Decade", **Perceptions**, Vol. 9, No. 4.
- Ege, Y., (Der.) (2004), "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'nin Uyumu", **AB'nin Enerji Politikası ve Türkiye**, UPA V, Ankara.
- Ertuğrul, A., and Selçuk, F., (2001) "A Brief Account of the Turkish Economy, 1980-2000", **Russian and East European Finance and Trade**, Vol. 37, No. 6.
- Gazel, F., (2003), "Mavi Akım: Genetik Şifre Çözüldü", **Avrasya Dosyası**, Vol. 9, No. 1.
- Karal, E. Z., (1998), **Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara.
- Kegley, C.W., and Wittkopf, E.R., (1993), **World Politics: Trade and Transformation**, St. Martin's Press, New York.
- Kurat, A. N., (2001), **Rusya Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara.
- Larabbe, F. Ve Lesser, I., (2003), **Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty**, Rand Corp., USA.
- Lawrence, P., and others, (2000), "The Economic Emergence of Turkey", **European Business Review**, Vol. 12, No. 2.
- Montagioni, A., and Napolitano, O., "Dynamics of Inflation in Turkey during the 1990s", **Applied Economic Letters**, No.10.
- Official Website of BOTAS, official pipeline making company of Turkey, http://www.botas.gov.tr/dogalgas/dg_alim_ant.htm l. (21/01/2007)
- Official Website of the Ministry of Energy and Natural Resources of Turkey, <http://www.enerji.gov.tr/tahminler/html>. (14/01/2007)
- Official Website of the Ministry of Energy and Natural Resources of Turkey, <http://www.enerji.gov.tr/politikalar/aktiviteler/html> . (27/12/2006)
- Official Website of the Ministry of Foreign Affairs of Turkey, "Turkeys' Energy Policy", <http://www.mfa.gov.tr/grupa/an/policy.html>. (27/05/2007)

- Pamir, N., (1999), **Bakü-Ceyhan Boru Hattı**, ASAM Yayınları, Ankara.
- Roberts, J., (2005), “The Turkish Gate: Energy Transit and Security Issues”, **Turkish Policy Quarterly**, Vol. 3, No. 4.
- Roberts, J., (2001), “Turkey as a Major Energy Driver”, **The Journal of Energy and Development**, Vol. 25, No.2.
- Roberts, J., (1998), “Turkey Goes for Gas”, **Energy Economist**, Issue 201.
- Sasley, B., “Turkeys’ Energy Politics in the Post Cold War Era”, **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 2, No. 4.
- Selçuk, F., and Yeldan, E., (2001), “On the Macroeconomic Impact of August 1999 Earthquake in Turkey: a First Assesment”, **Applied Economic Letters**, No:8
- Stevens, P., (2003), **Cross Border Oil and Gas Pipelines: Problems and Prospects**, ESMAP, World Bank, No: 35.
- TUSIAD, “Turkey at a Glance”, <http://www.tusiad.org/eng/report/te/1.pdf>. (07/01/2007)
- United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, “National Environmental Action Plan in Turkey”, <http://www.unescap.org/stat/envstat/stwes-13.pdf>. (07/01/2005)
- Winrow, G., (2004), “Turkey and the East West Transportation Corridor”, **Turkish Studies**, Vol. 5, No. 2.

Hukuk Devleti Kavramı ve Türkiye’de Gelişimi*

Dr. Ali KUYAKSİL

4. Sınıf Emniyet Müdürü,

Polis Akademisi, Gaziantep Polis Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü

ÖZET: İnsan hakları kavramı uluslararası ilişkilerde giderek önem kazanan bir kavram olmuştur. İnsan hakları kavramının Batıdaki tarihi gelişim süreci içerisinde “hukuk devleti” kavramı ayrı bir öneme sahiptir. Aynı şekilde, “hukuk devleti” kavramını açıklayabilmek için “insan hakları” kavramı vazgeçilemez bir kavramdır. Kısacası bu iki kavram için birbirinin tamamlayıcısıdır diyebiliriz. Bu çalışmada öncelikle konu ile ilgili bazı temel kavramlar üzerinde, sonra hukuk devletinin gelişimi üzerinde durulmaktadır. Daha sonra hukuk devletinin gereklerine değinilmektedir. Son olarak Türkiye’de hukuk devleti anlayışının gelişimi incelenerek çalışma, genel değerlendirme ve sonuç ile sonlandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk, Hukuk Devleti, İnsan Hakları, Türkiye

Rule Of Law Concept And Its Development In Turkey

ABSTRACT: Human rights concept has become a concept that gradually acquiring importance in international relations. Rule of law concept has a distinct importance in human rights concept’s historical development process in the West. In the same way, human rights concept is a significant concept in order to explain rule of law concept. In brief we can say that these two concepts are complementary of each other. In this study firstly some basic concepts have been mentioned then development of rule of law has been mentioned. Later requirements of rule of law have been mentioned. Finally development of rule of law’s comprehension in Turkey has been examined and the study has been concluded with general evaluation and conclusion.

Key Words: Law, Rule of Law, Human Rights, Turkey

* Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Bahçeşehir Üniversitesi tarafından Gaziantep Barosu ve Gaziantep Üniversitesinin katkılarıyla 03-04 Nisan 2004 tarihinde Gaziantep Üniversitesi Atatürk Kültür Merkezinde gerçekleştirilen; **İnsan Hakları ve Devletin Yetkileri: Hukuk Devleti İlkeleri Semineri-6**’ da aynı isimle sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş şeklidir

GİRİŞ

İnsanoğlunun ilkel dönemlerde de olsa topluluklar halinde yaşamaya başladığı andan itibaren can ve mal güvenliğinin güvence altına alınmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacı gidermek için de çeşitli kurallar konarak toplum düzeni sağlanmaya çalışılmıştır. İlk önceleri bu kurallar bazı elit kesimlere ayrıcalıklar tanımış ise de daha sonra büyük halk kitlelerinin bu ayrıcalıklara direnmelerine sebep olmuştur. Özellikle batı demokrasilerinin tarihi gelişim süreci içinde büyük halk kitlelerinin bu direnişleri sonucu büyük çapta katliamlar yaşanmış, bilhassa halk bu konuda çok büyük diyetler ödemiş, imtiyazı elinde bulunduran kesimler (Derebeyi, Toprak Ağaları ve Krallar) bu ayrıcalığı istemeyerek de olsa mecburen yönetilenlerle paylaşmak zorunda kalmışlardır (Erenler, 2004: 81).

Demokratik düzenin egemen olduğu ülkelerde, yönetimin hukuka bağlılığı ilkesi benimsenmiştir. Günümüzde yönetim, ülkede egemen olan hukuk düzeni içinde hukuka uygun olarak görevlerini yürütme zorundadır.

Çalışmanın ilerideki başlıklarında biraz ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz hukuk devleti kavramı Avrupa’da 1215 tarihli Magna Charta’dan beri geliştirilerek hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Ülkemizde gelişen Anayasal tarihimizde; Tanzimat,

kanun devleti dönemini ilan etmişti. Meşrutiyetler anayasalı devlete, 1961 dönemeci de anayasal devlet ve hukuk devleti yolunda büyük bir sıçramaya işaret etti. 1921 ve 1924 Anayasacılığının esas misyonu ise ulusal bağımsızlık ve ulus devletin inşasıydı (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2002:105).

Hukuk devleti kavramı, bizim anayasalarımızda ilk defa 1961 Anayasasında yer almıştır. 1982 Anayasası da Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bir “Hukuk Devleti” olduğunu beyan ederek, bu ilkeyi kamu hukukunun temel kavramı haline getirmiştir. Türkiye, bugün birçok aksaklık ve eksikliklerine rağmen “kendine özgü” bir hukuk devletidir (Fındıklı ve Çevik, 2003: 24).

YARDIMCI TEMEL KAVRAMLAR

İnsan Kavramı

Hydrojen ve oksijenin birleşmesinde olduğu gibi ‘insan hakları’ şeklinde kelimeler bir araya geldiklerinde ortaya kendine özgü bir kavram çıkmaktadır. İnsan kavramı “ruh ve bedenden ibaret varlık, sözle anlaşılan, akıl ve düşünme yeteneği olan en gelişmiş canlı” olarak tanımlanmaktadır (Eren vd., 1998).

İnsan kavramının kimleri içine aldığı veya daha doğrusu kimleri dışladığı zamansal ve mekansal olarak değişiklik gösterebiliyor. Hukuki olarak insana ‘kişi’ (şahıs) denmektedir. Kişilik kavramı bizi

medeni hukuka götürmektedir. Medeni Kanunumuza göre kişilik, doğumla başlar. İnsan olarak doğan her şahıs, kamu hukuku alanında bireysel özgürlüklerin ve temel hakların devlet otoritesi karşısında ezilmesini sağlayan temel hak ve özgürlüklerden yararlanır (Başlar, 2001: 3).

‘İnsanoğlu’, ‘ademoğlu’ veya ‘insanlık’ (İngilizce’de de üç kelime aynı anlamda kullanılmaktadır: mankind, humankind veya humanity) kavramlarına özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra hazırlanan belgelerde rastlıyoruz. Bir çok yazar insanlık kavramını ‘uluslararası toplulukla’ özdeşleştirmiştir. Bazı yazarlar bu kavramla devletleri kastederler. Bazıları da, henüz kendilerini bağımsız bir devlet olarak temsil edemeyen insan topluluklarını da dikkate alarak insanlığı ‘bütün halklar’ olarak algırlarlar. Gerçekte insanlık şimdiki ve gelecek nesilleri içine alan bir bütündür ve devletlerden farklı bir hukuki kişiliği vardır (Başlar, 2001: 4-5).

Bizleri diğer canlılardan ayıran en önemli niteliğimiz, akıl ve vicdana sahip olmamızdır. Bu yönümüzle diğer canlılarda görülmeyen bazı tutum ve davranışlar sergileriz. Örneğin bir sanat eseri ortaya çıkarır, doğanın yasalarını keşfeder, hayatın anlamı üzerine düşünür, başka insanların ve kendimizin davranışlarını “iyi” veya “kötü” olarak değerlendiririz. Neyin “doğru” neyin “yanlış” olduğuna dair düşünce üretebilir veya ileri sürülen düşüncelerden birini benimseyebiliriz. Yalnızca insana özgü olan bu tutum ve davranışlar “insanın olanakları” olarak adlandırılır (Kuçuraldı, 1996: 49).

İnsan onuru kavramı birden çok anlamları içine almaktadır. İnsan onuru; insanın kişiliğine saygıyı, bir işin, bir görevin niteliklerine uygun kişilik özelliklerine sahip olmayı kapsamaktadır. Ayrıca kişinin kendi yeteneklerini bilmesi, geleceğini dikkatle planlamasını, diğer insanlarla birleşerek çalıştığı kurumun işleyişiyle ilgili sorumluluk duygusu yüklenmesini de anlam olarak içermektedir. İnsan onuru kavramının bu anlam zenginliği ise aile, sosyal ya da kültürel temeli dikkate alınmadan her kişinin insanlık ailesinin bir temsilcisi olarak kendisine saygı gösterilmesi ve tanınması anlayışının kabul edilmesi anlamına gelir (Bilen, T. Y.: 3-30).

Hak ve Özgürlük Kavramları

Hak terimi hukuk kelimesinin tekil halidir. Yani ‘hukuk’ kelimesi haklar anlamına gelir. Hak deyimi ise, insanların diğer insanlardan alacağı, yani, “meşru talep” demektir. Genel bir tanımla hukuk; belli bir toplumda belli bir dönemde yürürlükte olan ve devlet tarafından müeyyideye bağlanmış olan kurallar bütünüdür. Müeyyide veya yaptırım, hukuk kurallarına karşı gelindiğinde kanunlar çerçevesinde kullanılan devlet gücüdür (Fındıklı ve Çevik, 2003: 24).

‘İnsan Hakları’ dediğimizde ‘İnsan Hukuku’ demek istemiyoruz. İnsan hakları kavramı insan

haklarıyla ilgilenen hukuk dalından çok daha geniş bir anlam ifade eder. “İnsan hakları”, “temel haklar” ve “kamu özgürlükleri” kavramları çoğu kez eşanlamda kullanılmaktadır. “Hak” ve “özgürlük” kavramlarını kesin çizgilerle birbirinden ayırmak güçtür. Bir tanım yapmak gerekirse; “özgürlük” kavramı hukuk öncesi düzenlenmemiş serbestliği ifade eder. “Hak” ise iki anlama gelmektedir. Gündelik anlamında doğruluk ve yetki demektir. İkinci anlamında ise hukuk düzeni tarafından tanınan ve korunan irade ve çıkarları belirtir (Uygun, 2000: 13-14).

İnsanın özgürlüğü ona ait hakların varlığı, ancak bir devlet düzeni içinde söz konusudur. İnsan haklarının çerçevesi ve kapsamını, bireyin devletle olan ilişkisi belirler. İnsanlığın kültürel ve siyasi tarihi incelendiğinde, her dönemde yapıları farklı da olsa bir siyasi düzen içinde yaşadığı ortaya çıkmaktadır (Başlar, 2001: 7).

Siyasi düzen içerisinde yaşayan insanlar, bu düzen tarafından tanınan bir takım haklara sahip olmuşlardır. Sahip olunan bu haklar, doğdukları hukuk kurallarına göre; “kamu hakları” ve “özel haklar” şeklinde bir ayrım uğrarlar. Kamu hakları; kamu hukukundan doğan haklardır. Kamu haklarını kendi aralarında “kişisel”, “sosyal ve ekonomik haklar” ve “siyasi haklar” olmak üzere üçe ayırırız. Özel haklar ise, özel hukuktan doğan haklar olup; mahiyetlerine, konularına kullanılmalarına ve nihayet gayelerine göre çeşitli türlere ayrılırlar. Bunların içerisinde de en önemli ayrım mahiyetlerine göre olanıdır. Mahiyetlerine göre de haklar; “mutlak haklar”, “nisbî haklar” olarak ayrılmaktadır (Akıntürk, 2002: 91-105).

Temel hak ve özgürlüklerin, birey ile devlet arasında üç ilişki statüsü oluşturduğu varsayılmaktadır. Bunlar, “olumsuz statü”, “olumlu statü” ve “aktif statü”dür. Eğer insan, başkalarının da aynı haklara sahip olduğunu ve başkalarının haklarından yararlanabilmeleri için bizim de bazı ödevlerimiz olduğunu, bunun bir davranış kuralı olarak özümsemesi gerektiğini kabul ederse; o zaman insan hakları ihlalleri büyük ölçüde azalmış olacaktır. Bundan dolayı hak kavramını, özgürlükleri bazı yasakları ve yararlanma isteklerini içeren iki boyutlu bir kavram olarak algılamamız gerekir. Teknik anlamda, her hak üç parçadan oluşur: hakkın öznesi; hakkın konusu; ve talepte bulunacağımız bir muhatap. Bu üç ögenin birleşmesiyle hak, basit istek ve temennilerden ayrılır. Hakların bağlayıcılık değeri taşınması ve ihlâl edenlere karşı yaptırım uygulanabilmesi için, bunların belli bir gücü olan hukuksal metinlerde düzenlenmiş olmaları gerekir. Devlet içerisinde bu ya bir anayasa ya da bir kanun olabilir. Uluslararası toplumda ise, elbette bu metin antlaşmadır. Her hak bir özgürlük ile bağlantılı olduğundan, temel haklar içindeki özgürlükleri diğerlerinden ayırmak için onlara ‘kamu özgürlükleri’ demek mümkündür. ‘Kamu’ terimi bir devlette yaşayan insan topluluğunun bütününü ifade eder.

Kamu özgürlükleri insan haklarının devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka girmiş olan bölümünü ihtiva eder. Bu yüzden kamu özgürlükleri modern devletlerin varlık sebebidirler (Uygun, 2000: 16; Kapanı,1981:13-14; Tanör, 1994: 13-14; Uygun, 1992: 2-6; Mumcu, 1992: 9-18; Kuzu, 1995: 207-212; Uygun, 1996: 8-9; Kutkan ve Tanrıverdi, 2003: 1-4/1-12).

Hakkın önemli bir özelliği; sahibine bir şeyi yapabilme yetkisi verirken, başkasına da bu yetkinin kullanılmasına engel olmama ve saygı gösterme yükümlülüğünü getirmesidir. Bu da ödev kavramını çağrıştırmaktadır. Ödev; bir temel hakkın sınırlandırılması sonucu oluşan hukuki durum olarak tanımlanabilir. Bu sınır, bir insanın sahip olduğu haklara diğer insanların da sahip olmasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar. Günlük yaşantıda hiç kimseye sonsuz ve sınırsız bir hak tanınmaz. Çünkü bir insanın sonsuz ve sınırsız bir hakka sahip olması, diğer insanların haklarını kullanamaması anlamına gelir. Başkalarının hak ve özgürlüklerini gözetmeyen insanların, başkalarından kendi hak ve özgürlüklerini gözetmelerini beklemeye hakları yoktur. Çünkü sosyal yaşamda her şey karşılıklıdır (Çeçen, 2000: 21; Kutkan ve Tanrıverdi, 2003: 1-8).

Anayasalar, “Özgürlükleri ortadan kaldırmak özgürlüğü yoktur” deyişi gereğince hiç bir özgürlüğün, anayasa ile konulan ve kurulan düzeni ortadan kaldırma yetkisini vermediğini açıkça belirtirler. Benzer düzenleme Birleşmiş Milletler Örgütüncü hazırlanan İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin 30'uncu maddesinde de bulunmaktadır. Ayrıca Avrupa Konseyince hazırlanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 17-18'inci maddeleri de benzer hükümler içermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1961 ve 1982 Anayasaları da bu paralele hazırlanmıştır. Özgürlüklerin sınırlandırılması, özgürlüğü ortadan kaldıracak veya onu kullanamaz duruma getirecek derecede gerçekleştirilemez (Mumcu, 1992: 16; Kuyaksil, 2002: 3).

İnsan Hakları Kavramı

İnsan hakları kavramının herkes tarafından kabul edilen bir tanımı yoktur. Türkçe kitaplarda ‘kamu hürriyetleri’, ‘temel haklar’, ‘vatandaş hakları’ hep aynı anlamda birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Çeşitli tanımlarda ortak noktaları belirten bir tanım verecek olursak; “Kişilerin insan olmakla doğuştan sahip oldukları siyasal iktidar karşısında cinsiyet, yaş, inanç ve düşünce farkı gözetilmeksizin eşit oldukları devredilemez haklardır” diyebiliriz. Bu haklar hemen hemen her ülkede bulunan kanun önünde eşitlik, yaşama hakkı, özgürlük hakkı ve mülkiyet hakkı gibi temel haklardır (Kuyaksil, 2002: 3).

Bugün “insan hakları” terimi, insanlığın belli bir gelişme çağında, teorik olarak bütün insanlara tanınması gereken ideal hakların tümünü ifade etmektedir. İnsan hakları deyince daha çok “olması

gereken ve bildirilerde “ulaşılacak hedefler” başlığı altında yer alan haklar akla gelmektedir (Kepenekçi, 2000: 2). Kamu hürriyetleri, insan haklarının devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka girmiş olan bölümünü ifade eder. Bunlara kamu hürriyetleri denilmesi, sadece bir sınıfa veya zümreye değil, fakat istisnasız olarak herkese (kamu'ya) tanınmış olmasından ve dolayısıyla fert-devlet ilişkilerini düzenleyen bir kolunu teşkil etmesindedir. Kamu hürriyetleri karşılığında “Temel Haklar” sık sık kullanıldığı görülmektedir. Alman hukuku terminolojisinden yerleşmiş olan bu deyim (Die Grundrechte), 1961 T.C. Anayasasına girmiş bulunmaktadır. Ancak doktrinde ve konuşma dilinde “Temel Haklar”, bazen “İnsan Hakları” kavramının karşılığı olarak da kullanılmaktadır (Kapanı, 1981:14).

İnsan hakları öyle kutsal bir kavram ki, neredeyse bütün devletler ve devlet adamları meşruiyetlerini bu kavrama sadakatlerini açıklayarak korumak eğilimindedirler. Her devlet kendi ülkesi üzerindeki varlığının meşruiyetini insan haklarına sadakatini ifade ederek meşrulaştırma eğilimindedir. İnsan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasi, günümüz toplumlarının gelişmişlik düzeylerini gösterdiğinden, bu kavramların hayata geçirilmelerinin ölçüsü ile devletlerin gücü ve uluslararası itibarı, toplumların istikrar ve esenliği, bireylerin huzur ve üretkenliği arasındaki ilişki giderek artmaktadır. Bugün bir devletin insan haklarını ihlal ettiği suçlamasıyla karşı karşıya kalması, Orta Çağdan hatırladığımız ‘aforo’z’ tabirini telaffuz etmemizi gerektirecek kadar ciddi bir suçlama olarak kabul edilmektedir (Başlar, 2001: 11).

HUKUK DEVLETİNİN GELİŞİMİ

Kamu hizmetlerinin belli bir düzen ve devamlılık içerisinde yürütülmesini sağlayan ve yönetilenlerin temel hak ve özgürlüklerinin güvencesi sayılan “hukuka bağlı idare” anlayışı, kendiliğinden ve birdenbire ortaya çıkmayıp, bu alanda geçirilen birçok aşamadan sonra kademeli olarak gerçekleştirilmiştir. Batıda devlet anlayışındaki gelişmelere bağlı olarak hukuk devleti anlayışına gelmeden önce “mülk devleti” ve “polis devleti” anlayışlarından geçildiği kabul edilmektedir.

Öğretide, yönetimin hukuka bağlılığına “Hukuk Devleti” yönetimi hukuka bağlı olmayan devletler için de “Polis Devleti” deyişi kullanılır. Hukuk devleti, tarihsel süreç içinde polis devleti anlayışından sonra ortaya çıkmıştır. Kara Avrupa’sında, Polis Devleti anlayışından Önce “Mülk Devleti” anlayışı egemendir. Şimdi aşağıdaki bölümde bu kavramları ayrı ayrı ele alıp fazla ayrıntıya kaçmadan inceleyeceğiz (Kuyaksil, 1993:125).

Mülk Devleti Anlayışı

Bu anlayışa göre devlet, idare edenlerin malıdır. Hükümdar, ülkeye ve bu ülkede yaşayan kişilere malıktır. Devletin başında olan kişi hiçbir kayıtle bağlı

değildir. İstedığı hak ve yetkileri kendi kendine sağlar ve kullanır.

Hükümdarın sahip olduğu sonsuz hak ve yetkiler, derebeyleri arasında, mülkiyet ilişkisi bozulmadan bölünmüş bir durumdaydı. Hükümdar bütün derebeylerin üstünde ve onlara egemen bir kişi olarak, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, olağanüstü, hikmeti hükümet gereği bir konuma sahipti (Giritli ve Akgüner, 1985: 25).

Kamu gücü mülkiyete dayandığı için, bu dönemde özel hukuk-kamu hukuku ayırımı yapılmadığı gibi, bir İdare hukukunun varlığından da söz açılmazdı. İdare hukukçularının bu döneme "mülk devlet" demelerinin sebebi; yönetilenlerin, üzerinde yaşadıkları topraklara bağlı olarak devletin daha doğrusu egemen olanların mülkü sayılmasıdır. Gerçekten de, mülk devlette halk, üzerinde yaşadığı toprağa bağlı olarak, toprağın bir parçası gibi alınıp satılıyor, miras yoluyla başkalarına devredilebiliyordu (Karatepe, 1988: 21).

İngiliz kocalar 1970 yılına dek, karılarıyla zina yaptığı sabit olan erkeklerden tazminat isteme hakkına sahiptiler; aynı hak kadınlara tanınmamıştı. Zina karşılığında kocanın tazminat isteme hakkı, kadının kocanın mülkiyeti altında görülmesinin bir uzantısıdır. Zaten İngiltere’de kadımlar 19. yüzyıl ortalarında bile, başka birçok yerde olduğu gibi, babalarının ve kocalarının mülkü sayılıyorlardı ve 1882’ye kadar mülk edinme ve işletme hakkından yoksundular. Yine gelenek uyarınca, karısından kurtulmak isteyen ve boşanma olanağı olmayan ya da bu yolu pahalı bulan koca, “karısını” açık arttırmaya çıkarır ve kadın en yüksek fiyatı ödeyen erkeğe satılırdı. Karısı üzerindeki mülk sahipliği hakkını daha da belirginleştirmek için, koca karısının boynuna bir kayış takarak onu müzayede yerine götürürdü (Berktaş, 200: 355).

Polis Devleti Anlayışı

Polis devleti, polis tarafından yönetilen bir devlet anlamına gelmez. Çünkü buradaki “polis” deyişi, “zabıta” veya “kolluk” değil, “kamu gücü ve kamu otoritesi” anlamındadır (Fındıklı, 2001: 22). Fransız ihtilali’ne kadar Avrupa’da mutlak hükümdarlık rejimleri yürürlükteydi. O dönemde Avrupa’da ve özellikle Almanya’da merkezi hükümetin mutlak egemenliğine dayanan bu yönetimlere "Polis Devleti" adı verilmiştir. Polis kelimesi, eski Yunanca’daki şehir anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün, aynı zamanda, Anayasa rejimi, Devlet kamu düzeni anlamında da kullanıldığı bilinmektedir. "Politika" sözcüğü de bu sözcükten gelmektedir. Günümüzde polis kelimesi, kolluk (zabıta) anlamında kullanılmaktadır (Balta, 1962: 7).

Polis devleti anlayışında idare, belli bir üst hukuk kuralına ve denetimine bağlı olmaksızın gerekli gördüğü her türlü eylem ve işlemi yapabilir; yönetilenlerin özgürlüklerini dilediği gibi sınırlayabilir ve onlara yeni sorumluluklar yükleyebilir. Bununla beraber, polis devleti, idarenin hiç bir kurala bağlı

olmaksızın faaliyet yürüttüğü devlet demek de değildir. Orada da idare belli kurullarla bağlıdır. Ama bu kurulların hiç birisi, idarenin yönetilenlere karşı davranışlarını sınırlayıcı nitelikte değildir.

Polis devletinde, yönetilenlere emretme yetkisini veren “kamu gücü”, hükümdar ve onu temsil eden organların elinde toplanmıştır. Hükümdarın yetkileri, temsil ettiği devletten ve kişiliğinden doğan bir haktır. Hükümdar hiçbir hukuk kuralı ile bağlı değildir. Vatandaşları tehlikeye sokan her türlü girişimi ve gelişmeyi hiçbir hukuk kuralına bağlı olmadan kaldırmak hükümdarın başlıca görevleri arasındadır. Çünkü hükümdar, Devleti "iyi halde tutmalı" idi. Bu nedenle de, "devlet çıkarı" gibi kaypak ve muğlak bir kavram uğruna hükümdar, her türlü emri verebilir ve bu emri idare edilenler soru sormadan ve tartışmadan yerine getirirlerdi (Giritli ve Akgüner, 1985: 25).

Polis devletinde, öteki kamu görevlilerinin yetkilerini de devlet başkanı tayin eder. Kamu görevlileri devlet başkanından aldıkları emir ve talimatları onun temsilcisi olarak aynen uygularlar ve uygulamada yönetilenlere vermiş oldukları zararlardan dolayı devlet başkanları gibi sorumsuz olurlar.

Polis devletinde “yönetimin sorumsuzluğu” kabul edilmiş ve idarenin haksız eylem ve işlemlerine karşı yargı yoluna başvuru imkânı olmamıştır. Sadece Almanya’da bu konuda istisna teşkil eden bir uygulama gömülmüştür. Almanya’da halk, idarenin haksız mali işlemlerine karşı özel hukuk hükümlerine göre mahkemeye başvurarak zararın ödenmesini isteyebilmiştir. "Hazine-Fisc Teorisi" denilen bu uygulamaya göre, kamu malları (hükümdarın kişisel malları ve gelirleri dışındaki), hükümdara ait değil, özel hukuk hükümlerine göre hareket eden "Hazine"ye aitti. O halde, “hazine” özel hukuka tabi bir kişi olarak yargı denetimine tabi olabilirdi. Bu teoriye göre hazineyi dava etmek, devleti dava etmek sayılmamıştır (Fındıklı, 2001:22).

Hazine Kuramı, Devlet iktidarını “hazine” ve “hükümdar” olarak ikiye böldüğü için sakıncalı idi. Ancak, bir nebze olsun hazine üzerinde yargı denetimi imkânı tanıdığı için, hukuk devleti kavramına geçiş açısından faydalı olmuştur (Giritli ve Akgüner, 1985: 25).

Polis devleti denildiğinde, daha çok eski dönemlerin geleneksel otoriter devlet idareleri anlatılmak istenir. Ancak günümüz devlet idarelerinde de polis devleti uygulamalarına rastlamak mümkündür. Günümüzde, otoriter hükümdarlık yönetimlerinin varlığı büyük ölçüde sana ermiştir. Şeklen demokratik yöntemlerle iş başına gelmiş çoğunluk idarelerinin de yönetilenlere karşı baskı ve zulüm rejimleri uyguladıkları görülmektedir. Bu bakımdan polis devleti kavramı kısmen de olsa halen geçerlidir diyebiliriz. Günümüzde daha çok “polis devleti” kavramı ile hukuk devleti niteliği kazanamamış, otoriter ve baskıcı yönetimler ifade edilmektedir (Karatepe, 1988: 23).

Çağdışı ve despotik bir yönetim şekli olan “polis devleti” uygulamaları tamamen ortadan kaldırılamamış ve halen dünyanın “tek parti sistemi” ile yönetilen ülkelerinde geçerlidir. Ancak, bu çağdışı polis devleti anlayışı ve uygulamaları, küreselleşen dünyamızda er geç yıkılacaktır (Fındıklı ve Çevik, 2003: 26).

Hukuk Devleti Anlayışı

Hukuk Devleti deyimini Alman kökenlidir: Rechtsstaat. Terim ilk defa 1860’larda iki Alman hukukçu tarafından kullanılıyor. Fransızca deyim Etat de Droit (hukuk devleti) şeklindedir. Anglo-Sakson ülkeler başta, diğer pek çok ülkede Rule of Law (hukukun üstünlüğü) terimi yeğlenir. Ama bunlar arasında anlam ve işlev bakımından önemli bir fark yoktur. Zaten Fransızca da Primaute/Supre’maite du Droit (hukukun önceliği / üstünlüğü) deyimini de kullanılır. ABD’de yaygın kavram Due-process of law (hukukî usullere bağlılık)’dır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2002:104).

Devlet faaliyetlerinin hukuk kurallarına bağlı olması, hukuk kurallarına tabi olması, hukuk devletinin en önemli özelliğidir. Yalnız idare edilenler değil, devlet de önceden konmuş olan genel, objektif, soyut hukuk kurallarına uymak zorundadır. Diğer bir deyişle devletin faaliyetleri işlemler ve eylemler yoluyla irade beyanları, ancak hukuk kurallarına uymak şartıyla geçerli sayılabilir, örneğin, "normal hiyerarşisi" ne göre, kanunların anayasaya, tüzüklerin kanuna, yönetmeliklerin de kanun ve tüzüklere dayanması, yani alttaki normların üstteki normlara uygun olması lazımdır (Onar, T.Y.: 139-141). Ayrıca hukuk devleti egemen devletin yasallığını değil, evrensel hukukun egemenliğini ifade eder (Erdoğan, 1996: 64).

Hukuk devletinin amacı, kişiyi devlet iktidarına karşı korumaktır. Bunu yapmak için de temel aldığı öge, kişi hak ve özgürlükleridir. Başka bir deyişle kişi, kamu gücüne karşı hak ve özgürlükler kalkanıyla korunur. Bu ise devlet iktidarının, kişi hak ve özgürlükleriyle sınırlanması ve devletin onlara saygılı olmasıyla sağlanır. Çünkü hukuk devletinde birey toplumsal örgütlenmenin temel ögesi olarak kabul edilir ve korunur. Sosyalist devlet çoğunluk yararını temsil ettiği ve saklamaya yöneldiği gerekçesiyle, kişinin devlet iktidarına karşı korunmasını kabul etmez. Dolayısıyla bu anlamda, hukuk devleti kavramını reddeder (Ömek, 1988: 279).

Hukuk devleti kavramını en geniş anlamda, bütün fertlerin hukuk kurallarına uyması ve bu kurallar tarafından yönetilmesidir diyebiliriz. Dar anlamda ise, devletin hukuk kurallarına uyması ve bu kurallarla yönetilmesidir diyebiliriz. Bu kavram siyasi ve hukuki teoride daha ziyade dar anlamı ile kullanılmaktadır (Küçük, 2004:206).

HUKUK DEVLETİNİN GEREKLERİ

Devlet, hukuk devletinde sınırlı doğmuştur. Haklar ve özgürlükler, devletin dahi giremeyeceği hukuk kaleleriyle kuşatılmışlardır. Hukuk devletinde bu haklar ve özgürlükler, devletçe lütfedilmezler; yalnızca tanınır ve güvence altına alınırlar. Devletin ve bireyin hukuku hiçe sayma hakları yoktur. Sınırlı doğan devlette ister işlemlerle, ister kişilerle ilgili olsun, bu sınır uyuşmazlıklarını, bağımsız ve yansız yargı çözer. Çözüm sokağın sıcak ve duygusal mantığına göre değil, hukukun soğukkanlı mantığına göredir. Bağımsız yargı devleti taahhütlerini yerine getirmeye zorlayan biricik aygıttır (Selçuk, 1998: 17).

Hukuk devleti, temel özelliklerinin yanında bir takım değerler dizisine de dayanır. Bu değerlerin kaynağı liberalizmdir. Bu bağlamda, hukuk devleti, tarihi seyir içinde liberalizmin gelişimi ile eşzamanlı olarak gerçekleşerek, liberal gelenek içinde anayasacılık hareketinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Küçük, 2004: 202).

Bir ülkede hâkim olan yönetimin, hukuk devleti anlayışına uygun olabilmesi için gereken şartların neler olduğu hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür.

Prof. Dr. Mümtaz Soysal’a göre (1974: 183-185) hukuk devleti vatandaşların hukuk ve güvenliğini sağlayan devlet demektir. Bunun gerçekleşebilmesi için; 1- Temel hakların güvence altına alınması, 2- Yasalarda anayasaya uygunluğun sağlanması, 3- Yönetimde hukuka bağlılığın sağlanması, 4- Yargı kuruluşlarının bağımsızlığını ve güvenliğini sağlayacak koşulların yerleştirilmesi şartlarının yerine getirilmiş olması gerekmektedir.

Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük’e göre hukuk devleti ilkesinin gerekleri (1983: 20-23): 1- Temel haklar güvenliği, 2- Yasal yönetim, 3- Yönetimin yargısal denetimi, 4- Yasaların anayasal denetimi, 5- Erklerin ayrımı, 6- Demokratik rejimdir.

Prof. Dr. Turgut Akıntürk’e göre hukuk devleti ilkesi, yönetilenlere hukuk güveni sağlayan devlet düzeni karşılığında kullanılmaktadır. Hukuk devletinin gereği olarak da aşağıdaki hususların gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir (2002: 35): 1- Temel haklar ve özgürlükler güven altında bulunmalıdır, 2- Kanunların ve kanun hükmünde kararnamelelerin anayasaya uygunluğu sağlanmalıdır, 3- İdarenin hukuka bağlılığı sağlanmalıdır.

Prof. Dr. Remzi Fındıklı’ya (2001: 25-29) göre, bir devlete hukuk devleti demekle o devlet hukuk devleti olmaz. Hukuk devletinin kendine özgü bazı şartları vardır. Görüş birliğine varılan bazı şartlar şunlardır: 1- Temel hak ve özgürlüklerin güvenliği, 2- Demokratik siyasi rejim, 3- İdarenin yargısal denetimi, 4- Kanuni idare, 5- Kuvvetler ayrılığı, 6- İdarenin mali sorumluluğu.

Prof. Dr. İsmet Giritli ve Tayfun Akgüner’e göre (1985:27-32) ise hukuk devletinin öğeleri şunlardır: 1- Temel hak ve özgürlüklerin güvenlik altına alınması, 2- Kanunî idare, 3- İdarenin Yargısal denetimi, 4- Kuvvetler ayrımı, 5- Kanunların anayasaya

uygunluğunun yargısal denetimi, 6- Kanunsuz suç ve ceza olmaması, 7- Devletin mali sorumluluğu, 8- Demokrasi.

Yrd. Doç Dr. Adnan Küçük ise hukuk devletinin biçimsel gerekleri ile dayandığı temel evrensel ilkeleri önceki yazarlara göre daha kapsamlı bir şekilde belirtmiştir (2004:206): Kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı, hâkimlerin tarafsızlığı, hâkim güvencesi ve tabii hâkim ilkesi, idarenin kanuniliği, idarenin her türlü işlem ve eylemlerine karşı bağımsız mahkemelerde dava açma imkânının sağlanması, anayasa yargısı denetimi, idari eylem ve işlemlerden dolayı kişilere verilen zararın tazmini güvencesi, temel hak ve hürriyetlerin anayasal ve kanuni güvence altına alınması, kanuni yönetim, hukuk önünde eşitlik ilkesi, temel hak ve hürriyetlerin kanunla sınırlandırılması, iyi niyet, ahde vefa, kimsenin sahip olduğu haktan fazlasını devredememesi, kimsenin kendi davasında hâkim olamaması, idari şeffaflık ve idari bilgi ve belgelere ulaşma imkânının sağlanması, devletin faaliyetlerinin önceden hesap edilebilirliği anlamında genel olarak hukuki güvenlik ve öngörülebilirliğin sağlanması, hak arama hürriyetinin benimsenmesi ve bu hürriyeti engelleyici her türlü fiili-hukuki manilerin kaldırılması, suçsuzluk karinesi, suç ve cezaların kanuniliği (kanunsuz suç ve ceza olmaması, sanığın aleyhine olan ceza normlarının geçmişe yürümezliği), adil yargılanma hakkı, güvenlik hakkı, makul bir süre içinde açık duruşma ve hakkaniyete uygun bir biçimde dinlenilme, kararların kamuya açık bir şekilde verilmesi, hiç kimsenin suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar suçlu sayılmaması, kanuna aykırı olarak elde edilen bulguların delil olarak kullanılmaması, cezai sorumluluğun şahsiliği, genel müsadere yasağı, ceza hukukunda kıyas yasağı, cezai normlarda yürürlük ötesi uygulanmazlık ilkesi, idarenin takdir yetkisinin belirginliği ve sınırlılığı, savunma hakkı, kararların gerekçeli olması, kanunların genel soyut ve gayri şahsi oluşu, temel hak ve hürriyetleri sınırlayıcı nitelikteki hukuki normların belirginliği, anayasanın üstünlüğünün benimsenmesi, kazanılmış haklara saygı, kamu işlemlerinde “ölçülülük”, “uygunluk”, “gereklilik”, “yüklenebilirlik” ve “belirlilik” ilkeleri, kısıtlamaların oranlı olması, hakların kötüye kullanılmaması, kusurlu sorumluluk, kesin hükme saygı, zaman aşımı, mücbir sebep, idarenin takdir yetkisinin sınırlılığı, özel kuralın genel kuralı geçersiz kılması, aynı konuda yeni hükmün eskisine önceliği.

Küçükün belirttiği gerekler arasına Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde belirtilen “adil yargılanma hakkı” ve benzeri hakları da dâhil ettiği görülmektedir. Bu durum sözleşme ve ek protokolleri imzalayıp mecliste uygun bulan ülkemiz için gayet yerinde bir durumdur. Bununla birlikte hukuk devletini daha iyi anlayabilmek için, bazı öğeleri açıklamak gerekir. Bu öğelerden bazılarını kısaca değineceğiz. Bu öğeler ile ülkemizin durumuna ise, ilerideki başlıklarda değinilecektir.

Temel Hak ve Özgürlüklerin Güvenliği

İnsan hakları da denilen temel haklar, kişilerin sırf insan olarak yaratılmış olmasından dolayı sahip oldukları temel hak ve Özgürlüklerdir. Bu hak ve özgürlüklerin insana sıkı sıkıya bağlı olduğu, olağanüstü durumlarda geçici olarak kısıtlamaları mümkün ise de, hiçbir şekilde özlerine dokunulamayacağı, hatta sahibinin bile bu haklardan vazgeçemeyeceği kabul edilmektedir.

Kopenhag Kriterleri olarak bilinen ve Avrupa Birliğine tam üyelik için aranan siyasi şartların başında insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü ve demokrasi gelmektedir (Fındıklı ve Çevik, 2003: 27).

Temel hak ve özgürlüklerin güvenlik altına alınabilmesi için şu üç şartın gerçekleşmesi beklenir (Soysal, T.Y.:216; Giritli ve Akgüner, 1985: 28).

— Temel hak ve özgürlüklerin anayasa ile korunması,

— Temel hak ve özgürlükleri sınırlayıp kısıtlayacak kanunların genel, soyut ve objektif olmaları,

— Temel hak ve özgürlüklerin Anayasanın öngördüğü yargı güvencesine bağlanması.

Temel haklar, yukarıda belirtildiği gibi, kamu yararının gerektirdiği bazı hallerde sınırlandırılabilir ama, hiç bir zaman tamamca ortadan kaldırılamaz.

İdarenin Kanunla Düzenlenmesi

Çağımız hukuk devleti anlayışının Önemli özelliklerinden biri de idarenin kuruluş ve işleyişlerinin kanunla düzenlenmesidir. "Kanuni İdare" olarak da adlandırılan bu ilkeye göre, hiç bir idari makam ve kuruluş kaynağını kanundan almayan bir devlet yetkisini kullanamaz.

Özetle, hukuk devleti kanun devleti demek değildir. Hukuk kavramı nasıl kanun kavramını aşarsa, hukuk devleti de kanun devleti anlayışının üstünde ve ilerisinde yer alır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2002:105).

Demokratik Siyasi Rejim

Demokrasi, Lincoln'un verdiği ve genellikle klasik olarak kabul edilen bir tanıma göre, "halkın halk tarafından halk için yönetilmesidir" (Giritli ve Akgüner, 1985: 33).

"Halk idaresi" olarak da ifade edilen demokrasi, siyasi iktidarın kaynağını bir kişiden, gruptan, sınıftan değil de yönetilenlerden alması esasına dayanır. Demokratik siyasi rejimlerde halk, yöneticileri kendi içinden ve kendi hür iradesi ile seçer. Böylece yönetenlerin koymuş olduğu emir ve yasaklara uyulması halkın iradesinden doğan meşru bir temele dayanmış olur.

Demokrasi, toplumda çeşitli görüş ve çatışmaların varlığını kabul eder. Farklı görüşlerin parti, sendika, kulüp, demok ve benzer şekillerde teşkilatlanarak siyasi hayata katılmasına ya da benzeri şekillerle kurumlaşmasına ortam hazırlar. Bu nedenle demokrasi, toplumun uygarlık ve kültür düzeyine bağlı bir sorundur. Millet olarak belli bir kültür

düzeyine erişilmeden, bazı temel sorunların kavranmasında yaklaşık görüşler oluşmadan demokratik siyasi rejim, politikacıların her fırsatta arkasına sığındıkları bir istismar aracı olmaktan öteye geçemez.

Siyasi hürriyetli demokratik bir rejime sahip olmayan bir ülkede hukuk devletinin gerektirdiği ölçüde hürriyetlere bağlılık düşünülemediği gibi hukuk devletinin öteki ilkeleri de devletin yüksek yönetimini elinde tutan kişinin veya zümrenin arzusuna ve iyi niyetine bağlı kalır. Hâlbuki siyasi hürriyetli bir demokraside toplum egemendir. Toplumun ise kendi üyelerine güven sağlayan hukuk devleti düzenine, öz yarara dayanan sıkı bir bağlılık göstererek başarı sağlaması mantıktır. Gerçi demokratik bir idarede çoğunluğun ve ona güvenen hükümetin hukuk devleti ilkelerine aykırı davranması, mümkündür. Nitekim biz böyle bir devir geçirdik. Fakat sürekli mücadelelerle halk oyunu hukuk devleti düzenine aykırı davranışlar aleyhine çevirmek ve bu sayede normal yollardan amaca ulaşma imkânını veren tek rejim demokrasidir. Bu itibarla hukuk devleti ile demokrasi arasında adeta ayrılmaz denebilecek bir bağ vardır (Balta, 1970/72: 111).

İdarenin Yargısal Denetimi

İdarenin yargısal denetimi, hukuk devleti öğelerinden en önemlisidir. Yalnız idarenin değil, Devletin bütün eylem ve işlemlerinin yargı denetimi içinde olması hukuk devleti anlayışının bir sonucudur.

Hukuk devletinde, idarenin yapmış olduğu eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğu üst organlar tarafından denetlenmektedir. Üst organ, bazen yasama organı bazen işlemi yapan idarenin bağlı olduğu üst İdari makam, bazen Danıştay, Sayıştay ve benzeri özel şekillerde kurulmuş bir denetim kurumu, bazen de mahkemelerdir. Bu üst organlardan her birinin yapmış olduğu denetimin, idarenin hukuka bağlılığının sağlanması bakımından yaran olmakla beraber, içlerinde en etkili yargı denetimidir. İdarenin denetimi için Vakur Versan'ın Kamu Yönetimi (1984:103-127), Acar Ömek'in Kamu Yönetimi, (1988: 263-272) ve Turgay Ergun ile Aykut Polatoğlu'nun, Kamu Yönetimine Giriş (1988: 329-354) isimli eserlerine bakılabilir.

Kuvvetler Ayırımı

Hukuk devleti ilkesinin bir diğer Ögesi, kuvvetler ayırımıdır. Yasama, Yürütme ve Yargı organları arasındaki Aristo'dan beri gelen bu ayırım, devlet fonksiyonlarının devlet adına bir takım organlar tarafından yapılmasını hedef alır.

Yasama ve Yürütme organı arasındaki ayırım, "kanuni idare" anlayışının, Yürütme ve Yargı organı arasındaki ayırım da, "yargı denetimi" ilkesinin doğmasına neden olmuştur (Giritli ve Akgüner, 1985: 31).

Kuvvetler ayırımı ilkesi Montesquieu tarafından mutedil, yani hukuka bağlı bir devlet düzeninin şartı

olarak öne sürülmüş ve bu anlayışla anayasal rejimlerin temel unsuru haline gelmiştir.

Onsekizinci yüzyıl sonlarından beri gelen anayasacılık akımının genel amacı, devlet yapısını ve bu yapının işlemlerini belli kurallara bağlamak, devlet içindeki güçlerin bir elde toplanmasını önlemek olmuştur. Devlet içindeki güçlerin bir elde toplanması, hukuk devletinin önemli gereklerinden olan "yönetimin yasallığı" ilkesi ile "yönetimin yargısal denetimi" ilkesini etkisiz bırakabilir (Gözübüyük, 1983: 23). Fakat yasama-yürütme arasındaki ayrılığın uygulamadaki değeri siyasi parti cihazının etkisiyle az gibi görünür. Gerçekten yürütmenin başındaki hükümetler parlamentodaki çoğunluk partisi üzerindeki nüfuzları sayesinde arzuladıkları kanunları meclisten geçirmek imkânını bulabiliyorlar.

Kanunların Genelliği

Kanunların genelliği, yani benzer durumların aynı çözümlere bağlanması, "hukuk devleti" ilkelerinin başlıca gereklerinden biridir.

Yasalarda genellik sağlamak, yasa önünde eşitlik sağlamak kadar kolay değildir, yasa koyucuların çok dikkatli davranmalarını, bazı kişileri kayırcı, bazılarını da ezici nitelikte kural getirmekten kaçınmalarını gerektiriyor. Onun için denebilir ki, özellikle sınıf dengesizliklerinin bulunduğu toplumlarda, yasaların genelliği, çoğu zaman, erişilmesi gerekli ideal bir durumu belirtmekten öteye geçemez (Soysal, T.Y.:216; Gözübüyük, 1986: 154).

Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi

Kanunların Anayasaya uygun olması ve bu uygunluğun yargı yoluyla denetimi de hukuk devleti ilkesinin gereklerindedir. Yasaların anayasaya aykırı olamayacaklarını belirtme yeterli değildir. Bunun yanında yasaların anayasaya uygunluğunu sağlayacak bir denetim mekanizmasının da kurulması gerekir.

Kanunsuz Suç ve Ceza Olmaması

Kişinin yasak eylemleri ve bunların cezalarını önceden bilmesi gerekir. Bu ilke, hukuk devletinin ve kişinin temel hak ve özgürlüklerinin güvencesidir.

Devletin Mali Sorumluluğu

Devletin idari faaliyetleri sonucunda birtakım kişilerin haklarının zarar uğraması mümkündür. Devletin vermiş olduğu bu zararları mali açıdan telafi etmesi de hukuk devletinin gereklerinden kabul edilmiştir. Kamulaştırma örneğinde olduğu gibi, idarenin kamu yararı amaçlı bazı işlemlerinde aynen telafi söz konusu olamamaktadır.

Kazanılmış Haklara Saygı

Bu ilke de hukuk devleti anlayışının bir gereğidir. Herkes hukuki yollardan kazanılmış haklara saygı göstermelidir ki, kendi haklarına karşı da başkalarından saygı göstermelerini istesin.

TÜRKİYE'DE HUKUK DEVLETİ ANLAYIŞININ GELİŞİMİ

Türkiye'de hukuk devletinin gelişimi farklı kaynaklarda değişik alt başlıklara ayrılarak incelenmektedir. Fındıklı bu ayrımı (2001: 30-33) 1) Osmanlı dönemi (İslâm hukuku dönemi, 2) Karma hukuk dönemi, 3) Cumhuriyet dönemi veya batı hukuku dönemi şeklinde yapmıştır. Giritli ve Akgüner (1985: 33-36) bu ayrımı a) Tanzimattan önceki dönem, b) Tanzimat dönemi, c) Meşrutiyet dönemi, d) Cumhuriyet dönemi şeklinde yapmıştır. Gözübüyük de bu ayrıma göre konuyu incelemiştir (1983:24-27). Hukuk devleti anlayışının gelişim sürecini incelerken sonuncu ayrıma göz önünde bulundurduk.

Tanzimat'tan Önceki Dönem

İslam dinini kabul eden Türkler, hayatın bütün alanlarında olduğu gibi, hukuk alanında da dinin etkisinde kalmış ve idari yapıyı da İslam dininin gereklerine göre şekillendirmişlerdir (Fındıklı, 2001: 30). Devletin yasama, yürütme ve yargı gibi temel güçleri padişahın kişiliğinde toplanmakta, Osmanlı Devletinin teokratik yapısı, hükümdarın yetkilerini "ruhani" alana da taşımakta idi. Devletin tüm güçlerini kişiliğinde toplayan padişahın yetkileri, bir yandan "Şeri hukuk", diğer yandan padişahların çıkardıktan yasalarla, geleneklerden oluşan "örfi hukuk" kuralları ile kısıtlanmıştır. Bu kısıtlamaların hem sınırlı olması hem de padişahların bu kısıtlamalara zaman zaman uymamaları, kişilerin hukuk güvenliğini sarsıyordu, özellikle 18 inci yüzyılda yönetimin bozulması, hukuka ayları uygulamaların çoğalması yönetime olan güvensizliği artırmıştır. Doç. Dr. Ahmet Akgündüz, İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi, (1991) isimli eserinde, Selçuklu ve Osmanlılarda insan hakları ve hukuka bağlılığın Avrupa'dan önce geliştiği ve sonradan yozlaştığını dile getirmektedir.

İdare edilenlerin hak ve hürriyetlerine verilen değer ve yönetilenlerin faaliyetlerinin kanunnamelerle belirlenmesi bakımından Osmanlı idari sistemi, çağının Avrupa devletleri ile karşılaştırılamayacak kadar ileri derecede bir hukuk devleti sayılabilir (Fındıklı, 2001: 32).

Tanzimat Dönemi

Yeniden düzenleme çalışmaları ile bir yandan bozulan kuruluşların yerine, batı örneğine göre yenileri kurulmaya, diğer yandan da yönetimi hukuka bağlama konusunda çaba gösterilmeye başlanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda, padişahın yetkilerinin kısıtlanması, 1808 yılında Sultan II. Mahmut döneminde "ayan" ile "merkezi iktidar" arasında imzalanan ve "Sened-i ittifak" adı verilen belge ile olmuştur. Bu senedle "padişahın ve hükümetin İradesi üstünde" bir hukuk kuralı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Sened-i ittifak, "hukuk devletine doğru" atılan bir adım sayılır (Onar, T.Y.: 147; Versan, 1984: 146). Gerçekte, Sened-i İttifak bir yandan padişahın yetkilerinin kısıtlanması, diğer yandan da "taşra

eşrafı"nın gücünü göstermesi yönünden ilgi çekici bir belgedir.

Tanzimat dönemini başlatan Gülhane Hattı Hümayunu (1839), İslahat Fermanı (1856) ve Fermanı Adalet, hukuk devleti açısından önemli belgelerdir.

Tanzimatla başlayan yeniden düzenleme çabaları içinde önemli olan hususlardan biri de "şer'iye mahkemeleri"nin yanında "nizamiye mahkemeleri"nin ve "Danıştay"ın kurulması olmuştur. Bilindiği gibi nizamiye mahkemeleri, bugünkü adliye mahkemelerinin esasını oluşturur. Yine aynı dönemde Danıştaya ve yönetim kurallarına "yönetimsel yargı" yetkisi tanınmıştır.

Tanzimat döneminde hukuk devleti açısından yapılanları özetlemek gerekirse, denilebilir ki, bu dönemde bazı temel hakların güvenlik altına alınması, mahkemelerin bağımsızlığı ve yönetimin yargı yolu ile denetimi konusunda ilk adımlar atılmıştır.

Meşrutiyet Dönemi

Yeni Osmanlıların çabaları ile monarşinin meşruti hale getirilmesi için yapılan çalışmalar sonunda 1876 Anayasası çıkarılmıştır. Bilindiği gibi I. Meşrutiyet çok kısa ömürlü olmuş ve Sultan II. Abdülhamit 13 Şubat 1878'de yasama organı olan "Meclisi Umumi"yi süresiz olarak kapatmıştır. Bu durum Kanunu Esasının 1908 yılında bir fermanla yeniden yürürlüğe konması ve meclisi-mebusan'ın toplantıya çağırılmasına kadar sürmüştür.

I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde, hukuk devleti açısından Önemli adımlar atılmıştır. Hukuk devleti açısından bu dönemde yapılanlar şöyle sıralanabilir: 1. Sert bir anayasa çıkarılmıştır, 2. Temel haklar anayasa güvenliğine kavuşturulmuştur, 3. Kuvvetler ayrımı uygulanmaya başlamıştır, 4. Mahkemelerin bağımsızlığı ilkesi benimsenmiştir.

Meşrutiyet döneminde, batılı anlamda hukuk devleti ile ilgili birçok ilkelerin uygulanmasına başlanmış olması, hukuk devletinin gerçekleştirildiği anlamına alınmamalıdır. Yu karıda saydığımız ilkelere başlangıç durumunda ve noksan bir biçimde uygulanabilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi

Hukuk devleti açısından önemli gelişmeler Cumhuriyet döneminde yaşanmıştır ve gelişmeler devam etmektedir. Cumhuriyet dönemi hukuk devleti çabalarının ilk anayasal belgesi olarak 1921 Anayasasını kabul edebiliriz. Hedef düşmanı topraklarımızdan atma Milli Mücadelesi olduğu için içerik açısından oldukça kısadır. Ancak bu açıklık, kendisi ile çelişmeyen hükümleri açısından 1876 Anayasasının maddeleri ile giderilmek istenmiştir.

Hukuk devleti yönünden 1924 Anayasası ile sağlananlar: 1. Devletin temel niteliği Cumhuriyet olmuştur. Cumhuriyetin temel organları seçimle işbaşına gelmiştir. 2. Temel hak ve özgürlükler Anayasa güvenliği altına alınmıştır. 3. Yasaların Anayasaya aykırı olmayacağı ilkesi benimsenmiştir.

4. Yasama gücü yalnız Meclis tarafından kullanılmış ve olağanüstü durumlarda hükümetin yasama etkinliklerinde bulunması önlenmiştir. 5. Yargı yetkisi; millet adına bağımsız mahkemeler eliyle kullanılmıştır. 6. Yönetimin yargı yoluyla denetimi ve yönetsel yargı sistemi benimsenmiştir. 7. Çok partili demokratik rejime geçilmiştir.

1924 Anayasası döneminde, hukuk devleti açısından aksayan hususlar da şöyle sıralanabilir: 1. Yargıçlara yeterli bağımsızlık sağlanamamıştır. 2. Anayasaya aykırı yasaların çıkarılması önlenememiştir. 3. Temel hak ve özgürlüklerin Anayasa güvenliğine kavuşturulması yeterli olmamıştır. Bunların güven altına alınması için daha başka hukuki tedbirlere ihtiyaç duyulmuştur.

1961 Anayasası ile hukuk devletini geliştirmek için gereken bütün şartlar yerine getirilmeye 1924 Anayasasının aksayan yönleri giderilmeye çalışılmıştır. Yönetimin hukuka bağlılığı yönünden gerekli hukuk ortamı, 1961 Anayasası tarafından, önceki anayasalara göre en ileri bir biçimde hazırlanmıştır.

1982 Anayasası, ilke olarak, 1961 Anayasasında olduğu gibi hukuk devleti ilkesine önem vermiştir. 1982 Anayasasında hukuk devleti açısından dikkati çeken nokta, Cumhurbaşkanının tek başına almış olduğu kararlara karşı yargı yolunun kapatılmış olmasıdır. 1982 Anayasası ile hukuk devleti açısından getirilen ilkelere gelecek başlıkta değinilmiştir.

1982 yılında gerçekleştirilen idari yargı reformunda, idare ve bölge idare mahkemeleri kurularak Danıştay yüksek mahkeme durumuna getirilmiştir. Böylece iş hacmi eskiye göre önemli ölçüde azalan Danıştay'ın kararlarında daha dikkatli davranmaya başladığı söylenebilir.

HUKUK DEVLETİNİN GEREKLERİ VE TÜRKİYE

Türkiye'de hukuk devleti ilkesi ve anlayışı hukuk alanında yerleşmiştir. Özellikle, 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası, açıkça bu kavrama maddeleri arasında yer vermişlerdir. Gerçekten, 1982 tarihli T.C. Anayasasının 2'nci maddesi açıkça Türkiye Cumhuriyeti Devletinin bir "hukuk devleti" olduğunu belirtmektedir. Bu ilke kamu hukukumuzun temel kavramlarından biridir. Anayasalarımızda bu kavramın yer almasından önce, mahkeme kararlarının hukuk devleti ilkesine yer verdiklerini ve bu ilkeyi kullandıklarını biliyoruz (Giritli ve Akgüner, 1985: 27).

Anayasa Mahkemesi bir kararında şu tanımlı vermiştir: "Hukuk devleti hukuku tüm devlet organlarına egemen kılan, Anayasa ve hukukun üstün kuralları ile kendisini bağlı sayıp, yargı denetimine açık olan, yasaların üstünde, yasa koyucunun da bozmayacağı hukuk ilkeleri ve anayasa bulunduğu bilincinden uzaklaştığında geçersiz kalacağını bilen devlettir" (Gözübüyük, 1998: 99).

Bir ülkede hâkim olan yönetimin, hukuk devleti anlayışına uygun olabilmesi için gereken şartların neler olduğu hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Bunlardan önceki başlık altında kısaca bahsedildi. Hukuk devleti açısından Türkiye'nin durumunu daha iyi anlayabilmek için bazı öğeler açısından kısa açıklamalar yapılacaktır.

Temel Hak ve Özgürlüklerin Güvenliği

İnsan hakları da denilen temel haklar, kişilerin sırf insan olarak yaratılmış olmasından dolayı sahip oldukları temel hak ve Özgürlüklerdir. Bu hak ve özgürlüklerin insana sıkı sıkıya bağlı olduğu, olağanüstü durumlarda geçici olarak kısıtlamaları mümkün ise de, hiçbir şekilde özlere dokunulamayacağı, hatta sahibinin bile bu haklardan vazgeçemeyeceği kabul edilmektedir. 1982 tarihli T.C. Anayasasının 12'nci maddesinin birinci fıkrası temel hak ve özgürlüklerin niteliğini bu şekilde belirtmektedir.

Temel hak ve özgürlükler genellikle üç grupta toplanmaktadır. Birinci gruptakiler; anayasaların "kişinin hakları ve Ödevleri" başlığı altında düzenlenen "koruyucu haklardır". 1982 Anayasasının 17-40'ıncı maddeleri arasında düzenlenmiştir. İkinci gruptakiler; anayasaların "sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler" başlığı altında düzenlenen "isteme hakları" dır. 1982 Anayasasının 41-66'ınci maddeleri arasında düzenlenmiştir. Üçüncü gruptakiler; anayasaların "siyasi haklar ve ödevler" başlığı altında düzenlenen "katılma hakları" dır. 1982 Anayasasının 67-75'inci maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Kopenhag Kriterleri olarak bilinen ve Avrupa Birliğine tam üyelik için aranan siyasi şartların başında insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü ve demokrasi gelmektedir (Fındıklı ve Çevik, 2003: 27).

Temel hak ve özgürlüklerin güvenlik altına alınabilmesi için şu üç şartın gerçekleşmesi beklenir (Soysal, T.Y.:216; Giritli ve Akgüner, 1985: 28):

- Temel hak ve özgürlüklerin anayasa ile korunması,
- Temel hak ve özgürlükleri sınırlayıp kısıtlayacak kanunların genel, soyut ve objektif olmaları,
- Temel hak ve özgürlüklerin Anayasanın öngördüğü yargı güvencesine bağlanması.

Temel haklar, yukarıda belirtildiği gibi, kamu yararının gerektirdiği bazı hallerde sınırlandırılabilir ama, hiç bir zaman tamamen ortadan kaldırılamaz. 1982 Anayasasının 13'üncü maddesinde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması düzenlenmiştir. Buna göre, "Temel hak ve hürriyetler, özlere dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz" denilmektedir.

Demokratik yönetimlerde temel hak ve özgürlükler ancak kanunla sınırlanabilmekte, bir kanun hükmü bulunmadan idare kendiliğinden kamu hak ve özgürlüklerini sınırlandıramamaktadır.

İdarenin Kanunla Düzenlenmesi

Çağımız hukuk devleti anlayışının Önemli özelliklerinden biri de idarenin kuruluş ve işleyişlerinin kanunla düzenlenmesidir. "Kanuni İdare" olarak da adlandırılan bu ilkeye göre, hiç bir idari makam ve kuruluş kaynağını kanundan almayan bir devlet yetkisini kullanamaz. Anayasanın 8'inci maddesinde yürütme yetki ve görevinin, Anayasa ve kanunlar çerçevesinde yerine getirileceği; 123' üncü maddesinde ise, idarenin kanunla düzenleneceği hükme bağlanmıştır. Anayasanın diğer maddelerinde de, kanuni idare ilkesine yer verilmektedir. Kanuni idare ile ilgili olarak 1982 Anayasasının 71, 73/3, 121/2, 128/2, 129/1 ve 160/3'üncü maddelerine de bakılabilir.

Demokratik Siyasi Rejim

1982 tarihli T.C. Anayasasının 2' nci maddesinde cumhuriyetin nitelikleri belirtilmiştir. Buna göre; Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir.

Hukuk devleti anlayışı, bir yandan demokrasi için sınırlayıcı bir nitelik taşıyor, öte yandan da tam ve sağlam olarak ancak demokratik bir rejimde gerçekleşebiliyor. Şu halde bir ülkenin mutedil ve dengeli bir devlet düzenine sahip olabilmesi için demokratik rejimle hukuk devleti anlayışının birlikte uygulanması gereklidir. Bu açıdan Anayasamızın başlangıç kısmında demokratik hukuk devletini temel bir amaç sayması yerindedir (Kuyaksil, 1993:130).

İdarenin Yargısal Denetimi

1982 Anayasa'sının 125'inci maddesine göre, "idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır". Bu demektir ki, idarenin herhangi bir eylem ya da işleminden zarar görenlerin mahkemelere başvurarak yapılan İdari işlerin iptalini ya da uğratılan maddi zararın giderilmesini isteme hakkı bulunmaktadır.

İdarenin yargısal denetimi genellikle şu konular içerir :

İdare'nin bütün eylem ve işlemlerinin yargı denetimine açık olması. Bu husus yukarıda belirttiğimiz gibi Anayasamızın 125 inci maddesinde belirtilmiştir.

Hakimlik ve Savcılık teminatı, Anayasamızın 139 uncu maddesinde "Hakimler ve savalar azlolunamazlar, kendileri istemedikçe Anayasa'da gösterilen yaştan önce emekliye ayrılamaz; bir mahkemenin veya kadronun kaldırılması sebebiyle de

olsa, aylık, ödenek ve diğer özlük haklarından yoksun kılınmaz..." diyerek bu husus belirtilmiştir.

Mahkemelerin bağımsızlığı: Yargı denetimini yapacak mahkemelerin Yasama ve Yürütme'ye karşı bağımsız olmaları lazımdır. Anayasanın 138 inci maddesi bu konuda şu hükmü getirmiştir:

"...Hiç bir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz.

Görülmekte olan bir dava hakkında Yasama Meclisinde yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz veya herhangi bir beyanda bulunulamaz..."

İdarenin yargısal denetimi konusunda Türkiye'de bağımsız bir idari yargı yolu gelişmiş bulunmaktadır.

Kuvvetler Ayrımı

1982 tarihli T.C. Anayasası kuvvetler ayrımı ilkesini kabul etmiştir. Anayasanın başlangıç kısmında bu ayrımın niteliğinden bahsetmiştir. Bun göre; "kuvvetler ayrımı, Devlet organlarının arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmeyip, belli Devlet yetki ve görevlerinin kullanılmasından ibaret ve bununla sınırlı medeni bir iş bölümü ve iş birliği olduğu ve üstünlüğün ancak Anayasa ve kanunlarda bulunduğu" şeklinde anlaşılmalıdır.

Altıncı maddede egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu belirtilmekle birlikte, bu egemenliğin yetkili organlar eliyle kullanılacağını da bildirilmektedir. 'Yetkili organlar' diye çoğul olarak kullanılması da kuvvetler ayrılığına işaret etmektedir.

Nitekim 7'nci madde, 'Yasama yetkisi' başlığını taşımaktadır. Buna göre; "Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Bu yetki devredilemez" denilmektedir. 8'inci madde 'Yürütme yetkisi ve görevi' başlığını taşımaktadır. Buna göre; "Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasa ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir" denilmektedir. 9'uncu madde ise 'yargı yetkisi' başlığını taşımaktadır. Bu madde de, "Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır" şeklinde düzenlenmiştir.

Kanunların Genelliği

1982 Anayasasının 10'uncu maddesi "Kanun önünde eşitlik" başlığı taşımaktadır. 10/I'e göre; "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir" denilmektedir. 07.05.2004 tarihinde Anayasada değişiklik yapan 5170 sayılı kanunun birinci maddesi ile de, 10. maddeye yeni ikinci fıkra ilave edilmiştir. Buna göre; "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür" denilmektedir. Herkesin kanun önünde eşit olduğunu, 10/IV'de de "Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine

uygun olarak hareket etmek zorundadırlar” denilerek bu ilke gayet açık ve anlaşılır bir şekilde düzenlenmiştir.

Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi

1961 ve 1982 Anayasalarında, yasaların anayasaya uygunluğunu sağlama görevi Anayasa Mahkemesine verilmiştir. Anayasa mahkemesinin bu alandaki yetkisine, 1961 Anayasasına göre, 1982 Anayasası ile, hem başvurular açısından, hem de içerik açısından bazı kısıtlamalar getirilmiştir. 1982 Anayasası'nın 148'inci maddesinde Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkileri düzenlenmiştir. 152'inci maddede ise, “Anayasaya aykırılığın diğer mahkemelerde ileri sürülmesi” konusu düzenlenmiştir.

Kanunsuz Suç ve Ceza Olmaması

1982 Anayasası'nın 38'inci maddesi “suç ve cezalara ilişkin esaslar” başlığını taşımaktadır. Yeni Türk Ceza Kanununun 2'nci maddesi de “suçta ve cezada kanunilik ilkesi” başlığını taşımaktadır. Bu ilke, ne gibi eylemlerin yasaklandığının hiçbir kuşkuya yer vermeyecek biçimde belirtilmesinden ve buna göre cezanın kanun tarafından tespitinden oluşur. Kişinin yasak eylemleri ve bunların cezalarını önceden bilmesi gerekir. Bu ilke, hukuk devletinin ve kişinin temel hak ve özgürlüklerinin güvencesidir. Ayrıca, 1982 Anayasası'nın 17'nci maddesi ile de verilecek cezalara sınırlama getirilmiştir. Buna göre, "insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir ceza" konulamayacağını, kimseye işkence ve eziyet yapılamayacağını emretmektedir.

Devletin Mali Sorumluluğu

Devletin idari faaliyetleri sonucunda birtakım kişilerin haklarının zarara uğraması mümkündür. Devlet faaliyetlerinden dolayı mali sorumluluk sonuçta, idare'nin mali sorumluluğu ve bu da sonuçta, idarenin yargısal denetimi sorunu olmaktadır. İstisnai nitelikli bir kanun için 7.5.1964 tarihli ve 466 sayılı "Kanun Dışı Yakalanan Veya Tutuklanan Kimselere Tazminat Verilmesi Hakkında Kanun" örnek verilebilir. Bu konuda olumlu bir gelişme de, 4.12.2004 tarihli ve 2571 sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun yedinci bölümünün “Koruma Tedbirleri Nedeniyle Tazminat” konusuna ayrılmış olmasıdır. 141 ile 144'üncü maddeler tazminat istemi ve koşulları, tazminatın geri alınması ve tazminat isteyemeyecek kişileri düzenlemiştir.

1982 Anayasasında 125'inci maddesinin son fıkrasında idarenin mali sorumluluğu "idare, kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür" hükmü ile kabul edilmiştir. Ayrıca 40'ıncı maddenin son fıkrasında "Kişinin resmi görevliler tarafından vaki haksız istemler sonucu uğradığı zarar da, konuma göre, Devletçe tazmin edilir. Devletin sorumlu olan ilgili görevliye rücu hakkı saklıdır" ilkesi getirilmiştir.

Bu konuda vatandaşların haklarını korumaya yönelik, 7 Mayıs 1964 tarih ve 466 sayılı “Kanun Dışı Yakalanan veya Tutuklanan Kimselere Tazminat verilmesi Hakkında Kanun” mevcut bulunmaktadır. Ancak vatandaşların büyük çoğunluğu bu kanunun varlığından haberdar değildir. Haberdar olmayınca doğal olarak da yararlanamamaktadırlar.

Kamu görevlileri açısından önemli bir değişiklik, 657 sayılı DMK md:13/2'ye yapılan (Değişik:2002/4748) “İşkence ya da zalimane, gayri insani veya haysiyet kırıcı muamele suçları nedeniyle AİHM’nce verilen kararlar sonucunda Devletçe ödenen tazminatlardan dolayı sorumlu personele rücu edilmesi hakkında da yukarıdaki fıkra hükmü uygulanır” ilavesidir. Bu ilave ile devlet uluslararası düzeyde mali sorumluluğu kabul etmektedir. Ancak devleti uluslararası düzeyde ekonomik olarak sorumlu hale getiren kamu görevlilerinden bunu alacağını belirtmektedir.

Kazanılmış Haklara Saygı

“Kazanılmış Haklara Saygı” ilkesi de hukuk devleti anlayışının bir gereğidir. Haklar anayasa ve yasalarla güvence altına alınır. Güvence altına alınan hakların ihlali durumunda ise, hakka karşı yapılan ihlali durdurma ve tekrar güvence altına almada geç işlemekle beraber en etkili yol yargı yoludur. Bu durum 1982 Anayasasının 138. maddesinde belirtilmiştir. Anayasasının 138/IV. Maddesinde; “Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir surette değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez” denilmektedir.

1982 ANAYASASI DEĞİŞİKLİKLERİ VE UYUM YASALARI

Toplumlar ve toplumsal hayat durağan değildir. Bir canlı gibi değişik dönem ve aşamalar yaşamaktadır. Toplumsal hayatı yöneten kurallar da devamlı olarak bir değişim ve gelişim içerisindedirler. Bizim toplumumuz ve yönetim yapımız da bu değişimden ve gelişimden hariç kalmamıştır. 1876, 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarımız yürürlükte kaldıkları süre içerisinde değişikliklere uğramışlardır.

Avrupa Birliği'nin genişleme politikalarının ele alındığı 12 Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesinde Türkiye'nin aday ülke olarak kabul edilmemesinin gerekçeleri olarak belirtilen siyasi ve ekonomik engeller arasına en önemlilerinden birisi olarak Türkiye'deki insan haklarının kolluk tarafından ihlal edilmesi gösterilmektedir.

1999 Helsinki Zirvesinde Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesi kararı Türkiye'nin bir dizi temel reformları başlatmasını teşvik etmiştir. Kopenhag Siyasi Kriterleri, AB'ne tam üyelik için temel şart olduğundan dolayı bunların gerçekleştirilmesi yönünde Türk Hükümetleri Helsinki Zirvesinden sonra yoğun bir çaba göstermişlerdir. Bu çerçevede

çeşitli anayasal, yasal ve idari düzenlemeler yapılmıştır (Sözen, 2003: 30). Son olarak yürürlükte bulunan 1982 Anayasası da 2004 yılına kadar 6 tane değişiklik yapılmıştır. Yapılan değişikliklerin insan hakları ile ilgili önemli kısımlarına kısaca değinilecektir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2002: 53-61).

1987 yılında yapılan değişiklikle seçmen yaşı “21 yaşını doldurmuş olmak”tan, “20 yaşına girmiş olma” şeklinde değiştirilerek iki yıl indirildi. 1993 yılı değişikliği ile Radyo-Tv kurma serbestleştirildi ve TRT özerkliği yeniden sağlandı.

1995 değişikliği ile, Anayasanın o güne kadar gördüğü en kapsamlı değişiklikler bu pakette yer aldı. Bunların en önemlileri; başlangıç bölümü, dernekler, sendikalar, seçme ve seçilme, siyasal faaliyette bulunma, partiler, TBMM ve üyeleri, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, kooperatifler ve yargı ile ilgilidir. Bunlardan kamu hak ve özgürlükleri açısından bazılarını kısaca açıklamakta yarar vardır.

İlk olarak başlangıç bölümünde bulunan ilk iki paragraf değiştirilmiştir. Bu paragraflarda, Anayasa “TSK’nın milletin çağrısı ile 12 Eylül 1980 hareketini yaptığı ve bunun sonucunda oluşturulan Danışma Meclisince millet adına hazırlanan ve ortaya konulan” diye nitelendirilmekte idi. Bu iki paragraf kaldırılarak, askerî bir komitenin dayattığı Anayasanın “millet eliyle vazolunduğu” şeklindeki zorlama ve saptırmalara son verilmiştir.

Derneklerin Anayasanın 13. maddesindeki genel sınırlamalara aykırı hareket edemeyecekleri hükmü kaldırılmıştır. Ayrıca dayanışma yasakları ile, Devlet memuru olmayan kamu görevlilerinin dernek kurma hakkını kısıtlayan hüküm de silahlı kuvvetler ve kolluk kuvvetleri hariç kaldırılmıştır. Gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda idarece faaliyetten men edilmesine ilişkin şartlar değiştirilmiştir. Men kararı 24 saat içerisinde yargıç onayına (idare mahkemesi) sunulması, yargıç kararının 48 saat içerisinde açıklanması istenmiştir.

Sendikal faaliyetlerle ilgili hüküm tüümüyle kaldırılmıştır. Dayanışma yasakları kaldırılarak, kamu görevlilerine sendika kurma hakkı tanınmıştır (m.53). Ancak bunlar grev ve toplu sözleşme yerine, idareyle toplu görüşme hakkı ile donatılmıştır. Ancak varılan sonuç Bakanlar Kurulunu bağlamaz.

Seçme ve halkoylamasına katılma yaşı “18 yaşını doldurmuş olma” şeklinde daha aşağı çekilmiştir (m.67).

Siyasi parti kurma ve üye olsa yaşı 21’den 18’i doldurmuş olma şeklinde değiştirilmiştir. Yurt dışında faaliyette bulunma, kadın ve gençlik kolları gibi yan kuruluşlar kurma ve vakıf kurma yasakları kaldırılmıştır. Yükseköğretim elemanı ve öğrencilere belirli şartlar altında parti üyesi olma imkânı tanınmıştır. Parti özgürlüklerine yeni sınırlamalar da getirilmiştir. Artık sadece tüzük ve programlar değil, eylem ve faaliyetler de denetim altındadır. Kapatılan partinin kurucu ve yöneticileri beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi

olamazlar. Anayasa Mahkemesi bundan böyle parti kapatma davalarında kapatılması istenen partinin genel başkanını ya da onun tâyin edeceği bir vekilini dinleyecektir (m.149/4).

1999 yılında yapılan birinci değişiklik İnsan Hakları açısından son derece önemlidir. DGM’nde yer alan subay üyelerin yerine sivil hâkimlerin atanması kabul edildi (m.143). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, DGM’lerinde ilgili bakmış olduğu davalarda, subay yargıçların yeterince bağımsız olmadıklarından dolayı sözleşmenin “âdil yargılanma” ilkesine aykırı buldukları yönünde kararlar veriyordu. Aynı yıl yapılan ikinci değişiklik ile özelleştirme bir anayasal statüye kavuşturulmuştur (m.47). Kamu hizmetleriyle ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde, taraf yabancı ise uluslararası tahkim yolu açılmıştır (m.125/1).

2001 yılında yapılan değişiklik, en kapsamlı olanıdır. Başlangıç bölümünün 5. fıkrasında geçen “hiçbir düşünce ve mülahazanın (...) korunma görmeyeceği” mutlak ibarenin değiştirilerek “hiçbir faaliyetin (...) korunma görmeyeceği” şekline dönüştürülmüştür. Böylece düşünce değil eylem öne çıkmış olmaktadır. 13. madde genel ve özel sınırlama sebebi olmaktan çıkarılıp genel koruma sebebi haline getirilmiştir. Temel haklar ve özgürlükler artık yalnız ilgili maddelerdeki sebeplerle sınırlana bilecek, sınırlamalar daha önce olduğu gibi yine kanunla yapılabilecek, bunların özüne dokunulmayacak, demokratik toplum düzeninin ve laik cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı düşmeyecektir. 14. maddede, temel hak ve özgürlüklerin sadece kişiler için değil devlet tarafından da kötüye kullanılmayacağı, devletin “insan haklarına dayanan” bir rol de üstlendiği ifadesi yer alır. Eski hükümler azalmıştır. Yeni maddeye göre; “Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerin hiç birisi, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler” biçiminde kullanılamaz.

Kişi özgürlüğü ve güvenliği konusunda; toplu olarak işlenen suçlarda hâkim önüne çıkarılma süresinin en çok dört gün olması (eski metin:15 gün), durumun ilgilinin yakınlarına mutlak olarak bildirilmesi vb. iyileştirmeler yanında ayrıca, “âdil yargılanma” hakkının da anayasal terminolojiye katıldığı görülmektedir (m.36).

Düşünce ve basın özgürlüğünde, “kanunla yasaklanmış dil” açık kapısının kapatıldığı, fakat bu özgürlükleri sınırlama iznine (genel sınırlama sebeplerinin kaldırılması dolayısıyla) genişçe yer tanındığı görülür (m.26/2 ve m.31).

Dernek kurma hakkı ile toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin sınırlama sebepleri şöyledir: Millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık, genel ahlak ile başkalarının hürriyetlerinin korunması (m.33-34). Mülki âmirlerin uzun süreli erteleme ya da yasaklama kararları

verebilmelerine set çekilmiş, bu hakkın kullanılması ile ilgili hususların kanunda gösterileceği belirtilmiştir.

Suç ve cezalar konusundaki yenilik, ölüm cezasının “savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları dışında” kaldırılmasıdır (m.38/7).

Ekonomik ve sosyal haklar konusunda en önemli değişikliklerden birisi; “eşler arasındaki eşitlik”tir (41/1). Devletin iktisadi ve sosyal sınırının belirlenmesinde “ekonomik istikrarın korunması” hükmü çıkarılmış, “bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri” ibaresi konulmuştur (m.65).

Siyasal haklar konusunda “Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk’ tür”(m.66/2) ifadesi ile yetinilmiş, “seçim kanunlarında yapılan değişiklikler, yürürlüğe girdikleri tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlere uygulanmayacağı” (m.67/son) ve taksirli suçlardan hüküm giyenlerin de oy kullanabilmeleri (m.67/5) de kabul edilmiştir.

Siyasal parti kapatmada “odak haline gelme” tanımlanmış ve temelli kapatma yerine “devlet yardımından yoksun bırakılma” gibi daha ölçülü ceza ve kapatma kararında Anayasa Mahkemesinin nitelikli çoğunluğun oylarına bağlı tutulması olumlu gelişmelerdir (m.69).

Dilekçe hakkı sahipleri arasına “vatandaşlar”ın yanı sıra, karşılıklı şartıyla Türkiye’de oturan yabancılar da katılmış, ayrıca dilekçe başvurularında “geçikmeden” sonuç alınması istenmiştir (m.74).

Millî Güvenlik Kurulu kararları için öngörülmuş olan “öncelikle dikkate alınır” ibaresi kaldırılıp, yerine “tavsiye kararları” ve “değerlendirilir” şeklinde değiştirilmiştir. Başbakan yardımcılarını ile adalet bakanı da kurula katılır hale getirilerek, sivillere sayısal üstünlük verilmek istenmiştir (m.118).

Hukuk devleti açısından önemli bir yenilik olarak, Anayasanın geçici 15. maddesindeki 12 Eylül Rejimi ve KHK’lerine karşı anayasa mahkemesine başvurma yasağının yürürlükten kaldırılmış olmasıdır.

7 Mayıs 2004 tarihinde 5170 Kanun Numaralı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun kabul edilerek 22.5.2004 tarih ve 25469 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır.

5170 sayılı Yasa, Anayasa’nın 10, 15, 17, 30, 38, 87, 90, 131 ve 160. maddelerinde değişiklik içermekte ve 143. maddeyi yürürlükten kaldırmıştır.

Ölüm cezası, Anayasa’dan tamamen çıkarılmıştır. Anayasa’da ölüm cezasına atıf yapan bütün maddelerde değişiklik yapıp “ölüm cezası” ibaresi maddelerden kaldırılmıştır.

Anayasa’nın “kanun önünde eşitlik” başlıklı 10. maddesine, “kadın ve erkek, eşit haklara sahiptir” ibaresinin eklenmiştir.

Anayasa’nın “basın araçlarının korunması” başlıklı 30. maddesi yeniden düzenlenmiştir. Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri ile basın araçları, suç aleti olduğu

gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemeyecek veya işletilmekten alıkonulmayacaktır.

“Uluslararası andlaşmaları uygun bulma”yı düzenleyen 90. maddede yapılan değişiklikte, usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalar ile kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkarabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınacaktır.

“Yükseköğretim üst kuruluşları” başlıklı 131. maddede öngörülen değişiklikte, Genelkurmay Başkanlığı’nın YÖK’e temsilci vermesine son verilmiştir.

Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kaldırmıştır. Bu mahkemelerin kuruluşuna ilişkin 143. madde, yürürlükten kaldırılmıştır.

Sayıştay ile ilgili 160. maddede de değişiklik yapılmıştır. Bu maddede, “Silahlı kuvvetler elinde bulunan devlet mallarının TBMM adına denetlenmesi usulleri, millî savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esasına uygun olarak kanunla düzenlenir” hükmü maddeden çıkarılmıştır. Buna göre, Sayıştay Silahlı Kuvvetler elindeki devlet mallarını TBMM adına denetleyecek.

Söz konusu bu değişiklikler, Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum amacıyla yapılmıştır. Anayasada yapılan geniş kapsamlı değişiklikler sonucunda yasaların Anayasa ile uyum sorunu ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle, yeni düzenlemeler ışığında ilgili yasa metinleri anayasaya aykırı duruma düşmüştür. Dolayısıyla, anayasadaki hükümler ile bağdaşmayan ilgili yasa maddelerinin yürürlükten kaldırılıp, anayasa ile uyumlu duruma getirilmesi için yeni düzenlemelerin yapılması gerekmiş ve 2001-2005 yıllarında “Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair/İlişkin 4744, 4748, 4771, 4778, 4793, 4928 ve 4963, Sayılı Kanunlar” kabul edilmiştir. Bu uyum yasaları ile ilgili mukayeseli ve daha ayrıntılı bilgi için, Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Siyasi İşler Dairesi Başkanlığı tarafından hazırlanan “Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri” (2004) isimli çalışmaya bakılabilir. Temel hak ve özgürlükler ile insan haklarını yakından ilgilendiren bu kanun değişiklikleri 01.06.2005 tarihli ve 25832 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan “Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği” ve “Adli ve Önleme Aramaları Yönetmeliği” ile yönetmelik düzeyine kadar hukuki normlara yansımıştır.

AB Komisyonu İlerleme Raporlarında açık bir şekilde önemle üzerinde durulan konuların başında gelen temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasında gerekli hukuksal düzenlemelerin yanında, kolluk güçlerinin uygulamalarının önemi de, her geçen gün gündemdeki ağırlığını artırarak, devam etmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Hukuk devleti, temel hak ve hürriyetlerin güvencelenmesi, adalet, anayasal demokrasi kavramları birbirleri ile ilişkili, biri birisiz gerçekleşme imkânı olmayan, birlikte bir bütünü oluşturmasını sağlayan, ayrılmaları durumunda hayati derecede değer zafiyetine uğrayan kavramlardır. Liberalizmin, insan haklarını korumanın en iyi yollarından birinin hukuk devleti olduğu yönündeki tezi demokrasiye de yansımış ve hukuk devleti esası demokrasilerin vazgeçilmezlerinden birisi sayılmıştır (Küçük, 2004: 218).

Demokratik hukuk devletinde, şiddet içermeyen bütün inanç ve düşünce sistemleri ve bunlara dayanan hayat tarzları karşısında devlet, eşit mesafede durur. Siyasal karar alma yetkisi halkın demokratik usullerle seçilmiş temsilcilerine aittir. Sivil ve askeri bürokrasi halkın siyasi sorumluluk yüklediği hükümetlerin demokratik yöntemlerle belirlediği politikaların uygulanmasıyla görevlidir. Demokratik hukuk devleti düşüncesi, çoğunluk iradesinin mutlak egemenliği düşüncesiyle de bağdaşmaz. Seçime dayalı çoğunlukla iktidara gelenlerin bile, temel özgürlükleri ve hukuk devleti güvencelerini ortadan kaldırma hakkı yoktur.

Batı demokrasilerinin, hukuk devleti ve insan hakları açısından geçirmiş olduğu, feodal yapı ve insanlık tarihinde unutulmayacak acı izler bırakmış engizisyon mahkemeleri ve ortaçağ karanlığı dönemlerini özellikle bizim ülkemiz yaşamamıştır. Milletimiz kendine özgü sosyal kültürel yapısı ile en alttakiler ve üsttekiler arasında aşırı bir gerginlik ve sınıf ayrımcılığı yaşamamıştır. Bir Fransız İhtilali'nin oluşmasını sağlayacak sosyal yapı zemini oluşmamıştır. Bu durum doğal olarak özgürlük ve haklar mücadelesi açısından batıdaki gelişmelerden farklı bir yapı göstermesine neden olmuştur. Kısaca, İslam demokratik hukuk devletinin önünde bir engel oluşturmamıştır.

Ülkemizde batılı anlamdaki gelişmeler; Senedi İttifak (1809), Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856), Kanun-u Esasi (1876), 1921, 1924, 1961 ve 1982 tarihli anayasalar ile devam etmektedir. 1961 Anayasası ile sağlanan özgürlükler ortamı, 1982 Anayasası ile sınırlamalar getirilmiştir. Ancak; AB'ne girme süreci içerisinde bulunan toplumumuzdaki demokratik istekler doğrultusunda Anayasada özgürlükler lehine değişiklikler yapılmış ve yedi tane uyum yasası paketi çıkarılmıştır. Avrupa müktesebatına uyum süreci içerisinde çalışmalar önceki hızına göre yavaşlamış olsa da devam etmektedir.

Türkiye'de demokratik hukuk devleti anlayışının yerleşmesi, farklı dünya görüşlerine veya sosyokültürel yapıya sahip kesimlerin barışçı bir şekilde bir arada yaşayabilmelerinin ve ortak bir vatandaşlık anlayışının geliştirilebilmesinin ilk basamağını oluşturmaktadır. Bu nedenle siyaset ve kamu hayatı her birey ve guruba (şiddet içermemek şartıyla) açık olmalıdır.

Sonuç olarak hükümetlerimiz, hukuk devleti ve insan hakları konusunda Avrupa'daki gelişmeleri takip ederek Avrupa Müktesebatını ülkemize kazandırılmasına çalışılmaktadır. Ancak bu yeniliklerin toplum hayatında uygulamaya dönüşebilmesi, sırf yukardan yapılan yasal düzenlemelerle gerçekleştirilemez. Kanun uygulayıcıları da görevlerini bu gelişmelere uygun olarak yapmak zorundadırlar. En önemli diğer bir konu da vatandaşlarında eğitim yoluyla bilinçlendirilerek, kendisine verilen haklara sahip çıkarak benimsenmesinin sağlanmasıdır.

KAYNAKLAR

- Akgündüz, A. (1991), İslam'da İnsan Hakları Beyanamesi, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Akıntürk, T. (2002): Hukuka Giriş, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 726, Eskişehir.
- Balta, T. B. (1962), Kısa İdare Hukuku, Ankara.
- Balta, T. B. (1972/72), İdare Hukuku I Genel Konular, SBF Yay. No: 326/, Ankara.
- Başlar, K. (2001), İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri (1), Polis Akademisi Başkanlığı Yayınları-3, Ankara,
- Berktaş, F. (200), "Kadınların İnsan Hakları: İnsan Hakları Hukukunda Yeni Bir Açılım", İnsan Hakları, (Editör: Korkut TANKÜTER), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bilen, M. (T.Y.), Sağlıklı İnsan ilişkileri, Armoni Ltd.Şti., Beşinci Baskı, Ankara.
- Çeçen, A. (2000), İnsan Hakları, Savaş Yayınevi, Ankara.
- Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Siyasi İşler Dairesi Başkanlığı, (2004), Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri, Açık Cezaevi Matbaası, Ankara.
- Erdoğan, M. (1996), Anayasal Demokrasi, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Eren, H. – Gözaydın, Nevzat –Parlatır, İsmail –Tekin, Talat –Zülfikar, Hamza (1998), Türkçe Sözlük, Cilt:1, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara.
- Erenler, A. (2004), "Üstünlerin Hukukundan Hukukun Üstünlüğüne", Polis ve Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:2, Cilt:2, Sayı:1, Nisan, ss.81-88.
- Ergun, T. ve Polatoğlu, A. (1988), Kamu Yönetimine Giriş, Üçüncü Yayım, TODAİE Yay. No: 222, Ankara.
- Fındıklı, R. (2001), İdare Hukuku, Özen Yayıncılık, Ankara.
- Fındıklı, R. ve Çevik, H. H. (2003), Devletin Yapısı ve Nitelikleri, Polis Akademisi Yayınları, Ankara.
- Giritli, İ. ve Akgüner, T. (1985), İdare Hukuku Derslerine Giriş, İstanbul: Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Gözübüyük, A. Ş. (1983), Yönetim Hukuku, S Yayınları, Ankara.
- Gözübüyük, A. Ş. (1986), Anayasa Hukuku, S Yayınları, Ankara.

- Gözübüyük, A. Ş. (1998), Kamu Yönetimi Sözlüğü, (Editörler: Ömer BOZKURT-Turgay ERGUN ve Seriya SEZEN), TODAİE Yay., Ankara.
- Kapani, M. (1981), Kamu Hürriyetleri, AÜHF Yayını, Ankara..
- Karatepe, Ş. (1988), İdare Hukuku, İzmir.
- Kepenekçi, Y. (200), İnsan Hakları Eğitimi, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Kuçuraldi, İ. (1996), “Felsefe ve İnsan Hakları”, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kutkan, M. ve Tanrıverdi, B. (2003), İnsan Hakları, Jandarma Basımevi Müdürlüğü, Ankara.
- Kuyaksil, A. (2002), İnsan Hakları Bilgileri, Eylül Kitabevi, Ankara.
- Kuyaksil, A. (1993), “Yönetimin Hukuka Bağlılığı”, Türk İdare Dergisi, Yıl:65, Sayı:399,Haziran, Ankara, ss. 125-137.
- Kuzu, B. (1995), “Türkiye’de Anayasal Planda ve Uygulamada İnsan Hak ve Hürriyetlerine Genel Bir Bakış”, İnsan Hakları Sempozyumu 10-11 Aralık 1994, İstanbul, ss. 207-212.
- Küçük, A. (2004), “Hukuk Devleti, Demokrasi ve Temel Hak ve Hürriyetlerin Güvencelenmesi”, Liberal Düşünce Dergisi, Yıl:9, Sayı:35, Yaz-2004, Ankara, ss.201-219.
- Mumcu, A. (1992), İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Savaş Yayınları, Ankara.
- Onar, S. S. (T.Y.), İdare Hukukunun Umumi Esasları, Cilt I, Üçüncü Baskı, Hak Kitabevi, İstanbul.
- Örnek, A. (1988), Kamu Yönetimi, Pano Bassan, İstanbul.
- Selçuk, S. (1998), Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne, , Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Soysal, M. (T.Y.), Anayasaya Giriş, Genişletilmiş ikinci yayım, Ankara; S.B.F. Yayın No: 271.
- Sözen, S. (2003), “Ünite 2-Avrupa Birliği ve Kolluk”, Polisin Görev ve Yetkileri, (Editör: A.Ziya ÖZGÜR - Süleyman SÖZEN), Anadolu Üniversitesi AÖF Yay., Eskişehir.
- Tanör, B. ve Yüzbashioglu, N. (2002), 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tanör, B. (1994), Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, BDS Yay., İstanbul.
- Uygun, O. (2000), “İnsan Hakları Kuramı”, İnsan Hakları, (Editör: Korkut TANKUTER), Cogito Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 13-44.
- Uygun, O. (1992), 1982 Anayasası’nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi, Kazancı Yay., İstanbul.
- Uygun, Oktay (1996), Türkiye’de Demokrasi ve İnsan Hakları, TODAİE Yay., Ankara.
- Versan, V. (1984), Kamu Yönetimi, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

Mehmed Emin Resulzâde ve Milliyetperver Bir Mecmua; Azerî Türk

Arş. Gör. Dr. Emine GÜMÜŞSOY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir

ÖZET: Azerbaycan, XIX. yüzyılda diğer Türk illeri gibi Rus işgaline uğramış ve uzun yıllar bu esareten kurtulabilmek için mücadele vermiştir. Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma siyasetine karşı İsmail Gaspıralı gibi önder şahsiyetlerle varlığını ve değerlerini muhafaza etmeye çalışmıştır. XX. Yüzyılın önder şahsiyetlerinden birisi de Mehmed Emin Resulzâde olmuştur. Hayatını bağımsızlık mücadelesine adanmış ve bu yolda pek çok zorluklar çeken Resulzâde ismi adeta Azerbaycan ve Türk tarihiyle özdeşleşmiş ve ün salmıştır. Önderliği, söylemleri, konferans ve yazıları ile halkını örgütlemeye ve ayakta tutmaya çalışan Resulzâde ömrünün sonuna kadar hiç yılmadan doğru bildiği yoldan gitmiştir. Çıkardığı gazete ve dergiler ile Türk ve dünya basınının sürekli dikkatini çekmeyi başarmıştır. İstanbul'da 1928 yılında çıkardığı "Azerî Türk" de bunlardan birisidir. Kendi deyimiyle milliyetperver bir mecmua olarak 29 sayı çıkmış ve bağımsızlık mücadelesine destek vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türk, bağımsızlık, dergi, basın

Mehmed Emin Resulzâde and a Nationalist Journal: Azeri Turk

ABSTRACT: Azerbaijan was exposed to Russian occupation in the XIXth century and waged a long war of liberation against this occupation as did the other Turkish lands. Thanks to the efforts of certain pioneering figures like Gaspıralı İsmail Bey, they managed to preserve their very existence and values in the face of the attempts of Christianization and Russianization. Another leading figure of the period was Mehmet Emin Resulzâde. The name of Resulzâde, who sacrificed his life for the liberation struggle and suffered severe hardships to this end, came to be almost identified with the Turkish and Azeri history and became famous. He tried to organize and keep alive his nation by his leadership, his speeches and his writings and did not give up his claim till the end of his life. The newspapers and periodicals he published succeeded in drawing the attention of the Turkish and world press constantly, one of which was the "Azeri Turk" published in Istanbul in 1928. This journal, a "nationalistic" periodical in Resulzâde's terms, continued to be published for 29 issues and supported the struggle for independence.

Key words: Azerbaijan, Turk, independence, journal, press.

GİRİŞ

Oğuz Türklerinden olan Azerîler yaşadıkları bölgenin özelliğiyle de bağlantılı olarak sık sık istilâlara uğramışlar ve kolay kolay merkezî idareye kavuşamamışlardır. Ancak sahip oldukları ekonomik kaynakların ve stratejik önemin farkında olarak bunları korumanın tek yolunun birlik ve beraberlikten geçtiğinin bilincine de erken varmışlardır. Bu nedenle Azerbaycan tarihi toplumsal, kültürel ve siyasi örgütlenme alanında tecrübeli ve zengindir (Behar, 1996:175). Azerbaycan Türkü millî kimliğin en önemli göstergesi olan dilini, kültürünü ve geleneklerini her zaman korumuş ve yaşatmaya çalışmıştır.

I. Dünya Savaşı, Rus pençesindeki diğer Orta Asya Türklerine olduğu gibi Azerî Türklerine de yeniden bağımsızlıklarını elde etme ümidi getirmiştir. 1917 Bolşevik İhtilâli ile Rus ordularının Kafkaslardan çekilmesi bu ümitleri kuvvetlendirirken Azerî Türkleri Müsavat Partisi'nin önderliğinde teşkilatlanarak Gürcü ve Ermeniler ile birlikte "Federal Demokratik Kafkas Cumhuriyeti"ni kurarak bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir (22 Nisan 1918). Fakat 32 gün sonra bu birlik dağılmış ve Azerîler 28 Mayıs 1918'de tek başlarına bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir (Baykara, 1957:259). Bağımsızlık ilânlarına rağmen mücadele burada bitmemiş, Rusların tecavüzleri

devam ettiğinden Azerbaycan Türkiye'den yardım istemek zorunda kalmıştı. Türk ordusu Azerbaycan'a yardıma gitmişse de I. Dünya Savaşı'nı bitiren mütareke imzalanınca çekilmek zorunda kalmıştı. Yalnız kalan Azerîler tekrar Rus işgaline uğramaktan kurtulamamış ve 28 Nisan 1920'de "Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti" kurulmuştur. Bağımsızlıklarını ellerinden aldıkları Azerîlerin Türk dünyası ile bağlantılarını da tamamen koparmaya kararlı olan Ruslar bu maksatla 1 Mayıs 1925'de Latin alfabesine geçiş yapmışlardır. Ancak 1928'de Türkiye Cumhuriyeti'nin de bu alfabeğe geçişi onlara istedikleri fırsatı vermemiştir. Yılmayarak başka yollar deneyen Ruslar Azerî Türklerinin hüviyetlerini değiştirmek için baskılarına devam etmişlerdir.

Bu çileli yıllarda Azerî Türklerinden İsmail Gaspıralı, Ali Merdan Bey Topçubaşı, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Mehmed Emin Resulzâde, Mirza Fethaki Ahmedzade, Hasanbey Zerdabi, Ali Ekber Tahirzade, Abdullah Şaik, Hüseyin Cavid, Seyyid Hüseyin (Saray, 1995: 72; 1993:32,40) gibi bazı şair, yazar ve fikir adamları büyük bir istiklâl mücadelesi vererek halklarına öncü ve örnek olmuşlardır.

İstiklâl mücadelesinin en önemli isimlerinden birisi olan Mehmed Emin Resulzâde hayatını tam anlamıyla bu davaya adanmıştır. Resulzâde eylem ve söylemleriyle her yerde ve her koşulda, yurdunu terk

etmek zorunda kaldığı dönemlerde dahi basın-yayın yoluyla mücadeleye devam etmiştir. Mehmet Emin Resulzâde muhaceret yıllarında Türkiye’de de yayın faaliyetinde bulunmuştur ki bunlardan birisi de “Azerî Türk Mecmuası”dır. Bu makalede İstanbul’da çıkarılan ancak az bilinen Azerî Türk dergisi ve Mehmed Emin Resulzâde verdikleri istiklâl mücadelesi ışığında incelenecektir.

MEHMED EMİN RESULZÂDE

Mehmed Emin Resulzâde 31 Ocak 1884’de Bakü’nün Novhanı köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Ahund Hacı Molla Alekber Resulzâde, annesi Zal kızı Ziyet’tir (Baykara,1975:209). İlk tahsilini babasının açmış olduğu medresede alan Resulzâde daha sonra Bakü’de bir matbaada dizim işinde çalışmaya başlamış ve burası onun için tam bir hayat mektebi olmuştur. Yazarlığa hevesi burada başlayan Resulzâde 1903’te Tiflis’de Mehmed Ağa Şahtalı’nın çıkardığı “Şarkî Rus” adlı günlük gazetede “Bakü’den Mektup Var” isimli makalesi ve “Muhammes” isimli şiiri ile bu işe resmen adım atmıştır. Aynı yıl “Azerbaycanlı Genç İnkılâpçılar Komitesi”ni kurup yöneten Resulzâde aydın zümre ile daha yakından tanışmıştır (Abbash,2001:145). 1905 yılında Bakü’de Ali Hüseyinzâde ve Ahmed Ağaoğlu’nun çıkarttığı Hayat, Füyûzat, İrşad ve Terakki’ye makaleler yazarak yoluna devam etmiştir (Ebülhesenli,1991:18). Yazılarında dâhili bir hürriyetçilik, Türkçülük ve milliyetçilik taraftarı olan Resulzâde de özgürlük ve cumhuriyetçiliğin izleri de bulunmaktadır. Devlet kuruluşu üzerinde dururken despotik istibdat, meşrutiyet ve cumhuriyeti karşılaştırmakta ve serbest düşünceye imkân veren cumhuriyeti öne çıkarmaktadır (Hasanlı, 1996: 296).

Seçtiği yolda hızla ilerleyen M.Emin Resulzâde, 1905–1907 yılları arasında köktenci sol düşüncüyü temsil eden “Himmet”, “Tekamül” ve “Yoldaş” dergilerinin tanınmış yazarlarıyla birlikte çalışmış bir süre de Tekamül’ün yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır (Ebülhesenli,1991:18). Tekamül’ün programını anlattığı makalesinde “milletlerin, kavimlerin, toplulukların, sınıfların ve şahısların hukukta ve seçtikleri yolda hür ve eşit olmalarını ve her türlü saldırıdan korunmalarını” (Abbash,2001:145) savunan Resulzâde Azerbaycan’ın bağımsızlık mücadelesini de bu fikirlerin ışığı altında sürdürmüştür. Makalelerinde istiklal, milliyet, insan hakları ve kültür kavramlarını halka tanıtmaya ve benimsetmeye çalışan Resulzâde “insanlara hürriyet, milletlere istiklal” verilmesi için çalışmıştır.

Resulzâde Çarlık yönetimine karşı özgürlükçü fikirleri dolayısıyla 1908’de İran’a kaçarak buradaki meşrutî hareketlere katılmıştır. Tahran’da Demokrat Parti’nin kuruluşuna katılan Resulzâde ayrıca partinin yayın organı olacak “İran-ı Nev” gazetesini çıkarmıştır. İran’da Avrupa tarzındaki ilk gazete olan İran-ı Nev, Resulzâde’nin öncülüğünde meşrutiyetin en iyi ve en meşhur gazetesi olmuştur

(Ebülhesenli,1991:19). İstibdat ve eski usul idareye karşı mücadeleden bir an olsun vazgeçmeyen Resulzâde burada da rahat bırakılmayarak Rus elçisinin isteği ile İran’dan çıkartılmıştır. 1911 yılında İstanbul’a gelen M.Emin Resulzâde kendisinden önce buraya gelmiş olan Ahmed Ağaoğlu ve Ali Bey Hüseyinzâde ile görüşmüş, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura ile tanıştığı gibi Türk Yurdu dergisine “İran Türkleri” ve Azerbaycan ile ilgili makaleler yazmıştır (Hasanlı, 1996:296).

Azerbaycan Türklerinin millî istiklâl hareketlerinde en etkili olan teşkilat 1911’de M.Emin Resulzâde’nin tavsiyesiyle yakın arkadaşlarının kurduğu “Müsavat Partisi”¹ olmuştur. Müsavat Partisi kısa zamanda Azerbaycan Türklerinin ümidi haline gelirken Türkçülük, İslamcılık ve Muasırılık akımlarında hemfikir olunmuş ve diğer Türk topluluklarına örnek teşkil edilmiştir (Saray,1996:38).

1913’de Rus Çarlığı Romanov Hanedanlığı’nın 300. yılı dolayısıyla ilân edilen aftan yararlanarak Rusya’ya dönen Resulzâde mücadeleye kaldığı yerden devam etmiştir. Arkadaşlarının kurduğu Müsavat Partisi’ne katılarak lideri olan Resulzâde partiyi Türk-İslam sentezini esas alan Türkçü bir kuruluş haline getirmiştir (Aküzüm,1984:13). Bu devirde “İkbal” gazetesi ile “Şelale” ve “Dirlik” dergilerinde yazan Resulzâde Türkçülüğün siyasî sistemi üzerinde durmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında çıkan “Millî Dirlik” adlı yazı dizisinde İslamiyetin milliyeti değil ümmetçiliği ifade ettiğini, milliyetin dil ve kültür temeli üzerinde durduğunu işlemiştir. 1915’de Müsavat’ın yayın organı olarak “Açık Söz” gazetesini çıkaran M.Emin Resulzâde modern Türkçülük siyasetini açıkça yaymaya başlamıştır. Burada ilk defa Müslüman ve Tatar sözcüklerini Türk ismi ile birleştirerek millete “sen Türksün”, Rus hükümetine de “biz Türküz” diye seslenmiştir (Abbash, 2001:131). Böylece bu fikirler partinin ideolojisi olmaktan çıkıp millî ideoloji haline gelmeye başlarken Resulzâde de Azerbaycan’ın en tanınmış siyasetçilerinden birisi olmuş ve Mayıs 1917’de Moskova’da toplanan Rusya Müslümanları Şurası’na Azerbaycan temsilcisi olarak katılmıştır. Burada söz alarak Rusya’nın millî-mahallî muhtariyet esasına dayalı olarak kurulan cumhuriyetler birliği şeklinde yönetilmesini savunan Resulzâde’nin bu teklifi kabul görmüş ve Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan milletvekilleri tarafından “Mavera-yı Kafkas Seymi” (Güney Kafkasya Meclisi) kurulmuştur. 24–25 Mayıs 1918’de Gürcüler ve Ermeniler bu birlikten ayrılınca Azeriler de 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan Millî Şurası adı altında toplanarak Resulzâde’yi başkan seçmişler ve Millî Azerbaycan Cumhuriyeti’ni

¹Mehmet Ali Resuloğlu, Abbas Kâzımzâde ve Azerbaycan’ın meşhur zenginlerinden Naki Nakioğlu tarafından 1911 yılında Bakü’de kurulmuştur Resuloğlu,1991:34-35.

kurmuşlardır. (Ebülhesenli,1991:19, Abbaslı,1991:68) Böylece Türk dünyasında ve İslam âleminde cumhuriyete geçen ilk Türk devleti olan Azeriler parlamentolarını da açmışlardır. Açıköz gazetesindeki fikirleri ile Azerbaycan'ın bir numaralı siyasetçisi olan Resulzâde, Seym Meclisinde dış dünyanın da dikkatini çekmeyi de başarmıştır (Baykara, 1975:211) “Azerbaycanlılar bütün âleme gösterdiler ki istiklâl Azerbaycan halkının, Türk milletinin en mukaddes millî idealidir” diyen Resulzâde ve devletini ilk tanıyan ve destek veren ülke Türkiye olmuştur.

Azerbaycan'ın bu mesut dönemi 23 ay gibi kısa bir süre devam etmiş fırsat kollayan Ruslar 27 Nisan 1920'de Bakü'yü işgal etmişlerdir. Bakü'nün işgali ve Rus orduları ile Ermenilerin baskıları ve zulümleri üzerine başkent bir süreliğine Gence'ye taşınmak zorunda kalmıştır. Bağımsız olarak yoluna devam eden Azerbaycan hükümetinin karşılaştığı engeller karşısında o sırada Millî Şûra Reisi olan M.Emin Resulzâde yine sahneye çıkarak Türk Hükümeti'nden bir an önce kendilerine yardım gönderilmesini talep etmiştir (Kurat,1990:670-671). Türkiye'de bu yardım talebini geri çevirmeyerek yaklaşık 8500 kişilik bir kuvvet göndermiş ve Azerî gönüllülerinin de yardımıyla bu kuvvet Bolşevikleri yenilgiye uğratarak 15 Eylül 1918'de Bakü'yü kurtarmıştır (Baykara,1975:262-268). Fakat 1918 Mondros Ateşkesi'nin hükümleri çerçevesinde Azerbaycan'dan çekilmek zorunda kalan Türk Hükümeti ile ilişkiler bir süre kesilmiştir. Bu arada Azerbaycan Bolşevik ve Ermeni hücumlarına maruz kalırken Türk Hükümeti de sıkıntılı bir süreç yaşamaktadır. TBMM ve Atatürk döneminde Azerî Türkleri için etkin bir politika izlenmeye çalışılmış fakat iki devlet arasında Ermenistan'ın kurulmasına maalesef engel olunamamıştır (Atatürk'ün Millî Dış Politikası, 1981:202-206)

Siyasi alanda bu gelişmeler yaşanırken Rusların sömürü faaliyetleri devam etmiştir. Ancak açtıkları Rus-Tatar okulları karşısında bazı karşı hareketler de güçlenmeye başlamıştı. İsmail Gaspralı'nın “Usul-ü Cedit”¹ hareketi ve açtığı okullar ile eğitim-kültür seviyesi yükselmeye ve diğer Türklerle iletişim güçlenmeye başlamıştı. Usul-ü cedit aynı zamanda halka modern millî ve dinî birliklerin aslı kavramlarını benimsetmeyi de amaç edinmişti (Kırımlı, 2003:24). Mirza Fethaki Ahmedzade ile Hasan Zerdabi'nin açtığı yolda Ali Ekber Tahirzade Ali Turan, Ali Merdan Topçubaşı ve M.Emin Resulzâde devam

etmiştir. 1884'de Bahçesaray Kaytazağa mahallesinde açılan ilk usul-i cedit mektebinden sonra 10 yıl içerisinde Kırım ve diğer Türk illerinde 100'den fazla açılan mekteb sayısı 1914'de 5000'e kadar ulaşmıştır (Kırımlı, 1996:56). Özellikle 1905'ten sonra Türkiye'ye yönelen aydınlar Türkiye'den öğretmen getirilmesine öncülük ederek önemli bir işlev de gerçekleştirmişlerdir. Bu çerçevede 1917-1919 yılları arasında 300'den fazla öğretmen Türkiye'den Azerbaycan'a gitmiştir. (Caferoğlu, 1964:135)

Öte yandan İsmail Gaspralı'nın “dilde, fikirde, işte birlik” (Kırımlı,1996:115) parolasıyla başlattığı ve 1906, 1917 Rusya Müslümanları Kongresinde tekrarlanan “Maarif ve kültür işleri her halkın kendi idaresi tarafından yürütülecektir. Eğitim dili olarak ilkokullarda, her Türk halkının kendi ana dili kullanılır. Ortaokullarda umumî Türk dili kullanılması mecburdur. Yüksek okullarda da eğitim yine Türk dili ile yapılmalıdır.” (Saray,1996: 536) şeklinde ki görüşleri Türk dünyasında yankı bulmuştur. Bu yakın ilişki ve işbirliğinden rahatsız olan Sovyetler daha önce de belirttiğimiz gibi alfabe engelini araya koymak istemişler ancak Türkiye'nin de Latin alfabesine geçişi ile bunda başarılı olamamışlardır. Bunun üzerine Türkiye ile her türlü irtibatı yasaklama ve bu yolda çalışan aydınları sürgüne gönderme yolunu deneyen Sovyet hükümeti II. Dünya Savaşı sırasında da Azerbaycan Türklerine zorla Kiril alfabesini kabul ettirmişlerdir. (Saray,1996:46) Böylece Türk dünyası ile bütün bağlantılarını kopardıkları Azerî Türklerini Sovyetleştirme sürecine sokmuşlardır.

Yaşanan bu zorlu süreçte Resulzâde Lahîç Köyü'ne saklanmıştır. İki ay sonunda Bolşevikler tarafından yakalanıp mahkeme için Bakü'ye getirilmişse de Stalin'in eski arkadaşı olduğundan hapisten çıkarılarak Moskova'ya götürülmüştür. Burada iki yıl göz hapsinde tutulurken Şarkiyat Enstitüsü'nde öğretmenlik yapan Resulzâde bu sürenin sonunda Finlandiya'ya kaçmış oradan Almanya'ya ve nihayet Türkiye'ye geçmiştir. Türkiye'de kaldığı süre içerisinde Azerbaycan Teşekkülünde Müsavat, Azerbaycan Cumhuriyeti, Asrımızın Siyavuşu, İstiklâl Mefkûresi ve Gençlik, Rusya'da Siyasi Vaziyet, Kafkas Türkleri, Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı, Azerbaycan Kültür Geleneği, Çağdaş Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Şairi Nizamî gibi çeşitli konularda birçok eser yazdığı gibi “Yeni Kafkasya” dergisini de çıkarmıştır. Rusya'daki Müslüman Türklerin meselelerinin konu alındığı bu dergide Resulzâde “Stalin'e Açık Mektup” isimli makalesiyle onun siyasetini ve halka karşı tutumunu eleştirmiş ve yapılan haksızlıkları tüm dünyaya duyurmuştur (Ebülhesenli,1991:20). Bu dergi sayesinde Azerbaycan siyasi muhaceretinin çeşitli grupları 1924 yılında “Azerbaycan Millî Merkezi” ismiyle tek bir çatı altında birleşmiş ve Azerbaycan istiklâlinin adeta tarihi yazılmıştır (Hacıyeva,1996: 273). 1927 yılı sonunda kapanan Yeni Kafkasya'nın

¹ İsmail Gaspralı 1894 yılı 37.sayılı Tercüman Gazetesine ilave olarak verilen “ Mektep ve Usul-i Cedit Nedir?” başlıklı risalesinde konuyu kendisi ayrıntılı olarak açıklamıştır. Bkz. İbrahim Maraş; “İsmail Gaspralı'nın Bilinmeyen Bir Risalesi: Mektep Ve Usul-i Cedit Nedir?”, Emel, S.219, Mart-Nisan 1997, 10-20)

yerini aşağıda ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz “Azerî Türk” dergisi ve daha sonra da “Odlu Yurt” almıştır ki onlar da aynı yolda mücadele vermişlerdir.

Basın-yayın faaliyetlerine bütün hızıyla devam eden Resulzâde'nin İstanbul günleri uzun sürmemiş ve Sovyet Rusya'nın baskısıyla buradan ayrılmak zorunda kalmıştı. Önce Polonya'ya sonra Almanya'ya giden Resulzâde, Sovyet Rusya egemenliği altında bulunan cumhuriyetlerin temsilcilerinin kurduğu Promete¹ adlı cemiyetin dergisinde 1928-1939 yılları arasında sürekli makaleler yazarak mücadelesine devam etmiştir. 1927-1939 yıllarında Berlin'de çıkan İstiklal gazetesinde, 1935-1939 yılları arasında da Kurtuluş gazetesinde yazıları çıkmıştır. Avrupa'da da Sovyet gizli servisi tarafından rahat bırakılmayan Resulzâde Bükreş, Frenburg gibi birkaç yer değişikliğinden sonra 1947'de Ankara'ya gelir ki bu Resulzâde'nin Türkiye'ye üçüncü ve son gelişidir. Vefatına kadar burada kalacak olan Resulzâde 1949'da “Azerbaycan Kültür Derneği”ni kurar, basın-yayın faaliyetlerine devamla 1 Nisan 1952'de “Azerbaycan” dergisini çıkarır (Şimşir,1996:553-556). 5 Mart 1955'de vefat ettiği güne kadar ömrünü Azerbaycan davasına adayan, gazete, dergi çıkarıp makaleler neşreden, eserler yazan ve konferanslar vererek halkına öncülük eden Mehmed Emin Resulzâde Azerî ve Türk tarihinin müstesna şahsiyetlerinden biri olarak tarihte ki yerini almıştır.

“Bir defa yükselen bayrak bir daha inmez”, “milletlere hürriyet, insanlara istiklâl” (Şimşir,2003:149) düsturuyla ömrünün sonuna kadar mücadele eden Resulzâde milletine öncü ve örnek olmuştur.

Turan Yazgan'ın ifadesiyle “Tarihte milletler ve çağlar için bayrak şahıslar vardır. Onların şahsında Türk Milleti her çağda adını dünyaya duyurmuş, varlığını onların çalışmaları, fikirleri ve siyasî hayatları ile sürdürmüştür. Mehmed Emin Resulzâde Türk dünyasının paramparça olduğu bir devirde, Azerbaycan Türkünün millî benliğini kazanıp müstakil bir cumhuriyet kurmasında birinci derecede rolü olan bayrak şahsiyettir.” (Yazgan,1990,42)

Bir Azerî Türkü olan Prof. Dr. Maarife Hacıyeva ise “Mavi ile Türklüğü, kırmızı ile istiklâli, yeşil ile İslâm, hilâl ve sekiz köşeli yıldız ile de Azerbaycan'da meskûn sekiz Türk boyunu temsil eden bayrağı ile Azerbaycan Cumhuriyeti 23 ay yaşadysa da M.Emin Resulzade'nin Azerbaycan'da yükselttiği bayrak hem Sovyetler Birliği'nin hem şark ülkelerinde dikilen ilk demokrasi bayrağıdır”

(Hacıyeva,1996:273) diyerek diyerek Mehmed Emin Resulzâde'ye hakettiği övgü ve şükranlarını sunmaktadır.

M.Emin Resulzâde hayatı boyunca bağımsızlık mücadelesi vermiş, siyasî arenadaki bu mücadelenin yanı sıra Azerbaycan tarihi, sosyal hayatı ve edebiyatı ile ilgili pek çok eser ve makale yazmıştır. Birçoğu dağılmış olmakla birlikte kendisinden geriye el yazma eserlerin ve mektupların da bulunduğu zengin bir arşiv kalmıştır. (Akpınar,2002: 21-22) Ama her şeyden önemlisi Azerbaycan halkının gönlüne taht kurması ve yaptığı önderliktir.

AZERÎ TÜRK

Azerî Türk Azerbaycan Millî Cumhuriyeti'nin Bolşevik egemenliğine girmesiyle buradan kaçarak İstanbul'a gelen aydınlar tarafından çıkarılan ve kendi deyimiyle “on beş günde bir neşr olunur edebî, ictimai ve siyasî milliyetperver bir mecmua”dır. İlk sayısı 1 Şubat 1928'de olmak üzere İstanbul'da toplam 29 sayı çıkmıştır. Orhaniye, Milliyet ve Amedî matbaalarında basılan derginin fiyatı başlangıçta 10 kuruş iken zamanla 20 kuruşa yükseltilmiştir. İlk bir sene iki haftada bir düzenli olarak Azerî Türk daha sonra ayda bir, bazı aylarda da hiç çıkmadan 29 sayıya ulaşmıştır. Son dokuz sayısı Latin harfleriyle çıkan derginin son sayısı Şubat 1930 tarihine aittir. Derginin bazı sayıları örneğin 9.sayı “Azerbaycan İlan-ı İstiklâlinin Onuncu Yıldönümü”, 15.sayı “30 Ağustos Zaferi” ve 18. sayı “Harf İnkılabı” olmak üzere özel gün ve konulara ayrılmıştır.

Azerî Türk'ün imtiyaz sahibi Mehmed Sadık Ahundzade, başyazarı ve sorumlu müdürü Mehmed Emin Resulzâde'dir. Dergideki diğer imzalar Mirza Bala, A.K.(Aym Kaf), Daşdemir (Mirza Bala Mehmedzâde), Kemal (Kemal Ganizade), Mustafa (Mustafa Vekilli), Sen'an, A.C, Şefi (Şefi Bey Rüstembeyli), Mir (Mir Kasım Mehdiyev), H.C.L. (H.Cemal Beyov), Y.Ali, A.Caferoğlu'na aittir. Zengin bir yazar kadrosuna sahip olmakla birlikte yazıların büyük çoğunluğu M.Emin Resulzâde ve Mirza Bala'nındır. Dergideki yazıların bir kısmı Fransa, Lehistan, Almanya gibi Avrupa ülkeleriyle İran, Afganistan gibi Ortadoğu ülkelerinde yaşayan ve kendilerine haber gönderen muhabirlere aittir. Örneğin Mir Kasım Mehdiyev Paris'te yaşar ve Fransa'ya dair haberler gönderirken A.Uran Almanya, Mustafa Vekilli Varşova, A.K Ortadoğu, Cafer Sadık İran haberlerini gönderir. Daşdemir imzasıyla yazdığı yazıların altına Bakü ibaresini koyan Mirza Bala Mehmedzâde ise Sovyet ajanlarını yanıltıp İstanbul'da rahat edebilmek için bu yolu izlemektedir (Ulusoy,2001:225-226).

Derginin amacı ilk sayıda Mehmed Emin Resulzâde tarafından “Tuttuğumuz Yol” başlığı altında şu şekilde açıklanmıştır;

¹1918 Bolşevik İhtilâli sonunda kurulan millî devletlerin, Ruslar tarafından istilâsı sonucu Rus olmayan milletlerin temsilcileri tarafından muhacerette kurulan bir cemiyettir. Yayın organları olan Promete dergisi de 1926-1938 yılları arasında Paris'te Fransızca olarak yayınlanmıştır. Şimşir,2002: 99.

“Gideceğimiz yol eski zaman şairlerinin iftihar ettikleri gibi “reh-i nâ-refte¹” değildir. Bilakis bu yol çok müşkil ve dikenli olmakla beraber sairleri tarafından gidilmiş şanlı bir yoldur. Bu hak yolu ve millet yoludur. Bir yol ki Avrupa XVIII. ve bilhassa XIX. yüzyılda gitmiş, bir yol ki muasır şark hâlihazırda o yola salık olmuştur. Bir yol ki sabık Rusya İmparatorluğu dâhilinde yaşayan mahkûm milletler dahi o yola girmişlerdir. Bir yol ki süvarisi milliyet ve hedefi istiklâldir.

Azerî Türk” harb-i umumînin neticesinde bi'l-fîil istiklâl mücadelesine atılan ve senelerden beri büyük bir aşk ve hararetle cumhuriyet gayesine erişmiş bulunan fakat millî istiklâlî tekrar sekteye uğrayan bir Türk ilinin, Azerî Türk halkının, daha müstalih ismiyle “Azerbaycan Cumhuriyeti”nin hayat-ı mukadderatı ile alakadar bir mecmuadır.

Bu sahifelerde Türklük pek mühim bir kısmını, şanlı ırkın güzide bir ilini teşkil eden bir memleketin bulunduğu vaziyet, yaşadığı esaret tasvir olunacak ve bu elim vaziyet içerisinde muhalif anasıra rağmen sevk-i tabî'i ile inkişaf eden millî hayat ve hayatın ibraz ettiği halas ve necat hamleleri tesbit olunacaktır.

Azerî Türk Azerbaycan Türklüğünün esaslarını tahlil edecektir. Yani Türk harsını Avrupaî bir usûl ile tezhib ederken halk ile samimi bir irtibat ve münasebet çığrından katiyen sapmayacaktır. Halkçı bir Türkçülükten ibaret olan bu meslek, asrın mükemmel tekniğini, halkın samimî duygu ve ihtiyaçlarını tatmin için kullanılacaktır. O bir taraftan halkın zevkini fen ve sanatından anlayacak bir raddeye getirmeye say' edecek, diğer taraftan da fen ile san'atı halkın zevkini okşamak yolundan istihdam etmek fikrini tervec edecektir.

Medenî istikameti bu olan Azerbaycan Türkçülüğünün siyasi cephesi ise Azerî Türklüğünü diğer Türk illerinden uzaklaştıran her türlü tedbirlere karşı koymak, harsî Türk irtibatını tahribkâr tesirden muhafaza etmektir.

Azerî Türk halkıdır. Hars sahasında olduğu gibi o siyasi hayatta dahi, halkın hâkimi olmasını ister. Hâkimiyet-i Milliye prensibini tervec eder. O, yalnız bir sınıfın faikiyeti veya hâkimiyeti üzerine müste'id bütün rejimleri red eder. Azerî Türk sade demokrat değil aynı zamanda radikaldir. Bu radikalizmi, o feodalizm bakıyatı ile cezri surette mücadele etmek manasında anlar.” (Azerî Türk, Sayı 1, s.1-2)

Görüldüğü üzere Azerî Türk, Azerî Türkünün istiklâl yolunda tam manasıyla sözcülüğünü üstlendiğini ve mücadele vereceğini açıkça ilan etmiştir. En sonunda da “gidilen yolun şanlı başçısı, Türk illerinin ağabeyisi, şark milletlerinin asrileşmekteki büyük rehberi Cumhuriyet Türkiyesine” (Azerî Türk, Sayı 1, s.2) teşekkür edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Azerbaycan halkına en güzel örneği teşkil etmiş ve cesaret vermiştir.

Dilekleri Türkiye Cumhuriyeti'nin yürüdüğü şanlı milliyet, medeniyet ve istiklal yolunda zaferden zafere koşarak başarılı olmasındır.

Amaçlarını bu şekilde ortaya koyan Azerî Türk'ün nüshalarına bakıldığında ilk sayfalarında çoğu Azerbaycanla ilgili siyasî, içtimaî ve edebî yazıların yer aldığı görülür. Derginin yayımlandığı 1928-1931 arası Azerî halkın çok zor günler geçirdiği bir zaman dilimidir ve dergide asıl olarak bu zorluklar ve maruz kalman haksızlıklar dile getirilmiştir. Böylece dergi hem Azerbaycan hem de yurtdışındaki Azerî Türkleri arasında Rus egemenliğinden bir an önce kurtulmak ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı konusunda güçlü bir fikir birliğinin oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Dergide Azerbaycan Ahvali, İran Ahvali, Son Haberler, Türkiye Hayat ve Matbuatı, Türkistan Hayatı, Rusya'da Vaziyet ve Kitabiyat gibi sürekli yayınlanan bölümlerin yanı sıra Gürcistan, Dağıstan, Japonya, Afganistan gibi değişik ülkelerden haberler de yer almaktadır. Ayrıca Almanya, Fransa, İtalya ve Amerika'daki gelişmeler ve matbuatları hakkında da haberler verilmekte ve Türkiye'nin bu ülkelerle ikili ilişkileri üzerinde durulmaktadır. Dergide çeşitli konferanslardan bölümler ve Azeri Gencine, Selam Sana Yurdum Bakü, Vatan Yolcusuna, Çekil Vatanımdan gibi millî içerikli şiirler de yayımlanmıştır. Derginin kapağında yer alan “meselemize muvafık yazılar memnuniyetle neşrolunur” ibaresi kapsamında özellikle üniversite öğrencilerinin gönderdiği pek çok yazı ve şiire de yer verilmiştir (Ulusoy,2001:226).

Azerî Türk'den Azerbaycan'ın siyasi ve iktisadî açıdan önemi, gelişen olaylar (tevkifler, sürgünler, idamlar, köylülerin mücadelesi, buğday ve un kıtlığı dolayısıyla yaşanan açlık, müthiş kar, muhaceret, ermeni faaliyetleri, edebiyat meselesi, istiklal mücadelesi), Türkiye'deki gelişmeler (komünist faaliyet, Anadolu'da kurulan demekler, Türk Ocağının çalışmaları, Yeni Türk harfleri, Türkiye'nin yabancı devletlerle ikili ilişkileri), İran haberleri (İran-Rus münasebetleri, Avrupa'ya gönderilecek öğrenciler, İran muhacirleri, İran'da demiryolu inşaatı, İran'da Bolşevikler) ve Türkistan hayatı hakkında da ayrıntılı bilgiler edinmek mümkündür.

DERGİDEN SEÇMELER

Siyasî Konular

Dergide başta Sovyet Rusya olmak üzere Türkiye, İran ve Avrupa'daki siyasî ve ekonomik gelişmeler takip edilmektedir. Sovyet Rusya'nın Azerbaycan'da uyguladığı Ruslaştırma politikasının yanı sıra ülkenin millî servetlerinin Rusya'ya taşınmasına da sıkça değinilmiştir. Azerbaycan'ın kendi kendini idare etme kabiliyetinde bir ülke olduğu ve istiklâlini kazanıp Sovyet Rusya'nın sömürsünden kurtulmanın mümkün olduğunu savunan makalelere de yer verilmiştir.

¹ daha önce gidilmemiş yol.

Mehmed Emin Resulzâde'nin Azerî Türk Gençler Birliği'nde verdiği "Demokrasinin Geleceği" konulu konferans birinci sayıda yer almıştır. Bu konferansta Resulzâde 7-8 seneden beri düşmana karşı demokrasi uğruna bir mücadele verdiklerini ve bunun değerini dile getirmiştir. Resulzâde şöyle der; "Demokrasi herhangi bir beşeri cumhuriyet idaresine mahsus bir sistemin adıdır. Bu ismin bilhassa siyasî idareye âlem olduğu da malumdur. Demokrasi sisteminin ara-yı umumiyeye müstenid bir halk idaresinden ibaret olduğu da hepimizce malumdur. Mevzumuz "demokrasi nedir?" değil demokrasinin geleceğidir. Demokrasi mefkûresini biz şarklılar malum olduğu üzere garbdan alıyoruz. Daha sarîh bir tabirle, muasır medeniyet dünyasından idhal ediyoruz. Fakat şark demokrasi sistemini öyle bir zamanda tatbik ediyor ki bu sistem asıl vatanı olan Avrupa ve Amerika'da "büyük cihan demokrasileri" namıyla maruf muasır memleketlerde (İngiltere, Amerika ve Fransa) tenkidata maruz kalmıştır. Komünistler soldan, faşistler sağdan demokrasiye "mühlik"¹ tenkidata hedef itihaz ederek birer nev'i diktatörlük ihdas etmiş, biri demokrasi sisteminin "yalan" diğeri de "zaaf"dan ibaret olduğunu ifade etmişlerdir. Demokrasi aleni ve açık düşmanlarını her ne kadar Rusya ile İtalya gibi demokrasi an'anesi yok veyahut çok zayıf memleketlerde bulmuşsa; an'anevi demokrasi memleketlerinde dahi o muhtelif cephelerden tenkide maruz kalmıştır. Radikal düşünür demokratiklerden birçoğu demokrasinin düşmanları tarafından dava olunan iflasını değilse bile şiddetle bir hicran ve hastalık geçirmekte olduğunu itiraf etmişlerdir." (Azerî Türk, S.1, s.3-4)

"Yahudi Cumhuriyeti" başlığıyla dördüncü sayıda yayımlanan bir makalede ise Sovyet Hükümeti tarafından oluşturulan "Yahudi İskân Komitesi"nin faaliyetleri üzerine durulmaktadır. "Bu komite 4-5 senedir Yahudileri güney Ukrayna ile Kuzey Kırım'da toplayarak Tavrida, Hersun, Nikulayef ve Odesa illerinde bir Yahudi Cumhuriyeti kurma projesi üzerinde çalışmaktadır. Sovyet hükümeti ve Amerika'nın zengin Yahudileri tarafından desteklenen bu girişim ile 1927 yılı sonlarında İngiltere'nin "Filistin Yahudi Devleti" ile rekabet edebilecek 7-8 milyonluk bir Yahudi Devleti kurulması plânlanmaktadır. Ancak Sovyet hükümetinin diğer projeleri gibi bu da yarım kalmaya mahkûmdur. Özellikle Ukrayna'da mevcut olan "Yahudi düşmalığı" ve Yahudilere beslenen kin bu projeyi geçersiz kılmış Ukrayna'nın komünist fırkası mensuplar bile Sovyetlerin bu "semitik siyaseti"ne kızmaya başlamışlardır." (Azerî Türk, S.4, s.10-11)

On ikinci sayıda İtalya'nın resmî yayımlarından olan "Politika" isimli haftalık dergiden Kafkasya meselesine dair bir yazı aktarılmıştır ki bu yazı da meselenin taşıdığı uluslararası öneme değinilmektedir.

Dünyanın en önemli stratejik noktalarından birisi olan Kafkasya'da kendi istikalleri için mücadele eden sekiz milyon insan yaşamaktadır ve bunlar Avrupa'nın ihmalkarâne seyirciliği yüzünden bir baskı ve terör rejimi ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu milletlerden birisi de komşusu Gürcistan gibi Sovyet aleyhtarı ve Rusya düşmanı olan Azerbaycan'dır ve Rusya'dan bağımsızlığını talep etmektedir." (Azerî Türk, S.12,s.10-11) Azerî Türk burada olduğu gibi her fırsatta Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve bu yoldaki mücadelesine vurgu yapmaktadır. Yine aynı sayıda Mirza Bala tarafından Azerbaycan'ın büyük yazarlarından birisi olan Mirza Fethali Ahundof'a ölümünün 50. yılı münasebetiyle yapılan anma faaliyetlerinden bahsedilmekte ve Sovyet hükümetinin düzenlediği programların asla samimî olmadığı, maksadın Azerî halkını avutmak olduğu ifade edilmektedir. "Fethali Ahundof Azerbaycan'ın millî iftiharını olan bir şahsiyettir dolayısıyla Azerbaycan'da taş taş üstünde bırakmayan Sovyetlerin yaptığı programlara inanmak mümkün değildir." denilerek gerçek durum belirtilmektedir (Azerî Türk, S.12,s.2).

Sovyet Azerbaycanı Maarif Komiseri R. Ahundof'un Azerbaycan Komünist Fırkası'nın VIII. Kongresinde yaptığı konuşmaya özellikle de lisan meselesi ve iktisat alanındaki görüşlerine yer verilir. Osmanlı'nın Azerbaycan Türkçesi ve edebiyatı üzerinde olumsuz etki yaptığından bahisle edebî bir Azerî Türkçesi teşkili ve bir Azerbaycan lügatı yazılması üzerinde durulur. İktisadî anlamda tam anlamıyla millileşmenin mümkün olmadığı söyleyen Ahundof Türk amele ve köylüsüne olduğu Türkçe olduğu kadar Rusça öğretmenin de zorunluluğu üzerinde durur ve Rusça aleyhinde olanların hayalci veya hain olduklarını ileri sürecek kadar da ileri gider. Görüşlerinde yer verilen bir başka kişi Karayef ise 15. Komünist Kongresinde yaptığı konuşmasında Sovyet egemenliğindeki Türk Cumhuriyetlerinin dil ve edebiyat alanında Osmanlılaştıklarını ifade ederek bu duruma karşı savaş açar. Azerbaycan Hükümeti tarafından neşr olunan bir ders kitabında yer alan Türk şairi Mehmed Emin'in

"Ben türküm dinim, cinsim uludur

Sinem, özüm ateş ile doludur" mısralarını komünizm vicdanı adına kızarak zikreder (Azerî Türk, S.2,s.2-3). Görüldüğü üzere Azerî Türk bir yandan halkı peşinden sürükleyecek neşriyatta bulunurken bir taraftan da muhaliflere yer vererek temkinli olmaya çalışmaktadır.

Azerî Türk bir taraftan da çeşitli tespitlerde bulunur ki bunlar gerçekten önemli tespitlerdir; "Biz görüyoruz ki, millî hars yalnız lisandan ve birtakım mahalli ve coğrafi şeraitten ibaret değildir. Millî hars lisanda dahil olmak üzere bütün içtimâi münasebat ve müesseselerin ahenkdar manzumesinden ibarettir. Bu harsı başkalarından tefrik eden başlıca amil burada yalnız lisan değil, millî harsı vücuda getiren cemiyetin millî-ruhî (psikolojik) hususiyetidir. O psikolojik hususiyettir ki kendisini lisanda, lisanın seslerinde

¹ öldürücü

gramerinde, şiir ve nesirde, musiki ve ressamlıkta, raks ve telbisde, din ve hukukda, ahlak ve muallakada canlı olarak gösterir ve yine o hususiyettir ki o millî harsa başka bir “ben”lik veriyor. Komünistler bu başkalığı yalnız lisanda ve coğrafi mesafelerde arasalarda, biz millî harsı teşkil eden hayatların hepsinde müşahade ediyoruz. O başkalık müşterek millî ruhtan ibarettir. O millî ruh ki vahdet ve tesanüd-ü milliyenin hem neticesi hem de sebebi ad olunabilir.” (Azerî Türk, S.4,s.6)

Azerî Türk, Türk milletinin önderi Mustafa Kemal’in Fransız İhtilâli ve Türk İnkılâbı ile ilgili gerçekleştirdiği bir mü lâkatı “Gazi Paşa’nın Beyanâtı” başlığı altında aktarmıştır. M.Kemal burada “Fransız İhtilâli bütün cihana hürriyet fikrini feth etmiştir. Ve bu fikrin hâlâ esas ve menbaı bulunmaktadır. Fakat o tarihten beri beşeriyet terakki etmişti. Türk demokrasisi Fransız ihtilâlinin açtığı yolu tayin eylemiş, lâkin kendisine has ve saf mümeyyiz ile inkişaf ettirmiştir. Zira her millet inkılâbını içtimaî muhitin mukteziyat ve ihtiyacına, dâhili hal ve vaziyetine, bu ihtilâl ve inkılâbın zaman vukuuna göre yapar. Her zaman ve mekânda aynı hadisenin tekrarına şahit değil miyiz?” (Azerî Türk, S. 4,s.11) diyerek hem Fransız İhtilâline hem de Türk İnkılâbına vurgu ve övgü yapmıştır.

Azerî Türk günümüzde de gündemi meşgul eden Ermeni meselesi ile ilgili de bilgiler vermekte ve Ermeni matbuatı ve cemaat liderleri tarafından daha I.Dünya Savaşı başlamadan Türkiye’nin Ermenilere karşı mezaliminden bahsederek Avrupa kamuoyunu Müslümanlara karşı kıskırtmaya çalıştıklarını ifade etmektedir.

“Ermeni şovenistleri ile Taşnaksutyun fırkasının Harb-i Umumî ibtidasından itibaren Müslümanlara karşı bilhassa Türkiye ve Kafkasya Türkleri aleyhinde ne gibi faal bir harekete geçtiği herkesçe malumdur. Avrupa’da ve Rusya’da ikamet eden Ermeniler bir ağızdan “Ermenistan Ermenilerin olmalıdır” diye seslenmeye başlamışlardı. Her yerde Ermeni gönüllü alayları teşkil edilerek Kafkasya’ya gönderiliyordu. Mezkûr alaylar Rus askeri unvanı altında geçtikleri yerlerde tesadüf ettikleri Türk köylerini yağma ve talan ederek gidiyorlardı.

Türkiye ordusu Kafkasya cephesinden ric’at ettiği zaman Türkiye Ermenileri ile birleşen Kafkasya Ermenileri, Türk ve Müslüman köylerini yeryüzünden kaldırmaya koyuldular. Demiryolu istasyonlarında duran Taşnaksutyun memurları “Müslümanlar silah taşıyor” unvanı altında gelip geçen Türkleri katl etmekle meşgul idiler. 1917 sensinde vaki olan Rusya inkılâbından sonra Ermeniler yüzlerinde olan maskeyi tamamıyla attılar.” (Azerî Türk, S.5,s.7) denilerek o zamanlarda gerçekleşen olayları ve sözde ermeni soykırım haberlerinin nasıl doğduğuna işaret edilmektedir.

Siyasî gelişmeler ve millî birlik-beraberlik eksenli haberlerin yanı sıra zaman zaman kendilerinden üzücü haberler de veren Azerî Türk 15 Temmuz 1928 sayılı

nüshasında Azerbaycan’da durumun gittikçe kötüleştiğini, nüfuzlu kişilerin Rusya’ya sürgün edildiğini ve bunların mal ve emlaklerine Sovyet hükümeti tarafından el konulduğunu kaydeder. Ayrıca Nisan-Mayıs aylarında 60 kişi de idam edilmiştir. Halk içinde büyük bir gerginlik ve endişe hakimdir (Azerî Türk, S.12,s.13-14).

Sosyal Konular

Dergide Azerbaycan’ın zengin tarihî ve kültürel geçmişine ait yazı dizilerinin yanı sıra eğitim, millî kültür ve sanata dair makalelere de yer verilmiştir. Sovyet Hükümeti’nin uyguladığı Ruslaştırma politikasına maruz kalan yada yurtdışında yaşayan Azeri gençliğinin millî kültür ve geleneklerine bağlı olarak vatan sevgisiyle yetişmeleri için büyük çaba sarfedilmiştir. Bu bağlamda Azerî Türk Gençler Birliği’nin toplantıları ve içerikleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu alanda dergide yer alan ilginç ve önemli makalelerden birisi “Tenasür Hadisesi Nedir?” başlıklı yazıdır. Burada Bursa’da Amerikan Misyoner Mektebi vasıtasıyla küçük yaşta Türkiye’ye gelen kızlarının Hıristiyanlaştırılmasının Türk kamuoyundaki yankılarından hareketle Köprülü zâde Mehmed Fuad’ın 9 Şubat’ta “Hayat”ta çıkan baş makalesine atıfta bulunulmuştur. Buna göre “asıl sorun Türklüğün millî birlik-beraberlik ve dayanışmasının çözülmesi, Türk kültürünü ve medeniyetini aşağı, garp medeniyetini üstün görerek onun içinde erimeyi marifet saymaktır. Türk Cemiyeti büyük bir “hars buhranı” içerisinde. Bir taraftan inkılâplar yapılırken eski kıymet ve anelerin yeri boş kalmaktadır. İnkılâbı tamamlamak için Latin harflerini almak isteyenler de şekilperestlik yapmaktadırlar. Geçmişte İslam medeniyetine girildiğinde millî harsını bırakan bu millet şimdi asrî medeniyet karşısında da aynı tehlikeyle karşı karşıyadır.” (Azerî Türk, S.2,s.13-14) Özetle bu görüşlerin ileri sürüldüğü makale de öne çıkarılan Türk millî kültürü ve değerleridir. Bunlara sahip çıkılmadığı sürece yok olma tehlikesi ile sürekli karşı karşıya kalmacaktır

, “Çarşaf Bahsi Münasebetiyle” başlıklı yazıda ise Azerbaycan’da bu dönemde uygulanmaya başlanan ve birçok tartışmaya sebep olan peçe ve çarşaf yasağının ayrıntılarına değinilmektedir. “Mustafa Kuliyef ve arkadaşları çarşafın kaldırılarak yerine “Avrupa şelyapası”nın getirilmesini isterken bazı kişiler de çarşaf konusunda tedricî bir ıslahattan yanadırlar. İlginç olan bir nokta da Azerbaycan’da çalışan komünist fırkasının kadınlar şubelerini idare eden Rus kadınlarının Azerbaycan’a Avrupa giyim-kuşam tarzını götürmek yerine Azerîler gibi “Gence örpeği”yle dolaşmaya başlamalarıdır. Sonuç olarak bu farklı düşünce ve uygulamalar karşısında yapılması gereken, bu meselenin inkılâbî olarak çözümü kavuşturulmasıdır.”(Azerî Türk, S.3, s.11-12)

Daşdemir imzasıyla çıkan ve “Ahlâk Buhranı” başlığını taşıyan yazıda da daha önce de bahsedilen

çarşaf meselesinden hareketle toplumun sorunlarına değinilmektedir. Komünist fırkasına mensup Mustafa Kuliyef ve arkadaşları ile kadınlar komitesi arasında geçen tartışmalara Moskova matbuatı da ilgisiz kalmamıştır. Aile facialarına dahi sebep olan bu konuyla ilgili olarak çıkan bir yazıda “maddî esaretin esasını teşkil eden manevî esaretin ilk önce kaldırılması lazım geldiğini bunun için de işe kadınlardan değil erkeklerden başlamayı tavsiye ediyordu. Kadınları tahkir eden, hürriyetten mahrum kılan, içtimalara, tiyatrolara bırakmayan, siyasi ve içtimai faaliyetlerden dolayı kadınları katleden erkekler içerisinde komünist erkekler ekseriyeti teşkil ediyordu. Erkekler eski zihniyet ve düşüncede berdevam olduklarından hayatta buhran, kadın-erkek aile buhranı, aile faciaları başlamıştı.” Daha sonra ahlâksızlık ve kötü hikayelerden bahsedilen makale “bunun çaresi aile teşkilatının kaldırılması zihniyetiyle mübareze¹ etmek, asrî, demokratik ve münevver millî aileler vücuda getirmenin millî beka ve millî mevcudiyet için yegane bir vasıta olduğu fikrini neşretmek, buna çalışmak, aynı zamanda Azerbaycan’ın iktisadî kurtuluşuna ve bu kurtuluşu temin edecek siyasi ve askeri istiklaline çalışmaktan başka bir şey değildir.”(Azerî Türk, S.4, s.9-10) diyerek son bulmaktadır. Siyasî gelişmeler haricinde Azerbaycan’ın içinde bulunduğu toplumsal sorunlar da dergide mevzu bahis yapılmakta ve çözüm önerileri sunulmaktadır.

Toplumsal bir problem olarak işsizlik sorununa da değinen Azerî Türk, 1927 başlarında Bakü’de işsiz sayısının 22123 iken bir senede %52 oranında arttığını ve Temmuz 1928 itibarıyla 33747’e ulaştığını açıklamıştır. Yine bu bir sene içerisinde işsiz münevverlerin sayısı da %60 oranında artmıştır. Rusların okul ve müesseseleri istilâlarıyla bu oran gittikçe de artmaktadır (Azerî Türk, S.11,s.11)

15 Ağustos 1928 tarihli sayıda ise Azerbaycan’da hâlihazırda 1400 mektep ve 2000 öğretmen bulunduğu oysa öğretmen sayısının en az 4000 olması gerektiği belirtilmekte ve mecburî eğitime başlanması durumunda yılda en az 100 mektep açılacağı ve 2000 öğretmene ihtiyaç olacağı ayrıca kitap vs. gibi pek çok ihtiyacın bulunduğu dile getirilmiştir (Azerî Türk, S.14,s.15)

Azerî Türk bu sıkıntılı ve üzücü olayların yanı sıra Şahantinski isimli bir Azerî Türk doktorun verem hastalığını tedavi eden bir ilaç keşfettiği ve 100’den fazla hastayı tedavi ettiği gibi güzel haberlere de yer vermiştir (Azerî Türk, S.26/4,s.8).

Azerî Türk örnek aldığı ve gönülden bağlı olduğu Türkiye Cumhuriyeti’ndeki gelişmeleri ve inkılapları da yakından takip etmekte ve okuyucularına duyurmaktadır. “Beynelmilel Rakamlar” (Azerî Türk, S.11,s.16)da bunlardan birisidir, On birinci sayıda eski karşılıkları ile birlikte okuyucuların aşinalığı için

duyurulduğu gibi onuncu sayıdan itibaren de bu rakamlar bizzat kullanılmıştır.

Türkiye matbuatından verilen bir başka haber ise Anadolu lehçelerindeki kelimeleri toplamak ve onlardan istifade ederek Türk dilini zenginleştirmek üzere Ankara’da bir “söz derleme heyeti” kurulmasıdır. Vilayetlerde derleme komisyonlarının kurularak çalışmalar yapacağı ve heyetin gereken yerlere giderek incelemelerde bulunacağı duyurulmuştur (Azerî Türk, S.18,s.11)

Türkiye matbuatından yapılan alıntılardan birisi de Mehmed Saffet Bey’in “Milliyet”te çıkan “Türkiye’nin En Mühim Meselesi Nedir?” başlıklı makalesidir. Saffet Bey’e göre ne siyaset, ne hukuk, ne edebiyat ve felsefe, ne tabakat, ne ziraatçılık Avrupa medeniyetinin zuhurunda etkili olmamıştır. “Bilakis bunlar asıl esaslı amilin münkeşif birer mahsulünden, açılmış birer çiçekten ibarettir.” dedikten sonra “bizi hakikî bir surette Avrupa medeniyeti zümresine idhal edecek başka tek bir amil vardır. Onsuz Türkiye muasır medeniyete bütün şümülüyle girmiş ad’ edilemez. Bu amil inkılâbımızı itmam edecek, onun en esaslı rengini alacak olan bir inkılâbdır: Büyük sanayi inkılâbıdır.”demektedir. Saffet Bey daha sonra sanayi inkılâbının nerde, nasıl başladığını ve ne surette inkışaf ettiğini anlattıktan sonra buna henüz girmemiş olan Türkiye’nin bu devre nasıl girebileceğini ve bu inkılâbın ne şekilde ve ne zaman yapabileceğine dair görüşlerini belirtmiştir (Azerî Türk, S.12,s.11-12)

Türkiye matbuatından alıntılar yapan Azerî Türk’den 1928 yılının nüfus sayımı gibi doğrudan haberler almakta mümkündür. Buna göre 1928 yılında Türkiye’de 6.584.474 erkek ve 7.075.081 kadın vardır. Kastamonu, Trabzon, Denizli, Muğla ve Afyonkarahisar’da kadın nüfus fazla iken Bayezid, Diyarbakır, Cebel-i Bereket, Hakkâri, Kars, Kırklareli, Van, Ankara, İstanbul, İzmir, Mersin ve Adana’da erkek nüfus fazladır (Azerî Türk, S.11, s.11).

Dış Dünyadan Haberler

Azerî Türk’de dünya siyasetinden haberlere de yer verilmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi derginin Avrupa ve Ortadoğu ülkelerinden haberler ulaştırın muhabirleri vardır. Dolayısıyla dış gelişmeler de yakından takip edilebilmektedir.

Paris’de Topçubaşof Ali Merdan Bey’in başkanlığında kurulan “Azerbaycan Heyet-i Murahhasası”nın Azerbaycan milliyetçi ve muhacirlerine hiç hitap etmediği hatta bir keresinde “sokak sürüsü” ifadesini kullanarak onları aşağıladığı belirtilmektedir. Bu durum karşısında Paris’te yayımlanan Azerbaycan Mecmuası Ali Merdan’ı protesto etmiş ve kendisinin bundan sonra Azerbaycan’ı temsil hakkı olmadığını ilan etmiştir (Azerî Türk, S.1,s.14).

Türkiye ile İran arasında Tahran’da imzalanan “Dostluk ve Emniyet Misakı”nın Türkiye ve İran gazetelerine dostane ve samimî bir şekilde anıldığı

¹ cenk, kavga, uğraşma

(Azerî Türk, S.11,s.11), Kellog Misakı ve Türk-Yunan ilişkileri de verilen haberler arasındadır (Azerî Türk, S.16,s.14)

Lozan Barış Anlaşması'nın imzalandığı gün Darülfünun'da yapılan tezahürata yer veren Azerî Türk bu anlaşmanın “yeni Türkiye'nin istiklâl uğrunda aktığı mübarek kanların büründüğü şanlı mücadelenin haklı bir mükâfatı” olduğu görüşündedir. Milliyet gazetesinde bu konuyla ilgili baş makaleye de yer verilmiştir ki bu makale de Lozan'ın ne kadar büyük bir zafer olduğu ve önemi dile getirilmiştir (Azerî Türk, S.13,s.11-12)

Azerbaycan ve Türkiye dışında haberlere de yer veren Azerî Türk sık sık Afganistan ve Kırım'dan bahsetmektedir. Afganistan'da güzel şeylerin olduğundan bahisle Kral Emanullah Han'ın Avrupa, Türkiye, Mısır ve İran seyahatlerinden sonra yeniden bir inşa hareketine girişildiği ve meşrutiyetin ilân edildiği, siyah-kırmızı-yeşil renklerde bir millî bayrak kabul edildiğini okuyucularına duyurmuştur (Azerî Türk, S.16, s.11) Kırım ise Türkistan, Kazan, Azerbaycan, Şimali Kafkasya, Gürcistan'da olduğu gibi isyan yolunda kurbanlar vermektedir (Azerî Türk, S.16,s.9) Öte yandan Kırım'da Yahudi iskânı gündeme getirildiğinden Kırım gençleri bu konuda da mücadele vererek millî haklarını korumaya çalışmaktadırlar (Azerî Türk, S.20,s.11-12)

İtalya'nın “Politika” isimli haftalık dergisinden yapılan bir alıntı da Kafkasya meselesi de üzerinde ciddiyetle durulmaktadır. Bu meselenin yakın zamanda bütün ağırlığıyla uluslararası meselelerin üzerinde duracağı ve gafil avlanmamak için bu meseleye gereken önemin verilmesi zorunluluğu belirtilmiştir. (Azerî Türk, S.2,s.10)

Kendisi hakkında matbuatta çıkan yazılara da değinen Azerî Türk İran, Anadolu gazetelerinden bir kısmı ile İstanbul mecmualarında takdir içeren yazılar çıktığından bahsederken “İçtihat”ta çıkan bir yazıdan alıntı yapar; “Azerî Türk genç istiklâlcî milliyetçi Azerîler tarafından neşredilen canlı bir eserdir. Azerî Türk Türk'ün öz kardeşidir. Bu mecmuayı okuyun, okumaya değer bir mecmuadır.” Bu güzel söz ve iltifatlar karşısında bahtiyarlığımı beyan eden Azerî Türk zor şartlar altında yayına devam edebildiklerini belirttikten sonra teşvik ve yardımlarını esirgemeyen herkese teşekkür etmiştir (Azerî Türk, S.28-29,s.16) Nitekim bu son sayıları olmuş ve 29. sayı ile yayın hayatına son vermek zorunda kalmışlardır.

Önemli Günler

Azerî Türk'ün bir başka işlevi de önemli günleri işleyerek Azerî Türk'ünün millî duygularını kamçulamak olmuştur. Örneğin beşinci sayıda yer alan “Mart Faciası” başlıklı yazıda on sene önce Şimahi'de Ermeni alaylarının yaptıkları katliama dikkat çekilerek Azerî Türküne reva görülen insanlık dışı muameleler hatırlatılmıştır. Zulme uğrayan Şimahi halkı Bakü'ye doğru göç etmişse de burada daha büyük felâketlerle karşı karşıya kalmıştır. Bugünleri bir daha yaşamamak

için 31 Mart gününü, o günün ifade ettiği kanı facianın bütün teferruatını ve o cinayeti irtikab eden katilleri, o katillerin kurbanı 31 Mart şehitlerini daima hatırlamalıdır.” (Azerî Türk, S.5,s.7) Millî istiklâlin büyüklüğü ve değerini anlamak için bu tür günler unutulmamalı ve ders alınmalıdır. Bu bağlamda İzmir'in işgaline de yer veren Azerî Türk “Türk'ün sayısız kurbanları ve nehirler dolusu akan kanı pahasına İzmir'i yine şanlı, ma'mur ve mesud yapmak için her Türk imkânı dâhiline gayrette bulunuyor” (Azerî Türk, S.6,s.1) diyerek örnek vermektedir.

28 Mayıs 1928 tarihli derginin kapak sayfasında bir iftihar tablosu olarak Türkiye örneğinden hareketle “Azerbaycan Misak-ı Millî” si başlığı altında 28 Mayıs 1918 tarihli “Azerbaycan İstiklâl Beyannamesi” yayımlanmıştır. Bu bildiride Azerbaycan'ın artık cumhuriyetle idare edilen müstakil bir devlet olduğu ve meclis toplanmaya kadar Şûra-yı Millî ve Şûra-ı Millî'ye karşı mesul olan geçici hükümet tarafından idare edileceği ilân edilmiştir. (Azerî Türk, S.9,s.1) Daha sonra da “On senelik Azim ve Cihad” başlığı altında beyannamenin Azerbaycan Türk halkının hayatını iki bariz sayfaya ayıran bir hat olduğu, 1918'den önce bir “milliyet” olarak anılan Azerbaycan Türk halkının bu tarihten sonra artık bir “millet” olduğu ifade edilmiştir. Türk demokrasisinin ilk zaferi ve ilk Türk Cumhuriyetinin ilân edildiği bugünün haklı gururunu taşıdıkları belirtilmiştir (Azerî Türk, S.9,s.2).

Azerî Türk onbeşinci sayısını da 30 Ağustos Zaferi'nin 6. yıldönümüne ayırmış ve “Büyük bir rehberin taht-ı idaresinde olan kahraman Türk ordusu, bundan altı yıl evvel, Türkiye'ye hürriyet, istiklâl ve bu sayede hakimiyet-i milliyet ve cumhuriyet veren, bu sayede istiklâl ve hürriyete teşne olan mahkum ve mazlum şarkın, bilhassa Türk şarkının tarihinde yeni ve parlak bir kurtuluş yolu açan, tarihî büyük taarruza başlamıştır.” diyerek başlayan bir başyazı yayımlanmıştır (Azerî Türk, S.15,s.1)

15 Eylül 1928 tarihli sayı ise bu kez kendi kurtuluş günlerine Bakü'nün düşman işgalinden kurtuluşunun onuncu yıldönümüne ayrılmıştır. Mirza Bala imzasını taşıyan başyazıda “Cemiyetimizin teşkilini, millî mefkûremizin tesisini ifade eden 28 Mayıs bizde nasıl “milliyet” devrinin kurtardığını ve “millet” hayatının başladığını haber veren bir dönüm noktası ise 15 Eylül dahi milliyetini, varlığını ve şuurunu müdrik Azerî cemiyetinin yaşamak için ölmeye, kurtarmak için mahv olmaya azmettiğini, hürriyet ve istiklâli uğrunda mevcudiyetini cehennem toprakları ağzında atmaya muktedir olduğunu gösteren tarihi bir rakamdır” denilmektedir (Azerî Türk, S.16,s.1)

Derginin on sekizinci sayısı “Harf İnkılabı” na ayrılmış ve özellikle M. Emin Resulzâde ile Mirza Bala'nın Azerbaycan'daki harf inkılabının temelleri ve

sonuçlarına ilişkin yazılarına yer verilmiştir. ¹ Harf Devrimi'ne olumlu ve olumsuz her iki açıdan yaklaşan Resulzâde Türkiye'deki Harf Devrimi'ni millileşme ve demokratikleşme adına olumlu karşılarken Rus egemenliğindeki Türk Cumhuriyetleri için alfabe değişikliğine olumlu bakmaz. Bu cumhuriyetler için kültür birliği kalmayacağı ve Rus kültürünün böylece daha sağlam temele oturtulacağı görüşünü savunur. (Azerî Türk, S.18,s.1) Mirza Bala ise yeni harflere geçiş çalışmalarından bahsederken daha 1918-1920 yıllarında incelemeler yapıldığını ve çeşitli projeler hazırlandığını belirtir. Bu dönemde Millî Azerbaycan Hükümeti'de bir komisyon kurarak Azericeye has yeni harfleri tespit projesi başlatmıştır. Ancak Bolşevik istilâsı bu projeye geçit vermemiş ve engelleyici önlemler alınmıştır. Mirza Bala devamlı "bugünün en aktüel meselesinin Türkiye ile Azerbaycan alfabesi arasında harfleri karşılaştırarak Türk kültür birliğinin sağlanması" olduğu sonucuna varmıştır (Azerî Türk 18, s.5).

Dergide Tanıtılan Yayınlar

Azerî Türk bazı sayılarında çağdaşı olan gazete ve dergileri tanıtarak ve içeriği hakkında bilgiler vererek önemli bir işlevi de yerine getirmiştir. Böylece döneme ait daha fazla bilgi sahibi olma fırsatı sunmaktadır. Tanıtılan gazete ve dergiler şunlardır;
—Maîşet-i Millî Gazetesi

Reşte'de (Orta Kuzey İran) Halil Nevi Efendi'nin müdüriyetinde çıkmakta, Türkiye, İran ve Şark-İslâm milletlerinin kardeşliği ve dostluğunu teşvik eden makaleler yayınlamaktadır.

-Promete Mecmuası

Paris'te Kafkasya, Ukrayna ve Türkistan milliyetperverleri tarafından aylık olarak Fransızca olarak neşredilen bir mecmuadır. Azerbaycan'ın iktisadî ve siyâsî durumu ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.

—Aym Tarihi

Matbuat Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından aylık olarak neşredilen bir mecmuadır.

—Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası

Zengin içeriği olan bir mecmuadır.

—Hayat

Ankara'da haftalık olarak çıkan ilim ve şeriat mecmuasıdır.

—Yeni Türkistan

Azerî Türk'ün bir benzeri olan derginin resimli olarak çıkan sekizinci sayısında Afgan kralının Avrupa seyahatine ilişkin fotoğraflar ile Türkistan mücadelelerini tasvir eden makale ve resimler yayınlanmıştır.

—Türk Heva Mecmuası

Ankara'da Türk Tiyatro Cemiyeti tarafından 15 günde bir çıkarılan edebî, fennî halk mecmuasıdır.

—Hilâl-i Ahmer

İstanbul'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından çıkarılan ilmî, sıhhi ve içki düşmanı bir mecmuadır.

—Kütahya

İlmî, edebî, ziraî olarak Kütahya'da 15 günde bir yayınlanmaktadır.

—İctihad

Ayda iki defa Dr. Abdullah Cevdet tarafından çıkarılmaktadır.

Azerî Türk bu süreli yayınlar dışında önemli gördüğü bazı kitap ve risaleleri de tanıtmaya çalışmıştır.

—Ermeniler ve İran

Mehmetzâde Mirza Bala'nın kaleminden çıkan ve Taşnaksutyun Ermeni Fırkası'nın İran'daki politikasını tenkid eden bir risaledir. Şark siyasetini takip edenler için önemli bir eserdir.

—Rusya'dan Ayrılan Milletler

Kazan Türklerinin sabık meclis üyesi Abdullah Battal Bey'in kaleminden çıkan ve Rusya'dan ayrılan milletler hakkında ayrıntılı bilgiler veren bir eserdir. Ankara'da Türk Ocakları Merkez Heyeti tarafından basılmıştır.

—Coğrafya Tedris-i Usûlü

Dr. Halil Fikret tarafından yayınlanan önemli bir eserdir.

—Milliyet ve Bolşevizm

Resulzâde Mehmed Emin Bey'in önderliğinde tertip edilen bir makaleler mecmuasıdır.

SONUÇ

Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinin en güçlü sembollerinden birisi olan Mehmed Emin Resulzâde hayatını tam anlamıyla bu yola adanmış bir Türk milliyetçisidir. Siyaset, basın-yayın, eğitim gibi pek çok alanda hizmet vermiş ve sesini duyurmayı başarmıştır. Mücadelesinde istiklâl, milliyet, insan hakları, eğitim ve kültür gibi kavramlar üzerinde ısrarla duran ve "insanlara hürriyet, milletlere istiklâl" isteyen Resulzâde tutuklamalara, sürgünlere rağmen gittiği yoldan hiçbir zaman dönmemiştir.

Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinde, yayınlanmasında Resulzâde'nin de büyük emeği olduğu "Azerî Türk" dergisinin de önemli bir yeri vardır. İstanbul'da muhaceretteki Türk aydınları tarafından çıkarılan bu dergi Azerbaycan'ın istiklâl mücadelesinin sözcülüğünü üstlenmiştir. Azerbaycan Türkünün bilinçlenmesi ve millî kültüre sahip çıkması için maddî-manevî bütün sıkıntılara rağmen taviz vermeden yoluna devam etmiştir.

Tarihi çok eskilere dayanan Azerbaycan'ın ağır Rus baskısına karşı verdiği mücadele Resulzâde gibi önder şahsiyetlerle güçlenmiş ve Azerî Türk gibi dergi ve gazeteler yoluyla halkı daha da bilinçlendirerek bugünkü bağımsızlığı kazandırmıştır.

¹Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Dilek Erenoğlu, "Russia's Alphabet Politics in Azerbaijan According To The Azerî Turk Magazine" **İnternational Review of Turkology**, Volume 1, Number 1, İstanbul, Winter 2008, s.29-35.

KAYNAKLAR

AZERİ TÜRK, Yıl 1, Sayı 1, 1 Şubat 1928

Yıl 1, Sayı 2, 15 Şubat 1928

Yıl 1, Sayı 3, 1 Mart 1928

Yıl 1, Sayı 4, 10 Mart 1928

Yıl 1, Sayı 5, 31 Mart 1928

Yıl 1, Sayı 6, 15 Nisan 1928

Yıl 1, Sayı 9, 28 Mayıs 1928

Yıl 1, Sayı 11, 1 Temmuz 1928

Yıl 1, Sayı 12, 15 Temmuz 1928

Yıl 1, Sayı 13, 1 Ağustos 1928

Yıl 1, Sayı 14, 15 Ağustos 1928

Yıl 1, Sayı 15, 1 Eylül 1928

Yıl 1, Sayı 16, 15 Eylül 1928

Yıl 1, Sayı 18, 15 Teşrin-i Evvel 1928

Yıl 1, Sayı 20, 15 Teşrin-i Sâni 1928

Yıl 2, Sayı 26/4, 3 Ağustos 1929

Yıl 2, Sayı 28-29, 2. Teşrin 1929

Gökalp Sempozyumları, Türksöy Yayınları, Ankara, ss.20-27.

KURAT, A.N (1990), **Türkiye ve Rusya**, Ankara.

MARAŞ, İ (1997), “İsmail Gaspıralı'nın Bilinmeyen Bir Risâlesi: Mektep ve Usûl-i Cedid Nedir?”, **Emel**, 219, ss.10-20.

RESULOĞLU, M.A (1991), “Müsavat Partisinin Kuruluşu”, **Azerbaycan Dergisi**, Y.40, S.282, Kasım-Aralık 1991,ss 37-42

ABBASLI, N (2001) **Azerbaycan'da Özgürlük Mücadelesi**, Beyaz Balina Yayınları, İstanbul.

AKPINAR, Y (2002),”Mehmed Emin Resulzâde'nin Arşivi ve El Yazmaları”, **Azerbaycan I. Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, ss.21-29.

AKÜZÜM, F (1984), “Azerbaycan İstiklâlinin Tarihi Gelişimi ve Resulzâde”, **Azerbaycan Dergisi**, Y.33, S.248, Nisan-Mayıs-Haziran 1984, 14, ss.10-18.

ATATÜRK'ÜN MİLLÎ DIŞ POLİTİKASI(1919-1923) (1981), Ankara.

BAYKARA, H (1975), **Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi**, İstanbul.

BEHAR, B (1996), “Azerbaycan'da Siyasal Bağımsızlık ve Türkçülük” **Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri**, İstanbul.

CAFEROĞLU, A (1964), “Azerbaycan'da Maarif Hareketleri”, **Türk Kültürü**, 18,ss.135-137.

EBÜLHEŞENLİ, E (1991), “Mehmed Emin Resulzâde”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 56, ss.18-23.

ERENOĞLU, D (2008) ,“Russia's Alphabet Politics in Azerbaijan According To The Azerî Turk Magazine” **İnternatinoal Review of Turkology**, Volume 1, Number 1, İstanbul, Winter 2008, ss.29-35.

HACIYEVA, M(1996), “Mehmed Emin Resulzâde'nin Muhaceret Hayatı”, **Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, ss.271-276.

HASANLI, C (1996), “Mehmed Emin Resulzâde ve Türkiye Cumhuriyeti”, **Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri,ss.295-299.

KIRIMLI, H (1996), **Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1906)**, Ankara.

KIRIMLI, H. (2003), “İsmail Bey Gaspıralı ve Birlik Kavramı Üzerine”, **İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya**

Ölümünün Ellinci Yılında Yahya Kemal Beyatlı'ya Göre Şiir

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fetih YANARDAĞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kahramanmaraş

ÖZET : Edebiyatımızda tanzimatla başlayan batılılaşma, sonraki süreçte bütün edebi türlerde olduğu gibi, şiirde de çok farklı anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yahya Kemal Beyatlı'nın kendisini edebi faaliyetlere verdiği 1900 lü yılların başında, edebiyatımız tam anlamıyla Avrupai bir çehre kazanmış ve klasik edebiyatı benimsemiş olan sanatçılarımız bunu kabullenmek zorunda kalmıştır. Yahya Kemal işte bu dönemde, klasik edebiyatın ihmal edilmemesi gerektiği düşüncesiyle edebi çalışmalarını sürdürmüştür; "kökü mazide olan ati" düşüncesini ise bir çok sanatçı referans cümlesi olarak kabul etmiştir. Yahya Kemal Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının şekillenmesinde önemli bir isimdir. Gerek kaleme aldığı eserleriyle, gerekse ortaya koyduğu şiir hakkındaki görüşleriyle hem kendi devrinde hem de daha sonraki dönemlerde bir çok sanatçıyı etkilemiş ve onlara yol gösterici olmuştur. Bu çalışmamızda, Yahya Kemal hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra, onun şiir hakkındaki düşüncelerini hatırlayarak ölümünün ellinci yılında onu bir kez daha anmak istedik.

Anahtar Kelimeler : Yahya Kemal Beyatlı, edebiyat, şiir, düşünce.

Poetry According to Yahya Kemal Beyatlı in 50th Year After his Death

ABSTRACT : The westernization of the Turkish literature, which has begun with the period of Tanzimat (reforms), resulted in different understandings in terms of poetry as in all other literary areas, during the following process. At the beginning of 1900s when Yahya Kemal devoted himself to literary activities, the Turkish literature was completely Europeanised and all classical men of letters had to accept this movement. But Yahya Kemal acted differently during that period, arguing that the classical literature should not be neglected; and his idea conceptualized as "the future that has its roots in the past" (kökü mazide olan ati) was adopted by many men of letters. Yahya Kemal Beyatlı is a considerable name in the existence of the Turkish literature of Republic period. He impressed and guided many men of letters during his period and even the later periods, by both his written works and thoughts concerning poetry. The principle aim of this study is to call to mind Yahya Kemal once again, 50 years after his death, by shortly introducing him and remembering his thoughts concerning poetry.

Key Words: Yahya Kemal Beyatlı, literature, poetry, thought

GİRİŞ

Yirminci yüzyıl Türk şiirinin tartışmasız en büyük şairlerinden biri olan Yahya Kemal Beyatlı, 2 Aralık 1884 te Üsküp'te dünyaya gözlerini açar ve 1 Kasım 1958 de İstanbul'da hayata gözlerini kapatır.

Asıl adı Ahmet Agah'tır. Babası İbrahim Naci, annesi Nakiye Hanım'dır. Paris'e 1903'te giden Yahya Kemal, Meau Koleji'nde ve Siyasi İlimler Mektebi'nde öğrenim görür. Onda kalıcı ve sürekli olan şey Paris'in ilim, kültür ve sanat olaylarının tesirleridir. Bunlar onun şahsiyetini şekillendirir. Albert Sorel, Camille Jullian'dan tarih disiplini alır. Paul Verlaine, S. Mallarmé, Charles Baudlaire, Jose Maria de Heredia gibi Fransız şiirinin büyük ustalarını okur. Şark Dilleri Mektebi Kütüphanesi'nden istifade ile klasiklerimizi tanır. Paris yılları, Yahya Kemal'in şahsiyetinin oluşmasında, şiir, sanat, tarih ve kültür anlayışıyla önemli bir merhaledir. Buradan aldığı şuurla 1912'de İstanbul'a döner.

Yahya Kemal İstanbul'a gelince burada, Darüşşafaka, Medresetü'l-Vaizin ve Darülfünun'da tarih, edebiyat, medeniyet tarihi dersleri okutmuştur. Mütareke döneminde ve İstiklâl Savaşı yıllarında yazıları ve sohbetleriyle Milli Mücadele'yi desteklemiştir. Lozan Konferansı'na müşavir aza olarak katılan Yahya Kemal, Cumhuriyet döneminde elçilik ve milletvekilliği görevlerinde bulunmuştur.

Çeşitli dergi ve gazetelerde şiir ve yazılarını neşreden, fakat bunları sağlığında kitap halinde yayınlamayan Yahya Kemal'in eserleri, onun ölümünden sonra İstanbul Fetih Cemiyeti'ne bağlı kurulan Yahya Kemal Enstitüsü tarafından çıkarılmıştır.

YAHYA KEMAL'İN SANATI

Yahya Kemal kültür hayatımızda, neoklasik anlayışın ve akımın başlatıcısı ve temsilcisi olmuştur. Türk şiirine güçlü bir ses ve soluk getirmiş, şiirin her şeyden önce dil, istif ve ahenk olduğunu kavramış ve bunu uygulamıştır. Beyaz lisan anlayışı ile Türkçe'yi en güzel şekilde kullanmış, eski tarzda yazdığı şiirlerinde bile yeni ve farklı olmayı bilmiştir. O, tarihimizi, musikimizi, kültür varlıklarımızı ve değerlerimizi şiirde en güzel şekilde, ideoloji sındirmeden sanat olarak işlemiştir.

Yahya Kemal, ortaya koyduğu fikirleri büyük oranda gerçekleşen büyük ve önde gelen bir aydınımızdır. Edebiyat, sanat, kültür değerlerimiz, milli hayatımız hakkındaki görüşleri hiç eskimemiştir. O, Türk şiirinin ortaya koyduğu gelişmeyi çok yakından izleyen ve bu çerçevede elinden geldiği kadarıyla bu gelişime katkıda bulunan bir isimdir. Edebiyata ve sanata meraklı her insanda olduğu gibi, şairimiz de yazı faaliyetlerine geleneği okuyup

inceleyerek başlamıştır. Bundan dolayı Yahya Kemal Beyatlı sanatta peşin kabulleri olan bir şair değildir.

Beyatlı, şiirde kalıcı bir ses ve ahengin peşindedir. Onun şiirde yeniliğe bakışı ile kendinden önceki dönemde şiirle uğraşan Tanzimat ve Servet-i Fünun şairlerinin yeniliğe bakışı arasında farklılıklar vardır. Beyatlı, şiirde yeni bir sesin olması gerektiğine inanmış ve şiir vasıtasıyla medenî ve kültürel bir zeminin kurulması gerektiği konusunu dile getirmiştir.

Onun sanatçı kişiliğinin gelişmesinde ve kültür alt yapısının oluşumunda, üç şehrin etkisi olmuştur : 1. Şairin doğum yeri ve çocukluğunun geçtiği Üsküp, 2. Avrupa'nın kültür, sanat ve edebiyat merkezi olan Paris, 3. Hayatının en verimli günlerini geçirdiği, kültür ve medeniyet merkezi İstanbul.

Batıdaki şiir hareketlerini yakından takip eden Beyatlı, bunun şiirimiz için de bir hamle olduğuna inanmaktadır. Bunun için alışkanlıklarımızdan sıyrılarak farklı edebî bir muhitin oluşturulması gerektiğini vurgular. O, hiçbir zaman taklitçi bir anlayış çerçevesinde sanata bakmamıştır.

Yahya Kemal'in sanat hayatı, 1903 yılına kadar taklit devresi, 1903-1912 Paris devresi, yurda döndükten sonra yenileşme devresi, Avrupa ve elçilik dönüşi ile son devresi olarak ele alınabilir. O, eski dille ilk şiirini "Sene 1140", yeni dille ilk şiirini ise, "Mehlika Sultan" olarak kabul eder.

Yahya Kemal, şiire başladığı zaman önce Tefik Fikret ve Cenab Şehabettin'i taklid eder. "İrtika" ve "Terakki" gazetelerinde, bu doğrultuda şiirler yazar.

Yahya Kemal, 1912 yılında Avrupa'dan döndükten sonra Türk şiirinde, kendi estetiğine göre bir şiir kurmanın çabası içine girer. 1921 yılında Dergâh mecmuası etrafında toplanan genç bir nesil, onun fikirlerinden etkilenerek, Cumhuriyet devrinden 1938 yılına kadar yeni bir şiir ve şiir görüşü ortaya koyarlar. Bu nesil arasında Ahmet Hamdi, Ahmet Kutsi, Necip Fazıl, Cahit Sıtkı, Nurullah Ataç, Abdülhak Şinasi gibi isimler dikkati çekmektedir.

ŞİİR HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Yahya Kemal, şiir sanatı üzerinde çok düşünen ve şiirlerini bu düşünceler çerçevesinde yazan bir şairdir. Onun şiirleri ile şiir görüşü arasında sıkı bir ilişki vardır. O sadece şiirleriyle değil, şiir hakkındaki düşünceleri ile de, çevresine ve kendinden sonra gelenlere tesir etmiştir. Edebiyat hakkındaki görüşlerini ihtiva eden yazıları Nihad Sami Banarlı tarafından bir kitap haline getirilip, yayımlanmıştır.

Yahya Kemal, şiiri diğer güzel sanatlar gibi ayrı ve kendine has kuralları olan bir sanat kabul etmiştir. O, bu konuda Fransız şairlerin tesiri altında kalmıştır. Özellikle Heredia, Verlaine ve Mallarme'nin şiir hakkındaki görüşleri büyük oranda onda karşılık bulmuştur.

Yahya Kemal'in şiirlerinde parnasizmin, sembolizmin, neoklasizmin ve romantizmin özellikleri görülür. Mallarme'nin ortaya koymuş olduğu bir görüş olan şiirin sadece kelimelerle yazılabileceği

düşüncesini benimser ve şiirin hayal yahut sembol olmadığını belirtir. Şiirin anlamak yoluyla değil, sezgi yoluyla kavranılacağını söyler. Bu hususta etkilendiği kişi Valery'dir. Valery, şiirin tadılan bir şey olduğuna inanmaktadır.

Yahya Kemal'in şiir hakkındaki düşüncelerine geçmeden onun şiir üzerine yazdığı bir şiiri aşağıda verelim.

Gazel

Bir şi'r mest edince şerâb-ı ezel gibi
Her mısraıyla vehmolunur en güzel gibi

Üstâd elinde ser-te-ser âhenk olur lisan
Mızrâba ses verir kelimâtıyla tel gibi

Elhan duyulmadıkça belâgat giran gelür
Lâf ü güzâftan mütehasıl kesel gibi

Bir tek gazel bıraksa yeter bir gazel-serâ
Her beyti ancak olmalı beyt'ü-l gazel gibi

Berceste şi'r başka mesel başkadır Kemâl
Pesten terâne'dir nice sözler mesel gibi. (Beyatlı, 1974 : 39)

Yukarıdaki şiiri günümüz Türkçesine şöyle aktarabiliriz : Bir şiir sarhoş edince ezel şarabı gibi / Her dizesiyle düşünülür en güzel gibi / Üstad elinde baştan başa âhenk olur / Çalgıya ses verir sözcükleriyle tel gibi / Ezgiler duyulmadıkça söz kuralları ağır gelir / Boş sözden meydana gelen bıkmılık gibi / Bir tek gazel bıraksa yeter bir gazel söyleyen / Ancak her beyti olmalı gazelin en güzel beyti gibi / Seçkin şiir başka öğretici söz başkadır Kemal / Değersiz ezgidir nice sözler onun gibi.

Beyatlı'nın Gazel başlıklı bu şiiri onun manzum poetik görüşlerini ortaya koyduğu bir şiirdir. Şiir, insanı derinden etkileyen bir güce sahiptir. Bu etkiyi sağlayacak olan kişi ise üstad olarak isimlendirilen şairdir. Şiir ile musiki arasında doğrudan bir ilişki vardır. Musiki aletinde bulunan bir tel nasıl dokundukça güzel sesler veriyor şairin sözü de ses olduğu zaman ahenk kazanıyor ve boş söz olmaktan çıkıyor. Şiir seçilmiş sözcükler kullanılarak kaleme alınır. Boş sözler insanlara bıkmılık verir ve ağır gelir. Şiir başka bir şeydir, ders ve nasihat içerikli söz başka bir şeydir.

Yahya Kemal şiirin tarifi konusunda insanların farklı görüşlere sahip olduğunu düşünür. Bazı insanlar şiiri herkesin tanımlayamayacağını sadece âlimlerin tarif yapabileceğini ifade ederler. "Alimler derler ki: "Şiiri yalnız ilim tarif edebilir, balık suyu ne kadar idrâk edemezse iâir de şiirin ne olduğunu o kadar bilemez; bu bahis ilme âittir." (Beyatlı, 1990 : 22)

Şiirle ilgilenen ve şiir yazan herkes gibi Yahya Kemal'de bir şiir tanımı ortaya koyar. Ona göre şiir : "... kalbden geçen bir hadisenin lisan halinde tecelli edişidir; hissini birden bire lisan oluşu ve lisan halinde

kalıdır.” (Beyatlı, 1990 : 48) Beyatlı, sadece orijinal hayallerle, güzel duygularla ve birtakım teşbihlerle şiir yazılamayacağını belirtir. O, şiirin hayal ve varsayımlarla değil, kelimelerle yazıldığına inanır. Şiiri kelime seçme ve kullanma sanatı olarak algılar. Diğer unsurların -his, ses, ahenk, musiki- ancak kelimeler vasıtasıyla cümle içerisine yerleştirildiklerinde bir kıymet taşıdığına inanır. Bu düşüncelerle şiirin lisan, vezin ve kafiye ile söylenen bir sanat olduğu sonucuna ulaşır. Şiirin gözle değil, dille tekrarlanan bir sanat olduğu görüşünü savunur.

Yahya Kemal Mallarme gibi, şiirin fikirlerle değil, kelimelerle yazıldığına inanır. O, önce şiirin konusunu kalbinde muhafaza eder. Daha sonra onları kelimelerle ortaya koyar. Bunu yaparken de ritmi ve ahengi dikkate alır. Kelimelerin yardımı ile bazı mısraların ortaya çıkabileceğine inanır. Fakat bu sınırlıdır, bu hususta fazla ileriye gidilemeyeceğini söyler.

Beyatlı, şairin şiirini oluştururken kullanacağı kelimeleri yaşadığı toplumun dilinden alabileceğini ve o kelimelerin ölçüsünü ise başkalarının değil, sadece milletin tayin edebileceğini söyler. “Şair, manzûmeyi ve manzûmeyi teşkil eden mısralardaki kelimeleri milletin lisanından almıştır. O kelimelerin ölçüsünü millet tayin etmiştir.” (Beyatlı, 1990 : 8)

Şiirin insana ait bir özellik olduğunu ve kelimeleri sadece insanın söyleyebileceğini ifade eder. “Şiir beşerîdir, hayvan söyleyemez. Yıldırımdan çıkmaz. Deniz gürültüsü onu ifade etmez. Kelimeyi yalnız insan söyler.” (Ünver, 1980 : 44) Kelimelere belki de hayatiyet özelliği veren şiirdir. “Her millette olduğu gibi, bizde de kelimeleri şiir canlandırmış, nesir sadece kullanmıştır.” (Beyatlı, 1990 : 9)

Kelimelerin rast gele yan yana dizilmesi ile şiirin vücut bulacağına inanmaz. “Şiir, manası güzel olduğu için değil, kelimelerin dizilmesi ile güzel oluyor. Nice manalar var şiir değil. İstif sürüklerse olur.” (Ünver, 1980 : 44)

Türkçe'nin gücünü ve güzelliğini eserleriyle ortaya koymaya çalışan sanatçılarımız bu dile her yönüyle hakim olmak zorundadır. Yahya Kemal bu düşüncüyü çok güzel bir örnekle açıklar. “Bir sadefin içinde okyanus'un bütün uğultusu hissedildiği gibi, Türkçe'yi ifade etmeği deruhte eden sanatkarın kalbinde de bütün şiirimiz öyle uğuldamahtır.” (Beyatlı, 1990 : 10)

Bütün dillerde ve diğer sanatlarda olduğu gibi şiirde de apayrı bir dil kullanılır. “Her dilde bir şiir kelimesi vardır. Demek ki bu kelime yalnız kendine benzer bir sanatı ifade eder ve nesirden başka olduğu gibi, müzikiden, heykeltıraşiden, resimden başkadır, müstakil bir sanattır.” (Beyatlı, 1990 : 25)

Yahya Kemal'e göre şiir dil demektir. Dil ne kadar güçlü ve zengin olursa şiir o kadar güzel olur. “Şiir, lisan demektir. Sultan Velet Farsça şiiri Hafız gibi söylüyor. Türkçe söylemiyor. Çünkü Türkçeyi ifade etmek istediği şey için kafi görmüyor. Şiir manzumla değil, her şeyden önce edasıyla, tavriyla ifade etmektedir.” (Ünver, 1980 : 46)

Şiirin asıl maddesinin mana değil, lafız olduğuna inanan şair, manayı lafza tahvil etmeye çalışır. Kelimeleri özel bir ahenk meydana getirecek bir tarzda kullanır. Şiirin beyit değil, beste olduğunu öne sürer.

Yahya Kemal, şiirde heyecan ve ahengi ön plânda tutar. Lirik şiiri asıl şiir kabul eder. “Lirik şiir en halis şairlerin elinde gayet sadedir. İlimden, sanattan azadedir. Ne dimağa hitap eder, ne de zevke” (Beyatlı, 1990 : 38) der. Onda lirik şiir, halis şiir şeklinde belirir.

Yahya Kemal, lirik şiiri diğer şiir nevelerinden ayırır. Lirik şiir düşünceye değil, duyguya dayanır. Onu bu düşünceye götüren, şiiri nesirden ayırma endişesidir. Bu konuda şöyle der : “Türk edebiyatı fikirden yana fakirdir, bu nakısayı itiraf ederiz. Fakat hiç bir millet Fuzuli ve Nedim ayarında iki büyük lirik şair gösteremez. Belâgat muâllimleri lirik şiiri, şiirin diğer neveleri arasında bir nevi olarak gösterirler. Diğer neveler doğrudur, çünkü şiir olduktan sonra dolaştıkları husûsî vâdinin ismini alırlar. Lirik şiire bir sıfat vermek iktizâ ederse 'asıl şiir'demeli.” (Beyatlı, 1990 : 37)

Lirik şiirin ortaya çıkışı bütün milletlerde aynıdır. Bu tür şiiri saz ve telden ayrı düşünmek mümkün değildir. Zaman içerisinde lirik şiir gelişim gösterdikçe sazı bir kenara bırakır. Müsikînin bir unsuru olan nağmeyi alır. Lirik şiir apayrı bir özelliğe sahiptir. “Lirik şiir her millette sazla berâber doğar, kendini ilk defa mızrab ve telle ifade eder, müsikîyle ikizdir... Lirik şiir tekâmül ede ede, sazını bırakır, yalnız nağme kesilir, Fuzûli'nin şiiri gibi... Lirik şiir en hâlis şairlerin elinde gayet sadedir. İlimden, sanattan azadedir. Ne dimâğa hitâb eder, de zevke.” (Beyatlı, 1990 : 38)

Şiiri meydana getiren unsurlar zaman içerisinde eskিয়েcektir. Örneğin dil ve fikir. Ama eskimeyecek ve uzun yıllar devam edecek hatta ölümsüzleşecek olan bir unsur vardır, o da aşktır. “Şiirde lisan, zevk, fikir, mazmun, her şey eskir, yalnız aşk eskimez her dem tâzedir.” (Beyatlı, 1990 : 40)

Yahya Kemal şiirin her şeyden önce bir dil musikisi olduğuna inanır. Fakat duygunun sadece dil ile ifade edilmesi, hatta vezinli ve kafiyeli olarak söylenmesi, onun şiir olması için yeterli değildir. “Şiir bir nağmedir. Lakin Frenklerin kuğu nağmesi dedikleri çok nadir ve halis bir cevherdir. Bu nağmeyi ifade etmek için vezin ve lisan ancak ve ancak bir alettir.” (Beyatlı, 1990 : 48)

Ona göre şiirde ses manadan önce gelir. “Şiir, ritme yani nazım sanatı olduğu için güfteden önce bir bestedir. Mısralarında nağme hissedilmeyen bir manzume sadece bir güftedir ki, onu nesir sahasına atarız. Mısra mısra bir beste olan manzume ise asıl şiirdir.” (Beyatlı, 1990 : 7) Şiir, bir dil musikisi haline geldiği zaman, kendisini kağıttan kurtarır ve dillerde gezmeye başlar. Yahya Kemal için bir şiirin yaşaması demek, dillerde gezmesi demektir. Bu da ahenk sayesinde mümkün olur.

Fransız şairlerden etkilendiği dönemde, şiiri, musikiden başka türlü musiki ve içimizin ahengi olarak algılar. Mısraı mısra yapan asıl ögenin derunî ahenk olduğu fikrine ulaşır. Yahya Kemal'de derunî ahenk ve ritim, öz şiirin gereği olarak belirir. Ona göre şiir, kelimelelerin özel bir ritim yaratmasından doğar.

O, şiirlerini kendine has bir ahenk duygusu ile yazmıştır. Bu hususta şöyle der “*Şiirde nefes ve ses iki unsurdur. Mısraın ayakları yerden kopmazsa yahut en latif bir kulağı bir ses gibi doldurmazsa halis şiir değildir .Benim için mısra üzerinde günlerce, haftalarca durmak zarureti hasıl olmuştur. Bu tarz uğraşış, bana gittikçe şiirin keşfedilmesi güç bir cevher olduğu duygusunu verdi. Şiir duygusunu lisan haline getirinceye kadar yağdırmak ve en çok toplu bir madde haline sokmak, o kadar ki mısra güya hissin ta kendisi imiş gibi karie bir vehim vermek... İşte bunu özliyorum.*” (Beyatlı, 1990 : 48)

Yahya Kemal “*Çamlıca Gazeli*” nde yukarıda söylediğine uygun olarak şu şekilde övünmektedir:

“*Mızrab-ı tab'imuz sözü kalbetti besteye*

Hem beste söylesün bunu hem kâr söylesün”. (Beyatlı, 1974 : 67)

O, Verlaine'nin, mısraıyı musiki haline getiriş tekniğinden yararlanır. Şiirlerinde İtri, Dede Efendi ve diğer eski Türk musikîşinaslarının yaptıklarını, dil ile yapmağa çalışmıştır. Ona göre, şiir, bir musiki cümlesidir. “*Halbuki şiir nesirden bambaşka bir hüviyettir. Musikiden başka türlü bir musikidir, diyeceğim.*” (Beyatlı, 1990 : 262)

Beyatlı, şiir ile musikiyi karşılaştırarak, 19. yüz yılda şairlerin bestekârlardan daha çok tanındığını belirtir. Bu konuda bestekârlara haksızlık yapıldığını düşünmektedir. Bazı bestelerin şiirden daha yüksek bir kıymet taşıdığını düşünmektedir.

Yahya Kemal, Türkçe'de saf şiiri aradığını belirtir, bunu yaparken Türk milletinin kalbine sinmiş kelimelelere baktığını; ritimde Türk milletinin sokakta ve evde söylediği edayı aradığını ifade eder. Onun şiir sistemine musiki egemendir, özellikle klasik Türk musikisi şiirlerinde dinamizmi, musiki duygusunu, eski Türk şiiri ve Türk tarihini ortaya çıkarır.

Yahya Kemal'in şiirlerindeki duygu dünyasını ören kavramlar; vatan, milliyet, zaman, tabiat, sonsuzluk, din, yaşlılık, ölüm, gurbet, hasret, ümitsizlik, aşk, kadın ve musikidir. Şairin düşünce dünyasını ise, kültür, medeniyet, dil, edebiyat ve sanat kavramları oluşturur.

Yahya Kemal, şiirde vezin, kafiye, redif ve şekil gibi teknik unsurların üzerinde de durur. Şaire göre, “*şiir muhakkak vezinle ve kafiyeyle vücuda gelir. Şiir musikinin hemşiresidir, aletsiz teganni edilemez.*” (Beyatlı, 1990 : 135) Vezinler mademki vardır, ahenge muhakkak elverişlidirler, çünkü vücutları başka türlü tefsir edilemez. Medeniyette her aleti ihtiyaç yarattığı gibi vezinleri de hissiyatı dile getirme ihtiyacı yaratır.

Şiirin vezin, kafiye ve iç ahenge dayandığına inanan Yahya Kemal, şiirlerinde aruzu tercih ediyordu. O, daha ziyade arkaik dille eski tarzda tarihî hayat sahnelerini tasvir eden gazeller söylüyordu. Fakat eski kültürle beraber eski dilin de tarihe karışmakta olduğunu biliyordu.

Hece veznine karşı olanların ortaya koyduğu üç itiraz noktası vardır. Yahya Kemal bu itiraz noktalarını şöyle sayar. “*Birincisi : Aruz âhenkdârdır, hece vezni âhenksizdir. İkincisi : Aruz yeni Türkçe'ye pek elverişlidir, misal : Mehmet Akif. Üçüncüsü : Aruzu nasıl bırakırız? Beş yüz senelik Türk şiiri (onunla) örülüdür.*” (Beyatlı, 1990 : 113)

Beyatlı saydığı üç itiraz noktalarından birincisine Cenab Şehabeddin'in de katıldığını söyleyerek, onun şu görüşünü ifade eder. “*Hece vezniyle yazılmış pek güzel şiirler ve pek büyük şairler olabilir. Ancak eserleri manzum ve kendileri nâzım değildir, diyeceğim : Çünkü parmak hesabı bir çare-i âhenk olamaz.*” (Beyatlı, 1990 : 113)

Aruzun şiirin esas bir unsuru olduğuna inanmaktadır. “*Aruz şiir lisânımızın vücudunda bel kemiği gibi esaslı bir unsurdur.*” (Beyatlı, 1990 : 126) Ediplerin Türkçe'ye hakim olması gerektiğini belirtir. “*Aruza âşinâ olmayan bir Türk edibi Türkçe'nin avarını takdir edemez.*” (Beyatlı, 1990 : 126) İnsanlığın medenî boyutunda ilk eserinin kafiye olduğunu ileri sürer. “*Kafiye insanların ilk medenî eseridir.*” (Beyatlı, 1990 : 128)

Şiirler başlangıçta kafiyeli söylenmişse, bu kalıcı bir durumdur. Şiirden sökülmüş atmak mümkün değildir. “*Şiirleri kafiyeli olarak tecellî etmiş olan milletlerin şiirlerinden kafiye kalkmaz.*” (Beyatlı, 1990 : 135) Kafiyenin önemini bir daha vurgulamak için kuş ve kanat benzetmesini verir. “*...şâirin uzviyetinde kafiye kuşa kanat gibidir. Yâni başlıca bir uzuvdur.*” (Beyatlı, 1990 : 135)

İnsan hislerinin dile gelebilmesi için kafiyenin mutlaka olması gerekir. “*İki kafiye bir araya doğru dürüst getiremeyen bir insan hislerini teganni edemez.*” (Beyatlı, 1990 : 135)

Yahya Kemal, şiirlerini baştan sona kadar bir tablo haline getirme gayesi taşımakla birlikte, yine de yer yer, bazı mısra ve beyitlerde bir tabiat manzarasını veya insan çehresini çok canlı olarak tasvir etmesini bilir.

Resim hakkında kaleme almış olduğu bir yazısında şöyle demektedir : “*Resimsizlik yüzünden cedlerimiz yüzlerini göremiyoruz. Ah bu ne feci hicrandır! Eski şehirlerimizi göremiyoruz; yanmış yahut yıkılmış nice binalarımızı göremiyoruz; eski kıyafetlerimizi göremiyoruz... Ah, ah!...Resimsizlik yüzünden daha neleri, daha neleri göremiyoruz.*” (Beyatlı, 1990 : 69)

Yahya Kemal'in şiir sahasında en büyük özlemi, ebedi cedleri gözönünde canlandırmaktır. Bu da ancak resim ve resimle beslenen hayal gücü ile gerçekleşebilir. Onun, tasvir, hayal ve temaşalarına

daima bir sevgi ve hayranlık duygusu eşlik etmektedir. Görülen manzara veya varlık, bir duygunun aynasıdır.

Yahya Kemal'e göre şiir, direkt olarak düşüncüyü anlatmaktadır. Bundan dolayı şiir oldukça tabiidir. "Şiir doğrudan doğruya fikri söyler. Demek ki san'atların en beşerîsi. İnsanı dile getiren san'at, şiirdir." (Ünver, 1980 : 44)

Yahya Kemal, şiirin nasıl okunması gerektiği üzerinde durarak Avrupa ile bizi bu noktada karşılaştırarak şöyle der : " Şiir musikinin başka türlü bir nağmesidir. Şiir okumak gençlerin arzusudur ve bizim memlekette bu meseledir. Şiir okumak Avrupa lisanlarında müesses bir san'attır. Sadası güzel olmayan, şiiri bilse de okuyamaz. Okumak bir Allah vergisi'dir. Şiir olmayan mısra şiirleştirilemez. Kötü bir muganni şiir olan bir mısraı bozabilir. Bizde ekseriya okuyanlar bozmaktadır." (Ünver, 1980 : 44) Şiir okuma üzerine ne kadar kafa yorulursa yorulsun varılacak nokta tektir. " O nokta da şudur : Hakîkate bir lisan bestesi olan manzumeyi şâir tarafından bestelendiği gibi okumaktır." (Beyatlı, 1990 : 9)

Yahya Kemal'e göre bir şiir içindeki her mısra şiir hususiyeti göstermeyebilir. Şiiri okuyan bir kişi şiir özelliği arz etmeyen bir mısra istediği kadar güzel okusun onu şiirleştiremez. "İnşad eden şi'ri söylemiyor. Kendi aklından bir şey söylüyor. Şüphesiz ki her mısra şiir değildir. Yani aktör, şiir olmayan bir mısraı güzel okursa da şiirleştiremez. Zira mısra şiir değildir ki..." (Ünver, 1980 : 45)

Şiirin sahip olması gereken özelliği söylerken, şiir ile şiir okuyucu arasındaki ilişkileri şöyle ifade eder : " Bir şiir, okuyucusunu kendisine hayran bırakmalı, hayretlere sokmamalı. Yeniler hayret uyandırıcı. Halbuki hayret çabuk geçer, hayranlık ise uzun müddet devam eder. Genç şairler hayret ettirmek yolunu tutmamalıdır. Zira şiirin gayesi hayret ettirmek değildir." " Gençler şiirin nasıl yazılacağını bilmiyorlar. Mesela bir boks maçı tasavvur edin. Boks, eldivenle ve muayyen kaidelerle yapılır. Halbuki bir taraf boks eldiveni yerine tabanca kullanırsa bu, bokstan başka bir şey olur. Gençlerin şiirleri de böyle. Çünkü gençlere üslupsuz yazmak ve vezin bilmemek meziyettir, dediler. Gençler de meğer biz ne meziyetli insanlarımızız da haberimiz yokmuş diye sarıldılar kaleme." (Ünver, 1980 : 45,46)

Nesir ile yazılan bir yazının eskileşeceğini söyledikten sonra gerçek manadaki şiirin daima yeni kalacağını belirtir.

Şiirle nesir mukayeselerini yapan Beyatlı, şiirin mutlaka vezin ve kafiyeli vücüt bulacağına inanır. "Şiirin nesirle de kabil olduğunu zannedenler gaflettedirler. Şiir muhakkak vezinle ve kafiyeyle vücuda gelir. Şiir mûsikînin hemşiresidir, âletsiz tegannî edilemez." (Beyatlı, 1990 : 135)

Kafiyenin önemini şu çarpıcı cümleyle ortaya koyar. "En güzel kafiye mısra ile samimî olarak müteazzî olan kâkiyelerdir." (Beyatlı, 1990 : 136)

Şiirin konusunun çok geniş olduğunu belirtir. " Şiirin mevzuu herşey olabilir. Hatta bir şiir cemiyetin

aleyhinde de olabilir. Yeter ki şiir olsun." (Ünver, 1980 : 46)

Yahya Kemal şiir ve müddeâ üzerinde de durur. Ona göre şiir belli bir maksat için yazılmaz. Şiirde en hafif bir zemin olan güller ve yapraklarla, en ağır zemin olan Bolşevizm ayındır. Şiirde önemli olan söylenen değil, söyleyendir, söyleyiştir. Çünkü şiir fikirler gibi eskimez, daima yenidir. (Beyatlı, 1990 : 27)

Yahya Kemal'e göre, " halis şiir'in olması beşeriyete bir zarar vermez, beşerin ıztıraplarına doğrudan doğruya şifa vermemek ve bigane kalmamak, olsa olsa, faide bahsetmemek demektir, lakin zarar vermektir denilemez. Beşer arasında bir değeri olan asıl şiirin hiç olmaması ise muhakkak bir zarardır." (Beyatlı, 1990 : 27)

Türk şiiri çok kuvvetli bir geçmişe sahiptir. Çünkü milletimiz oldukça duygusaldır. İnsanlarımızın şiire karşı hem büyük bir ilgisi hem de yeteneği vardır. "Milletimizin şiirde kuvvetli bir istîdâdı vardı. Şiirimiz, milletimizin Anadolu'daki teşekkülüyle berâber başlar, o kadar eskidir. Şiirimizin gerçi hiçbir zaman ufukları çok geniş olmadı. Bunun sebebi ise öteden beri devletçi bir millet olmamızdır." (Beyatlı, 1990 : 31)

Yahya Kemal'in özlemi de diğer düşüncelerinde olduğu gibi oldukça farklıdır. Ona has ve ondan beklenebilecek bir özlemdir. "Şiir duygusunu lisan hâline getirinceye kadar yoğurmak ve en çok toplu bir madde haline sokmak, o kadar ki mısra gûyâ hissin ta kendisi imiş gibi kaarie bir vehim vermek... İşte bunu özlüyorum." (Beyatlı, 1990 : 48)

Yahya Kemal'e, " Şiir sizce nasıl olmalıdır?" sorusu yöneltince, şu cevabı vermiştir : " Şiir şiir olsun kâfi derim" (Beyatlı, 1990 : 271)

Şairin, şiirle ilgili düşüncelerini şu şekilde özetleyebiliriz : Hayatta şiir diye, tabiatı kendine has bir şey vardır ; madeni malumdur, bizim hislerimizdir, hüznlerimizdir, şevklerimizdir, ihtisaslarımızdır, sanatı da malumdur ; lisandır, vezindir, kafiyedir, şu veya bu marifettir. Fakat şiiri, ne o hisleri duyan herkes, ne de onun sanatını iyi kullananlar söyleyebilir. Çünkü bunun için his ve sanat kâfi değildir. Şiiri ancak şair olarak yaratılmış bir insan ifade edebilir. (Beyatlı, 1990 : 46,270,271)

Dünyada her dilde bir şiir kelimesi vardır. Demek ki bu kelime yalnız kendine benzer bir sanatı anlatmaktadır ve nesirden başka olduğu gibi, musikiden, heykeltraşdan, resimden de farklıdır, müstakil bir sanattır. Şiirin nesirle de kabil olduğunu zannedenler gaflettedirler. Zira şiir nesirden farklı bir hüviyete sahiptir, musikiden başka türlü bir musikidir. Yazılan ve okunan şiir, çok iyi olsa bile, halis şiir olamaz. Halis şiir "söylenmiş ve dinlenen" bir şeydir. (Beyatlı, 1990 : 25,135,261,262)

Yahya Kemal, bir mısradaki söz ile mananın ayrı şeyler olmadığını söyler. Ayrı olması halinde, ona göre halis şiir denilen cevher doğmaz. Eskilerin şiirde söz ve manayı birbirinden ayrı olarak düşünmelerini

tenkit eder. Ona göre asıl şiir, sözle mana arasındaki bir milimetrik fark dahi kalktıktan sonra ancak başlayabilir ve şiir, mısra da lisan tek başına mana kesildiği zaman ancak tecelli edebilir. (Beyatlı, 1990 : 7,48)

Şiirin asıl maddesi mana değil lafızdır, sözdür. Sembolistlerin en büyük hizmeti bunu anlatmak olmuştur. Şiirde esas olan mısradır. Mısra en uygun kelimelerle şekillenip ortaya çıkmadıkça, şiir doğmuş sayılmaz. Mısra manası, şekli ve ritmi ile birlikte doğar. Fakat onu bazen aramak ve beklemek gerekir. Halbuki o bir yerde mevcuttur, yazılıdır. Evet şaire göre, doğacak olan manzumenin bütün mısraları leh-i mahfuzda vardır, bellidir. Fakat onları bulmak için şair doğmuş olmak lazımdır.

Yahya Kemal tam bir şekil ve mükemmeliyet şairidir. O, eserlerini daima şekil titizliği ve mükemmeliyet kaygısı içinde vücuda getirmiştir.

SONUÇ

Yahya Kemal Beyatlı, edebiyatımızda şiir hakkında en çok düşünen sanatçılarımızdan birisidir. Şiirlerini ortaya koyduğu bu görüşler çerçevesinde kaleme alır. Şiirleriyle şiir hakkındaki görüşleri arasında doğrudan bir münasebet vardır. O şiir için ne söylemişse, uygulamada da buna bağlı kalmaya çalışmıştır. Yahya Kemal hem kendi dönemindeki genç şairlerin ve şiir anlayışının hem de daha sonraki dönemlerde, hatta günümüzde bile, bir çok şairin esinlendiği, fikirlerinden yararlandığı bir şair olarak edebiyat tarihindeki yerini almıştır. Onun sanatındaki sır Türkçe'yi çok iyi bilmesi ve sevmesidir. Türkçe kelimelerin musikî özelliğini sezmiş ve şiirlerinde kelime seçimine çok dikkat etmiştir. Yahya Kemal Beyatlı'nın eserlerindeki dili hemen herkes anlar, o kadar açıktır. Anlamayanlar ise en azından hissederler. Yahya Kemal şiiri musikiye yaklaştırır. Musiki düşüncesi onun şiirlerini neredeyse her bakımdan kuşatır. Bu musiki ise klasik Türk musikisidir. Onun şiirlerinde benden ziyade bizin hakimiyeti söz konusudur. Bir çok şairin aksine biz duygusuna sınıksız sarılmıştır. Çünkü o varlığını kendi toplumunda ve tarihinde bulmuş bir şairdir. Yahya Kemal edebiyatla ilgilenmeye başladıktan sonra ülkemizde şiir anlayışı çok fazla sayıda değişime uğramıştır. O bu değişimleri çok yakından izlemiştir. Fakat hiçbir değişim onu ciddi manada etkilememiş ve peşinden sürükleyememiştir. Çünkü asıl değişim onun kendine has şiir anlayışıyla ortaya koyduklarıyla olmuştur. Bugün bunu daha iyi anlıyoruz.

KAYNAKLAR

A. Alıntı Yapılan Kaynaklar

- Beyatlı, Yahya Kemal, (1990), **Edebiyata Dair**. İstanbul Fetih Cemiyeti, 3. Baskı, İstanbul.
- Beyatlı, Yahya Kemal, (1974), **Eski Şiirin Rüzgarıyla**, Yahya Kemal Enstitüsü Yay., İstanbul.

Ünver, A.Süheyl, (1980), **Yahya Kemal'in Dünyası**, Tercüman Tarih ve Kültür Yay., İstanbul.

B. Yararlanılan Diğer Kaynaklar

- Kaplan, Mehmet, (1994), **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2**, Dergah Yay., İstanbul.
- Kavaz, İbrahim, (1996), Yahya Kemal Beyatlı'nın Şiiri ve "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" Üzerine Bir Tahlil Denemesi, Fırat Üniv. **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt : 8, Sayı : 2, s : 385-401, Elazığ.
- Özbalcı, Mustafa, (1996), **Yahya Kemal'in Duygu ve Düşünce Dünyası**, Akçağ Yay., Ankara.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, (1995), **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Haz. Zeynep Kerman, Dergah Yay., İstanbul

Efficiency of Internal Capital Markets in Diversified Firms: An Empirical Analysis

Arş. Gör. Dr. Mehmet Nasih TAĞ
Mersin Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, Mersin

ABSTRACT: One of the benefits of diversification is that the corporate headquarters could create value by transferring capital resources from poorly performing divisions to profitable divisions. On the other hand, extant empirical evidence provides evidence that capital allocation in diversified firms is not efficient. This paper analyzes the efficiency of capital allocation in diversified firms using two measures of allocation efficiency—Absolute VAA and Relative VAA. One-sample t-tests on the means of each measure suggest that on average diversified firms are not efficient in allocating capital resources across divisions.

Keywords: Internal capital markets, diversification, capital resource allocation

Çeşitlendirmeye Gitmiş Firmalarda İç Sermaye Piyasalarının Verimliliği: Ampirik Bir Analiz

ÖZET: Karlılığı düşük iş alanlarından karlılığı yüksek iş alanlarına kaynak aktarımı çeşitlendirme stratejisinin yararlarından biri olarak bilinmektedir. Öte yandan, ampirik çalışmalar çeşitlendirmeye gitmiş firmalarda iş alanları arası kaynak aktarımının verimli olmadığını göstermektedir. Bu çalışmada, iki verimlilik ölçeği (Absolute VAA ve Relative VAA) kullanılarak çeşitlendirmeye gitmiş firmalarda kaynak dağıtım (aktarım) verimliliği analiz edilmiştir. Ortalamalar üzerinden t-test analizleri, çeşitlendirmeye gitmiş firmaların, sahip oldukları nakit kaynaklarını iş alanları arasında, ortalama olarak, verimli bir şekilde dağıtmadıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İç sermaye piyasaları, çeşitlendirme, kaynak dağıtımı

INTRODUCTION

One of the value creating motives behind diversification is the financial economies of scope that could be realized by creating and operating an internal capital market. For instance, consider a single-segment firm with valuable investment opportunities but in need of capital. The investment in this firm could be financed via external capital providers, such as banks, insurance companies, individuals and institutions on stock exchange markets. Alternatively, a headquarters could provide the necessary funding. When a headquarters finances the investment, the single-segment firm becomes a division of a corporation. As a result, an internal capital market is created.¹

Capital allocation in internal capital markets can be more efficient than what can be achieved in external capital markets, and hence create value, when corporate headquarters is better informed about investment opportunities available to various divisions under its control (Williamson, 1975).² Recent evidence on the workings of internal capital markets points to evidence of inefficient cross-subsidization in internal capital markets (i.e., diversified firms). That

is, corporate capital resources flow from more profitable divisions to less profitable ones (Berger and Ofek, 1995; Lang and Stulz, 1994; Lamont, 1997; Lamont and Polk, 2002; Rajan, Servaes and Zingales, 2002).

This finding has been contested by Villalonga (2004) on the ground that the COMPUSTAT data, which these studies use, is not up to measuring divisional investment and cross subsidization in multidivisional firms that constitute the internal capital markets.³ She argues that actual internal organization of multidivisional firms differ from what appears on COMPUSTAT. That is, the divisional financial data reported on COMPUSTAT does not correspond to diversified firms' actual operations. Therefore, results that are based on COMPUSTAT data may not be as reliable. Using a different data base, Villalonga (2004) finds evidence that is in contrast to previous studies' findings on the efficiency of capital allocation through internal capital markets.⁴

In 1997, Financial Accounting Standards Board (FASB) issued SFAS 131 which requires firms to report divisional financial data according to how they are organized internally. Therefore COMPUSTAT data of 1997 and afterwards correspond to actual operations of multidivisional firms. This paper examines the efficiency of capital allocation across divisions within multidivisional firms using

¹ An internal capital market is defined as the mechanism by which the corporate headquarters allocates capital to alternative (competing) investment opportunities (i.e., divisions).

² According to FASB (Statement 14), a division is defined as a component of an enterprise engaged in providing a product or service, or a group of related products and services primarily to unaffiliated customers (i.e., customers outside the enterprise) for a profit.

³ Studies that find inefficient cross subsidization use Standard and Poor's COMPUSTAT database.

⁴ Villalonga (2004) uses Business Information Tracking Series database along with COMPUSTAT database.

COMPUSTAT data post SFAS 131. This paper is organized as follows: The next section reviews the theoretical and empirical literature on capital allocation through internal capital markets. Then, the data and methodology are described. The last section presents and discusses the results.

THEORY AND EVIDENCE ON THE EFFICIENCY OF INTERNAL CAPITAL MARKETS

Why does a firm exist? According to the transaction cost argument (Williamson, 1975), a firm exists because it is more efficient in governing certain types of transactions than the market. In other words, a firm is viewed as an organizational adaptation to overcome failures in the price and contractual mechanisms that are used to govern market transactions. When the environment of the economic transactions is such that there is uncertainty with regard to future contingencies along with significant information asymmetry between economic actors, self-interested individuals may behave opportunistically. This problem poses significant costs when transactions are conducted in the market and when contracts are incomplete and imperfectly enforceable. Internalizing such transactions will automatically endow the firm with residual control rights that give it the power to establish the terms of economic transactions in a way that the top management desires.¹ The formation of effective residual control rights within the firm is the most significant implication of creating an internal capital market. In other words, existence of effective control rights in an internal capital market is the fundamental difference between an internal capital market and an external capital market (Gertner, Scharfstein and Stein, 1994).

From the point of view of the firm (that seeks funds), there is no difference between an outside financier, such as a bank, and a headquarters as a source of funds. However, when a bank lends to a firm, the bank does not gain the ownership of the firm. Therefore, it cannot force the firm to reallocate funds if it obtains new information that suggests reallocation is necessary. Since the bank does not have the power to direct a firm's subsequent investment decision, it does not have incentives to invest in obtaining information regarding the status of the project. On the other hand, if headquarters is the capital provider, it has the right to liquidate an investment should it obtains new information that suggests that the investment is inefficient. The headquarters' right to interfere with investment decisions comes from the ownership rights over the firm's assets. Therefore, what distinguishes a corporate headquarters, as a source of funds, from a bank is that corporate

¹ According to TCE, the activities are governed with an attempt to minimize transaction costs. Also, the term top management is used in a broad sense and may encompass executives, outside directors, and powerful shareholders as well.

headquarters has total unconditional rights over capital resources of the firm and its divisions (Stein, 2003).

Even if a bank has significant incentives to invest in obtaining information with regard to the projects it finances, it cannot gain full access to critical information. Top management, on the contrary, has full and unconditional access to critical information about the financial prospects of current projects and future investment alternatives. In addition, when top managers seek funds, managers tend to over-represent the financial prospects of their investments. This adverse selection problem creates the well known "lemons problem" (Akerlof, 1970) in capital markets: Outside capital providers cannot distinguish bad projects from good projects, and as a result, capital rationing results in underinvestment in good project. This creates a problem especially for relatively new firms which external sources of capital do not know very well. These frictions in the external capital markets give corporate headquarters advantage in decision making and allow them to allocate capital more efficiently than the external capital market (Williamson, 1975).²

Having better information and control over the use of capital resources does not necessarily suggest that corporate headquarters will allocate capital more efficiently than the external market.³ Why should top management have the incentives to allocate capital resources to the best use, even if it has the power to do so? According to Stein (1997), corporate headquarters derives private benefits from resources under its control. Therefore, the headquarters has incentives to rank investment projects according to their profitability and allocate capital to the best ranking projects.⁴ This is known as the "winner picking" function of the headquarters in an internal capital market (Stein, 1997).

Another benefit of internal capital markets is that firms create internal capital markets in order to improve funding reliability (Liebeskind, 2000). In other words, internal capital market may create slack capital resources that can be deployed where they are needed when transacting in external capital market is prohibitively expensive. Outside investors and creditors may put pressure on firms in order to force them to emphasize short-term improvements in cash flows (Porter, 1992). In such an environment, firms

² According to Williamson (1975), an M-form structure allows headquarters to have a better access to critical information and to allocate capital based on this information.

³ Transaction cost economics (TCE) recognizes the impossibility of selective intervention—impossibility of replicating the incentives available in a market transaction (Williamson, 1995)—however, it is not clear on the cost of this problem.

⁴ Headquarters may allocate capital resources in two ways: First, by transferring capital resources from poorly performing divisions to better divisions. And second, by allocating more of a given amount to a more profitable project, or a division.

that do not have financial slack may invest non-optimally in short-term projects and underinvest in long term strategic activities, such as R&D and marketing. In fact, Peyer and Shivdasani (2001) find that pressure to meet current interest obligations creates incentives to invest in projects that generate immediate cash flows and avoid projects that are expected to generate their cash in the distant future.

The discussion above provides a strong rationale for the value creation potential of internal capital markets. There is plenty of evidence suggesting that the headquarters in multidivisional firms engages in active capital allocation by channeling capital among divisions (Capron, Dussauge and Mitchell, 1998; Lamont, 1997; Shin and Stulz, 1998). The question of interest here is whether multidivisional firms realize this potential when they create and run internal capital markets? The empirical evidence suggests that on average internal capital markets are not efficient at what they are intended to achieve.

Before I review the evidence on the efficiency of capital allocation, it would be useful to define what is meant by efficient capital allocation. Shin and Stulz (1998) state that a system of internal capital allocation is efficient if it gives priority in the allocation of funds to divisions with the best investment opportunities. Boston Consulting Group's model of portfolio planning implies a similar definition: capital allocation is efficient if capital resources flow from cash rich divisions with poor prospects to cash-needing divisions with bright prospects. More specifically, capital allocation is efficient if divisions with value creating investment opportunities obtain more capital resources than what they could obtain if they were stand alone firms. This could happen when the headquarters transfer capital resources from divisions with relatively less valuable investment opportunities toward divisions with relatively more valuable investment opportunities (Rajan, et al. 2000).

Given this concept of efficiency, several studies provide evidence on the efficiency of internal capital markets. One of the initial evidence is provided by Berger and Ofek (1995). In their study of the value consequences of diversification, they find that diversified firms' values are 13% to 15% below the sum of the imputed values of their divisions. They attribute a part of the discount (undervaluation) to overinvestment in divisions with low investment opportunities and a corresponding underinvestment in divisions with bright investment opportunities. Shin and Stulz (1998) test whether capital allocation by the headquarters is sensitive to divisional investment opportunities. Their tests indicate that divisional investment is largely independent of divisional investment opportunities. Scharfstein (1998) examines the capital allocation in diversified conglomerates and finds that divisions in high Tobin's q manufacturing industries tend to invest less than stand alone firms in the same industry, while division in low Tobin's q

manufacturing industries invest more than stand alone firms in the same industry. The evidence provided by Scharfstein (1998) suggests that investment is equalized across division irrespective of their investment opportunities. Gertner, Powers and Scharfstein (2002) examine efficiency of capital allocation by analyzing investment by spun-off divisions. They show that after divisions in their sample were spun-off their investment had become more sensitive to their investment opportunities. Bergh (1997) also finds evidence that divestitures occur in unrelated acquisitions because headquarters fails to realize financial synergies (i.e., allocate capital resources efficiently). More recently, Rajan, Servaes and Zingales (2000) and Lamont and Polk (2002) find that, on average, capital allocation in multidivisional firms is not efficient.

Villalonga (2004) challenge these results by stating that the COMPUSTAT data used in all of these studies does not provide reliable grounds for measuring how much firms invest in a particular division. Prior to 1997, firms were not required to report financial data on a division whose assets, sales or profits did not exceed 10% of the firm's consolidated totals. For this reason, the reported data under a particular division could come from several industries unrelated to the division. Therefore, divisions reported by multidivisional firms may not correspond exactly to how firms organized internally. As a result, the data reported on COMPUSTAT may not reflect how firms allocated capital in a given year. Given these problems, Villalonga (2004) questions the validity of the results obtained using COMPUSTAT data prior to 1997. Using a different data base, Villalonga (2004) finds that diversification discount, part of which was attributed to inefficient capital allocation, disappears. However, the preceding results do not say anything with regard to the efficiency of internal capital markets.

Although not conclusive, there seem to be evidence of tension between the theory and empirical evidence on internal capital markets. On one hand, the theory indicates that due to informational and control rights advantages of the headquarters, capital allocation within internal capital markets is likely to be more efficient than allocation through external capital markets. On the other hand, a number of empirical papers provide evidence indicating that, on average, internal capital markets are not channeling capital to their best use. Accordingly, I state and test a null hypothesis and an alternative hypothesis regarding the efficiency of internal capital markets.

H₀: On average, capital allocation within internal capital markets is efficient.

H₁: On average, capital allocation within internal capital markets is not efficient.

DATA AND METHOD

I test the above hypothesis on a sample of 149 multidivisional firms that are based in the United States. A multidivisional firm is defined as a firm that reports more than one division at four digit NAICS code.¹ The data used in this study comes from Standard and Poor's COMPUSTAT database in 2002 and 2003. As stated previously, post 1997 data reporting rules require firms to report divisional financial data according to how they are organized internally.

In order to measure efficiency of capital allocation, I obtain data on both multidivisional firms and single segment firms. The data on single segment firms is used to construct the benchmarks that are used to measure efficiency. The data used to calculate efficiency consists of the following items: divisional capital expenditures, divisional assets, firm capital expenditures, firm total assets, firm stock price, number of outstanding stock shares, book value of common equity and deferred taxes.²

I use Rajan, et al. (2000) measure of "Overall Value Added by Allocation" to measure value created by, and hence, efficiency of, capital allocation within internal capital markets.³ Before calculating the value created by allocation, one, first, needs to measure the amount of capital resources a division received or transferred to other divisions in a given year. To do that, Rajan et al., (2000) first calculate what they call industry adjusted investment ratio (IR). According to this ratio the amount of capital transfer to a division in a given year is the amount of divisional capital expenditures that is above the amount that the division would have made if it were a stand-alone firm. Similarly, the amount of capital transfer to other divisions in a given year is the amount of capital expenditures that is below the amount that the division would have made if it were a stand-alone firm.

In order to calculate the amounts of transfers, we need to know how much capital expenditures a division would have made on its own if it were a stand-alone firm. Following Rajan et al., (2000), I proxy the capital expenditures a division would have made on its own as a stand-alone firm by the weighted average capital expenditures of at least three single segment firms in the same industry (at 4-digit NAICS code) as the divisions. The difference between the divisional capital expenditures in a given year and the weighted average capital expenditures made by single segment firms in the same industry corresponds to

capital received, if the difference is positive, or capital transfer to other divisions, if the difference is negative.

In a multibusiness firm, a division might have a higher than the industry average investment ratio. This may not indicate a transfer from other divisions. Rather, the ratio could be higher for divisions of multibusiness firms than it is for stand-alone firms simply because the multibusiness firms have more capital resources to allocate to its divisions.

Rajan, et al., (2000) argue that if the measure does not account for the possibility that a multibusiness firm might have more capital resources overall, then we would incorrectly treat these additional funds as transfer. For this reason, Rajan, et al., (2000) calculate the firm and industry adjusted investment ratio by subtracting industry adjusted investment ratio averaged across the segment of the firm from the industry adjusted investment ratio as follows:

$$IR_{ijt} = \left(\frac{I_{ijt}}{BA_{ijt-1}} - \frac{I_{ijt}^{ss}}{BA_{ijt-1}^{ss}} \right) - \sum_{j=1}^n w_{ijt} \left(\frac{I_{ijt}}{BA_{ijt-1}} - \frac{I_{ijt}^{ss}}{BA_{ijt-1}^{ss}} \right)$$

where IR_{ijt} is the industry adjusted investment ratio of division j , I is the capital expenditures of division j , ss refers to stand-alone firms and w_j is segment j 's share of total firm assets. BA_{ijt-1} refers to beginning of year (i.e., last year) book value of division j 's assets. t refers to year 2003. This ratio is basically a proxy for whether a division received/transferred capital from/to other divisions. The ratio is a proxy for the direction of the transfer rather than whether the transfer is optimal or not.

Next, we need a rule to find out whether the capital allocation to a division creates or destroys value. According to Rajan et al., (2000), capital allocation creates value when the following two conditions hold simultaneously:

- 1) *Division J's IR is positive (negative), i.e., division J receives (transfer out) capital resources,*
- 2) *Division J has investment opportunities that are more (less) valuable than the average value of investment opportunities facing the whole firm.*

Now, we need a measure of investment opportunities. One could use accounting proxies such as divisional profitability or sales growth to measure investment opportunities. However, accounting measures are usually distorted due to their failure to consider differences in systematic risk, temporary disequilibrium effects, taxations, and arbitrary and subjective accounting convention (Montgomery and Wernerfelt, 1988). The literature relies on Tobin's q as a more appropriate measure of investment opportunities (Rajan, et al., 2000; Peyer, 2002; Shin and Stulz, 1998). Tobin's q is defined as the ratio of market value of the firm's assets to the replacement value of the firm's assets (Tobin, 1969).

¹ Firms that are not classified as multidivisional are considered segment firms.

² Following the literature, I use divisional capital expenditures as a measure of capital allocated to a division. Capital expenditures include investment in property, plant and equipment excluding mergers and acquisitions.

³ The implicit assumption in using the extent of value creation as a measure of efficiency is another assumption that firms aim to maximize shareholders' value.

For q to be a meaningful measure, we need to accurately measure both the market value and the replacement value of firm's assets. Although it is relatively easy to measure the market value of the firm's equity and its debt, it is much more difficult to measure the replacement value of its assets. For this reason, many researchers proxy the replacement cost of a firm's assets by the book value of its assets. In this case, Tobin's q typically exceeds 1. In other words, measurement problems create an upward bias in Tobin's q when the book value of assets is used instead of the replacement value of assets. Some researchers correct for this bias by controlling for the value of intangible assets, and expenditures on advertising and R&D in the analysis. In the context of this paper, q is used as a measure of the difference in the value of investment opportunities across divisions. As long as the bias is systematic, the bias in q should not create serious problems.

Since there is no Tobin's q for a division, Rajan, et al., (2000) use end-of-year asset weighted average Tobin's q of single segment firms that operate in the same industry as the division. This approach assumes that a division's investment opportunities are a function of industry specific investment opportunities. This could create a measurement problem if a division's investment opportunities are significantly different from the average investment opportunities in an industry. However, Bain (1956) and Porter (1980) argue that a firm's performance is largely a function of structural characteristics of the industry, in which it is operating. This suggests that industry level conditions play a significant role in a firm's profit and investment opportunities. If a firm is worth more than its replacement cost, then it is earning rents. These rents would not persist in unattractive industries (i.e., when entry barriers are low). Lindenberg and Ross (1981) find that q ratios are relatively stable over time and that there is a high correlation between Tobin's q and price-cost margins. Salinger (1984) finds significant correlation between industry growth rate and Tobin's q after controlling for marketing and R&D expenditures, and industry concentration ratio. Also, Montgomery and Wernerfelt (1988; 1991) find that much of the variation in Tobin's q is due to industry specific effects. Therefore, using average industry Tobin's q as a measure of divisional investment opportunities is justified both theoretically and empirically.

Assuming that the average industry Tobin's q is a good proxy for the investment opportunities of a division in that industry, I calculate the value added by internal capital allocation as follows (Rajan, et al., 2000):

$$VAA_{it} = \frac{\sum_{j=1}^n BA_{ijt-1} (q_{ijt} - \bar{q}_{it}) IR_{ijt}}{BA_{it-1}}$$

where q_{ijt} is a proxy for investment opportunities of a division measured as the asset weighted q ratio of stand-alone firms that are operating in industry j , and $\bar{q}_{it}$ is the asset weighted average q of all divisions' of the diversified firm i . t refers to year 2003. When the third term, the adjusted investment ratio, is multiplied by the second term, value added (or destroyed) by transfer to/from a division is obtained. The *overall value added by allocation* is calculated by summing value added over all divisions. Dividing this by BA_{it-1} , we get the *relative value added by allocation* for a specific multibusiness firm.

Multiplying $(q_{ijt} - \bar{q}_{it}) IR_{ijt}$ by BA_{ijt-1} and summing over j removes the effect of adjustment that is made when IR is calculated. Adjustment to IR makes sense only when one is interested in examining the value consequences of capital expenditures at the divisional level. In order to control for the possibility that a multibusiness firm could have relatively higher capital budget than the benchmark portfolio of stand-alone firms, Rajan, et al., (2000) calculate what they call Absolute VAA. In my analysis I calculate both Relative VAA and Absolute VAA.

The difference between these two measures is that Absolute VAA takes the difference between divisional Tobin's q and 1 rather than the average Tobin's q of the firm. There are also conceptual differences between the two measures. Absolute VAA measures whether the multibusiness firm is investing in industries where the marginal value of investment is positive (i.e., where investment creates value for shareholders), whereas Relative VAA measures whether the firm is channeling capital resources to industries where the marginal value of investment is relatively higher.

There is a better correspondence between Relative VAA and my concept of VAA. Absolute VAA shows whether the multibusiness firm invests in a portfolio of projects that consists valuable project among the universe of feasible projects. Relative VAA shows whether the firm is transferring capital resources in the right direction among its current portfolio of projects. For instance, consider a firm with three divisions, each with a Tobin's q below 1. Relative VAA of this firm could be positive if the firm channels capital resources from lower q divisions to higher q divisions. As such, Relative VAA could be conceived as an indicator of whether the firm's overall allocation policy is "right-positive", "wrong-negative" or "neither (neutral)-zero". It is better than an indicator variable because it takes continuous values, which indicate the extent, or magnitude of "right" or "wrong".

For my purpose, I want to measure whether the multibusiness firm allocates its capital resources to its most valuable project, even if its projects are not as valuable compared to some other firms' projects. On the other hand, if one wants to see a better correspondence between overall allocation policy of a

firm and its market value, then, the Absolute VAA is more appropriate than the Relative VAA. Even though Absolute VAA is expected to be better aligned with a firm's stock market performance, I believe that there is a significant relationship between stock market performance and Relative VAA, as well. However, maximizing Relative VAA does not necessarily lead to the maximization of stock market performance. Note that Relative VAA is highest when the firm invests all of its capital budget in its highest q divisions. In reality, however, this could destroy value,

first because such investment could create unnecessary excess capacity, and second, marginal rates of return on investment are dynamic rather than static. It is more reasonable to expect a nonlinear (inverted-U) relationship between Relative VAA and firm stock market performance. Despite this limitation, however, Relative VAA is still a good indicator of whether the firm allocates more to its valuable divisions and less to its relatively less valuable divisions.

Table 1. Summary Statistics

Variable	Obs.	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Absolute VAA	149	-0.020	0.122	-0.987	0.396
Relative VAA	149	-0.007	0.044	-0.353	0.070
Sales	149	6233.934	12269.64	29.489	89131
Assets	149	7247.657	13063.17	20.63	104457
Number of Divisions	149	3.221477	1.212801	2	7

Table 2. Average Efficiency by Market Capitalization

Variable	Obs.	Mean	Std. Dev.	Min	Max
<i>Standard and Poor's Large Cap Firms</i>					
AbsVAA	58	-0.038	0.169	-0.987	0.109
RelVAA	58	-0.013	0.063	-0.353	0.070
<i>Standard and Poor's Mid Cap Firms</i>					
AbsVAA	36	0.006	0.076	-0.202	0.396
RelVAA	36	0.000	0.011	-0.041	0.026
<i>Standard and Poor's Small Cap Firms</i>					
AbsVAA	40	-0.026	0.090	-0.408	0.093
RelVAA	40	-0.007	0.036	-0.185	0.034

Table 3. One-sample t-tests for the Mean of the Efficiency of Capital Allocation

Variable	Absolute VAA	Relative VAA
Number of Observations	149	149
Mean	-0.0197	-0.0069
Standard Error	0.0100	0.0036
Standard Deviation	0.1222	0.0441
t-value	-1.97	-1.92
Degrees of Freedom	148	148
Null Hypothesis		
<i>H₀ (mean = 0)</i>		
Alternative Hypotheses		
<i>H_a (mean < 0), Prob (T < t)</i>	0.025	0.028
<i>H_a (mean ≠ 0), Prob (T > t)</i>	0.05	0.057

RESULTS

Table 1 presents the summary statistics. As can be seen on Table 1, average Relative VAA is -0.007. This result indicates that, relative to a comparable portfolio of stand-alone firms, an average multidivisional firm created as much as 0.7% less value on its assets through its capital allocation policy. In other words, if divisions of an average multidivisional firm were each an independent firm, they would have created 0.7% more value on their assets through their capital allocation.

Absolute VAA is even more negative. As Table 1 shows, Absolute VAA is -0.02, suggesting that an average multidivisional firm created 2% less value on its assets than what the divisions of the average multidivisional firm could have achieved on their own as stand-alone firms. Thus, it seems that internal capital markets do not allocate capital resources to their best use. In order to check the robustness of averages to the effect of outliers in the data, I calculated the average values of both Absolute VAA and Relative VAA after excluding cases below the 5th percentile and cases above the 95th percentiles. The new results are qualitatively very similar. The other statistics on Table 1 are measures of size. The average firm in my sample has 6.2 billion dollars of sales, 7.2 billion dollars of assets and 3.2 divisions.

Table 2 presents average efficiency levels of firms grouped by their level of market capitalization. The table indicates that firms with large and small market capitalization are much less efficient than firms with middle market capitalization. In fact, capital allocation within firms with medium market capitalization seems to be as efficient as those in external capital markets.¹

Table 3 presents one-sample t-tests for both Absolute VAA and Relative VAA. The null hypothesis is that Absolute (or Relative VAA) is equal to zero. The alternative hypotheses are presented on the table. Note that if either value is zero, then internal capital markets are as efficient as what can be achieved through external capital markets. That is, when VAA is zero, internal capital markets neither outperform nor underperform the benchmark, which is the performance of external capital markets. As Table 3 indicates, the average values of both Absolute VAA and Relative VAA are significantly different from 0. For instance, the null hypothesis that the mean is zero is rejected against the alternative hypothesis that the mean is less than zero for Absolute VAA (p-value = 0.025) as well as for Relative VAA (p-value = 0.028). Thus, the relative inefficiency of internal capital markets is significantly less than what could be achieved if the divisions were stand-alone and capital were allocated to these divisions through external capital markets.

¹ The number of observation in Table 2 does not add to 149 as there is no market capitalization data on 15 of the firms in the sample.

DISCUSSION AND CONCLUSION

Diversified multidivisional firms could create value through capital allocation especially when there are significant frictions in the operation of external capital markets. In fact, there are very strong theoretical foundations for the potential value of internal capital markets. On the other hand, empirical evidence indicates that internal capital markets are not efficient, i.e., they do not channel capital resources toward more valuable and brighter investment alternatives. In this paper, I examine the efficiency of capital allocation within internal capital markets. The results indicate that capital allocation within internal capital markets is not efficient, on average. This evidence suggests that multidivisional firms are not successful in transferring capital resources from less valuable investment alternatives to more valuable investment alternatives.

There are at least three explanations for the observed inefficiency: rational myopia, agency problem and organizational structure. Rational myopia states that managers invest in short term projects, from which they expect immediate cash inflows, in order to satisfy powerful investors, who base their firm valuation on current income (Stein, 1989). When outside investors regard current income as a signal for future profitability and base their valuation on current income, rational managers with equity stakes in the firm will allocate more resources to investment opportunities or divisions where they expect immediate cash inflows, and allocate less capital resources to divisions, from which they do not expect immediate cash flows, no matter how strategic the investment is in these divisions.²

Agency problem could be another cause of capital misallocation. Jensen (1986) argues that firms with agency problem and free cash flow will invest in projects that maximize managers' utility even if this is costly to shareholders. Finally, internal capital markets may misallocate capital resources when the organizational structure does not fit the firm strategy of diversification. According to Williamson (1975), diversified firms organized under an M-form structure have advantage in adaptation to bounded rationality. They achieve this by decentralizing decision making when necessary and achieving global rather than local optimization in decision making through overseeing the divisions by the corporate headquarters. The above factors cause capital misallocation in many multidivisional firms. Nevertheless, there are some multidivisional firms, which successfully create and manage internal capital markets. Therefore, future research should investigate the conditions under which

² This argument assumes that rational managers prefer to maximize the short term value of the firm even when such an action is not consistent with a preference for maximizing long term value of the firm.

internal capital markets allocate capital resources

REFERENCES

- Akerlof, George (1970), "The Market for Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 84, No: 3, pp. 488-500.
- Bain, Joe (1956), **Barriers to New Competition**, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Berger, Phillip and Ofek, Eli, (1995), "Diversification Effect on Firm Value", **Journal of Financial Economics**, Vol. 37, No: 1, pp. 39-65.
- Bergh, Donald (1997), "Predicting Divestitures of Unrelated Acquisitions: An Integrative Model of Ex Ante Conditions", **Strategic Management Journal**, Vol. 18, No: 9, pp. 715-731.
- Capron, Laurence – Dussauge, Pierre – Mitchell, Will (1998), "Resource Redeployment Following Horizontal Acquisitions in Europe and North America, 1988-1992", **Strategic Management Journal**, Vol. 19, No:7, pp. 631-661.
- Gertner, Robert – Scharfstein, David – Stein, Jeremy (1994), "Internal versus External Capital Markets", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 109, No: 4, pp. 1211-1230.
- Gertner, Robert – Powers, Eric – Scharfstein, David (2002), "Learning About Internal Capital Markets from Corporate Spin-offs", **Journal of Finance**, Vol. 57, No: 6, pp. 2479-2506.
- Jensen, Michael (1986), "Agency Cost of Free Cash Flow, Corporate Finance, and Takeovers", **American Economic Review**, Vol. 76, No: 2, pp. 323-329.
- Lamont, Owen (1997) "Cash Flow and Investment: Evidence from Internal Capital Markets", **Journal of Finance**, Vol. 52, No: 1, pp. 83-109.
- Lamont, Owen and Polk, Christopher (2002), "Does Diversification Destroy Value? Evidence from Industry Shocks", **Journal of Financial Economics**, Vol. 63, No: 1, pp. 51-77.
- Lang, Larry and Stulz, Rene (1994), "Tobin's q, Corporate Diversification, and Firm Performance", **Journal of Political Economy**, Vol. 102, No: 6, pp. 1248-1280.
- Liebeskind, Julia (2000), "Internal Capital markets: Benefits, costs, and Organizational Arrangements", **Organization Science**, Vol. 11, No: 1, pp. 58-76.
- Lindenberg, Eric and Ross, Stephen (1981), "Tobin's q Ratios and Industrial Organization", **Journal of Business**, Vol. 54, No:1, pp. 1-32.
- Montgomery, Cynthia and Wernerfelt, Birger (1988), "Diversification, Ricardian Rents, and Tobin's q", **Rand Journal of Economics**, Vol. 19, No: 4, pp. 623-632.
- Montgomery, Cynthia and Wernerfelt, Birger (1991), "Sources of Superior Performance: Market Share versus Industry Effect in US Brewing Industry", **Management Science**, Vol. 37, No: 8, pp. 954-959.
- efficiently.
- Peyer, Urs (2002), "Internal and External Capital Markets", **University of North Carolina at Chapel Hill Working Paper**.
- Peyer, Urs and Shivdasani, Anil (2001), "Leverage and Internal Capital markets: Evidence from Leveraged Recapitalizations", **Journal of Financial Economics**, Vol. 59, No: 3 pp. 477-515.
- Porter, Michael (1980), **Competitive Strategy**, The Free Press, New York
- Porter, Michael (1992), "Capital Disadvantage: America's Failing Capital Investment System", **Harvard Business Review**, Vol. 70, No: 5, pp. 65-82.
- Rajan, Raghuram – Servaes, Henri – Zingales, Luigi (2000), "The Cost of Diversity: The Diversification Discount and Inefficient Investment", **Journal of Finance**, Vol. 55, No: 1, pp. 35-80.
- Salinger, Michael (1984), "Tobin's q, Unionization and the Concentration-Profit Relationship", **The Rand Journal of Economics**, Vol. 15, No: 2, pp. 159-170.
- Scharfstein, David (1998), "The Dark Side of Internal Capital Markets II: Evidence from Diversified Conglomerates", **National Bureau of Economic Research Working Paper**: 6352.
- Scharfstein, David and Stein, Jeremy (2000), "The Dark Side of Internal Capital Markets: Divisional Rent-Seeking and Inefficient Investment", **Journal of Finance**, Vol. 55, No: 6, pp. 2537-2564.
- Shin, Hyun-Han and Stulz, Rene (1998), "Are Internal Capital Markets Inefficient?" **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 113, No: 2, pp. 531-552.
- Stein, Jeremy (1989), "Efficient Capital Markets, Inefficient Firms: A Model of Myopic Corporate Behavior", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 104, No: 4, pp. 655-669.
- Stein, Jeremy (1997), "Internal Capital Markets and Competition for Corporate Resources", **Journal of Finance** Vol. 52, No: 1, pp. 111-133.
- Stein, Jeremy (2003), Agency, Information and Corporate Investment," **Handbook of the Economics of Finance**, (Edt. Constantinides, George—Harris, Milton—Stulz, Rene), North-Holland, Amsterdam. pp. 111-165.
- Tobin, J (1969), "A General Equilibrium Approach to Monetary Theory", **Journal of Money, Credit, and Banking**, Vol. 1, No: 1, pp. 15-29.
- Villalonga, Belen (2004), "Diversification Discount or Premium? New Evidence from the Business Information Tracking Series", **Journal of Finance**, Vol. 59, pp. 479-506.
- Williamson, Oliver (1975), **Markets and Hierarchies, Analysis and Antitrust Implications**, Free Press, New York.

Küreselleşme Sürecinde Olan Avrupa Birliği Sigorta Sektörü Üzerine Bir Araştırma : İtalya Ve Hollanda Örneği

Prof. Dr. Münevver Çetin

Marmara Ün. İ.İ.B.F Sigortacılık Bölümü

ÖZET: Çalışmada, Avrupa Birliği'nde bir Akdeniz ülkesi olan İtalya ile Kuzey Avrupa ülkesi olan Hollanda'nın sigortacılık sektörlerinin değerlendirmeleri karşılıklı olarak analiz edilmiştir.

Birinci kısımda, AB'nde Sigortacılık ve Tek Sigorta Pazarı, son kısımda ise İtalya ve Hollanda'daki sigortacılık sektörünün verileri karşılaştırılarak ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: İtalya, Hollanda, Sigorta, Tek Sigorta Piyasası.

A Search On The Eurnsurance Sector In The Process Of Globalization: Case Of Netherland And Italy

ABSTRACT: In this study, Italian insurance sector, a mediterranean country in EU region, and the insurance sector of Netherland are comparatively analyzed.

In the first section, the development of the insurance sector both Worldwide and Turkey are mentioned. In the following section, the insurance market in EU and the Single Insurance Market are underlined. Finally, in the last section the datas of the Netherlands and the Italian insurance market are comparatively evaluated.

Keywords: Italy, Netherlands, insurance, EU Single Insurance market.

GİRİŞ

Bir toplumda, sigorta fikri, mutlak sonuçlar alınabildiği ölçüde yerleşir ve gelişebilir. Bunun sağlanması amacı ile de sigorta şirketlerinin mali ve teknik bakımdan sağlam bünyeye sahip olup olmadıkları, devlet tarafından kontrol edilmektedir. Bu kontrolün esas amacı, öncelikle sigortalıların korunması amacıyla şirketlerin mali yeterliliğinin sağlanmasıdır. Bir sigortacı sermaye ve aktiflerini yeterli ve güçlü bir seviyeye çıkaramıyorsa, denetim otoritesi acilen ve erken süreçte müdahale edebilmelidir.

Yabancı yatırımcıları çekmek açısından Hollanda ekonomisi başarı göstermektedir. Hollanda, birçok uluslararası şirketin üretim ve dağıtım merkezi durumundadır. Ülkenin istikrarlı makro ekonomik durumu, etkin finans sektörü ve fiziki altyapısı ve insan kaynaklarının kalitesi önemli rol oynamıştır. Demografik ve ekonomik özellikleriyle tam bir nakliye ve ticaret üssü konumundaki Hollanda'da

finans ve sigorta sektörleri oldukça gelişmiştir. Hollanda sigortacılık sektörünün de ekonomide etken bir sektör olduğu, faiz riskinin azaltılması suretiyle özel mülkiyete konu gayrimenkul sahipliğinin artmasında ve dolayısıyla istihdam ve refah düzeyinin artmasında aktif rol almıştır. Hollanda'da son 10 yılda sosyal güvenlik sisteminin aşamalı olarak özelleştirilmesinde önemli başarı kaydedilmiştir. Hollanda'da sigortacılar sağlık alanında önemli bir rol oynamakta ve sosyal güvenlik sistemlerini tamamlayan sigorta ürünleri sunmaktadır. Dünyadaki en büyük altıncı sigorta sektörü İtalya'nındır. Lloyd's un faaliyet gösterdiği ülkelerde İtalyan sigortacılık pazarı büyüklük olarak sekizinci sıradadır. Bununla beraber Lloyd's bu pazarın hala yeteri kadar gelişmemiş olduğunu düşünmektedir. Hayat dışı prim üretimi hızla büyümekle beraber bu alanda düşük rekabetin olduğu vurgulanmaktadır.

I. Avrupa Birliği'nde Sigortacılık Ve Tek Sigorta Pazarı - AB'de Sigortacılık

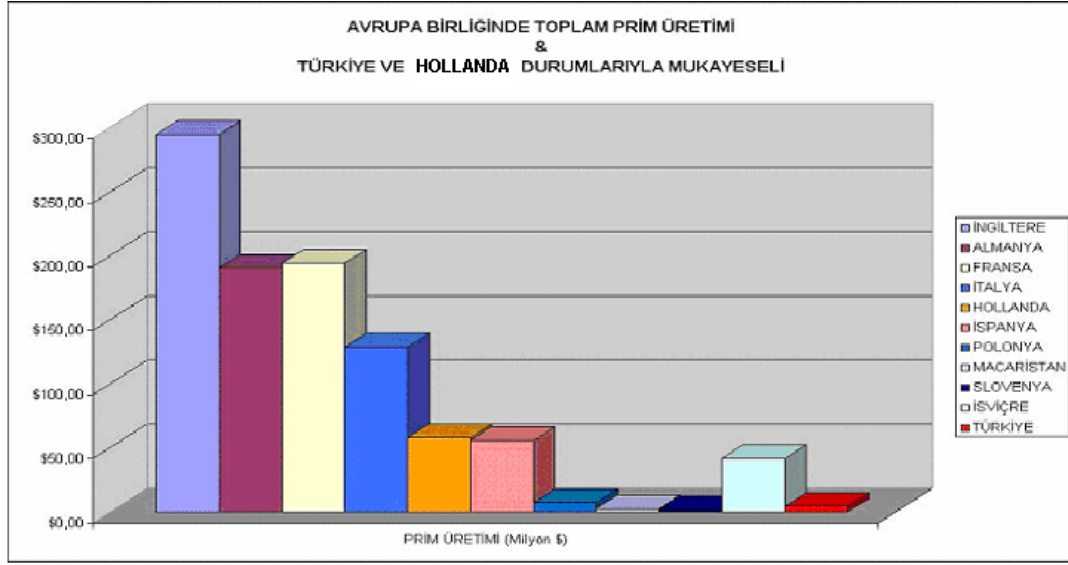
Tablo 1. Avrupa Birliği Sigorta Sektörü Temel Büyüklükleri

	PRİM ÜRETİMİ (Milyon \$)	KİŞİ BAŞI PRİM (\$)	PRİMLERİN GSYİH'YA ORANI %	ŞİRKET SAYISI 2003	ÇALIŞAN SAYISI 2003
İNGİLTERE	294,831	4,508	12.6	806	216,300
ALMANYA	190,797	2,287	6.9	703	248,100
FRANSA	194,624	3,207	9.5	490	139,300
İTALYA	128,811	2,217	7.8	251	39497
HOLLANDA	58,577	3,560	10.1	440	50,800
İSPANYA	55,903	1,355	5.6	330	44,000
POLONYA	7,431	193	3.1	77	30,000
MACARİSTAN	2,887	287	2.8	28	29,927
SLOVENYA	1,809	919	5.6	14	5,521
AB (25) Ort.	1,114,408	2,324	8.3	4,508	873,735
İSVİÇRE ¹	42,006	5,716	11.75	143	45,000
TÜRKİYE ²	4,619	64	1.5	56	10,750

Kaynak: Swiss Re Sigma No 2/2005 ve European Insurance in Figures.

¹ Hollanda, tabloya mukayese sağlanabilmesi bakımından eklenmiştir.

² Türkiye, tabloya mukayese sağlanabilmesi bakımından eklenmiştir.

Grafik 1. Avrupa Birliğinde Toplam Prim Üretimi

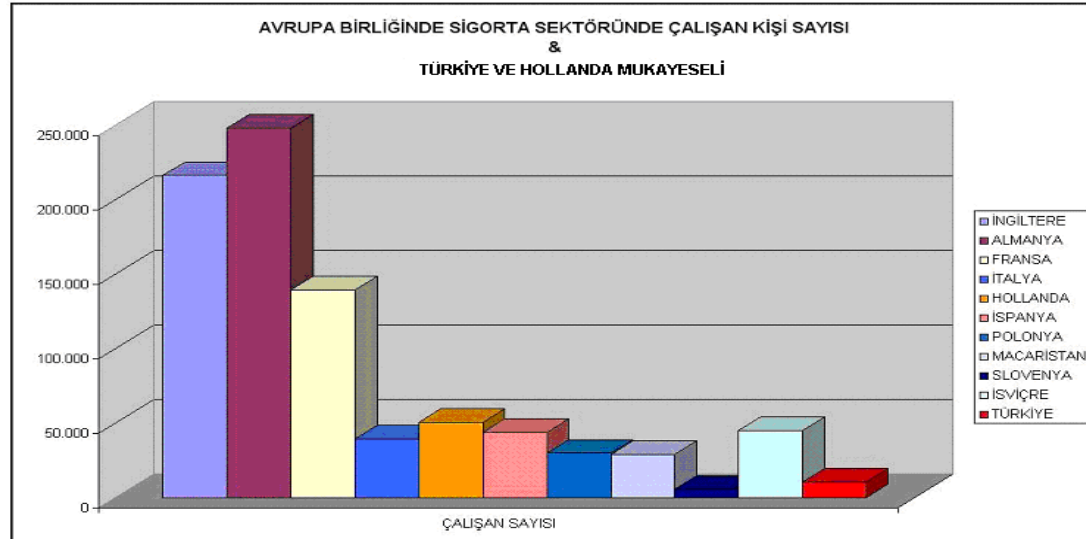
Kaynak: Swiss Re Sigma No 2/2005 ve European Insurance in Figures.

Toplam prim üretiminde ilk beş içinde yer almakta olan Hollanda'nın kişi başına primde Avrupa Birliği içinde ikinci sıraya yükseldiği, Avrupa Birliği ortalamasını geçtiği görülmektedir.

Hollanda'nın demografik ve jeopolitik özelliklerinin sigortacılık sektöründe de kendisini göstermekte olduğu ifade edilmelidir. Birlik üyesi olmayan İsviçre ve aday Türkiye'nin sigorta sektörüne

esas rakamlar ise biri birinden ayrı istikamette de olsa oldukça dikkat çekicidir:

Avrupa Birliği üyesi olmayan İsviçre, kişi başına prim üretiminde Avrupa Birliği üyelerini geride bırakmakla birlikte, toplam prim üretiminde Avrupa Birliği üyesi ilk beş ülkesinden sonraki değere ulaşabilmektedir.

Grafik 2. Avrupa Birliğinde Sigorta Sektöründe Çalışan Kişi Sayısı

Kaynak: Swiss Re Sigma No 2/2005 ve European Insurance in Figures.

Ülkemiz açısından grafiklerin yorumlanmasına gelince, Türkiye'nin gerek toplam, gerekse kişi başı prim üretiminde çok düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir.

Toplam prim üretiminde Slovenya ve Macaristan gibi ülkeleri geçtiği gözlenmekle birlikte, kişi başı prim üretiminde gerek Avrupa Birliği ortalaması gerekse üye ülkeleri çok uzaktan izlemekte olduğu tespitinin yapılması gerekmektedir. Bu da

ülkemizde sigortacılık sektörünün kat etmesi gereken çok ciddi aşamaların varlığına işaret etmektedir. Bu tespit, ciddi olarak üzerinde durulması, araştırmalara konu olması gereken bir hususu ortaya koymaktadır.

Sektörde çalışan kişi sayısı itibarıyla hazırlanmış yukarıdaki grafikte de (Bkz. Grafik 3) İsviçre'nin Avrupa Birliği ilk üçündeki ülkeleri izlediği, Türkiye'nin ise çok gerilerde kaldığı gözlenebilmektedir. AB'de sigorta sektöründe 1 milyona yakın insan istihdam (Bkz. Grafik 3). edilmekte olup, sektörün GSYİH içindeki payı % 8.3'dür. İngiltere ve Hollanda'da sigorta sektörünün GSYİH içindeki payı AB ortalamasının üzerindeyken, yeni üyelerden Polonya ve Macaristan'da bu oran ortalamanın çok altındadır. Ancak, Türkiye'nin bu ülkelerinde çok gerisinde olduğu açıktır.

AB, Kuzey Amerika'dan sonra dünyanın en büyük ikinci sigorta pazarına sahiptir. AB'ye bağlı 25 ülke 2003 verilerine göre toplam ürettikleri 951 milyar 60 milyon dolar prim ile dünya sigorta piyasasından yüzde 32.27 pay alıyor. 2004 yılında 10 yeni üyenin birliğe katılması ise, AB'nin sigorta potansiyelini artırmadığı görülmektedir. Nitekim, AB'nin 15 ülkesi 2003 yılında 934 milyon 531 bin dolar prim üretimi ile dünya pazarının yüzde 31.71'ine hakim iken, 10 yeni üyenin katılımı ile prim üretiminin ancak yüzde 0.1 artış gösterdiği gözlenmektedir. AB'de sigorta pazarında ağırlığı ise hayat sigortaları oluşturmaktadır. Üretimin % 58'inin hayat sigortalarından oluştuğu AB'de hayat dışı branşlardan (Kasko, yangın, nakliyat, mühendislik, kaza, sağlık, makina-montaj, sorumluluk sigortaları) elde edilen prim oranı ise % 42'dir. AB ülkeleri arasında en yüksek sigorta primine sahip ülke ise 254 milyar 363 milyon dolarlık üretim ile İngiltere'dir. İngiltere'nin Dünya sigorta pazarındaki payı ise yüzde 8.63 mertebesindedir. İngiltere'yi 170 milyar 137 milyon dolar üretim ile Almanya, 161 milyar 483 milyon dolarla Fransa, 110 milyar 575 milyon dolarla da İtalya takip etmektedir. İngiltere'nin AB sigorta pazarı içinden aldığı pay % 26.74 iken, Almanya % 17.88, Fransa % 16.97, İtalya ise % 11.62 paya sahip. Bu da gösteriyor ki, AB üyesi 25 ülke arasında İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya toplam sigorta pazarının yüzde 73.21'ini elinde tutmaktadır. Hayat sigortası açısından bakıldığında ise, yine İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya'nın yaklaşık yüzde 70'ler ile toplam hayat sigortası pazarına hakim olduğu görülüyor.

2005 yılında ülkede faaliyet gösteren sigorta şirketi sayısında İngiltere 1.170 adet ile başı çekmektedir. Türkiye'de sadece 53 sigorta şirketi faaliyet gösterirken, İtalya'da 239 sigorta şirketi bulunmaktadır. 11 sigorta şirketi ile İzlanda son sırada yer almaktadır. Sigorta sektörü araçlar hariç olmak üzere Almanya'da 233.300 kişiye istihdam sağlamaktadır. Bu rakam Türkiye'de 12.837 ve İtalya'da 39.136'dır. Prim üretiminde yine İngiltere 220.876 milyon avro ile başı çekerken en düşük üretim 189 milyon avroyla Estonya'da görülmektedir.

Sektörde yatırıma yönlendirilen tutara baktığımızda Türkiye 5.163 milyon avroyla bir çok ülkenin gerisinde kalmıştır.

AVRUPA BİRLİĞİ TEKSİGORTA PİYASASI

Ortak Pazar düşüncesi, 1993 yılında resmi olarak gündeme gelmiştir. Ortak Pazar dört temel özgürlük esasında dayanan bir kavram olarak ortaya atılmıştır:

Bunlar sırasıyla; 1) malların, 2) işgücünün, 3) hizmetlerin, 4) sermayenin serbest dolaşım özgürlüğüdür. Finansal hizmetler ve sigortacılık sektörleri de hizmetlerin serbest dolaşım kapsamında değerlendirilmelidir. Bu alanda Avrupa Birliği müktesebatının hukuki dayanağını, Avrupa Topluluğu'nu kuran Antlaşmanın topluluk politikalarına ilişkin 3'üncü bölümünün yerleşme hakkına ilişkin 22nci başlığı (Madde 43-48) ile hizmetlere ilişkin 3'ncü başlığı (Madde 45-55) oluşturmaktadır.

Yerleşme hakkına ilişkin 2'nci başlık uyarınca, bir üye devlet vatandaşı serbest meslek sahibi kişiler veya tescilli ofisi, merkezi söz konusu üye devlette bulunan şirketler, başka bir üye devlette o devletin kendi vatandaşları için belirlemiş olduğu koşullardan farklı koşullara tabi olmaksızın "sürekli ikametgah" hakkına sahip olabilmektedir. Bu çerçevede, bir üye devlet vatandaşının başka bir üye devlet sınırları içerisinde yerleşme hakkına yönelik kısıtlamalar yasaklanmıştır. Bu yasaklama herhangi bir üye devlet sınırları içerisinde devlet vatandaşının acente, şube ya da yan şirket kurmak suretiyle yerleşmesine yönelik kısıtlamaların kaldırılması için de geçerlidir (www.tsrbsb.org.tr Erişim tarihi: 10.12.2006).

Ortak Pazar, tek bir iç pazar oluşturulması ve Avrupa'nın ekonomik açıdan bir süper güç haline getirilmesi amacını taşımaktadır. 1952, 1957, 1993 ve daha sonra Mart 2000 (yani Lizbon gündemi) "Avrupa'yı dünyadaki en rekabetçi bilgiye dayalı ekonomi haline getirmek" amacını açıkça ortaya koymaktadır. Bunun gerçekleşmesi için Ortak Pazar programı belirlenmiştir. Günümüzde Ortak Pazar ne kadar savunulsa da bir takım sorunların var olduğu ortaya çıkan olaylarla fark ediliyor. Örneğin, Belçika'da Enfar Limanı'nda liman bölgesinin yeniden yapılandırılması ile ilgili bir ihale açılmış ve bir Alman firması ihaleyi kazanmıştır. Daha sonra bazı sorunlar baş göstermeye başlamış, limanın yapımı esnasında bazı ruhsatlar, sertifikalar, kalifiye eleman çalışması, tescil belgelerinin alınması gibi ihtiyaçlar belirmiştir. Belçika, "şu sayıda yangın söndürme cihazı bulundurmalısın", "bizim çalışanlarımızı merdivenlerden düşmeye karşı sigortalamalısın" gibi bazı şartlar öne sürmeye başlayarak işi zora sokma eğilimine girmiştir. Oysa Almanya'daki bu firma güvenlik yönetmelikleri ve diğer bütün gereklilikleri yerine getirmiştir. Belçika'nın bunu tekrar yaptırmak istemesi Tek Pazar mantığıyla ters düşmüştür. Tek Pazar tam manasıyla

hayata geçirildiğinde, bir firma Almanya'da güvenli bir iş yapıyorsa, bir ihaleyi kazanmışsa, en iyi teklifi veren bir firmaysa o zaman Belçika'da hemen işe başlayabilmesi gerekecektir. (Andreas Kna ul. TSRŞB-TAIEX İşbirliği İle Düzenlenen Avrupa Birliği Sigorta Mevzuatı ve Uygulamaları Semineri, Haziran 2005, s.42.) Aslında Tek Pazar'ın en büyük avantajı, ortak standartları ihtiva edecek olmasındadır.

Tek Pazar'ın önündeki tehlikelerden birisi de üye devletler arasındaki uyumsuzluktur. Ulusal gelir seviyesiyle alakalı olarak alt grup ile en üst grup arasında 10 kat fark görülebilmektedir. Bu kadar büyük bir farkın olması Tek Pazar'da şok etkisi yaratabilmektedir.

Sigortacılık hizmetlerinde bir Ortak Pazar oluşturulması, sektörde yer alan çalışanların, firmaların ve dolayısıyla malların ve hizmetlerin serbest dolaşımı, anlamına gelecektir. Avrupa Birliği'nin sigortacılık sektörüyle ilgili olarak temel iki misyonu bulunmaktadır:

1. Tüm Avrupa Birliği vatandaşlarının piyasadaki mevcut sigorta ürünlerine erişimlerini mümkün kılmak ve sigorta işlemlerinde kendilerine gerekli yasal ve finansal korumayı sağlamak,

2. Bir üye devlette faaliyet gösterme iznine sahip bir sigorta şirketinin Avrupa Birliği genelinde faaliyette bulunabilmesi için yerleşme hakkı ile hizmet sunumu haklarından faydalanmasını sağlamak. (www.tsrbsb.org.tr)

AB içinde en düşük prim üretimine sahip ülkeler ise Macaristan, Slovenya, Slovakya, Kıbrıs Rum Kesimi, Litvanya, Malta, Letonya Cumhuriyeti'dir. Nitekim Macaristan 2 milyar 447 milyon dolar prim üretimi ile AB pazarından yüzde 0.25 pay almıştır. En düşük prim üretimine sahip Letonya ise 210 milyon dolar prim üretimi ile AB pazarından 0.02 pay alabilmiştir.

2.SİGORTACILIK SEKTÖRÜNDE İTALYA VE HOLLANDA

İtalya Sigortacılık Sektörü

Prim esaslı sigorta yaklaşık M.S. 1250 yıllarında Venedik, Floransa ve Cenova şehirlerinde görüldü. Gene de bugünkü anlamda sigortadan söz edilebilmesi için 14. yy' ı beklemek gerekti. Ekonomik koşulların değişmesi ile ticaret, 14. yy' dan başlayarak çok önemli gelişmeler gösterdi. O devirde deniz ticaretinde en ileride bulunan İtalya' da sigortaya gereksinim duyuldu ve deniz sigortası kavramı da ilk defa burada ortaya çıktı. İlk sigorta poliçesi olarak kabul edilen mukavele 23 Ekim 1347 tarihini taşımaktaydı ve İtalya' nın Cenova Limanı' ndan Mayorka' ya "Santa Clara" adlı geminin yükünü temin etmek amacıyla düzenlendi.(Erdoğan Sergici .Türklerin Tarihi ve Sigortacılık, Latin Yayınları, 2001)

İlk sigorta şirketi de 1424 yılında, yine Cenova şehrinde kuruldu. Sigorta konusunda ilk kanuni mevzuat ise 1435 yılında yayımlanan Barselona Fermanı'ydı. İtalya'daki başlangıçtan sonra, deniz sigortalarının özellikle 18. yy' da İngiltere' de geliştiği görülmektedir.

(www.partnerbroker.com Erişim tarihi: 01.10.2006)

- Sektörde Faaliyet Gösteren İşletme Sayısı

2005 yılı sonunda İtalya'da faaliyette bulunan işletme sayısı toplam 245'dir. Bunların 174 adeti İtalya'da kurulmuş işletmeler olup geriye kalan 62 adeti ise Avrupa Birliği'ne ("AB") üye ülkelerin birinde kurulup AB mevzuatına göre İtalya'da faaliyette bulunma hakkı olan işletmelerdir. Ayrıca 9 adet işletmede AB dışındaki ülkelerde kurulmuş olup İtalya'da faaliyet gösteren işletmeler ile ülke dışında kurulup İtalya'da faaliyet gösteren reasürörlerden oluşmaktadır. İtalya'da kurulmuş olan işletmeler İtalyan Sigorta Denetimi kapsamındayken diğer işletmeler kuruldukları ülkelerin gözetim ve denetimi altındadırlar.

Tablo 2. Şirket Sayısı

İtalyan Şirketleri		174
	Hayat	72
	Hayat Dışı	80
	Karma	19
	Reasürans	3
AB Dışı Kurulan Şubeler		4
AB Kurulan Reasürörler		5
TOPLAM		183

Kaynak: www.europa.eu Erişim tarihi: 10.01.2007

İtalya içerisinde kurulmuş olan 174 işletmenin 72 tanesi hayat alanında, 80 tanesi elemanter branşlarda ve 19 tanesi ise her iki alanda birden faaliyet gösteren işletmelerdir. Kalan 3 tanesi de reasürans şirkettir. AB üye ülkelerinde kurulup İtalya'da faaliyet gösteren

62 adet sigorta şirketinin 13'ü hayat, 45'i elemanter branşlarda ve 4'ü her iki alanda birden faaliyet göstermektedir.

Tablo 3. Ülkelerde Kurulmuş İtalya'da Faaliyet Gösteren Şirketler

Şubeler Aracılığı İle Çalışan Yabancı Şirketler	62
Hayat	13
Hayat Dışı	45
Karma	4

Kaynak: www.europa.eu Erişim tarihi: 15.01.2007

Yabancı ülkelerde kurulup ülke içinde faaliyet gösteren şirketlerin %35'i İngiltere menşeli, %19'u Fransa menşeli, %14'ü Almanya menşeli ve kalan %32'si ise Belçika, İspanya gibi AB ülkelerine eşit olarak dağılmıştır.

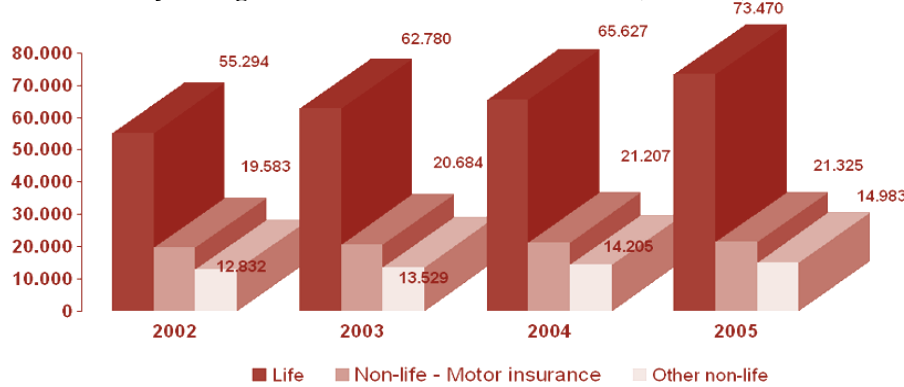
- Prim Portföyü

2005 finansal yılı itibariyle yazılan brüt prim miktarı 113.271 milyon Avro'dur. Bu tutarın 111.285 milyon Avro'su İtalyan portföyüdür. Bununda 109.778 milyon Avro'su direkt prim üretimidir. Portföyün 73.470 milyon Avro'luk %66,9'luk kısmı hayat branşı prim üretiminden

oluşmaktadır. Elemanter branşlar prim üretimi ise 36.308 milyon Avro olup İtalyan prim portföyünün %33,1'ini oluşturmaktadır. Bu durum 2004 yılı ile karşılaştırıldığında portföy dengesinin hayat branşı lehinde bir değişim sergilediğini göstermektedir. (2004 yılı hayat payı: %64,9)

Elemanter branşlar prim portföyünde en büyük paya sahip olan motor sigorta branşları 2005 yılında 2004 yılına nazaran bir azalma görmüş ve 2004 yılında elemanter prim portföyünün %59,9'unu oluştururken 2005 yılında portföyün ancak %58,7'sini oluşturabilmiştir.

Grafik 3. İtalyan Doğrudan Prim Üretimi 2002 – 2005 (ml. Avro)

Kaynak: Isvap Senelik Faaliyet Raporu, 2005

2005 Yılında doğrudan prim üretimi bir önceki yıl prim üretimine göre %8,7 oranında artış kaydetmiştir. (2004 yılı artış yüzdesi ise %4,2 düzeyindedir.) 2005 yılı artışı sigorta grubu düzeyinde bakıldığında, hayat grubundaki artış %12 (2004 yılı artışı: %4,5), elemanter branşlar grubunda ise %2,5 (2004 yılı artışı %3,5) düzeyindedir.

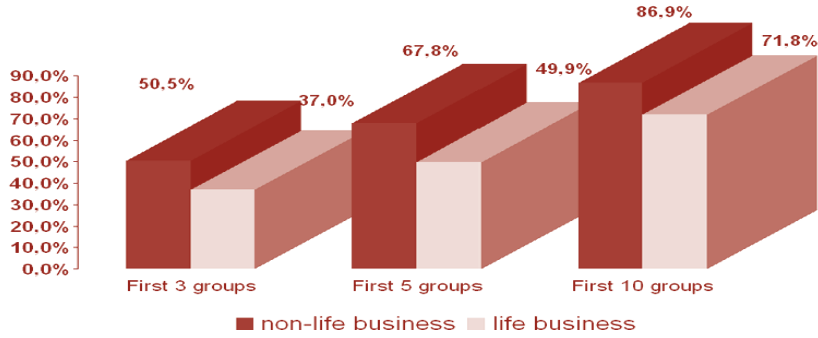
İtalyan sigorta sektörü doğrudan prim üretiminin İtalya'nın Gayri safi Yurtiçi Hasıla'ya (GSYİH) oranı 2004 yılında %7,3 iken 2005 yılında bu oran %7,7'ye yükselmiştir. Sektörün elemanter branşlarda faaliyet gösteren şirketler kümül olarak reasürörlere devrettiği prim 2004 yılında %10,8 iken bu oran 2005 yılında

%11,5 dolaylarında gerçekleşmiştir. Söz konusu oranlar hayat grubunda ise 2004 ve 2005 olmak üzere sırasıyla %2,5 ve %2,4 olarak gerçekleşmiştir. Sektördeki yoğunlaşmayı incelediğimizde; hayat branşında en çok üretim yapan 10 büyük şirket hayat grubu prim üretiminin %56,8'ini kapsamaktadır. Bu oranın 2004 yılında %57 olduğunu dikkate aldığımızda son yılda her hangi bir değişimin gerçekleşmediğini söyleyebiliriz.

Yoğunlaşma elemanter branşlar grubunda da bulunmaktadır. Yine grubun en çok prim üreten en büyük 10 şirket grup toplam prim üretiminin %67,8'ini kapsamaktadır. 2004 yılında bu oranın %68,8 olduğunu dikkate alırsa hem hayat hem de

hayat dışı sigorta gruplarında yüksek düzeyde olmasına rağmen sektörü en büyük 10 şirketin sürpase yoğunlaşmanın bulunduğu ve şirket sayısının çok ettiği görülebilmektedir.

Grafik 4. Doğrudan Prime Göre Yoğunlaşma – 2005 Yılı

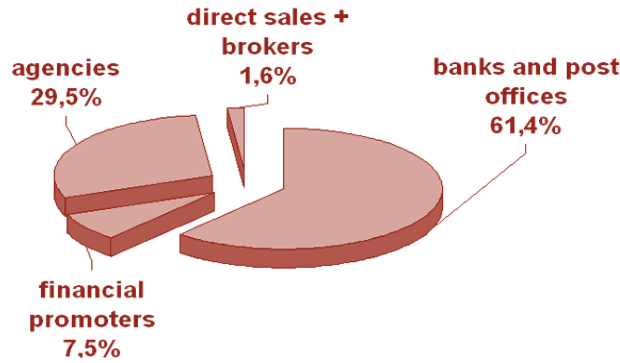

Kaynak: Isvap Senelik Faaliyet Raporu,2005

Hayat grubu dağıtım kanalları içinde bankalar ve postaneler 2005 yılında önemli bir paya yükselmiştir. Bu üretim kanalı hayat grubu prim üretiminin %61,4'nü sağlamıştır. 2004 yılı payının %59,2 olduğu düşünüldüğünde yüksek oranda bir artışın varlığı

görülmektedir. Hayat grubunda diğer dağıtım kanallarından acenteler 2005 yılında %29,5 oranında (2004: %30) doğrudan satış ve brokerler ise %1,6 (2004: %1,6) oranında paya sahip olmuşlardır.

Grafik 5. Hayat Grubu Dağıtım Kanalları

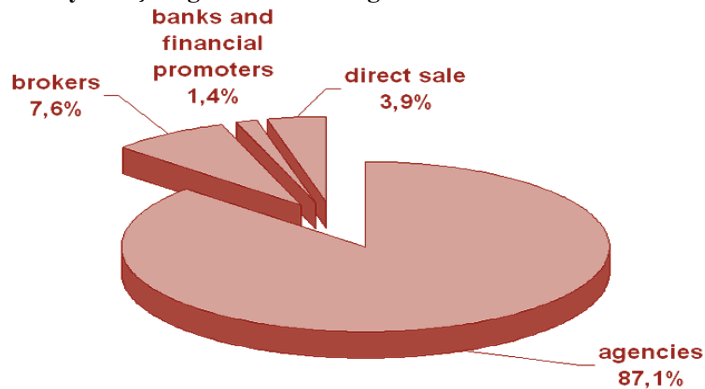

Kaynak: Isvap Senelik Faaliyet Raporu,2005

Elemanter branşlar sigorta grubunda dağıtım kanallarının rolü hayat grubuna göre farklılık arz etmektedir. Bu grupta acentelerin katkısı çok büyüktür. 2005 yılında hayat dışı gruptaki prim

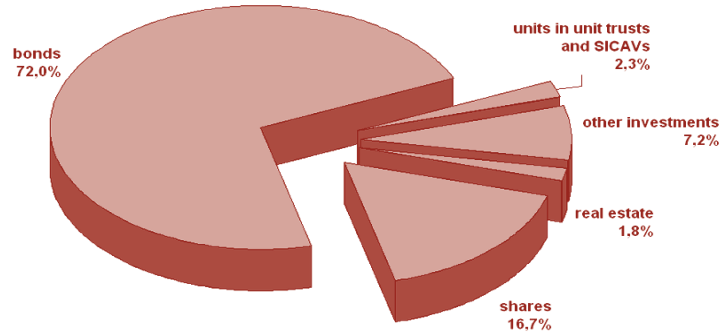
üretiminin % 87,1'i acenteler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Geri kalanlar ise %3,6 oranında doğrudan satış, %7,6 oranında brokerler ve kalan %1,4'ü ise bankalar aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Grafik 6. Hayat Dışı Sigorta Grubu Dağıtım Kanalları

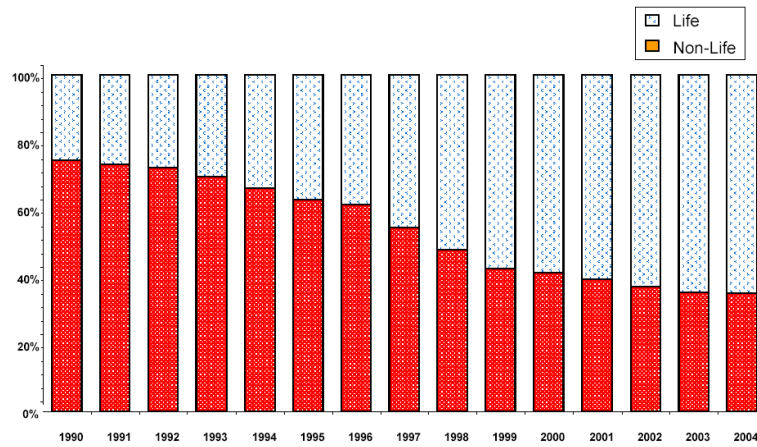
Kaynak: Isvap Senelik Faaliyet Raporu,2005

Grafik 7. İtalyan Sigorta Sektörü Yatırımlarının Dağılımı – 2005 Yılı

Kaynak: İsvap Senelik Faaliyet Raporu, 2005

Grafik 8. Prim Üretiminde Hayat ve Hayat Dışının Payları

Kaynak: www.oecd.org Erişim tarihi: 10.02.2007

1998 yılında kadar hayat dışında prim üretimi hayata göre daha yüksekken 1998 yılında hayat ve hayat dışının prim üretimindeki payları eşitlenmiştir. 1999'dan itibaren ise haya branşında prim üretimi toplam üretimdeki payını arttırmıştır. 2003 yılında hayat dışı prim üretiminin

GSYİH'ya oranı İtalya'da % 2,6 olarak gerçekleşmiştir. Hollanda'nın bu oranı % 4,8 ile İtalya'ya göre daha yüksek gerçekleşmiştir. İtalya'da hayat dışı sigortalar prim üretiminin GSYİH'ya oranı motor sigortaları kapsam dışı tutulduğunda % 2,6 dan % 1,0'e düşmüştür.

İtalya Sigortacılık Sektörünün Değerlendirilmesi

SENE	2001		2002		2003		2004		2005	
	Hayat	Hayat-dışı	Hayat	Hayat-dışı	Hayat	Hayat-dışı	Hayat	Hayat-dışı	Hayat	Hayat-dışı
1. Çalışan Sayısı	41.970		40.712		40.538		40.125		39.136	
2. Primler	49.143	33.126	58.154	36.041	66.083	33.771	65.627	35.411	73.592	36.309
3. Toplam Poliçe Sayısı										
4. Toplam Yatırım	23.475	63.566	250.751	63.935	297.899	67.486	338.812	71.865	397.191	75.813
5. Faiz ve R. Sonrası primler%										
6. Toplam Prim/GSYİH	%3,8	% 2,0	%4,4	% 2,0	%4,8	%2,3	%4,9	%2,4	%5,1	%2,6
7. Sigorta Yoğunluğu	%70,1	%84,6	%70,3	%84,7	%71,1	%85,5	%71,5	%85,7	%71,8	%86,9
8. GSYİH büyüme ve sektördeki büyüme	% 5,7		% 5,8		% 6,1		% 6,2		% 6,4	
9. Sigorta şirketi sayısı	99	128	98	125	95	125	110	135	110	119
10. Toplam Harcamalar	688	1.473	778	1.535	738	1.591	750	1.627	762	1.703
11. Kar	1.306	1.435	1.968	1.483	1.647	1.888	2.544	2.519	2.839	2.866

Kaynak: CEA , Faaliyet Raporu 2006

Hollanda Sigortacılık Sektörü

- Sektöre Genel Bakış

Hollanda sigortacılık sektörünün ekonomide etken bir sektör olduğu, faiz riskinin azaltılması suretiyle özel mülkiyete konu gayrimenkul sahipliğinin artmasında ve dolayısıyla istihdam ve refah düzeyinin artmasında aktif rol almıştır.

Hollanda'da son 10 yılda sosyal güvenlik sisteminin aşamalı olarak özelleştirilmesinde önemli başarı kaydedilmiştir Hollanda ve Almanya'da da sigortacılar sağlık alanında önemli bir rol oynamakta ve sosyal güvenlik sistemlerini tamamlayan sigorta ürünleri sunmaktadır.

Hollanda'da sağlık hizmetleri ile ilgili sosyal güvenlik sistemi sigorta temeline dayalıdır. Toplumun tamamını kapsayan ve sadece %60'ını kapsayan olmak üzere iki sağlık sigortası vardır. İkinci grubu daha az geliri olanlarla 65 yaş ve üzerindekiiler oluşturmaktadır.(Oya Özdemir , Ocaktan Esin, AKDUR, Recep, Sağlık Reformu Sürecinde Türkiye ve Avrupa'da Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, Cilt: 56, Sayı : 4, Ankara 2003, sf. 207-216.)

Sosyal güvenlikte, "Pay as you go" sistemini uygulayan Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan sıkıntıları gören Hollanda, 1996 yılında yeni bir sistem oluşturmuştur. Uygulanan bu sistemi üç ana kısma ayırmak olanaklıdır:

- Tüm çalışanlara basit emeklilik imkanının tanındığı ve "pay as you go" sistemindeki yöntemle organize edilmesinde şeklindedir.
- Emeklilik fonu şeklinde oluşturulan ve özel kesim tarafından yönetilen, katılımcılara ait bireysel hesaplar açılmaktadır. Özel emeklilik fonu varlıklarının gelişmesine koşut olarak sermaye piyasası da gelişecek ve ekonomik büyüme sağlanacaktır. Bu kısımda, anuiteler, ancak 15 yıl sonra elde edebilecektir. Bu uygulamada katılımcılar; vefat edene kadar aylık bağlanan "yaşam anüitesi", yaşam annüitesinin belirli bir süre ile sınırlandırıldığı anüite ya da,
- İsteğe bağlı ortak emeklilik fonlarından oluşan bölümdür.

1999 yılı sonuna kadar bu üç bölümden birisini seçmeyen katılımcılar, tamamen devlet yönetiminde olan fonlara bağlanmıştır. Hollanda sosyal güvenlik sisteminde oluşturulan bu uygulama ile gerek özel emeklilik fonları, gerekse isteğe bağlı emeklilik fonları hızlı gelişim sürecine girmiştir. (Ahmet Erol. Bireysel Emeklilik, İstanbul, Ocak 2004, s.199)

Sektörün Tarihsel Gelişimi

16 ve 17'inci yüzyıllardan başlayarak Hollanda'nın uluslararası bir ticaret ve dağıtım merkezi olması, gelişmiş bir nakliye ve lojistik

altyapıya sahip bulunması, Rotterdam limanını dünyanın en büyük limanı haline getirmiş, bu ülkede faaliyet gösteren uluslar arası aracı ve komisyoncular, duyulan ihtiyaçlara binaen özel sigorta sektörünün gelişmesinde büyük rol oynamışlardır. Özellikle Alman ve İngiliz broker ve prodüktörler Hollanda sigorta sektörünün kurucularıdır. Kamusal yönü ağır basan sigortalar da ise durum farklıdır.

Hollanda'da uygulanmakta olan sosyal güvenlik sisteminde Anglo –Sakson sosyal demokratik model geçerlidir. Nitekim, Hollanda ve Danimarka bu kategorinin en iyi örnekleri sayılabilir. Bu iki ülkeyi böyle bir kategori içinde ele almanın temel nedeni, her iki ülkede de devlet sigortası, Beveridge tipi minimum bir sosyal güvenlik ağı oluşturacak şekilde tasarlayarak daha cömert bir emeklilik sağlama işini piyasaya bırakılmıştır. Ayrıca her iki ülkede de güçlü sendikalar ve neo-korporatist bir gelenek sayesinde mesleki sigortalar işçilerin ezici bir çoğunluğunu kapsayacak kadar geniş tutulmakta ve kanuni bir zorunluluk olmadığı halde işgücü piyasasında mesleki emeklilik fiilî açıdan neredeyse zorunluymuş gibi işletilmektedir.

Hollanda'da tarihsel olarak, kazanç ilişkili bir kamu sigortacılığı hiç oluşmamıştır. _Dağıtım esasına göre işleyen birinci ayak, işçilerden toplanan primlerle oluşturulmakta ve herkese temel bir taban aylığı sağlanmaktadır. Hollanda ve Danimarka hükümetleri son yıllarda evrensel bir minimum emeklilik maaşı yasasını parlamentolarından ayrı ayrı geçirmişlerdir. Her ne kadar birinci ayağın finansmanı genel bütçeden değil de primlerden sağlanıyor olsa da bu ülkelerde belli bir süredir ikamet ettiğini ispat eden herkes, 65 yaşını geçer geçmez asgari yaşama standartlarını tutturmasına izin veren minimum bir emeklilik aylığına hak kazanmaktadır.

Bunun dışında ise işçilerin yaklaşık yüzde 90'ı toplu pazarlığın konusu olan mesleki sigortalardan kapsamındadır. Mesleki sigortalar sektörel ve firma bazında örgütlenmiş durumdadır. Sektörel emeklilik planları tamamen özerk bir işleyişe sahip ve yönetim kurullarında işçi ve işverenlerin eşit sayıda temsilcisi bulunmaktadır. Firmaların kurmuş olduğu emeklilik planları ise ya firmaya bağlı sigorta fonları şeklinde, ya da bağımsız sigorta şirketleriyle anlaşmalı bir biçimde işletilmektedir. Şirkete ait fonların şirketle bağı açık olsa da finansal açıdan şirketten bağımsız hareket etmek zorunda olduğu ifade olunmalıdır. Örneğin emeklilik fonu bağlı olduğu şirkete, fonunun yüzde 5'inden fazlasını yatırıma yapmakta, bunun yanında firma topladığı primleri bağımsız bir sigorta şirketine işletmesi için verebilmektedir.

Hollanda'daki mesleki planların en dikkat çekici özelliği (Danimarka'dakinin aksine) ezici bir çoğunluğunun getirisinin belli planlardan oluşmasıdır. Yüzde 70 civarındaki bağlama oranlarıyla oldukça cömert sayılabilecek bu mesleki planlarda primlerin de yaklaşık üçte ikisi işveren tarafından ödenmektedir.

Hollanda'nın önemli bir özelliği de özelleştirme yollarının paradigmatik reformları tercih etmiş ülkeler arasında Hollanda'yı da saymaları ve buradaki sistemin başarılarından kendilerine pay çıkarmalarıdır. Öncelikle, yukarıda da belirtildiği gibi, Hollanda herhangi bir reform stratejisi ile izlediği geleneksel yoldan sapmış değildir. Hollanda zaten tarihsel olarak oldukça sınırlı bir birinci ayağa ve mesleki planlardan oluşan güçlü bir ikinci ayağa sahiptir. Sendikaların kolektif gücü sayesinde piyasanın kaderine terk edilmemiş olan emeklilik planları, özerk işletildiği durumlarda getirisi belli planların da ne kadar verimli ve cömert olabileceğinin gayet iyi bir göstergesidir. (Emin Alper. "Emeklilik Reformları Dünya Bankası, Avrupa Birliği ve Türkiye" Konulu Araştırma Raporu, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Politika Forumu, 2005, ss: 24-25.)

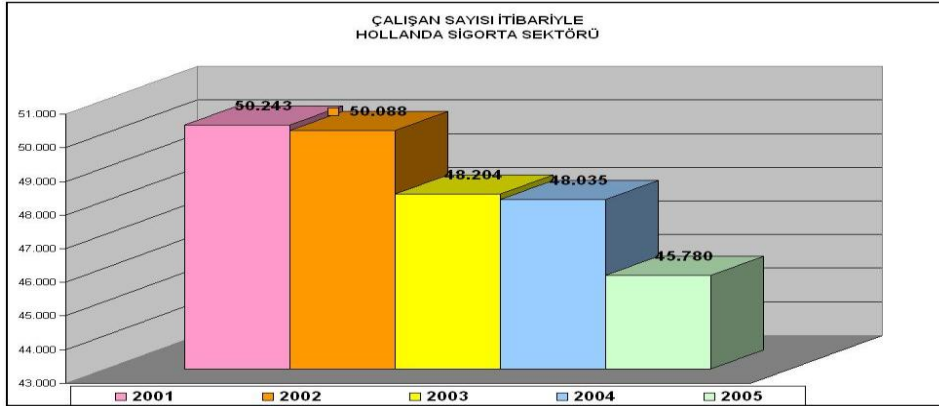
Sektörel Büyüklükler ve Analiz

Aşağıda yer alan tablo ve grafiklerde Hollanda sigorta sektörü temel verileri mercek altına alınarak analiz yapılmaya çalışılmıştır. Genel olarak Hollanda sigorta sektörünü primler açısından incelediğimizde gerek toplam poliçe sayısında gerek yapılan yatırımlar ve harcamalarda 2001- 2005 yılları arasında düzensiz bir hareket gözlenmektedir. Yıllık artış rakamları arasında değişmez bir yakınlık vardır. Life ve non-life sigorta rakamları fazla bir hareket sergilememekteyken kaza ve sağlık sigortaları % 3'e varan oranlarda artış sergileyerek non-life sigorta içinde belirgin bir yer elde etmeye başlamaktadır. Genel olarak sigorta sektörünü ortalama olarak değerlendirmekte olan uzmanlar da dikkati 2001 yılındaki yüksek harcama oranlarına rağmen düşük kalan poliçe sayısına çekmektedir. Yıl bazında % 7 oranında vergi öncesi kazanç sağlanmasına rağmen 2002 yılında alınan bazı kararlarla toplam harcamalar düşürülmüş ve poliçe sayısı artırılarak denge sağlanmaya çalışılmıştır.

• Hollanda Sigortacılık Sektörünün Değerlendirilmesi

YILLAR/ VERİLER	2001		2002		2003		2004		2005	
	Hayat	H.Dışı	Hayat	H.Dışı	Hayat	H.Dışı	Hayat	H.Dışı	Hayat	H.Dışı
Çalışan Sayısı	50.243		50.088		48.204		48.035		45.780	
Primler (Milyar Avro)	63,4	33,7	64,3	37,6	69,7	40,4	72,3	44,2	49,1	44,2
Toplam Poliçe Sayısı (Milyon)	38,2	699	39	789	40,8	842	41	471	41,2	477
Toplam Yatırım (Milyar Avro)	11,4		8,06		13,2		10,3			
Faiz ve Reasürans Sonrası Primler %	7	5	3	7	7	11	8	17	12	22
Toplam Prim/ GSYİH250,47	14,15	7,52	13,80	8,09	14,64	8,49	17,79	9,04		
Sigorta Yoğunluğu			250,47	428,32	232,32	400,82	224,87	367,83	332,10	368,91
GSYİH Büyümesi/ Sektördeki Büyüme (Milyar Avro)					25,1	21,6	25,0	22,4	24,8	22,5
Sigorta Şirketi Sayısı	1,222	1,028	1,187	852	1120	832	927	842	880	850
Toplam Harcamalar	4,3	4,7	3,2	4,3	3,2	4,6	3,3	4,08	3,4	5,0
Kar (milyon Avro)	26,5	12,7	34,6	13,7	32,9	14,2	34,1	14,9	18,2	14,5

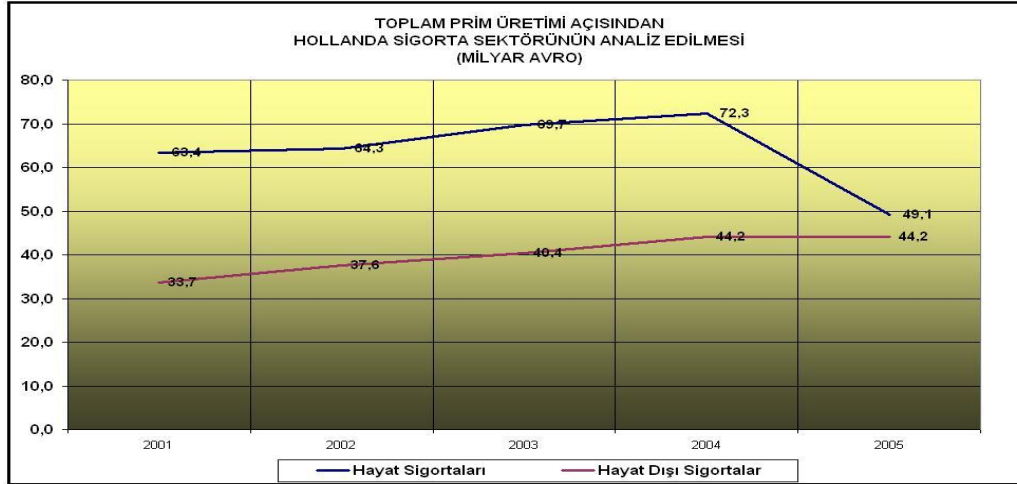
Kaynak: CEA İstatistikleri Raporu, sayı: 24 haziran 2006

Grafik 9. Çalışan Sayılarındaki Gelişme (2001 - 2005)

2003 yılında operasyon sisteminde yapılan iyileştirme ve 2004 yılında iyice hissedilmeye başlanan güçlü rekabet ve sigorta poliçelerindeki sıkı bağlayıcılık kuralları ile geliştirilmiş risk tanımlamaları ve daha ayrıntılı sigorta taahhüt

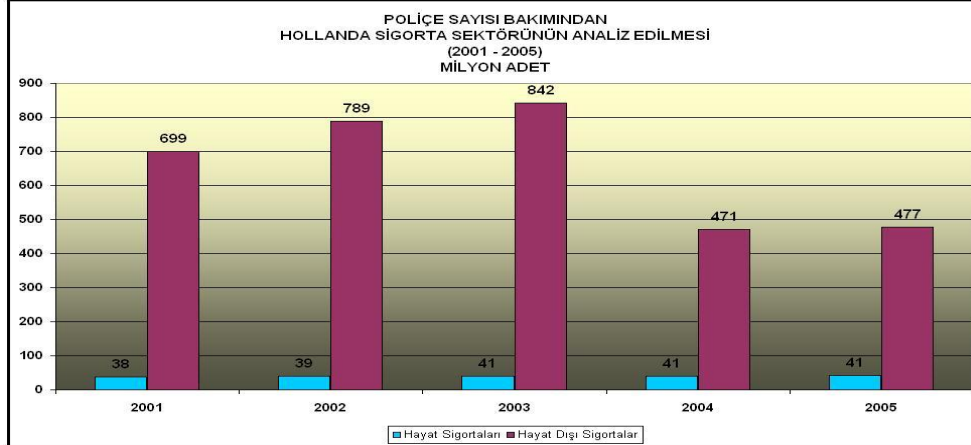
poliçeleri ile güven sağlayan sektör net prim kazancını artırmaya başlamıştır.

Prim kazançlarındaki artış, artan rekabet koşulları ve bilişim teknolojilerinden daha fazla faydalanılmaya başlaması çalışan sayısında göreceli bir azalma yaşanmasına neden olmuştur.

Grafik 10. Toplam Prim Üretimindeki Gelişme (2001 - 2005)

Avrupa'da ve Avrupa Birliği'nde özel sektör ve kamu arasında paylaşılmaya başlanan sosyal güvenlik risklerinin azaltılmasına yönelik düşünce ve

uygulamalar Hollanda'da hayat sigortalarında bir azalmaya işaret etmektedir.

Grafik 11. Toplam Poliçe Sayısındaki Gelişme (2001 - 2005)

Toplam çalışan, toplam sigorta şirketi ve poliçe sayısında görülen azalmaya karşın hayat dışı sigortalarda toplam prim üretimi seviyesini korumaktadır. Hayat sigortalarındaki prim oranında ise ciddi bir azalma gözlenmektedir. Böyle olmakla birlikte Toplam Prim / GSYİH oranında ciddi bir değişim gözlenmemektedir. 2005 yılına ait rakamlara ulaşılmamakla birlikte bu oranın 2001 başlangıç yılı olarak kabul edildiğinde artış eğiliminde olduğu belirtilmelidir.

Kesin yargılara varılabilmesi bakımından gerek Hollanda, gerekse Avrupa Birliği'ndeki gelişmelerin sürekli olarak izlenmesi ve ülkemize ait gelişmelerle birlikte değerlendirilmesinde büyük fayda olacağı düşünülmektedir. Avrupa'da sigortacılık düşünsel ve uygulama olarak kabuk değiştirmeye başlamış iken ülkemizde önemli bir gelişim yolağının halen sağlanamamış olması düşündürücüdür.

Aşağıdaki tablo'da İtalya ve Hollanda sigorta sektörlerinin karşılaştırmalı mukeysesi verilmiştir:

YILLAR / VENİLER	2001						2002						2003						2004						2005					
	İtalya			Hollanda			İtalya			Hollanda			İtalya			Hollanda			İtalya			Hollanda			İtalya			Hollanda		
	Hayat	Hayat	Dışı	Hayat	Hayat	Dışı	Hayat	Hayat	Dışı	Hayat	Hayat	Dışı	Hayat	Hayat	Dışı	Hayat	Hayat	Dışı	Hayat	Hayat	Dışı	Hayat	Hayat	Dışı	Hayat	Hayat	Dışı			
Çalışan Sayısı	41.970	50.243		40.712	50.088		40.338	48.204		40.125	48.035		40.125	48.035		39.136	45.78		39.136	45.78		39.136	45.78		39.136	45.78				
Primler (Milyar Avro)	49.143	63,4	33,7	58.154	36.041	64,3	66.083	33.771	69,7	40,4	65.627	35.411	72,3	44,2	73.592		49,1	44,2		49,1	44,2		49,1	44,2		49,1	44,2			
Toplam Poliçe Sayısı (Milyon)		38,2	699		39	789		40,8	842		41	471		41	471		41,2	477		41,2	477		41,2	477		41,2	477			
Toplam Yatırım (Milyar Avro)	23.475	63.566	11,4	250.751	63.955	8,6	297.899	67.486	13,2		338.812	71.865	10,3		397.191															
Faiz ve Reasürans Sonrası Primler %		7	5		3	7			7	11			8	17																
Toplam Prim / GSYİH (%)	3,8	2	14,2	7,5	4,4	2	4,8	2,3	14,6	8,5	4,9	2,4	17,8	9	5,1	2,6														
Sigorta Yoğunluğu	70,1	84,6		70,3	84,7	250	71,1	85,5	232	401	71,5	85,7	225	368	71,8		332,1	369		332,1	369		332,1	369		332,1	369			
GSYİH Büyümesi / Sektördeki Büyüme (Milyar Avro)%	5,7			5,8			6,1		25,1	21,6		6,2	25	22,4	6,4		24,8	22,5		24,8	22,5		24,8	22,5		24,8	22,5			
Sigorta Şirketi	99	128	1028	98	125	1187	95	125	1,12	832	110	135	927	842	110		880	850		880	850		880	850		880	850			
Toplam Harcamalar	688	1.473	4,3	778	1.535	3,2	738	1.591	3,2	4,6	750	1.627	3,3	4,8	762		3,4	5		3,4	5		3,4	5		3,4	5			
Kâr (Milyon Avro)	1.306	1.435	26,5	1.968	1.483	34,6	1.647	1.888	32,9	14,2	2.544	2.519	34,1	14,9	2.839		18,2	14,5		18,2	14,5		18,2	14,5		18,2	14,5			

DEĞERLENDİRME

2001 yılında İtalya'da sigorta sektöründe faaliyet gösteren toplam 99 şirket (hayat), hayat dışında 128 şirket var iken; Hollanda'da hayat branşında 1222 , hayat dışında ise 1228 adet şirket vardır. Bu da Hollanda'da sigortacılık sektörünün ülke ekonomisinde önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir. 2001 yılında İtalya'da 41,790 kişi çalışırken Hollanda'da 50,243 çalışan mevcuttur. 2005 yılında ise İtalya'daki çalışan sayısı 39,136'ya düşerken Hollanda'da ise 45,780'e inmiştir. 2001 yılında hayat branşında İtalya'da 49,143 milyon avro olan prim hacmi , 2005 yılında 73,592milyon avro'ya çıkmıştır. İtalya'da 2001 yılında hayat branşında 1.306 milyar avro olan karlılık, 2005'de 2.839 milyar avro'ya yükselmiştir. Hollanda'da 2001 yılında hayat branşında 26,5 milyon avro olan karlılık 2005'de 18, 2 milyon avro'ya inmiştir.

SONUÇ

Sosyal güvenlikte, "Pay as you go" sistemini uygulayan Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan sıkıntıları gören Hollanda, 1996 yılında yeni bir sistem oluşturmuştur. Hollanda'da uygulanmakta olan sosyal güvenlik sisteminde Anglo -Sakson sosyal demokratik model geçerlidir.

Genel olarak Hollanda sigorta sektörünü primler açısından incelediğimizde gerek toplam poliçe sayısında gerek yapılan yatırımlar ve harcamalarda 2001- 2005 yılları arasında düzensiz bir hareket gözlenmektedir. Yıllık artış rakamları arasında değişmez bir yakınlık vardır.İtalya'nın ekonomisine baktığımızda ise pek parlak bir tabloyla karşılaşmamakta,sigortacılık sektörü ise bu zayıf ekonomik profil çerçevesinde çok hızlı büyümektedir.

Pazar büyümeye, olgunlaşmaya ve gelişmeye devam etmekte ve bu yönde cesur adımlar atmaktadır. Dünyadaki en büyük altıncı sigorta sektörü İtalya'nınkidir. Lloyd's un faaliyet gösterdiği ülkelerde İtalyan sigortacılık pazarı büyüklük olarak sekizinci sıradadır. Bununla beraber Lloyd's bu pazarın hala yeteri kadar gelişmemiş olduğunu düşünmektedir. Hayat dışı prim üretimi hızla büyümekle beraber bu alanda düşük rekabetin olduğu vurgulanmaktadır.İtalya sigortacılık sektöründe, sorumluluk sigortası, katastrofik teminatlar, sanat eserleri ve mücevherata yönelik sigortalar gelecek vadeden alanlardır.

Standard & Poor's derecelendirme servisinin İtalya sigortacılık sektörü üzerine yaptığı son çalışmada sigorta sektörünü incelemiştir. Bu rapora göre sektörün sebatını destekleyen anahtar sebepler büyük karlılık, potansiyel gelişme, özellikle hayat branşında güçlü sermaye ve muhafazakar yatırım politikalarının desteklenmesi olarak vurgulanmıştır. İtalya'nın ekonomisi dünyadaki en büyük altıncı ekonomidir.

Sigortacılık sektörü ise bu ekonomik çeşitlilik içinde gelişmekte olan ve gelecek vadeden bir alandır.

KAYNAKÇA

- Alper, Emin. "Emeklilik Reformları Dünya Bankası, Avrupa Birliği ve Türkiye" Konulu Araştırma Raporu, Boğaziçi Yayınları
- Erol, Ahmed. Bireysel Emeklilik, İstanbul, Ocak 2004, s.199.
- Erdoğan, Sergici. Türklerin Tarihi ve Sigortacılık, Latin Yayınları, 2001.
- Knaul, Andreas. TSRŞB-TAİEX İşbirliği İle Düzenlenen Avrupa Birliği Sigorta Mevzuatı ve Uygulamaları Semineri, Haziran 2005, s.42
- Özdemir, Oya, Ocaktan Esin ve Akdur, Recep. Sağlık Reformu Sürecinde Türkiye ve Avrupa'da Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, Cilt: 56, Sayı : 4, Ankara 2003, s.207-216.
- Swiss Re Sigma No 2/2005 ve Avrupa Faaliyet Raporu.
- Türklerin Tarihi ve Sigortacılık, Erdoğan Sergici, Latin Yayınları, 2001.
- Isvap Senelik Faaliyet Raporu,2005.
- Üniversitesi, Sosyal Politika Forumu, 2005, ss: 24-25.
- CEA İstatistikleri Raporu, sayı: 24 haziran 2007.
- www.tsrbsb.org.tr Erişim tarihi: 08.11.2007
- www.partnerbroker.com Erişim tarihi: 01.10.2007
- www.tsrbsb.org.tr Erişim tarihi: 10.12.2007
- www.oecd.org Erişim tarihi: 18.03.2007

Perakende Sektörü Ve Market Markaları

Yrd. Doç. Dr. Emel BAHAR

Mersin Üniversitesi Tarsus Meslek Yüksekokulu İktisadi ve İdari Programlar Bölümü

ÖZET: Hızla küreselleşen dünya, rekabeti lokal veya ulusal kimliklerinin dışına çıkarıp global bir kimliğe büründürdü. Yaşanan bu değişim sadece üreticilerde değil, müşterilerin taleplerinde ve tüketicilerin tercihlerinde de hissedilmektedir. Üreticiler artık yeni ve farklı olmak dışında bir şansa sahip değillerdir. Farklılaşmak adına en önemli gelişimlerden birini perakende sektörü gerçekleştirmektedir. Perakendeciler kendilerini farklılaştırabilmek, rekabet avantajları oluşturmak ve tüketicilerde tercih nedeni olabilmek için başta pazarlama olmak üzere pek çok kanalda önemli bir değişim süreci yaşamaktadır. Bu süreçte, değişimlerden belki de en önemlisi kendilerine ait özel markalarını oluşturmalarıdır. Bu araştırma, dünyada uzun geçmişe sahip, ancak ülkemizde son yıllarda yaygınlaşmaya başlayan market markalarının bugünkü durumunu ve potansiyelini incelemek üzere yapılmış nitel bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Perakende sektörü, Perakendeci markaları, market markaları

Retail Markets And Private Labels

ABSTRACT: Nowadays, in a rapidly changing world, competition has become world-wide instead of being local or national. This progress has not only been noticed by producers but also it has been noticed by customer demands and consumer preferences. In the meaning of being different, one of the most important development has been realized by retail market. In order to be different from others, to create competition advantage and to be a preference among the customers, retailers have been in a variation process. In the meantime, perhaps the most important progress is to create their private labels. This study aims to examine the potential and today's condition of private labels which have a long past in the world but newly becoming widespread in our country.

Key Words: Retail markets, retailer brands, private labels

GİRİŞ

Türkiye’de son yıllarda gözlenen ekonomik ve sosyal gelişmelere paralel olarak, yaşanan hızlı şehirleşme ve bunun sonucu büyük şehirlerde nüfus artışı, bu yerleşim alanlarında yaşayan kesimin, harcanabilir gelirin diğer yerleşim birimlerinde yaşayanlara oranla daha fazla artış göstermesi, kadının değişen rolü ve toplam işgücü içerisinde çalışan kadınların sayısındaki artışlar, eğitim ve kültür düzeyinin yükselmesi, tüketim kalıpları ve tüketici satın alma alışkanlıklarının ön plana çıkması gibi hususlar perakendeciliğin ve bu arada mağazacılığın gelişimini hızlandırmıştır (Uslu, 2005:54).

Sınırlı becerileri ve sınırsız istekleri ile insanoglu, yaşamın hemen her döneminde alışveriş yapma ihtiyacı ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle tarım toplumundan modern yaşama geçişle birlikte artan şehirleşme sürecinde alışveriş olgusu sadece bir mekanik olgu olmaktan çıkıp sosyal yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Özellikle de gelişmiş batılı tüketim toplumlarında alışveriş olayı, günlük yaşamın tamamlayıcı bir parçası ve şekillendiricisi konumundadır. Dolayısıyla perakendecilik, sadece fiziksel değişimin gerçekleşmesine yardımcı olan bir pazar mekanizması olarak değerlendirilmemelidir. Günümüz modern yaşamında üretici ve tüketiciler arasında bir köprü görevi üstlenen perakendecilik sektörü tüketici tercihlerinin şekillenmesinde, tüketim kalıplarının değişmesinde, tüketicilerin bilinçlendirilmesinde ve bilgilendirilmesinde, sosyal olguların ve yaşamın renklenmesinde ve dolayısıyla

da tüketici davranışları üzerinde etkili olmaktadır (Altunışık ve Mert, 2001:145). Yaşanan hızlı teknolojik gelişimin paralelindeki küreselleşme olgusu ile her alanda olduğu gibi perakendecilik alanında da önemli değişimler yaşanmaktadır. Rekabetin giderek yoğunlaştığı ve zorlaştığı sektörde, gıda perakendeciliğinde uygulanan pazarlama stratejileri de yeni boyutlar kazanmaktadır (Akınar ve Özkan 2007:28). Yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmeler, tüketim alışkanlıkları ve tüketici beklentilerinin değişime uğraması; tüketim merkezlerinde self servis yöntemlerini geliştirmekte ve tüketiciye doğrudan satış yapan hipermarket, süpermarket ve market zincirlerinin tüm ülke sathına yayılmasını teşvik etmektedir. Tüketiciler geniş pazarlama alanına sahip marketlerde çok daha fazla çeşit, ucuz ve güvenilir ürün, fiyat ve kalite dengesi bulma imkanları elde etmektedir. Bunların dışında, satış noktasında yapılan promosyonlar, özel indirimler, bedava ürün kuponları vb. uygulamalar müşteriye tercihen marketten alışveriş yapmaya yönlendirmektedir (bizimmarketdergisi.com, 2005).

Perakendecilerin bu süreçte yaşadığı önemli değişimlerden biri -belki de en önemlisi- kendilerine ait özel markalarını oluşturmalarıydı. İngiltere’de ‘private labeling’ kavramıyla ifade edilen, ülkemizde de, ‘özel markalar’, ‘market markaları’, ‘mağaza markaları’ gibi isimlerle anılan bu kavram; perakendecinin kendi etiketiyle sattığı, fiyatlandırma- dağıtım-tanıtım-markalama ve marka yönetimi konularında hakimiyetin kendisinde olduğu ürünleri

temsil etmektedir. Perakendeciler kendi mağaza isimlerini kullandıkları gibi bunun dışında isimler yaratıp private label üretim yaptırabilmekte, böylece perakende sektörü yeni bir satış kanalına, üreticiler de yeni müşterilere sahip olmaktadır. Perakende sektöründe uluslar arası bazda yaşanan bu değişim, süreç içinde ülkemizde de etkilerini göstermiş ve bu özel markalar Türkiye pazarında da adından söz ettirir olmuştur (privatelabelistanbul.com.tr, 2005). Bu araştırmada; Türk perakende sektörü içinde organize perakendeciliğin ve market markalarının gelişimini incelemek, konuyla ilgili yapılması planlanan yasal düzenlemeleri ve olası sonuçlarını değerlendirmek amaçlanmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde 'private label' karşılığı olarak 'market markası' kavramı kullanılmıştır.

TÜRKİYE'DE PERAKENDE SEKTÖRÜ

1980'lerde dağıtım sistemi üreticilerin ve onların pazarlama şirketlerinin egemenliğinde idi. Bu şirketler, yerel perakendecilerle yaptıkları satış anlaşmaları sayesinde bölgesel toptancılar üzerinde etkili olmuşlardır. Ayrıca, bu dönemde araçların ürün ve fiyat belirlemelerindeki etkinlikleri yok denecek

kadar azdır. 1990'larda ise, ulusal ve bölgesel büyük ölçekli perakendecilerin sayılarının artmasıyla, üretici ve perakendeciler arasındaki sermaye ve güç ilişkileri bir kez daha değişmeye başlamıştır. Yabancı sermaye (özellikle Fransa, İngiltere ve ABD) ve her sektörden büyük holdingler perakende sektöründe büyük yatırımlara girişmişlerdir. 1990'lı yıllar Türkiye için "perakendecilik çağı"nın başladığı yıllar olmuştur. Bunda 1980'lerde başlayan liberalleşme, tüketim malları ithalatının serbest bırakılması, yabancı sermaye teşviki ile doğrudan yabancı yatırımlar, süpermarket teknolojisindeki gelişmeler, tüketici kitlesinde ithal mallara bağımlılık dolayısıyla bu ürünlerin bulunabilirliği ve büyük alışveriş merkezlerinden alışverişlerin artması önemli rol oynamıştır. Perakende sermayesi kentsel ekonomilerin yanı sıra ulusal ekonomi için de önemli bir güç haline gelmiştir (Tek, 1999:638-640, Bocutoğlu ve Atasoy, 2001, Arıkbay, 1996:44). Sektörde 2000 yılından itibaren başlayan yoğunlaşmanın, 2001 krizinden sonra duraklamasına rağmen 2005 yılından itibaren yeniden ivme kazandığı söylenebilir. Tablo 1'de ülkemizdeki perakendeci sayıları ve gelişimi verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye'de Perakendeci Sayıları ve Gelişimi

	2000	2001	2002	2003
Toplam	155.953	149.070	143.907	147.304
Hiper,Zincir ve Süpermarket	2.979	3.640	4.005	4.242
Hipermarketler (2.500 m ² üzeri)	129	149	151	143
Büyük Süpermarketler (1.000-2.500 m ²)	306	357	368	367
Süpermarketler (400-1.000 m ²)	726	835	909	968
Küçük Süpermarketler (400 m ² altı)	1.818	2.299	2.577	2.764
Orta Market (50-100 m ²)	13.232	13.210	13.555	14.537
Bakkal (50 m ² altı)	136.763	128.580	122.342	124.283

Kaynak: ACNielsen Retailer Trends Report, 2003

Süper ve hipermarketler gibi büyük perakendeci işletmelerin gerek sayılarındaki gerekse cirodan aldıkları paydaki artışa rağmen bakkallar perakende satışlardaki ağırlığını korumaktadır. 1999 yılında %31.3 olan zincir marketlerin pazar payı 2003'de %45'lere çıkarken, aynı dönemde bakkalların pazar payı %52.3'ten %33'lere düşmüştür (ACNielsen, 2003). Türk perakendecilik sektörünün gelişimini Avrupa ile kıyaslayarak değerlendirdiğimiz takdirde

süreç daha net görülebilecektir. Tablo 2'de 1980-2002 yılları arasında Avrupa ve Türkiye perakendecilik oranlarının kıyaslaması verilmiştir. Tablodan da görüldüğü üzere Türkiye'nin bugünkü perakende pazarının yapısı 1980'ler Avrupa'sına benzemektedir. O tarihlerde Avrupa'da organize perakendeciliğin payı %50 iken bugün %83'e çıkmıştır.

Tablo 2. Avrupa ve Türkiye'nin 1980-2002 Yılları Arasındaki Perakendecilik Oranlarının Kıyaslaması

	Avrupa (1980 – 2002)	Türkiye (1980-2002)
>2500 m ² Hipermarketler	% 13-% 36	% 10.2-% 10.0
1000-2000 m ² Supermarketler	% 12-% 23	% 23.1-% 24.9
400-1000 m ² Küçük Süpermarketler	% 26-% 24	% 12.1-% 13.8
Diğerleri (Yerel market, bakkal, büfe, sabit Pazar, seyyar tezgah)	% 50-% 17	% 54.6-% 51.3

Kaynak: Arasta, 2006:59

Sektörün gelişmeye açık oluşu, yerli ve yabancı yatırımcıların yoğun ilgisi ve şiddetli rekabet; yakın

gelecekte ülkemiz perakendecilik sektörünün Avrupa'dakine benzer evrim geçireceğini göstermektedir.

ORGANİZE PERAKENDECİLİK

Türkiye’de her ne kadar ilk büyük mağaza olarak 1954 yılında Migros, 1956 yılında Gima ve 1962 yılında Ordu Pazarı (Oypa) kurulmuşsa da, yaygın marketçilik 1980’li yılların sonlarına doğru başlamıştır. İthal ikameci modelin terk edilmeye, ithalatın serbestleşmeye başladığı bu dönemde, yabancı tüketim mallarının ülkeye girişi ve tüketimi hızla artmıştır. 1980’lerin liberal ekonomik politikalarının perakendecilik sektörüne yansması 1990’lı yıllara tekabül etmiştir. Büyük sermayeli şirketler risklerini dağıtmak, farklı alanlarda faaliyet göstermek amacıyla perakende sektörüne ilgileri ve katılımları artmıştır. Bu şirketler güçlü sermaye yapıları, know-how’ları, projeleri ve müşteri hizmetleri ile perakendecilikte hem rekabeti artırıcı hem de eğitici rol almışlardır (Bocutoğlu ve Atasoy, 2001). Günümüze kadar olan dönemde de birçok modern mağaza, süper ve hipermarketler yerli ve yabancı yatırımcılarca perakende sektörüne dahil edilmiştir.

Büyük ölçekli perakendeciliğin ve bu perakendeci türlerinin gelişimini hızlandıran başlıca etmenler şöyle sıralanabilir (Tek, 1999:587): (1) Demografik etmenler (Nüfus artışları, kentleşme, banliyö tipi yaşantıya geçiş) (2) Ekonomik etmenler (Kişi başına milli gelir ve harcanabilir gelir artışı ve kitlesel üretime geçiş, mal çeşitlerinin artışı, tüketim ekonomisine geçiş) (3) Teknolojik etmenler (Toplu ve özellikle özel ulaşımın –otomobilleşme- gelişmesi, soğutma araçlarındaki, imalat ve ambalajlama yöntem ve teknolojisindeki gelişmeler) (4) Sosyal, kültürel ve psikolojik etmenler (Çalışanların, çalışan kadınların sayısındaki artışlar, kültür ve eğitim düzeyinin yükselmesi, tüketicilerin satın alma alışkanlıklarındaki değişiklikler) (5) Bilimsel etmenler (İşletmecilik, yönetim biliminin gelişmesi, istatistiksel ve matematiksel yöntemlerdeki gelişmeler, bilgisayar uygulamalarının yayılması) (6) Hukuki ve politik çevre etmenleri (Özendirici yasalar ve düzenlemeler, örneğin Katma Değer Vergisi ve vergi iadesi tüketicilerin alışverişlerini KDV fişi veren büyük ölçekli mağazalara yönlendirmelerine neden olmuş ve dolayısıyla bu mağazaların gelişimini hızlandırmıştır). Alışveriş Merkezleri ve Perakendeciler Derneği verilerine göre, AB’de 1 milyon kişiye ortalama 15 hipermarket, 150 süpermarket düşerken, Türkiye’de her 1 milyon kişiye 2 hipermarket ve 16 süpermarket düşmektedir (AMPD,2005). Gelişmiş ülkelerde geleneksel perakendecilerin toplam perakende cirosuna oranı %15-20 iken, Türkiye’de perakendenin yaklaşık %70’ini oluşturan geleneksel perakendeciler hala en büyük cironun sahipleri konumundadırlar (e-kononomistdergi.com,2005). Toplam perakende tüketiminin %65’ini gıda, %35’ini gıda dışı tüketim oluşturmaktadır. Ülkemizde yıllık cirosu 10 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilen organize gıda perakendeciliği sektörünün yüzde 60’ını, Migros, Carrefoursa, BİM, Metro, Tansaş ve Tesco elinde

bulmakta olup, yaklaşık 2.300 mağazaya sahiptirler (Vatan, 2005). Türkiye’deki 7 büyük perakendeci (Migros, BİM, Tansaş, Carrefour, Metro, Gima, Kipa) toplam pazardan %10 civarında pay almaktadır. Yerel zincirlerin payı ise %12 düzeyindedir (capital.com.tr,2005a). Ülkemiz dağıtım kanalındaki etkinlikleri giderek artmakta olan organize perakendeciler, zaman içerisinde geleneksel satıcıların yerini alacak, bu durumda üreticiler, dağıtım kanallarında radikal değişiklikler yapmak durumunda kalacaklardır.

Sektörde birleşme ve satın almalarla konsolidasyon sürecinin başladığına ilişkin örnekler de mevcuttur. 2000 yılında başta GİMA ve Tansaş olmak üzere bazı organize perakendeciler dışsal büyüme yolunu tercih ederek birçok tekli ya da zincir süpermarket ya da indirimli mağazayı devralmışlardır. Bu dışsal büyüme sözkonusu perakendecilerin stratejilerine uygun düşmekteydi. Ancak, kriz yeni stratejilerin belirlenmesine ihtiyaç göstermiştir. 2001 yılında Tesco’nun Kipa’yı satın alması, 2005’te Carrefour’un Gima ve Endi’yi, Migros’un Tansaş’ı satın alması gibi. Bundan sonra da benzer gelişmelerin yaşanacağı açıktır. Bu nedenle sektörün büyüme potansiyeli kadar, olası yapılanması da büyük önem taşımaktadır. Son zamanlara dek belirgin bir piyasa liderinin olmadığı perakende sektöründe bu satın almalarla pazar payı oranlarında değişim görülmektedir. Tansaş’ı satın alan Migros organize perakendede pazar payının %22’sine sahip olmuştur. %14 ile Carrefour 2. sırada, %10 ile BİM, %9 ile Metro-Group, %3 ile Tesco-Kipa takip eden kuruluşlardır (Aydın, 2005:30, Milliyet,2005, Ekonomist 2004:19-20).

Türk perakende sektörü büyük bir rekabet ortamındadır. Avrupa ülkelerindeki nüfus artışının düşük olması ve ekonomik büyümelerinin %2-3 gibi olması, buralardaki yabancı perakendeci yatırımcıları Türkiye gibi büyük genç nüfusa sahip ülkelere yönlendirmektedir (e-kononomistdergi.com,2005). Yabancı yatırımcıların Türkiye’de perakende sektörüne girmesiyle yoğunlaşan rekabet ortamı, gelecekte küçük işletmelerin işini daha da zorlaştıracığı, belirli bir süre sonunda sadece büyüklerin ayakta kalabileceği ileri sürülmektedir.

MARKET MARKALARI

Son yıllarda yaşanan yoğun rekabet karşısında perakende sektörünün izlediği stratejilerden birisi de market markası stratejisidir. Amerikan Pazarlama Birliği’nin tanımına göre (AMA), market markaları perakendeci tarafından sunulan ürün ve hizmetlerin yanısıra, perakendeciye rakiplerinden ayıran bir unsurdur. Perakendecinin iş dünyasındaki kendi işareti ve imajıdır (Yurtut, 2001:26).

Market markaları, bizzat toptancı veya perakendeci tarafından geliştirilen ve dizayn edilen markalardır. Market markaları, perakendeci tarafından özel bir isim altında yaratıldığı gibi, sadece perakendeci kuruluşun

adını kullanmak suretiyle de oluşturulmaktadır (Aksulu, 2000:330). Perakendeciler tarafından yaratılan bu özel markalar iki avantaj sağlar. *Birincisi* onlar daha fazla kar getirirler. Araçlar kendi markalarını düşük bir masrafla üretecek ve elinde atıl kapasite bulunan imalatçıları ararlar. Araştırma ve geliştirme, reklam, satış promosyonu ve fiziki dağıtım gibi diğer masrafları da çok düşüktür. Bu, özel markası olan bir marketin düşük fiyat sunmasına rağmen yüksek kar marjı sağladığı anlamına gelmektedir. *İkincisi*, perakendeciler, kendilerini rakiplerinden ayırmak için, bilhassa kendi market markalarını geliştirirler. Pek çok tüketici de ulusal ve market markalarını birbirinden ayıramaz (Kotler, 2001:408).

Gelişen perakendecilik sektöründe sayıları giderek artan süpermarket ve hipermarketler, rekabet avantajı sağlamak, karlarını artırmak ve müşteri bağlılığı sağlamak ve sürdürmek gibi amaçlarla satışa sundukları kendi markasını taşıyan ürün çeşidini, miktarını ve kalitesini artırmak istemektedir. Perakendecilikte yeni bir açılım olan market markalı ürünler, müşteri bağlılığının oluşturulmasında kilit rolü olan bir pazarlama aracı olarak değerlendirilmektedir (Akpınar ve Özkan, 2003:22-26)

Market markaları, markalı ürünlerini yüksek kar marjları ile satan üreticiler ve tüketicilere ucuz ürün sunmak isteyen marketler arasındaki rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Ailawadi ve Keller, 2004:332). Bu sayede perakendeci firmalar rakipleri karşısında karlarını artırmakta ve üretici firmaya

verilen yüksek miktardaki siparişlerden ötürü dolaylı olarak maliyetlerini de düşürmektedirler. Bu özel markalara sahip olmak perakendecilerin gücünü artırmada, üreticiler için de zayıflatmada bir araç olmuştur. Bu yönüyle market markaları üretici markalarına karşı bir tehdit olarak görülmektedir (Huault ve diğ., 1997:205, Delvecchio,2001:240). Diğer yandan, fiyat merkezli düşünen tüketiciler, üretici markalarının üreticileri ile perakendeciler arasındaki güç dengesinde önemli rol oynamaktadırlar (Garretson ve diğ., 2002:91).

Avrupa ve Kuzey Amerika gibi batının gelişmiş ekonomilerinde son yıllarda özellikle satın alma sıklığı yüksek olan gıda ve diğer temel ihtiyaç mallarında market markalarının payının giderek arttığı gözlenmektedir (Baltas, 1997:315). Tablo 3’de market markalı ürünlerin Avrupa’daki kullanımı görülmektedir. İngiltere’de 1977 yılında pazar payı %23 olan market markalı ürünlerin oranı 2004’de %42’ye ulaşmıştır. Belçika, Almanya ve İspanya’da ise 2000-2004 yılları arasındaki hızlı değişim dikkati çekmektedir. Lider ve/veya büyük üretici firmalar tarafından özel markalı ürünleri üretmede isteklilik İngiltere’de yüksek iken, ABD’deki üretici firmalar arasında daha düşük olduğu gözlenmektedir. ABD’de 1970’lerin sonunda bazı firmalar ikili sistemi kabul etmesine rağmen, aynı şey gıda ürünleri üretiminde geçerli olmamıştır. Hatta, 1980’lerin başlarından itibaren gıda ürünleri üreticileri pazarda yenilikçi ürünlerin temel lokomotifleri olmuşlardır. Dolayısıyla, ABD’de market markalı gıda ürünleri fazla gelişmemiştir (Galizzi ve diğ. 1997:190).

Tablo 3. Avrupa Ülkelerinde Toplam Perakende Satışları İçinde Özel Markaların Payı

Ülke	Toplam Satışlar İçindeki Payı (%)			
	2000	2002	2004	Fark 2000/2004
İngiltere (Birleşik Krallık)	40.4	41.0	42	1.6
Belçika	26.7	36.5	41	14.3
Almanya	22.4	33.0	38	15.6
İspanya	15.6	27.0	32	16.4
Fransa	20.1	25.0	31	10.9
Hollanda	18.6	21.1	23	4.4
İtalya	11.1	13.3	16	4.9

Kaynak :PWC,2004 PLMA,2005

ACNielsen’in global araştırması ‘Market Markalarının Gücü 2005’ sonuçlarına göre market markalı hızlı tüketim ürünleri global pazarda paylarını artırmaya devam etmektedirler. 38 ülkede 80 kategoriye içeren 14 ürün alanında gerçekleştirilen araştırma, market markalı ürünlerin 2005’in ilk çeyreğine göre geçmiş 12 ay incelendiğinde toplam satışların %17’sini oluşturduğu bildirilmektedir. 2003 yılında bu oran %15’tir. Markalı ürünlerin büyüme oranı %2 iken, market markalı ürünler %5 oranında büyüme göstermiştir. Araştırmaya göre market markalarında en fazla payı %23 ile Avrupa almakta,

%17 ile Kuzey Amerika ikinci sırada yer almaktadır. En yüksek market markası payına sahip ülkenin %45’lik pay ile İsviçre olduğu, market markası satışlarının %95’inden fazlasının Avrupa ve Kuzey Amerika’da gerçekleştiği belirtilmektedir (acnielsen.com.tr, 2006).

Ayrıca, ACNielsen 2005 yılı araştırmasında geçmiş araştırmalardan farklı bir sonuç ortaya çıkmıştır. 14 ürün alanında yapılan çalışmada, temel tüketim maddeleri olarak algılanan alüminyum folyo, kağıt ürünleri ve plastik poşet kategorilerinde market markalı ürünler, geçmiş araştırmalarda en yüksek

pazar payına sahip iken, 2005 yılındaki araştırmada günlük gıdaların (süt, peynir ve tamamen yemeye hazır yiyecekler) bu ürünlere oranla daha hızlı

büyüyerek ilk sıraya yerleştiği belirtilmektedir. Tablo 4'de 2005 yılı itibarıyla market markalı ürünlerin ciro payları ve büyüme oranları görülmektedir.

Tablo 4. Market Markalı Ürünlerin Ciro Payları ve Ürün Grubuna Göre Büyüme Oranları

	Ürün Grubu	Market Markalı Ürünlerin Payı %	Market Markalı Büyüme Oranları %
1	Günlük Gıda	32	9
2	Aluminyum Folyo, Kağıt Ürnl. ve Plastik Poşet	31	2
3	Dondurulmuş Gıda	25	3
4	Kedi-Köpek Maması	21	11
5	Dayanıklı Gıda Ürünleri	19	5
6	Bebek Bezi ve Hijyenik Ped	14	-1
7	Sağlık Ürünleri	14	3
8	Alkolsüz İçecekler	12	3
9	Ev Bakımı	10	2
10	Şekerleme	9	8
11	Alkollü İçecekler	6	3
12	Kişisel Bakım	5	3
13	Kozmetik	2	23
14	Bebek Maması	2	13

Kaynak : ACNielsen, 2006.

Araştırmaya göre, günlük gıdaların yükselişe geçmesi dünya çapındaki perakendecilere hakim olan genel bir trendi de doğrulamakta: Market markalarını premium segmentlere konumlayarak, geçmişteki “düşük fiyatlı-yüksek sürümlü” temel tüketim ürünleri merkezli uygulamalardan öteye gidebildikleri görülmektedir. ACNielsen’in karşılaştırmasına göre 14 ürün kategorisi içinde günlük gıdalar, markalı ve market markalı ürünler arasındaki %16’lık fiyat farkı seviyesi ile en düşük farka sahip olan kategoridir. Bu oran tüm kategorilerde global olarak %31 seviyesindedir.

Perakende sektöründe uluslar arası bazda yaşanan bu değişim zamanla ülkemizde de etkilerini göstermiş ve market markaları Türkiye pazarında da adından söz ettirir olmuştur. Tıpkı gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de büyük ölçekli perakendeciler gıda ürünlerinden genel temizlik ürünlerine kadar pek çok ürün grubunu, kendi mağaza isimleriyle ya da farklı özel etiketlerle satışa sunmaktadır. Ülkemizde market markaları, özellikle gıdaya dayalı zincir perakendeciliğin gelişmesiyle birlikte gündeme gelmiştir. Market markalı ürünler benzeri ürünlerden yüzde 20 ile 50 arasında daha ucuz olduğu için marka tercihi yapmayan kesim tarafından tercih edilmektedir. Öte yandan, Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlerin market markalı ürünleri tercih etmede önemli etkileri vardır. Çünkü ekonomik krizler, özellikle 2001 krizi, tüketicilerin gelir seviyesinin düşmesine ve alışveriş alışkanlıklarının değişmesine, dolayısıyla perakendecilikte durgunluğun yaşanmasına neden olmuştur. Alım gücünün düşmesiyle, tüketiciler açısından dikkate alınan en önemli unsur “fiyat” olmuştur. Tüketiciler bir yandan, satın aldıkları

malların maliyetini ön planda tutarak, öncelikle temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken, öte yandan bu ihtiyaçların karşılandığı ürün gruplarına yönelik marka bağımlılıkları da azalmıştır. Özellikle temizlik ürünlerine yönelik tüketici davranışlarında önemli değişiklikler olmuştur. Başta deterjan, tuvalet kağıdı ve peçete gibi ürün gruplarına yönelik ulusal veya global marka sadakatinin kaybolduğu, fiyatın ön plana geçtiği ve büyük üretici firmaların satışlarının düştüğü gözlenmektedir (Orel, 2004:254, Capital, 2004/12:94).

ABD ve Batı Avrupa ülkeleriyle mukayese edildiğinde market markalarının Türkiye’de henüz oldukça yeni olduğu söylenebilir. Retailing Institute verilerine göre 2003 yılı itibarıyla toplam satışlar içindeki payı %4’ler civarındadır. Henüz market markalarının perakende ticaretten aldıkları pay çok küçük olmasına rağmen, 2001 yılına göre 2002 yılında 18.7 büyüme göstermiş olması, yine market markalarının gelişiminde en fazla rol oynayan genel temizlik ürünleri kategorisinde bu markaların ciro payının %5.4’e çıkmış olması market markalarının artık çok ciddiye alınması gereken bir aşamaya geldiğini göstermektedir (Orel, 2004:254-255).

2005 yılının ilk altı ayında market markaları %14 büyüme göstermiştir. Ürün bazında incelediğimizde ise, kağıt ürünleri %10’luk büyüme göstererek toplam kategori içinde %13’lük pay ile ilk sırada yer almıştır (acnielsen.com.tr, 2006)

Ülkemizde market markalarını Migros ve Şok başlatmış olmakla beraber, hemen ardından irili ufaklı birçok zincir marketler bir şekilde konunun içinde yer almaya ve bakliyattan çaya, temizlik ürünlerine, hatta bünyelerinde kurdukları fırınlarla ekmeğe kadar birçok ürünü kendi isimleri altında satmaya

başlamışlardır. Market markaları, ulusal markalı ürünlerden %20-50 daha ucuz olduğu için, çoğunlukla marka tercihi yapmayan müşteri kitlesi tarafından tercih edilir olmuşlardır. Retailing Institute tahminine göre market markalarının pazar payı 2003 yılında 260 milyon dolara ulaşmıştır. Market markası tüketimi özellikle 2001 yılı krizi sonrası ciddi oranlarda büyümüştür. Nihayetinde tüketiciler aynı kategorilerdeki miktar alışverişlerini aynı tutup bu ihtiyaçları için daha az para harcama eğilimine girmişlerdir. 2002 yılında market markası harcamaları bir önceki yıla göre %69 artarken, 2003 yılında büyüme azalarak %39 seviyesinde kalmıştır. Ancak market markalarındaki bu büyümeyi tek başına ekonomik sebeplere bağlamak gerekir.

Bunların dışında zincir mağazaların coğrafi yaygınlığının artması, market markalarının perakendeci için ulusal markalara göre daha karlı olması, atıl kapasitelerini doldurmak amacıyla özel marka üretimine başlayan birçok firma zaman içinde kendi mevcut ürünlerini azaltıp kapasitelerinin büyük kısmını bu alana kaydırmaları gibi sebepler sayılabilir. 1998-2001 yılları arasında market markalı ürünlerin gelişimi markalı ürünlerin gelişiminden daha hızlı olmuştur. Üreticiler atıl kapasitelerini değerlendirmek, perakendeciler de kârlılık sıkıntılarını gidermek amacıyla bu ürünlere yönelmişlerdir. (capital.com.tr,2005b).

Türkiye’de market markalı ürünler üreten işletmelerin ölçekleri itibariyle net bir şekilde ayrımını yapmak mümkün olmamakla birlikte, pazarın genel görünümüne bakıldığında küçük ve orta ölçekli işletmelerle birlikte ulusal markaları üreten büyük ölçekli işletmelerin de market markalı ürünler ürettikleri anlaşılmaktadır. İçinde buldukları sektörlerde yer alan büyük üretici işletmelerle pazarlama, üretim teknolojisi ve Ar-Ge alanında rekabet edemeyecek kadar zayıf kalan KOBİ’ler, özellikle Şubat 2001 ekonomik kriziyle birlikte daha da ağır sorunlarla yüzyüze gelmişlerdir. Ancak bu kriz, tehdidin yanı sıra KOBİ’ler için bu fırsatı da beraberinde getirmiştir. Özellikle ulusal marka üreten büyük işletmelerin market markalarına kısa vadeli yaklaşımları, sahip oldukları teknolojiyi kendi markaları için kullanmaları veya market markalarını riskli buldukları için perakendeciler ile işbirliğine girmek istememeleri KOBİ’ler için bir avantaj oluşturmuştur.

Bir başka ifadeyle, büyük ölçekli üreticilerin market markalarına olumsuz yaklaşımları veya bu alanda perakendecilerle kurulan kısa vadeli birlikler yüzünden KOBİ’ler, perakendecilerle uzun vadede ve geniş hacimde çalışabilen üreticiler konumuna gelmişlerdir (Para, 2002:50-51). Öte yandan, market markalı ürünlerin pazar payının artması, üretici markaların pazar paylarına negatif etkide bulunmuştur. Aynı zamanda perakendecilerin bazı üretici markalarını listelerinden çıkarmaları da bu baskının sonuçlarındandır. Mağaza sadakati, marka

sadakatinden yüksek olmaya başlayınca perakendeciler, raflarda daha çok kendi markalarına yer vermeye başlamışlardır (Galizzi ve diğ. 1997:186)

PERAKENDE SEKTÖRÜNDE YASAL DÜZENLEMELER

Türkiye’de perakende sektöründe yapılması düşünülen yasal düzenlemeler üretici-perakendeci ilişkilerinin yönünü değiştirebilecektir. T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanan Büyük Mağazalar Kanun Tasarısı’nın 10. Maddesine göre “Büyük mağazalar, sahip oldukları işletmelerde tescilli markaları ile üretilen mallar hariç, küçük ve orta ölçekli işletmelerden aldıkları ürünleri kendi markaları altında satmaları halinde, bu satışların oranı toplam cirolarının %20’sini geçemez (sanayi.gov.tr, 2006) denmektedir.

Yasanın bu şekliyle çıkması halinde market markalı ürünler süper ve hipermarket raflarından kalkma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaklardır. Ayrıca kanunda 400 m²’nin üzerindeki mağazalar için sınırlamalar olacağından, aynı zincire ait daha küçük mağazalarda kuralların nasıl uygulanacağı henüz netleşmiş değildir. Öte yandan market markalı ürünler çoğunlukla KOBİ’ler tarafından üretildiğinden KOBİ’lerin üretimlerinde önemli ölçüde düşüş yaşanacağı ve istihdam kaybına sebep olacağı iddia edilmektedir (Marketing Türkiye, 2004:10-12).

Gelişmiş pek çok Avrupa ülkesinde içerikleri bütünüyle aynı olmasa bile mağaza büyüklükleri, kuruluş yerleri, açılış izinlerinin alınması ve çalışma saatlerine yönelik çeşitli hukuki düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak bu yasal düzenlemelerin ve diğer ticaret mevzuatlarının hiçbirinde, büyük ölçekli perakendeci kuruluşlarda market markalarının satışına yönelik sınırlamalara rastlanmamıştır (Orel, 2004:247)

İngiltere’de market markaları çoğunlukla ürün kategorisinin lider markalarıdır. Örneğin Sainsbury mağazalarında ürün stoklarının üçte ikisini kendi özel markaları oluşturmaktadır (Cotteril, 1997:125).

Öte yandan, market markalarına yönelik yasal sınırlamanın Avrupa Birliği’nin malların serbest olarak dolaşımına ilişkin politikalarıyla da pek uyumadığı söylenebilir. Avrupa Birliği Anlaşması’nın 3/a maddesi, AB’yi oluşturan üye devletler arasında ithalatta ve ihracatta gümrük vergilerini, miktar kısıtlamalarını ve eş etkili her türlü uygulamanın kaldırılmasını emreder. Miktar kısıtlamalarını “kota” olarak algılamak mümkündür (Bozkurt ve diğ. 2001:143). Dolayısıyla, yüzde 20 sınırlamasının ulusal sınırları aşmış zincir perakendecilerin özel markalarına ilişkin ithalat ve ihracatında da kısıtlama getiriyor olması, AB’ye girmeye hazırlanan Türkiye açısından malların serbest dolaşımına ilişkin ilkesine ters düşebilir (Orel, 2004:257).

SONUÇ

Ülkemizde perakendecilik sektörünün gelişimine bakıldığında –geleneksel dağıtım sisteminin ağırlığını korumasıyla birlikte- küçük bağımsız perakendeci dükkanlardan modern mağazalar zincirine doğru gelişme gösteren hızlı bir değişimin yaşandığı görülmektedir.

Büyük kentlerin nüfusundaki artışlar, tüketici alışkanlıklarının marketler lehine gelişmesi, perakende pazarda faaliyet gösteren markaların işini, bundan on yıl öncesine oranla daha da zorlaştırmaktadır. Pazardaki rakip ürünlerin teknik özelliklerinin ve algılamalarının birbirine yakın olması markalı ürünleri sıradanlaştırmaktadır. Ayrıca, zincir marketlerin kendi markalarını taşıyan ürünlerini raflarına çıkarmaları da ayrı bir sıradanlaştırıcı etki yaratmaktadır. Perakendeciler, özellikle atıl kapasiteyle çalışan imalatçılarla anlaşarak kendi markalarını ucuz fiyatla üretirmekte, böylece ne araştırma-geliştirme ne de bir pazarlama kampanyası yapmadan kendi marketlerine gelen müşterilere rahatlıkla ürünlerini satabilmektedirler. Bu arada marka yaratmak ve ürün geliştirmek için milyonlarca dolar ve aylar harcayan işletmelerin farklılaşma ve tüketici isteklerini karşılama çabaları da olumsuz etkilenmektedir.

Türkiye’de özellikle ekonomik krizle beraber hızla büyüyen market markaları pazarının, markalı ürünleri bir hayli zorladığına tanık olmaktadır. Markalı ürünler, yaptıkları kampanyalarla bu pazarın büyüme hızını kesmeye çalışmaktalar, ancak dünyada olduğu gibi ülkemizde de market markalarının payı hızla büyümektedir.

Bugün hala belirgin bir piyasa liderinin olmadığı ülkemiz organize perakende sektöründe yabancı sermaye yatırımları, birleşme ve satın almaların artmasıyla; hem perakendeciler arasındaki yatay rekabetin, hem de üretici ve perakendeciler arasındaki dikey rekabetin giderek daha da şiddetleneceği, sonuçta küçük perakendeci ve büyük üreticilerin durumdan olumsuz etkileneceği öngörülmektedir. Bu durum, ulusal marka üreticilerini ciddi önlemler almaya iterken, market markaları üretirek atıl kapasitelerini değerlendiren KOBİ’ler için avantaj oluşturmaktadır.

Ancak, perakendecilik sektörüne yönelik tasarım niteliğindeki yasal düzenlemelerin, bu yönelimi etkileyeceği görülmektedir. Yasanın, yeni girişlere karşı mevcut perakendecilere güçlü bir rekabetçi avantaj sağlayacağı düşünülebilir. Ancak esas olan, bu yasanın özellikle lider üretici firmalara sağladığı avantajlardır. Çünkü yasa gıda ürünleri dağıtımında üretici lehine yeni yapılanmaların oluşmasına neden olacaktır. Özellikle, market markalarının satışlarının sınırlandırılmasına yönelik düzenlemenin bu oluşuma katkıda bulunacağı aşikardır. AB’nin hiçbir ülkesinde böyle bir kısıtlama olmazken, ulusal sınırları aşmış zincir perakendecilerin özel markalarına ilişkin ithalat ve ihracatında da kısıtlama getiriyor olması, AB’ye girmeye hazırlanan Türkiye açısından malların serbest

dolaşımına ilişkin ilkesine ters düşebilir (Orel, 2004:257).

KAYNAKÇA

- Ailawadi, K.L. ve K.L.Keller. (2004). “Understanding Retail Branding: Conceptual Insights and Research Priorities”, *Journal of Retailing*, 80.
- Akpınar M.Göksel, Burhan Özkan (2007), “Tüketici Pazarında Modern Perakendeci Tercih ve Mağaza Sadakat Düzeyi Üzerine Bir Araştırma” **Pazarlama Dünyası**, Sayı: 2007-5.
- Akpınar, G. ve B.Özkan. (2003). “Gıda Perakendeciliğinde Yeni Bir Açılım: Market Markalı Gıda Ürünleri”, *Pazarlama Dünyası*, Sayı:2003-1.
- Aksulu, İ. (2000), “Tüketiciyi Perakendeci Markasına Yönelten Nedenler”, 5.Ulusal Pazarlama Kongresi, Değişen Tüketici Karşısında Pazarlamada Yeni Yaklaşımlar Bildiri Kitabı, 16-18 Kasım, Antalya.
- Altunışık Remzi, Kasım Mert (2001), “Tüketicilerin Alışveriş Merkezlerindeki Satın Alma Davranışları Üzerine Bir Saha Çalışması: Tüketiciler Kontrolü Yitiriyor mu?”, **6.Ulusal Pazarlama Kongresi**, Erzurum.
- Arasta, 2006, Sayı:29.
- Arıkbay Canan, (1996), **Perakendecilikte Gelişmeler ve Yeni Yaklaşımlar**, Milli Produktivite Merkezi Yayınları: 572, Ankara.
- Aydın Kenan, (2005), **Perakende Yönetiminin Temelleri**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Baltas, George (1997), “Determinants of Store Brands Choice: A Behavioral Analysis”, **Journal of Product&Brand Management**, Volume 6, No:5.
- Bocutoğlu Ersan ve Yavuz Atasoy (2001), “Yükselen Süpermarket Olgusu Karşısında Bakkaliye Sektörünün Yeri ve Trabzon Örneği”, **TESOB - Trabzon Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Yayınları** No:1, Trabzon.
- Bozkurt E., M.Özcan ve A.Köktaş (2001), “**Avrupa Birliği Hukuku**” I.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Cotteril, Ronald W. (1997), “The Food Distribution System of the Future: Convergence Towards the US or UK Model”, **Agribusiness**, Vol.13, Issue 2, March/April.
- Delvecchio, (2001). “Consumer Perceptions of Private Label Quality: The Role of Product Category Characteristics and Consumer Use of Heuristics”, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 8.
- Galizzi, G., L.Venturini ve S. Bocaletti (1997), “Vertical Relationships and Dual Branding Strategies in the Italian Food Industry”, **Agribusiness**, Vol.13, Issue2, March/April.
- Garretson. J.A., D.Fisher ve S.Burton. (2002). “Antecedents of Private Label Attitude and National Brand Promotion Attitude: Similarities and Differences”, *Journal of Retailing*, 78.
- Huault, Claire, Joel Priolon ve Sophie Reviron (1997), “The French Food Manufacturing and Retail

- Systems in the Mid-1990s”, **Agribusiness**, Vol.13, Issue 2, March/April.
- Kotler Philip (2001), Marketing Management, The Millennium Edition, Printice-Hall, Inc, USA.
- Orel Fatma D. (2004), “Gıda Dağıtım Modellerini Şekillendiren Temel Unsurlar Üzerine Bir İnceleme: Amerikan-İngiliz Modelleri Mukayesesi ve Türk Gıda Dağıtım Sisteminin Yönelimi, **9.Ulusal Pazarlama Kongresi**, Ankara.
- Tek Ömer Baybars (1999), **Pazarlama İlkeleri, Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları**, 8.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Uslu Şemsettin (2005), “Tüketicilerin Alışveriş Merkezlerini Tercih Etmelerindeki Nedenler” **Pazarlama Dünyası**, Sayı: 2005-2.
- Yurttut, E. (2001). “Perakendeci Markası ve Bilinirliği Üzerine Bir Uygulama”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- AMPD, Türkiye’de Perakende Sektörü, **Alışveriş Merkezleri ve Perakendeciler Derneği**, www.ampd.org, 30.12.2005.
- PLMA, “Growth&Success, Private Label Today”, **Private Label Manufacturers Association**, www.plma.com, 07.09.2005.
- PWC, “Private Label”, **Price Water House Coupers**, www.pwcglobal.com/pl/eng, 15.05.2004.
- “Perakende Sektörü Müşterisini Arıyor”, www.bizimmarketdergisi.com, 30.07.2005.
- “Private Label Nedir?”, www.privatelabelistanbul.com/tr, 02.08.2005.
- “Türkiye’de Perakende (Retail Markets) Sektörü”, www.e-konmistdergi.com, 05.08.2005.
- “3 Bin Üreticiye Kötü Haber”, **Capital Aylık İş ve Ekonomi Dergisi**, www.capital.com.tr, 08.08.2005a.
- “Markette Büyüdüler”, **Capital Aylık İş ve Ekonomi Dergisi** www.capital.com.tr, 01.06.2005b.
- “ACNielsen’in Son Araştırması Market Markalarının Tüm Dünyada Büyümeye Devam Ettiğini Gösteriyor”, **ACNielsen Türkiye**, www.acnielsen.com/tr, 05.02.2006.
- **Büyük Mağazalar Kanun Tasarısı**, T.C.Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, www.sanayi.gov.tr, 05.01.2006.
- **Milliyet Ekonomi**, 17 Ağustos 2005.
- **Vatan Ekonomi**, 18 Ağustos 2005.
- **Ekonomist** (2004), Sayı 2004/41, 10-16 Ekim.
- **Capital** (2004), “Hangi Ürüne Fazla Ödenir?”, Yıl:12 Sayı:3, Mart.
- **Marketing Türkiye** (2004), “Private Label”, Özel Ek, 1 Nisan, Sayı:49.
- **Para** (2002), “KOBİ’lerin Kaderi Private Label’da”, 3-9 Kasım.
- ACNielsen Retailer Trends Report, 2003.

Hastanelerde “Öğrenen Örgüt” Bilinç Düzeyinin Ölçülmesi

Yrd. Doç. Dr. Atilla KARAHAN¹, Mustafa LAMBA², Mustafa KÜÇÜKİLHAN³

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon Sağlık Yüksek Okulu

²Süleyman Demirel Üniversitesi, S.B., E.Kamu yön. Öğrencisi Doktora Öğrencisi

³Afyon Kocatepe Üniversitesi, Ahmet Necdet sezer Uygulama ve Arş.Hast., Kalite Geliştirme Birimi

ÖZET: Öğrenen örgütler; kendisini sürekli olarak yenileyen ve öğrenmeyi örgütün tüm çalışanları ile gerçekleştirebilen örgütlerdir.

Günümüzde, küreselleşme sürecinin getirdiği değişimden örgütler olumlu ya da olumsuz olarak etkilenmektedir. İçinde bulunduğumuz zaman diliminde ve gelecekte başarıyı hedefleyen örgütler kolay ve hızlı öğrenen örgütler olacaktır. Bu nedenle örgütler, küreselleşmenin hızlandırdığı değişim ortamına uyum sağlayabilecek yeni yapılanmalara yönelmektedirler. Hızla değişen teknolojiyle birlikte hastaneler de sürdürülebilir başarı için rekabet güçlerini artırma çabasındadırlar.

Yapılan bu çalışmada öğrenen örgüt olarak; Senge tarafından belirlenen “öğrenen örgüt disiplinleri” çerçevesinde Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Hastanesi incelenmiştir Hastanenin önemli ölçüde öğrenen örgüt olma niteliğini kazandığı ve bu konuda ciddi gayret harcadığı görülmüştür. Hastane çalışanlarının öğrenen örgütlerin beş disiplininden (kişisel hakimiyet, zihinsel modeller, paylaşılan vizyon, takım halinde öğrenme, sistem düşüncesi) sadece kişisel hakimiyet konusunda yeterli olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Öğrenen örgüt, örgütsel öğrenme

Measuring the Conscious Level of the Learner Organization in the Hospitals

ABSTRACT: Learner organizations are a kind of organization which are continuously renewed themselves, and can achieve the learning with all of the staff of the organization.

Nowadays, the organizations are affected in positive or negative way from the changing which occurs very different and continuously. The organizations which have the easiest and quickly learning ability are now the organizations which are aimed to achieve, and they will be in future. For this reason, the organizations are directed to the new structures which can be assist to adopt the changing trend with globalism. In order to do this, hospitals are directed to have competitive structure for continuous success. As we look in organizational perspective, the main sources of the process of the changing are people (staff).

In this study, according to the disciplines of the learner organizations that estimated by Senge, the study performed in the Afyonkarahisar University Hospital. The results showed that the hospital has a serious effort for becoming learning organization and it becomes as a learning organization.

Key Words: Learner Organization, Organizational Learning

GİRİŞ

Öğrenen örgüt; üyeleri için öğrenme olanakları sağlayan; sürekli olarak kendini yenileyen ve dönüştüren (Pedler vd., 1991: 1) öğrenmeyi artıracak şekilde stratejiler oluşturan bir örgüttür. (Dodgson, 1993:376) Öğrenen örgütler; farklı öğrenme strateji ve taktik fikirlerine sahip olan örgütlerdir. Öğrenen olma özellikleri onları diğer örgütlerden ayırmaktadır. Örneğin, bu örgütlerde etkililik, üretkenlik, uyum ve amaçlara ulaşma konusunda farklılıklar görülmektedir. (Calvert vd., 1994: 42) Öğrenen bir örgüt, bilginin yaratılması, edinilmesi ve transferi ile yeni bilgi ve anlayışların oluşturulması için davranış değişikliği becerisine sahip bir örgüttür. (Garvin, 1993: 80)

Öğrenen örgüt kavramı; bir işletmenin sürekli olarak yaşadığı olaylardan sonuç çıkarması, bunun değişen çevre koşullarına uymada kullanılması, personelini geliştirici bir sistem yaratılması ve böylece değişen, gelişen, kendini yenileyen dinamik bir örgüt olarak ifade edilmektedir. (Koçel, 1999: 437)

Gelecekte hayatta kalmak için sürdürülebilir başarıyı hedefleyen kurumlar, en kolay ve hızlı öğrenen kurumlar olacaktır. Hastane örgütleri gibi örgütlerde var olan bilgi ve deneyimin ilerleyen

yıllarda da öneminin daha da artacağı unutulmamalıdır. Bilgi ve teknoloji böylesine hızla ilerlerken, teknolojinin getirdiği yeniliklere adaptasyon sağlayabilmek için çözüm yolu; öğrenme ihtiyacını belirlemek ve belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda gerekli düzenlemeleri yapmaktır (Braham, 1998: 13-14). Sıradan örgütler ile başarılı örgütleri birbirinden ayıran fark, başarılı örgütlerin sahip oldukları öğrenme hız ve kapasitesi olacaktır. Bu nedenle Senge, öğrenen örgütleri; “kişilerin gerçekten istedikleri sonuçları yaratma kapasitelerinin durmadan genişletildiği, yeni ve coşkun düşünme tarzlarının beslendiği, insanların nasıl birlikte öğrenileceğini öğrendikleri örgütler” şeklinde tanımlamıştır (Senge, 2002: 11).

ÖĞRENEN ÖRGÜTÜN DOĞUŞU

1980’li yıllarda Shell, stratejik planlama ile ilgili olan örgütsel öğrenmeyi araştırmış ve bu noktadan sonra öğrenen örgüte olan ilgi artmaya başlamıştır. Shell yaptığı bu çalışmada, takım çalışması ve yoğun haberleşmeyi, bireylere daha çok hareket yeteneği veren, daha sorumlu ve başarılı şirket oluşturmada temel faktör olarak görmüştür. Shell, öğrenen örgüt

kavramını araştırmak ve grup çalışmasını tecrübe etmek için bir yıl çaba sarf etmiştir. Şirket sonuçta; örgüt öğrenmesinin, stratejik planlama ve şirket başarısı için değer sağladığı kararına varmıştır. Bu stratejiyi uygulayan Shell, bir yıl içinde rakiplerine göre iki kat fazla gelir elde etmiştir (Çam, 1996: 14).

1990'ların başında ise, Peter M. Senge'nin kamu ve özel teşebbüslerdeki öğrenen örgütler hakkındaki "Beşinci Disiplin" (The Fifth Discipline) adlı kitabı ve makaleleri Harvard Business Review, The Economic Business Week ve Fortune dergilerinde yayınlanmasından sonra, öğrenen örgüt olmayı isteyen örgütlerin sayısı artmıştır (Senge, 1996: 14). Örneğin; General Electric, Johnsonville Foc Quad Graphics ve Pasific Bell Amerika'da; Sheerhess Steel, Sun Allianci ABB, Avrupa'da; Honda ve Samsung ise Asya'da öğrenen örgüt olmayı isteyen örgütlerden bazılarıdır. Bunlar öğrenen örgüt olmayı düşünen şirketlere (örgütlere) de yol göstermişlerdir (Marguard, 1996: 27). Aslında, 1990'da Peter M. Senge tarafından yazılan Beşinci Disiplin isimli kitapta öğrenen örgütler ile ilgili genel bir tanımlama yer almaktadır. Bu kavramın temelleri, 1950'li yıllarda Sistem Teorisinin ortaya konması ile atılmış ve sistem düşüncesinin gelişmesi ile örgütlerin, yaşayan organizmalar (Nonaka 1991:6) olarak düşünülmesi sağlanmıştır. Senge, Sistem Teorisini öğrenme sürecine uyarlayarak, buradan elde ettiği bilgileri iş dünyasına aktarmış ve karşılaşılan olumlu sonuçlarla, öğrenen örgüt disiplini, yönetim dünyasında popüler olmaya başlamıştır (Senge, 1990: 11).

ÖĞRENEN ÖRGÜTLERİN GELİŞİMİ

Öğrenen örgütlerin ortaya çıkmasında, yönetim bilminde yaşanan bilgi birikiminin önemli bir yeri vardır. McGill ve Slocum yaptıkları çalışmalarda öğrenen örgütlerin gelişimini incelerken, yönetim bilimine paralel bir takım tespitlerde bulunmuşlar ve öğrenen örgütün gelişimini: "Bilen Örgütler, Anlayan Örgütler, Düşünen Örgütler ve Öğrenen Örgütler" (McGill ve Slocum, 1993: 67-68) olarak dört grupta incelemiştir.

Bilen Örgütler

Bilen örgütler; örgüt modellerinin en eski olanlarından biridir. Klasik yönetim düşüncesinin şekillenmesinde önemli rol oynayan Frederic W.Taylor ve "Bilimsel Yönetim Yaklaşımı", Henri Fayol ve "Yönetim Teorisi", Max Weber ve "Bürokrasi Modeli" gibi yönetim teorisyenlerinin ve yaptıkları çalışmaların özünde "her yer ve şartta en iyi tek bir yol" bulunduğu fikri yatmaktadır. Bu en iyi yol da ancak yönetici tarafından bilinebilir. Bu nedenle bu tür örgütler "bilen örgüt" olarak nitelendirilmişlerdir. Bilen örgütlerin en büyük özelliği, rasyonelliğe ve verimliliğe her şeyden çok önem vermiş olmalarıdır. Bu tür örgütler, ancak pazar koşullarının değişmediği ortamlarda başarılı olabilmektedirler. Yani bilen örgütler, öğrenmeye ihtiyaç duymadıkları ölçüde başarılı olabilmektedirler. Bilen örgütlerdeki yüksek

kontrol seviyeleri, uyum gösterme konusunda baskı, rutin davranışlar ve riskten kaçınma eğilimi öğrenmeyi engellemektedir (McGill ve Slocum, 1993: 68).

Anlayan Örgütler

Anlayan örgütler; olaylara "en iyi" açımdan bakmayan, koşullara kişisel anlayış değer yargılarına bağlı olarak değişik "iyi"lerin olabileceğini vurgulayan örgütlerdir (Mocan, 1998: 10).

Düşünen Örgütler

Bu örgüt düşüncesinin temel yaklaşımı, yönetim tekniklerini, işletmelerin aksayan yönlerini düzeltici enstrümanlar olarak görmesidir. Eğer işletme faaliyetlerinin herhangi bir bölümünde aksama varsa, bunları düzelterek, tekrar ortaya çıkmasını önleyecek önlemlerin alınması, bunun için gerekli modellerin ve sistemlerin geliştirilmesi, düşünen örgütlerin temel felsefesidir. Düşünen örgütler; problemlerin çabuk teşhis edilerek eyleme geçilmesi üzerinde yoğunlaşır ve yöneticilerin bu yönde eğitilmesine olanak sağlar. (Koçel, 1998: 317).

Düşünen örgütlerin eksikliği, hızlı çözümlerin durması ancak sorunun temeline inilmemesidir. Henüz var olmayan olasılıkları yaratarak, çıkabilecek sorunlar üzerinde durmaya karşı duyulan isteği desteklemez (Mocan, 1998: 11).

Öğrenen Örgütler

Öğrenen örgütlerin temel felsefesi; çalışanlarından, müşterilerinden, tedarikçilerden, satıcılarından, iş ortaklarından ve rakiplerinden öğrenebileceğinin en fazlasını öğrenebilmektir. Örgüt her fırsatta öğrenme yollarını arar, müşterileri ile sürekli iletişim içinde bulunarak onlarla arasında bir öğrenme-öğretme ilişkisi geliştirir (McGill ve Slocum, 1993: 71-73).

Aşağıdaki tabloda öğrenen örgütün gelişim basamakları gösterilmektedir:

Tablo 1: Öğrenen Örgütlerin Gelişim Basamakları

Bilen Örgütler	Her yer ve şartta en iyi tek bir yol vardır.
Anlayan Örgütler	Örgüt değerlerini anla, uygulamasını sağla ve kontrol et.
Düşünen Örgütler	Eğer bozursa hızlı bir şekilde onar ama sebeplerini düşünme.
Öğrenen Örgütler	Her fırsatta öğrenebileceğinin en fazlasını öğren.

Kaynak: McGill ve Slocum, 1993:68

ÖRGÜTSEL ÖĞRENME TÜRLERİ

Öğrenme, insanların yaşamında olduğu gibi, örgütsel bilgi ve davranışta da bir değişim meydana getirmektedir. Bu değişim süreci, bilgi ve davranış türlerini farklı boyutlarda etkilemektedir. Bu nedenle öğrenme süreci değişik biçimlerde sınıflandırılabilir (Yazıcı, 2001: 106).

Tek Döngülü Öğrenme

Tek döngülü öğrenme yönteminde sadece mevcut problemlerin çözümü üzerinde odaklanılır. Problemleri ortaya çıkararak davranış ve yaklaşımların incelenmesine gerek duyulmaz. Tek döngülü öğrenme, belirli işleyiş normları çerçevesinde hatayı saptama ve

düzeltilme yetisine dayanır. Birçok örgüt tek döngülü öğrenmede; beceri kazanımı, çevreyi tarama, hedefler koyma ve bu hedeflerle ilgili sistemin genel performansını izleme becerisini geliştirmiştir (Morgan, 1998: 103-104).

Çift Döngülü Öğrenme

Çift döngülü öğrenmede; hata bulunup düzeltilerek buna sebep olan örgüt normları, politika, amaçlar, stratejiler ve yaklaşımlar değiştirilir (Argyris ve Shön, 1996: 57).

Sibernetik, Öğrenmeyi Öğrenme

Sibernetik; ana konusu enformasyon, iletişim ve denetim olan, birkaç disiplini içeren nispeten yeni bir bilimdir. Sibernetik bilimine göre, sistemler çevrelerinin önemli yönlerini algılama, izleme ve tarama kapasitesine sahip olmalıdır. Sistemler bu enformasyon ile sistemin davranışını yönlendiren işleyiş normları arasında bağlantı kurabilmelidirler. Sistemler bu normlardan önemli sapmaları fark ederek çelişkilerin ortaya çıkması halinde düzeltme yapabilmelidir. Eğer bu dört koşul yerine gelmişse, sistem ile çevresi arasında kesintisiz bir enformasyon alışverişi süreci oluşur. Bu süreç, sistemin değişimleri izlemesini ve uygun tepkiler vermesine olanak sağlar. Böylece sistem akıllı ve kendi kendini düzenleyecek bir biçimde işleyebilir (Morgan, 1998: 103).

ÖĞRENEN ÖRGÜT DİSİPLİNLERİ

Senge, öğrenen örgütleri ele alan "Beşinci Disiplin" adlı kitabında, öğrenen örgüt vizyonunun gerçekleşmesinde rol oynayan ve örgütü öğrenen bir örgüte dönüştürebilen beş temel disiplini; "kişisel ustalık, zihinsel modeller, paylaşılan vizyon, takım halinde öğrenme ve sistem düşüncesi" olarak tanımlamıştır. Buradaki anlamı ile disiplin; uygulamaya konulabilmesi için incelenmesi ve hakim olunması gereken bir teori ve teknikler bütünü olarak ifade edilebilir. Disiplin; "belirli beceri ve yetenekleri elde etmek için izlenmesi gereken yol" olarak tanımlanabilir (Senge, 2002a: 16). Senge'nin ortaya koyduğu beş disiplin ise aşağıda belirtildiği şekilde tanımlanabilir.

Kişisel Hakimiyet (Yetkinlik)

Kişisel hâkimiyet disiplinine geçmeden önce çalışanlara yeni becerilerin kazandırılmasından bahsedilmelidir. Çalışanlara yeni becerilerin kazandırılması ihtiyacını iki farklı boyutta inceleyebiliriz. Bunlar: Gereken yeni yetkinlik seviyesi ve yeni yetkinlik kazanmak için ihtiyaç duyulan, çalışan oranıdır. Eğer kazandırılması amaçlanan yeni yetkinlik seviyesi düşükse normal eğitim ve öğretim programları çalışanların kapasitesini korumak ve sürdürmek için yeterli olacaktır (Çam, 2002: 70).

Zihinsel Modeller

Zihinsel modeller, zihnimize iyice yer etmiş kökleşmiş varsayımlar, genellemeler, hatta resimler ve imgeler olarak dünyayı kavrayışımızı ve eylemlerimizi etkiler. Çoğu kez zihinsel modellerimizin veya

bu davranışlarımız üzerindeki etkilerinin farkında olmayız. Farklı yönetim durumlarında ne yapılabileceği hakkında sahip olduğumuz zihinsel modeller derin ayrımlar içerir. Yeni zihinsel modellerin oluşturulması, insanların sahip oldukları kalıplar ve varsayımlardan kurtulmalarını sağlamaya yönelik bir süreç olarak nitelendirilebilir (Senge, 2002a: 17).

Paylaşılan Vizyon

Vizyon belirlemeye örgütün en tepesinden başlanması gerekmektedir. (Blanchard, 1997: 3). Bu nedenle örgüt vizyonunun paylaşılması ve gerçekleşmesi için örgütün geneline vizyon belirleme isteğinin yayılması gerekmektedir. Örgüt içindeki tüm bireyler vizyonun netleşmesi sürecine katılmalıdır. Ortak ve anlaşılır bir vizyon, çalışanlara buldukları örgütü dünya çapında bir örgüt haline getirmek için ilham ve enerji verecektir (Çam, 2002: 70).

Takım Halinde Öğrenme

Bir orkestrada, bir kemancının çaldığı müzik tek başına pek anlam taşımamaktadır. Ancak orkestra bir parçayı topluca çaldığında ortaya müzik çıkmaktadır (Araç vd., 2001: 15). Burada vurgulanmak istenen takım halinde yapılan çalışmanın daha anlamlı ve sinerjik olduğudur. Yönetici grupları ya da takımları, yöneticilerin tek tek bireysel olarak, sahip oldukları üretken kapasitenin üzerinde bir kapasite geliştirebilirler (www.kalder.org.tr). (30.01.2008)

Sistem Düşüncesi

Sistem düşüncesinin, ana konusu bilgi, iletişim ve denetim olan, birkaç disiplini içeren ve nispeten yeni bir bilim olan sibernetik ile de yakından ilişkilidir. Sibernetik, ilkeleri sistem düşüncesine yol gösterir. Sibernetik, aşağıdaki dört ana ilkenin öğrenilmesini sağlar (Morgan, 1998: 100-101).

Sistem düşüncesi ile bütünü oluşturan parçalar arasındaki sınırların en alt düzeyde veya geçirgen olması amaçlanır (Pinar, 1999: 41). Öğrenen örgütlerin beş disiplin arasındaki bağlantı Willard tarafından şu şekilde kurulmuştur: Bir öğrenen örgütte sistem düşüncesi, öncelikle takım halinde öğrenme disiplini geliştirir. Takım halinde öğrenmenin gelişebilmesi için çalışanların kişisel ustalığa bağlılık göstermeleri gereklidir. Bireysel, takım ve örgüt çapında öğrenmenin gerçekleşebilmesi için çalışanların zihinsel modellerinin belirlenip, gerekiyorsa değiştirilmesi ve paylaşılması gereklidir. Öğrenme, bireysel takım ve örgütsel vizyonun paylaşarak uyumlaştırılması ile hızlanacak ve etkinlik kazanacaktır. Görüldüğü gibi bu disiplinlerin hepsi birbiri ile etkileşim içindedir. Dolayısıyla da birbirinden ayrı düşünülemezler (Willard, 2002: 46).

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma birebir anket yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Anket Afyonkarahisar İlinde üniversite hastanesinde (Afyon Kocatepe Üniversitesi Hastanesi) uygulanmıştır. Anket; hekim, hemşire, yardımcı sağlık çalışanı (laboratuar ve röntgen teknikerleri), idari personel olmak üzere dört farklı

çalışan grubuna rastgele seçilen toplam 94 kişi üzerinde uygulanmıştır. Anket soruları Diken vd. (2006: 43-57)'nin çalışmasından esinlenerek hazırlanmıştır. Öğrenen örgüt disiplinleri ve uygulaması ile ilgili olarak eğitim faaliyetlerini de kapsayacak şekilde on soru bulunmaktadır. Bu on soru kapalı uçlu ve açık uçlu olarak ankete katılanlara yöneltilmiş olup SPSS istatistik yöntemi ile araştırma hipotezleri test edilmiştir. Araştırma kapsamında hastane çalışanlarının genel özellikleri frekans ve yüzde dağılımı gibi betimleyici istatistiksel yöntemler ile analiz edilmiştir. Araştırma hipotezlerini test etmek için one sample t test (tek örnek t testi) yöntemi kullanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

- 1- Hastaneler müşterilerine önem verirler
- 2- Hastaneler çalışanlarının işle ilgili ihtiyaçlarını anlamaya önem verirler
- 3- Hastaneler, müşterilerini memnun etmek için çalışanlarının eğitimine önem verirler.
- 4- Hastaneler öğrenen örgüt disiplinini bir takım olarak uygulamaktadırlar.

BULGULAR

1999 yılında poliklinik hizmetlerine başlayan hastane yeni bir hastane olup çalışanlarının yaş ortalaması da 40'ın altındadır. Bu nedenle ankete katılan katılımcıların genel olarak mesleki çalışma süreleri ve yaş dağılımları da tablo 2'de görüldüğü üzere küçüktür. Ankete katılan toplam 94 katılımcıların 41'i bay ve 53'ü bayan olup, çoğunluğu (46 kişi) 30 yaş altı ve buna paralel olarak da 51 kişinin hem hastanede hem de meslekte çalışma sürelerinin 0-4 yıl arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 2 : Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Cinsiyet		Hastanede Çalışma Süresi	
Bay	41	0-4 Yıl	51
Bayan	53	4-9 Yıl	43
Yaşa Göre Dağılım		Meslekte Toplam Çalışma Süresi	
30 Yaş altı	46	0-4 Yıl	51
31-40 Yaş	40	4-9 Yıl	29
41 Yaş Üzeri	8	9 Yıl Üzeri	14

Çalışmanın genel ifadelerin yer aldığı ilk kısmında elde edilen bulgular tek örnek t testi analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen veriler tablo 3'den görüleceği üzere 1,2,3,4,5,6,7,8 ve 11. soruların anlam düzeyleri 0,05'den küçük çıkmıştır. 9 ve 10. soruların anlam düzeyleri ise 0,05'ten büyüktür. Tüm soruların aritmetik ortalaması ise 3'ten (kararsızım) büyük 3.7698 olarak bulunduğu için hastanelerin müşterilerine önem verdiği söylenebilir. Çalışanların anketin 1. sorusu olan "öğrenen örgüt kavramını biliyorum" sorusuna verilen yanıtların aritmetik ortalaması 3,91'dir. Buradan hastane çalışanlarının öğrenen örgüt kavramı konusunda yeterli bilgiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Çıkan ortalamanın test

değeri olan 3'ten (kararsızım) büyük olması ve % 95 güven aralığında $p=0,00$ çıkması ile örtüşmektedir.

Hastane çalışanlarının "meslekle ilgili gelişmeleri takip edebiliyorum" sorusuna verdikleri yanıtların aritmetik ortalaması %3,80'dir. Ortalamanın 3'ten büyük olması çalışanların meslekleri ile ilgili gelişmeleri yeterince takip edebildiklerini göstermektedir

Çalışanların risk alma sorusuna verdikleri cevapların aritmetik ortalaması 3,17 olarak bulunmuştur. Ancak%95 güven aralığında anlamlılık düzeyi ise 0,05'ten büyük (0,206) olduğundan bu konuda çalışanların kararsız olduğu söylenebilir.

Bu verilerden yola çıkarak "hastaneler müşterilerine önem verirler" hipotezinin kabul edildiğini söylemek yanlış olmaz; çünkü iki sorunun anlam düzeyleri 0,05'ten büyük diğer 9 sorunun anlam düzeyleri ise 0,05'ten küçüktür. Ayrıca, genel ifadelerin yer aldığı tüm soruların aritmetik ortalamaları da 3'ten büyük (3,7698) olarak bulunmuştur

Tablo 3 : Tek Örnek t Testi ve İstatistik Değerleri

GENEL	Test değeri (3) % 95 Güven Aralığı					
	t	df	Sig (2)	n	Ort	Std. Sp
1. Öğrenen Örgüt Kavramını Biliyorum.	6,73	93	,000	94	3,91	,140
2. Mesleğimle ilgili gelişmeleri yakından takip edebiliyorum.	5,05	93	,000	94	3,80	,345
3. Öğrenen örgüt kavramını biliyorum.	3,50	93	,001	94	4,02	,259
4. Öğrenmenin, rekabet için var olan üstünlüklerden biri olduğunuzu düşünüyoruz.	3,17	93	,000	94	4,11	,347
5. Hastanemiz, öğrenen örgüt kavramını biliyor.	2,48	93	,015	94	4,20	,434
6. Hastanemiz, öğrenen örgüt disiplini biliyor.	4,28	93	,000	94	3,92	,156
7. Hastanemizde iletişim rahatlıkla sağlanmaktadır.	4,78	93	,000	94	3,50	,265
8. Hastanemiz ile iletişim alt kademelerden üst kademelere doğru rahatlıkla sağlanmaktadır.	3,44	93	,001	94	3,61	,158
9. Hastanemizde Benchmarking (Kıyaslama) uygulanmaktadır	1,27	93	,206	94	2,95	,815
10. Hastanemizde çalışanlar risk almaktan çekinmezler.	1,47	93	,145	94	3,17	,599
11. Hastanemiz değişime ayak uydurabilmektedir	4,07	93	,000	94	4,23	,467

Öğrenen örgütlerin 5 disiplininden biri olan “sistem düşüncesi” konusunda çalışanların 5’li likert ölçeğine göre ankete verdikleri cevaplar incelendiğinde tek örnek t testi sonucuna göre 7 sorunun anlam düzeyi 0,005’ten küçük 8. sorunun anlam düzeyi ise büyük çıkmıştır. Ancak sorulara alınan cevapların aritmetik ortalamaları 3’ten büyük (3,617) çıktığından çalışanların sistem düşüncesi konusunda olumlu fikir beyan ettikleri görülmüştür. Bu sonuçlara göre “hastaneler müşterileri memnun etmek için çalışanların eğitimine önem verirler” hipotezi kabul edilmektedir

Tablo 4 : Tek Örnek t Testi ve İstatistik Değerleri

SİSTEM DÜŞÜNÇESİ	Test değeri 3 %95 Güven Aralığı					
	t	df	Sig (2)	n	Ort	Std. Sp.
1.Hastanemizde karşılaşılan sorunlarda, kişilere ve olaylara değil sorunların temelindeki yapılara odaklanırsınız.	2,05	93	,043	94	3,78	,755
2. Algılarımızı yapılandırırız sistem ilk örneklerinden yararlanırız	4,10	93	,000	94	3,59	,160
3. Eylemlerimizin sonuçları arasındaki gecikmeleri her zaman göz önünde bulundurarak planlar yaparız	3,79	93	,000	94	3,62	,160
4. Kurumumuzda çalışanlar bir bütünün parçasıdır.	7,82	93	,000	94	3,24	,367
5. Yöneticilerin astları hakkında kanılarının, o astların davranışlarını etkileyeceğine inanırsınız	17,9	93	,000	94	3,79	,188
6. Olaylara doğrusal bakış açısıyla değil döngüsel bakış açısıyla yaklaşırız.	5,19	93	,000	94	3,51	,101
7. Sistem düşüncesini, anlık resimlerden çok değişim süreçlerini kavramakta kullanırsınız.	4,36	93	,000	94	3,58	,266
8. Hastanemizde bölümler arası etkileşimin rahatça sağlanabilmektedir.	1,96	93	,053	94	3,74	,133

Öğrenen örgüt kavramının bir diğeri de kişisel hâkimiyet olup sorulara alınan cevapların analiz sonuçları tablo 5’deki gibidir. Hastane çalışanlarının kişisel hâkimiyet ile ilgili sorulara vermiş oldukları yanıtların anlam düzeyleri 0,05’den küçük çıkmıştır. Soruların aritmetik ortalamaları da katılıyorum yönünde yani 4 (4,0514) civarındadır. Buradan elde edilen sonuç; çalışanların kişisel hâkimiyet ile ilgili

konulara yeterince önem verdiği %95 güven aralığında test edilmiş olmaktadır

Tablo 5: Tek Örnek t Testi ve İstatistik Değerleri

KİŞİSEL HAKİMİYET	Test değeri 3 %95 Güven Aralığı					
	t	df	Sig (2)	n	Ort	Std. Sp.
1. Hastanemiz çalışanları işlerine bağlı kimselerdir.	2,05	93	,000	94	3,32	,721
2. Hastanemiz çalışanları sürekli bir öğrenme halinde yaşarlar.	4,10	93	,000	94	4,36	,310
3. Hastanemiz çalışanları kişisel vizyon sahibidirler.	3,79	93	,001	94	3,63	,413
4. Hastanemiz çalışanlarının kişisel vizyon oluşturmalarını desteklemekteyiz.	7,82	93	,041	94	4,78	,735
5. Hastanemiz çalışanları birbirlerinin vizyonlarına kulak verirler.	7,96	93	,000	94	4,64	,597
6. Hastanemiz çalışanları, mevcut gerçekliklerini sürekli sorgularlar.	5,19	93	,000	94	4,48	0,438
7. Hastanemiz çalışanları, kişisel olarak nereye ulaşmak istediklerinin sürekli olarak farkındadırlar.	4,36	93	,001	94	3,60	,445
8. Hastanemiz çalışanları bilinçleriyle, bilinç altları arasında yüksek bir ilişki geliştirmişlerdir.	1,96	93	,000	94	3,55	,495

Öğrenen örgüt disiplinlerinden biri olan zihni modeller konusunda katılımcıların verdiği yanıtlar şu şekildedir. Ankete katılanların bu sorulara verdiği yanıtların aritmetik ortalaması 3’ten (kararsızım) küçük çıkmıştır. Buna karşın alınan cevaplar %95 güven aralığında bulunmuştur. Sadece 1. soruya alınan cevapların anlamlılık değeri 0,05den büyüktür (0,206). Buradan elde edilen sonuç ise bu konuda kararsızlık olduğu yönündedir. Buna göre “Hastaneler öğrenen örgüt disiplinini bir bütün olarak uygulamaktadır” hipotezi reddedilmiştir

Paylaşılan vizyon konusunda sorulara verilen yanıtların hepsinin %95 güven aralığında çıktığı yalnızca dördüncü soru hariç aritmetik ortalamalarının

3'ten (kararsızım) büyük çıktığı tespit edilmiştir. Buradan elde edilen bulgular ışığında hastane çalışanlarının paylaşılan vizyon ile ilgili hususlara yeterince önem verdiği söylenebilir

Tablo 7: Tek Örnek t Testi ve İstatistik Değerleri

PAYLAŞILAN VİZYON	Test değeri 3 %95 Güven Aralığı					
	t	df	Sig (2)	n	Ort	Std. Sp.
1. Kişisel vizyonlardan, kurumun paylaşılan vizyonu oluşturulur.	4,70	93	,000	94	3,478	,0121
2 Hastanemiz vizyonunun çalışanlar tarafından tam olarak özümsemiği kanaatindeyim.	2,78	93	,007	94	3,712	,0355
3. Hastanemiz çalışanları, kurumun mevcut durumunu biliyorlar.	4,51	93	,000	94	3,446	,0089
4. Hastanemiz çalışanları, kurumun nereye ulaşmak istediğini sürekli göz önünde bulundurlar.	3,42	93	,001	94	2,574	,0810
5. Güvenebileceğimiz güçlü yönlerimizi biliyoruz.	4,25	93	,000	94	3,510	,0153
6. Zayıf yönlerimizin farkındayız.	4,55	93	,000	94	3,323	,0034
7. Hatalar, büyüklüğü ne olursa olsun, mutlaka cezalandırılır.	2,68	93	,009	94	3,456	,0099

Öğrenen örgütlerinin 5. disiplini olan takım halinde öğrenme konusunda alınan cevaplar incelendiğinde aritmetik ortalamalarının 4 (katılıyorum) yönünde olduğu, t testi sonuçlarının ise %95 güven aralığında ($p < 0,05$) bulunmuştur. Bu veriler doğrultusunda hastane çalışanlarının takım halinde öğrenmeye yeterince önem verdiği sonucu çıkartılabilir

Tablo 8: Tek Örnek t Testi ve İstatistik Değerleri

TAKIM HALİNDE ÖĞRENME	Test değeri 3 %95 Güven Aralığı					
	t	df	Sig (2)	n	Ort	Std. Sp.
1. Hastanemizde tartışma ve diyalog dengelidir.	1,93	93	,056	94	3,897	,001
2. Hastanemiz çalışanları, düşüncelerinin başkaları tarafından sorgulanmasına izin veriler.	8,31	93	,000	94	3,998	,009
3. Hastanemizde işlerle ilgili pratik yapabilecek öğrenme laboratuvarı türünden sanal yapılar (bilgisayar programları gibi) mevcuttur.	3,61	93	,000	94	3,702	,020
4. Hastanemizde takım üyeleri birlikte öğrenirler.	3,25	93	,002	94	3,896	,001
5. Hastanemizde takımlar farklı görüşleri birleştirerek ortak kararlar alırlar.	2,72	93	,008	94	3,961	,005
6. Sahip olunan bilgi, rekabet ortamında avantaj olarak değerlendirilerek kişiselleştirilir ve paylaşılmaz.	4,58	93	,000	94	3,896	,001
7. Hastanemizde, takım halinde öğrenme kabul gördür.	4,22	93	,000	94	4,001	,009

SONUÇ

Teknolojik değişimin hızlı bir şekilde yaşandığı kurumlardan biri olan hastanelerde örgütsel öğrenme yöntemlerinin uygulanmaması durumunda kaliteli ve etkin hizmet sunumundan bahsetmemiz mümkün olmayacaktır. Özellikle üniversite hastanelerinde; araştırma, geliştirme, uygulama ve eğitim hizmetleri bir arada verilmesinden dolayı öğrenen örgüt kavramının bilinmesi ve uygulanması daha fazla önem arz etmektedir.

Öğrenen bir örgüt olarak hastanede tüm çalışanlar kendilerini bütünün bir parçası olarak görmeye başlayacak ve böylece örgütsel beyin olma özelliği kazanacaklardır. Buna bağlı olarak tüm üyeler birbirlerini tamamlayacak ve bir sinerji ile hedeflenen amaca ulaşmak mümkün olacaktır.

Hastanenin öğrenen örgüt olabilmesi için çevreye ve değişimlere hızlı bir şekilde cevap verebilmesi gerekmektedir. Pek çok meslek grubunu içinde barındırmasıyla bilinen hastanelerde öğrenen örgüt kavramının öncelikle iyi bir şekilde tanımlanması gerekmektedir. Bunun için de hastanedeki çalışan tüm personel ve yöneticiler hizmet içi eğitimler ile bilgilendirilmelidir.

Hastanelerde öğrenen örgüt anlayışının benimsenebilmesi için, insan kaynakları birimlerinden etkin bir şekilde faydalanılması gerekmektedir. Bunun için de insan kaynaklarının; yeni bakış açıları getirebilen, sistemli düşünebilen, araştırıp öğrenen, sorgulayıp eleştiri yapabilen, atılımcı, yenilikçi, güçlü iletişime sahip ve takım olarak çalışma kabiliyetine sahip kişilerden oluşması gerektiği unutulmamalıdır.

Sağlık hizmetleri sürekli gelişen bir sektör olması nedeniyle hastane çalışanlarının bu gelişmeleri yakından takip etmeleri bir zorunluluk olarak görülmektedir. Her geçen gün yeni teknikler, tanı ve tedavi yöntemleri geliştirilmektedir. Bu nedenle hastaneler hem bu gelişmeleri öğrenerek hem de yaptıkları çalışmalarla yeni bilgiler üretmek amacı taşırlar. AKÜ Hastanesi çalışanlarının öğrenen örgüt olma yönünde yeterli birikime sahip olduğu da yapılan çalışma sonunda ortaya konulmuştur. Ancak öğrenmenin sonsuza kadar sürecek bir süreç olduğu unutulmamalıdır.

Hastane çalışanlarının örgütsel öğrenmenin beş disiplininin sadece “kişisel hakimiyet” konusunda yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışanların bireysel öğrenme yetilerinin, örgütsel öğrenme açısından yeterli seviyeye çıkaracak eğitim faaliyetlerine ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Kişisel vizyonların kurumsal vizyon ile örtüşmesi sağlandığı takdirde kurumsal başarı kaçınılmaz olacaktır

KAYNAKÇA

- Argyris, C., ve Schön, D.A. (1996), *Organizational Learning II: Theory Method and Practice*, Addison Wesley, Massachusetts.
- Blanchard, K., (1997), “Anlaşılır Vizyon”, Çeviren: Günay, G., *Executive Excellence*, Yıl:1, Sayı 7, Ekim, 1-13
- Braham, Barbara J., (1998), *Öğrenen Bir Örgüt Yaratmak*, Çeviren: Ali Tekcan. İstanbul: Rota Yayıncılık
- Calvert, G., Mobley, S. ve Marshal L. (1994), “Grasping The Learning Organization”, *Training and Development*, Vol.48, No.6, June, s.40-48.
- Çam, Salim, (2002), *Öğrenen Örgüt ve Rekabet Üstünlüğü* (Papatya Yayıncılık, İstanbul,
- Diken A., Öztürk Y. E., Çoban G., (2006), “Öğrenen Organizasyon Yaklaşımı ve Konya’daki Banka Organizasyonlarında Ampirik Bir Araştırma”, *Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.11, Aralık, s.43-57
- Dodgson, M. (1993), “Organizational Learning: A Review of Some Literatures”, *Organization Studies*, Vol.14, No:3, s.375-394.
- Garvin, David A. (July-August,1993). “Building a Learning Organization”. *Harvard Business Review*, Vol: 71, No. 4. s.75-91
- Koçel, Tamer, (1999), *İşletme Yöneticiliği*, Beta Yay.7. Baskı, İstanbul
- Koçel, Tamer, (1998), *İşletme Yöneticiliği*, Beta Yayınları, İstanbul

- McGill, M.E., Slocum, J.W.Jr. (1993), “Unlearning The Organization”, *Organizational Dynamics*, Vol.22, No.2, Autumn, s.67-78.
- Arat Melih ve Diğerleri, (2001), *Öğrenen Örgütler*, Kalder Yayınları, 2001
- Michael J. Marguard, (1996), *Building Learning Organization*, McGraw-Hill, Newyork
- Mocan, C., (1998), “Öğrenen Örgütler”, *Executive Excellence*, Yıl 2, Sayı 17, Ağustos, s.3-18
- Morgan, C., (1998), *Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor*, Çeviren: Bulut, G., Mess Yayıncılık, No.280, İstanbul
- Nonaka, I., (1991), “The Knowledge-creating Company”, *Harvard Business Review*, Vo.69, No.6
- Pedler, M., Burgoyne, J. Ve Doydell, T. (1991), *The Learning Company: A Strategy For Sustainable Development*, McGraw-Hill, Maidenhead
- Pınar, İ., (1999), “Öğrenen Örgütlerin Kültürel Çerçevesi”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt28, Sayı 2, Kasım, 37-67.
- Senge, Peter M. (1990), *Beşinci Disiplin Çevirenler: Ayşegül İldeniz, Ahmet Doğukan*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, S.11.
- Senge, Peter M. (1996), *Beşinci Disiplin Çevirenler: Ayşegül İldeniz, Ahmet Doğukan*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları. S.14
- Senge, Peter M. (2002), *Beşinci Disiplin Çevirenler: Ayşegül İldeniz, Ahmet Doğukan*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları. S.11
- Senge, Peter M., (2002a), *Beşinci Disiplin Çevirenler: İldeniz, A., ve Doğukanlı, A., Dokuzuncu Baskı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul. S.16
- Willard, B., (2002), *Ideas on Learning Organizations: The “What”, “Why”, “How”, and “Who”*, IBM 1994, *Annual Leadership Development*, <http://192.75.177.236/bwillard/ideaslo.htm>, (Erişim: 14.12.2007)
- www.kalder.org.tr/preview_content.asp. (Erişim: 25.12.2007)
- Yazıcı, Selim, (2001), *Öğrenen Örgütler*, İstanbul: Alfa Basım Yayım.

A Need for Comprehensive Approach to Human Rights after 9/11: Promise of Civilizations' Alliance

İzzet LOFÇA, Ph.D.

4th Degree Police Superintendent

Kahramanmaraş Governorship Security Advisor

ABSTRACT: The importance of human rights and their effect on politics has been the subject of extensive studies. The violation of these rights by both law enforcement and military agents, as well as the aggressive use of human rights as a political tool in international relations, are direct results of the vagueness in the definition of what these rights encompass. First, by addressing this vagueness, a definition of human rights will be discussed in detail. Second, different approaches to human rights in Eastern and Western cultures will be explored. Finally, US and European perspectives on human rights will be viewed, where they are considered to be more as rights of individual liberty and social equality. In order to understand the controversy surrounding human rights, it will be necessary to look at the strengths and weaknesses in rigid political approaches to human rights and their abuse when employed as a political tool. Also, some historical marks will be touched upon to better understand the phenomenon. A holistic approach to human rights and counterterrorism efforts are mentioned for a healthier solution to problems we have been faced with after 9/11, while recognizing individual dignity with due respect. The objective of this article is to explain the state of human rights today.

Keywords: Human rights, Civilizations' Alliance, 9/11, global security, war on terrorism.

11 Eylül'den Sonra İnsan Haklarına Bütüncül Bir Yaklaşım: Medeniyetler İttifakının Geleceği

ÖZET: İnsan haklarının önemi ve siyaset üzerindeki etkisi çok sayıdaki çalışmalara konu olmuştur. Uluslararası ilişkilerde siyasi bir araç haline getirilerek saldırgan bir şekilde kullanılmasının yanında, bazı kanun uygulayıcıların ve askeri personelin gerçekleştirmiş olduğu insan hakları ihlalleri, insan hakları kavramının tanımının neleri kapsadığı konusundaki belirsizliğin doğrudan nedenidir. Öncelikle, tanımındaki belirsizlik akılda tutularak insan haklarının tanımı üzerinde detaylı olarak durulmuştur. İkinci olarak, Doğu ve Batı kültürlerinde insan haklarına yaklaşımdaki farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise, insan haklarına ABD ve Avrupa'daki farklı yaklaşımlar ele alınarak bu haklar bireysel özgürlükler ve sosyal eşitlik açılarından irdelenmiştir. İnsan hakları çerçevesindeki zıt yaklaşımları anlayabilmek için, insan haklarına katı politik yaklaşımlar ile bir politika aracı olarak istismar edilmesinin yarattığı güçlü ve zayıf yönlere göz atmak gerekmiş, ayrıca, insan hakları fenomenini daha iyi anlayabilmek için bazı belirleyici tarihi olaylara da değinilmiştir. Bireysel şeref ve haysiyete saygı esas alınarak, 11 Eylül 2001'den sonra karşılaştığımız sorunlara daha sağlıklı bir çözüm bulmak üzere insan hakları ve terörizmle mücadeleye daha bütüncül bir anlayışla yaklaşılması gerektiği belirtilmiştir. Bu çalışmanın amacı insan hakları olgusunun bugünkü durumunu açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, Medeniyetler İttifakı, 11 Eylül, Küresel Güvenlik, Terörizmle Mücadele.

INTRODUCTION

The disparity in uniform application of human rights has always been the case. Langlois states that "human rights has ... fallen victim to the paradoxes and confusions of our world" (2002, p. 495). The concept of human rights is still evolving, albeit not without immense controversy (Charvet, 1998). However, notable recognition and respect for the concept of human rights remains of great interest to many countries. Interest based approaches to this hopeful notion by Western and non-Western countries are fueled with political criticisms which undermine their application.

Human rights were poised in finding common ground after World War II. After September 11, 2001 (9/11), the world witnessed a fundamental shift in the basic standards of human rights. The Human Rights Watch website summarized this new approach thus: "During the months following 9/11, the world was

focused on efforts to bring those responsible for the attacks to justice and to prevent additional terrorist attacks. However, many countries around the globe cynically attempted to take advantage of this struggle to intensify their own crackdowns on political opponents, separatists and religious groups, or to suggest that they should be immune from criticism for their human rights abuses. Still in other places, leaders exploited the situation to advance unnecessarily restrictive or punitive policies against refugees, asylum-seekers, and other foreigners ...."

After 9/11, this debate reached its peak, where the concept of human rights was typically discussed more among US intellectuals, politicians, academicians and civil interest groups than in other countries. This study is a literary review of contrasting ideas on the phenomenon and will attempt to unearth the pertinent issues.

A concrete definition of human rights has found no common practical ground as yet. Discussions and debates continue on in attempts to determine what defines human rights and what does not. As a result, human rights both in theory and practice vary from country to country. However, human rights cannot be confined to a definitive list nor should governments be obliged to codify them. Human Rights are a much broader concept and by succumbing to definition, human rights are at risk of being limited.

A "pattern of practice" is the most important indicator of the violation of human rights embedded in the daily operations of governmental organizations. If there is an existing pattern and a resulting practice, then the problem of human rights violations are a result of a persistent policy and a supporting structure that enables the deprivation of basic rights and liberties of citizens.

In this case, the necessity of defining human rights is particularly important in the unveiling of patterned human rights violations. This paper will go through the definition of human rights; history of human rights; different approaches to human rights in Eastern and Western cultures; the state of human rights after 9/11; and a need to prevent terrorism while respecting human rights. This study will conclude with the recommendation to enhance international cooperation, while leaving the duty of promoting human rights to the United Nations (UN), who effectively recognizes and respects human rights, while devoting time and energy to governments to prevent terrorism. Finally, this paper will outline the future direction for further research into the subject of Human Rights.

DEFINITION OF HUMAN RIGHTS

The definition of human rights is one of the most controversial issues in literature. Despite the fact that 'human rights' is generally understood as fundamental rights inherited as a result of being a human, human rights are not practical until they are codified in formal documents or protected with effective mechanisms. However, the difference between legal rights and human rights comes from their codification standpoint. Human rights are different because they are not codified and stands as a higher value to be reached (Mertus, 2004). Like Mertus (2004), Besson (2003) points out that being under universal legal protection for some, human rights does not guarantee all these rights enjoy legal protection. This point makes the locality and universality aspect of human rights a controversial problem, not only among scholars, but also among politicians. Donnelly (2003) defines rights as "a last resort to claim" when things go bad. Human rights are in a sense, extensions of legal rights and there are no higher values to appeal for.

A mutual agreement about the source and applicability of human rights has not become possible

until today. However, definitional agreement may and must be reached as a precedence of mutual application.

Julie Mertus (2004, pp. 4-5) recognizes three precepts to understand and respect human rights:

- (1) Acknowledgement of the dignity of individuals as individuals,
- (2) The moral equality of human beings
- (3) The concept of moral worth.

The above mentioned points reveal the reality of a great hope and the controversy regarding human rights issues, rather than extensive application and full agreement. The basic rights and freedoms, to which all humans are entitled, often include the right to life and liberty, freedom of thought and expression, and equality before the law. It is defined in first three articles of Universal Declaration of Human Rights:

Article 1. All human beings are born free and equal in dignity and rights. They are endowed with reason and conscience and should act towards one another in a spirit of brotherhood.

Article 2. Everyone is entitled to all the rights and freedoms set forth in this Declaration, without distinction of any kind, such as race, color, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status. Furthermore, no distinction shall be made on the basis of the political, jurisdictional or international status of the country or territory to which a person belongs, whether it be independent, trust, non-self-governing or under any other limitation of sovereignty.

Article 3. Everyone has the right to life, liberty and security of person.

This definition may be broken down into parts. The underlying concept in the Article 1 is the necessity of recognizing inherent dignity, equality, and possession of inalienable rights as a foundation for freedom, justice, and peace in the world. Article 2 defines equality and Article 3 lists the most basic and foundational values human beings have.

Künemann (1995, p. 323) gives a practical definition of human rights as: "Human rights call upon states to protect vulnerable individuals and groups against oppression. Oppression involves the extreme misuse of state power and includes the co-mingling of the state machinery with oppressive interest groups. Oppression today also entails the exclusive use of natural and other common resources by these interest groups without respect for the dignity of the poor and the needs of future generations. Human rights have developed in history as a safeguard against these kinds of oppression. Human rights empower vulnerable individuals and groups and impose certain fundamental standards for state activities."

There is a distinction between listing rights and defining them as a concept. Concept is a more generalized definition of a term as opposed to conception referring to a more detailed and direct

meaning of the concept in question. Human rights is a concept when it is defined in legal documents such as in constitutions and other laws. A list of those individual rights on the other hand, constitutes a conception, an explanation of the human rights concept. So, a concept is a general definition of something that is questioned. However, a conception is an explanation of this definition with examples that fall under this definition. The human rights concept is tied to the sole reason of being human and inherent human dignity. When it comes to the conception of human rights, one may begin to list rights, such as political rights; economic and social rights, and their subsets such as right to pursue education, right to a job, etc (Dworkin, 1978, pp.134-6, 226 as cited in Donnelly, 1982, p 304).

Orend (2002, p.33) chooses a broader definition:

“A human right, then, is a general moral right that every human being has. Sometimes it finds legal expression and protection, sometimes not. This legal variability does not undermine the existence and firmness of the moral right, and actually provides focus for contemporary human rights activism, where the goal is to translate the pre-existing moral claim into an effective legal entitlement.

A human right is a high-priority claim, or authoritative entitlement, justified by sufficient reasons, to a set of objects that are owed to each human person as a matter of minimally decent treatment. Such objects include vitally, needed material goods, personal freedoms and secure protections. In general, the objects of human rights are those fundamental benefits that every human being can reasonably claim from other people and from social institutions, as a matter of justice. Failing to provide such benefits or acting to take away such benefits, counts as rights violation.”

Orend's (2002) definition is a consistent approach to cover all aspects of human rights. However, a conceptual definition does not mean that it may be operational in the field. For that reason we have to understand the difference of conceptual and operational definitions. While operational definitions are applied in legal arena, we should use conceptual definitions to improve our understanding of human rights. If conceptual definitions can be transformed into operational ones in time, their context can be claimed and defended against authorities.

Another means of defining human rights is to view at the subject from the approach of international relations. Moravcsik (2000) thinks international documents such as the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Inter-American Convention on Human Rights, and the UN Covenant on Civil and Political Rights are essential. Other institutions or tools design

and regulate the trade, economical, environmental, and security policies across borders. Since these are contractual responsibilities, they hold signatories responsible bilaterally or multilaterally.

Human rights, as opposed to those contractual responsibilities, are internal responsibilities which hold governments responsible only in moral duty, unless they are not enforced with relevant mechanisms. If challenges from other countries are not backed by an agreement, they are neither effective nor a common practice.

In contrast, the citizens themselves are more effective in petitioning against their own governments in designated international courts such as European Court of Human Rights. This mechanism seems far more effective than diplomatic relations since they bring enforcement methods. Those mechanisms are obeyed by member states in order to continue their membership in those supranational institutions.

For example, Turkey has suffered by paying an enormous amount of compensation to her citizens. Despite this fact, Turkey has continued her membership and applied reforms to fit her national legislation and practices to European Union (EU) *acquis* and gained notable success where cases of human rights violations have become almost extinct.

HISTORY OF HUMAN RIGHTS

In internationally recognized written documents, human rights are first mentioned in the UN Charter. Promotion and encouragement of “respect for human rights and for fundamental freedoms for all without distinction as to race, sex, language or religion” were one of the main purposes of the UN. This Charter is given a life with the adoption of Universal Declaration of Human Rights on 10 December 1948, by UN General Assembly. However, the actual modern history of Human Rights goes far before 1948. (Franklin and Eleanor Roosevelt Institute, 2001)

It should be noted that between 476-1453, medieval theology held that infidels and barbarians were not entitled to humanistic considerations. This approach ended in 1453 with Sultan Mehmet II when he conquered Istanbul, recognized other religions and beliefs and protected them under his guarantee. This historical landmark has become a part of Turkish culture and throughout its history; especially Jews were protected against oppression in Spain. This approach, unique for the time, showed a trend towards viewing the issue of human rights from a different aspect, which was a major historical shift in conventional application up till that time. This application displayed true wisdom that brought enlightenment into Europe.

If respect for human rights are in place, it is understandable that few people are aware of human rights issues, since they enjoy them without a struggle. Every document on human rights in Western civilization came to the agenda either as a result of

oppression or an exile. Even the modern idea of human rights law, the Universal Declaration of Human Rights, emerged from the slaughterhouse of World War II (Normand, 2003). This trend is more visible if we follow Jewish history in Europe and then in America.

Despite the claims of modern scholars that Jews were second class citizens under Muslim rule, they enjoyed the freedom to exercise their religion (Weiner, 2005). While there are no examples of exiled Jews under Muslim and more notably Ottoman rule, their European counterparts were forcing Jews into exile or otherwise torturing them to convert to Christianity: Visigoth rule (409-711) with inquisition and expulsion in Spain in 1492; expulsion in Portugal in 1497 and the Spanish inquisition of Jews in Latin America in the 16th century (Jewish Virtual Library, 2005).

This medium of unrest gave birth to champions of human rights as a natural reaction of human nature's resistance to evil. Even though human rights are the natural inheritance of every person born, it is deemed to be a part of Western civilization (Donnelly, 2003 p. 61-64).

However, it is accepted by a general consensus of nations today, that the issue of Human Rights is widely used as an ideological tool of the West in their attempts to interfere and influence the affairs of rest of the world.

While striking the former Republic of Yugoslavia (Bosnia and Kosovo) was considered a humanitarian act and justifiable on every count; striking Afghanistan and Iraq has proven to be the most controversial issue in world politics today – most notably, public opinion has not been satisfied with preponderance of evidence that weapons of mass destruction ever existed. The Taliban has been hit for refusing to recognize the basic inalienable rights of the Afghani citizens. Burien (2003) is extremely suspicious about why Taliban has been hit, since they were close old friends in an oil-business network who had several visits and meetings.

Historically, human rights are formulated against legal authorities and their most important tool to violate those rights, the law (Freeman, 2002). However, Human Rights history is a controversial subject on issues such as when it began, how it began, is it a Western or Eastern value, etc. Rather than going through a chronological history of human rights, it is more viable to make a conceptual analysis to study the developments of Human Rights.

One of the soundest taxonomies is presented by Karel Vasak (1977). According to Vasak, there are three historical/philosophical developments in Human Rights. They are:

(1) Liberty: Civil and political rights that are developed by the West during Cold War. This doctrine aims to protect individuals from state power that may harm them. These rights seem to

be a tool to be used against former iron curtain countries and are listed as freedom of speech, right to a fair trial, and freedom of religion. Such rights are mostly labeled as negative rights, since they seek to protect individuals from state interference. The 1948 Universal Declaration of Human Rights is the first document mentioning these rights internationally.

(2) Equality: Equal conditions for citizens are guaranteed for social, economical, and cultural conditions. In contrast to Liberty, Equality is positive in nature, since these rights give duties to the state to ensure wealth and health of their citizenry.

(3) Solidarity: Solidarity is maintained through group and other collective rights. These are controversial rights in international relations as they propose some groups or minorities to be free in their political activities, which are mostly viewed as a threat to the unity of most countries.

The three generations of rights are explained with an approach from the Cold-War era, where countries were classified as - West, East, and Third World. While first generation rights are supported by the West, second generation rights are defended by the East. Third-World countries, on the other hand, support solidarity rights.

This disparity is enough to show how human rights are open to political abuse. Likewise, Byrnes (1995) asserts that most UN conventions on human rights are not legally enforceable, because they lack mechanisms for individuals to claim them against their governments. Protection of human rights rests solely under the responsibility of national authorities. International enforcement is supplemental to national application and is only enforceable if national protections fail. Normand (2003) explains the partial application of human rights: "Human rights treaties, developed in the straitjacket of the cold war, added weak monitoring and enforcement measures, but also fragmented the supposedly indivisible body of human rights between civil and political rights, which were selectively promoted by the United States and its allies, and economic and social rights, which were generally ignored by all major powers including the Soviet Union."

WESTERN – EASTERN CULTURAL DIFFERENCE

When we look at the countries who cast their votes for the Universal Declaration of Human Rights in 1948, only one third of them were Western democracies as opposed to half of the Muslim nations voting in favor. The biggest challenge to the Universal Declaration of Human Rights came from Soviet bloc countries which were seen in Western bloc (Morsink, 1999).

However, this still does not explain why there is a difference in the regional or cultural origin of human

rights or their definition. Basically, Eastern and Western cultures are different. Eastern culture approaches society and the individual from a holistic perspective. Western culture differs by valuing and protecting the individual in society. In other words, Eastern culture values the harmony of the individual and society on the basis of mutual interest. Western culture values competing interests to improve prosperity, seeing society as a powerful force from which the individual must be protected.

From the holistic-individualistic classification point of view, Western societies value the individual as they are free from state coercion, but bind them with contracts and control them with formal mechanisms. Ethical constraints are not as powerful as contractual burdens. This point makes the US a land of equal opportunity for everyone. However, despite the fact that those opportunities are equal; chances are extremely limited, which leaves the masses unprotected against capitalist machinery. In contrast to Western societies, Eastern civilizations respect mutual shareholding of rights and duties, having improved mechanisms of support for weak individuals in society against poverty and tyranny. The social contract of Western societies comes from the benefit of living in order, whereas Eastern societies value keeping existing order in check. This translates into inductive and deductive societal distinctions, which in turn might be translated as holistic and individualistic societal differentiation.

From this distinctive approach, it is correct to state that a strong emphasis on human rights in Western societies is evident by the constant need to secure the individual from the state or the powerful. For this particular reason, Western societies are suspicious about the power of the state as a potential threat to individual freedoms. Even the Magna Charta, the great charter, was a result of unrest. The Columbia Encyclopedia (2001-2005) explains why the Magna Charta was granted:

“Charters of liberties had previously been granted by kings in attempts to placate opposition by a broad use of his power as a feudal lord.

King John had incurred the hostility of his subjects. His expensive wars abroad were unsuccessful and to finance them he had charged excessively for royal justice, sold church offices, levied heavy aids and abused the feudal incidents of wardship, marriage, and escheat. He had also appointed advisers from outside the baronial ranks.

Finally, in 1215, the barons rose in rebellion. Faced with their superior force, the king entered into parleys with the barons at Runnymede. On June 15, after some attempts at evasion, King John set his seal to the preliminary draft of demands presented by the barons. Finally, after several days of debate a compromise was reached.

The resulting document was put forth in the form of a charter freely granted by King John - although in actuality its guarantees were extorted by the barons from the king.”

In Eastern societies, the state is referred to as “father” or “guardian”, and even as “servant of the public.” The feeling of being threatened is a common reality in Western societies as opposed to those in the East, where the feeling of being protected and being a part of a caring larger society is a natural phenomenon.

As Donnelly points (1982, p.303-305), human rights is not a product of non-Western societies. He argues that non-Western settings did not have a human rights concept and hence the lack this practice in their culture and political traditions.

However, one may argue that appealing to other higher loyalties found within the non-Western world might account for the lack of an established code of defined rights. These traditions were already embedded in daily social life, not as a written list of rights, but as a general understanding of the rights and duties of both the ruled and the ruler, as representative of the creator. For that reason, there was no need to discuss, debate or record these rights to ensure people enjoyed them.

Western approaches to the non-Western ideal of human rights attempts to create a “one size fits all” defined list of rights, which is not possible.

Another explanation for these differences is the influence their respective culturally diverse settings play in the formation of Eastern holistic and Western individualistic approaches to human rights, thus giving each their own unique concepts and understandings.

These points are mentioned by Manglapus (1978), as cited by Donnelly (1982), Pollis and Schwab (1980, p. xvi, 15), and as cited in Donnelly (1982). In saying that Donnelly is not totally correct in his views does not mean today’s non-Western societies are free from violating human rights and do not need to define or recognize those rights. In case an administration in the Eastern sphere falls into tyranny, the only suitable remedy of restoring the protection of human rights is to maintain solid standards and develop policies under the guarantee of legal provisions which will also bind the states itself. The lack of standards and systems to guarantee the protection of basic rights should not be remedied by using a holistic community approach to assuring human rights.

Donnelly (1982) defines human rights as rights, not as duties, benefits, or privileges. Once benefits or privileges are associated with a person, then it becomes a right. The main purpose of a right is to protect the right holder from claims, both political and individual in nature, and distinguish priority over the interests of social entities.

Donnelly makes another distinction between the rights of the person as individuals and the rights of

every human being. In doing so, he comments that legal, contractual, promissory, and constitutional rights are not necessarily human rights (p. 305). Even though this is the case, it is possible for these rights to be over-ridden by other rights.

Thus, a right may or may not be used at the sole discretion of the right-holder and hence the right holder decides the consequences for using or not using them. The right-holder not only has the advantage of a particular right, but also decides and manages how the relationship should be formed. These rights are not granted by any entity such as a state or an individual.

In contrast, these rights are inherited as a result of being a human being. This explanation shows the difference in between Western and non-Western cultures. The individual is in the center of Western approach, while the Eastern approach values society and collective life.

For this reason, the Western approach is more effective in protecting the rights of the individual that are included in human rights concepts or defined codes. However, if they are not determined or codified in official written documents, then problems arise regarding how to apply certain types of rights and the passage of laws to define and protect human rights is necessary.

This presents a legal standard on the issue of protecting those rights by classifying them before (unprotected) and after (protected) the codification. The non-Western approach chooses to appeal to collective thinking. Rather than defining and listing every individual right, they opt for a more general approach by defining inner and outer perimeters of the issue.

Non-Western approaches to human rights have become more defensive as they try to justify and explain the compatibility of their system with human rights. Approaching the issue with Maslow's (1943) "Needs Theory" would be a more proper approach to explain that a deep and a real need has never occurred in Eastern societies to an alarming extent.

However, as Donnelly (1982) points out, defenders of non-Western approaches chose concepts that are the same or are close conceptions of their system that match Western concepts of human rights. Rather than discussing whether a system supports any of the values of human rights, it would be more accurate and proper to discuss the application that is currently in place, or the institutionalization of human rights.

Yet even this approach is deemed to be too dangerous for some (Yamani, 1968 as cited in Donnelly, 1982) as it represents a threat to society. In this case, a competition between individual and societal rights dominates the agenda.

While Western democracies attempt to involve other world players in a human rights contest, it is not a viable approach for most states since these actions threaten their national sovereignty. There should be an approach to guarantee national unities while

protecting basic human rights. To do so otherwise, would be an unsubstantiated dream of thinking that peace and mutual respect could continue forever.

This task is almost impossible, especially in countries where cultural differences are deep and ethnic hatred, fueled by memories of genocide are still fresh (Jones, 2002) - such as the Srebrenica massacre in Bosnia and more recently with insurgencies that targeted civilians in Iraq.

It would be a painstaking task, at best, to satisfy all the ethnically diverse groups in these countries. For example, Sunni Muslims in Iraq today still continue to protest their limited inclusion in the newly formed Iraqi government. In a situation such as this, creating a fair and balanced representation for all parties concerned to insure peace, will remain as a burden on the shoulders of the international community to guarantee for years to come. There is no country in the world ethnically pure. Multiculturalism represents the richness of diversity as well as a threat to the basic rights and liberties of people. The inclusion of the operational standards of human rights must also be considered when creating a universal standard of human rights. This will provide some assurance to guarantee that human rights values will not ideologically be at risk.

Above all these considerations, Donnelly (1982) is right in fearing that the loss of the conceptual basis of human rights is likely to create irreversible problems. However, comments made previously by Donnelly (1982) were critiquing the role of UN as ineffective in acting to promote and secure human rights in the world. This concept is the basic fuel of current and ongoing disagreement on global human rights issues today.

It is a well demonstrated fact that US foreign policy is conditionally attached to human rights issues, compromised with biased approaches to different countries in different times as it relates to interests of the US. Ivory tower politics and feelings of ownership when human rights are at issue are presently the most important factors undermining the development of human rights around the globe.

Donnelly (2005, p. 4) presents the following issues explaining why the US is not adhering to internationally accepted enforcement mechanisms: "the US is skeptical of domestic implementation of international norms because it is geopolitically powerful, stably democratic, contains a concentrated, active conservative minority, and possesses the politically decentralized and fragmented nature of American political institutions." Moravcsik (2005) on the other hand, makes another comparison between the US and the approach to human rights.

According to Moravcsik, US citizens do not have access to international institutions to access remedies when their rights are violated. This lack of domestic access to international institutions is due in part to the geopolitical advantage of the US, which is also backed

by dominant military power, in comparison with rest of the world. The situation this creates is cited by Ignatieff (2005) as exemptionalism, non-compliance, non-ratification, and double standards, which in turn may be translated as an understanding of unwillingness to adhere international rules and standards of human rights.

Ignatieff (2005, p. 1) summarizes a sustained pattern in human rights approach of the US:

“Since 1945 America has displayed exceptional leadership in promoting international human rights. At the same time, however, it has also resisted complying with human rights standards at home or aligning its foreign policy with these standards abroad. Under some administrations, it has promoted human rights as if they were synonymous with American values, while under others, it has emphasized the superiority of American values over international standards. This combination of leadership and resistance is what defines American human rights behavior as exceptional...”

Moravcsik (2002) points to a different approach between Europeans and Americans. To Americans, human rights are a matter of individual liberty; to Europeans, on the other hand, they are a matter of social equality. For this reason, human rights are a must in European foreign policy.

The politics of most countries do not provide recognition of such rights, unless they are economically and educationally supported. Looking home and judging outside is a careless policy that requires a more close and honest approach to the subject (Alston, 1983). Likewise, Moravcsik (2000) points to the superpower status of the United States as it rejects multilateral constraints on domestic human rights issues. This exception makes it clear that human rights are still an ideology, rather than a universal value, and little more than a tool employed by powerful states to impose their policies on others.

Künnemann (1995) supports a holistic approach to human rights by asserting: “...if the dignity of the individual is to become the basis of the State and of the international community, then economic, social, and cultural human rights simply cannot be ignored” (p. 337). In turn, economic, social and cultural rights should be recognized simultaneously as well as civil and political rights. In failing to do so, the risks of an application of misaligned human rights policy is unavoidable.

Moreover, an exaggeration of human rights might result in confusion and irreparable harm in their establishment. Künnemann supports the idea that a violation of human rights can only occur when state obligation is not in place. As such, even though the Universal Declaration of Human Rights mentions acting in a spirit of brotherhood among individuals is necessary, human rights obligations do not constitute a system of ethics, since obligations are expected of the state and not of the individual.

These obligations require legal and procedural recognition, rather than ethical duty. However, it should be noted that Künnemann’s (1995) explanation is not shared by all. Orend (2002) opposes in stating that human rights are both legal and moral rights, since human rights exist since humanity exists.

This approach is a more complete view of the actual situation, but Künnemann’s (1995) approach allows more the viability for human rights to be applied everywhere in the world. He states, “inflationary use of ‘violations’ terminology must be avoided” (p. 338). According to Künnemann, human rights should be mentioned simultaneously with the obligations of the state. Unless there is a state obligation involved, it is impossible to speak about human rights. As such, a state obligation gives rise to those rights. Clearly, excessive demands on the state neither help, nor guarantee those rights. Rather, they hinder honest and true application of human rights. Otherwise, we would be discussing what is in human rights and what is not. However, limiting the human rights to only legal definitions forces the concept to shrink. Rather it should be noted that human rights should be recognized and codified in full extend above all political concerns (Orend, 2002).

Moravcsik (2000) sites the success of ECHR as its provisions are required to become a part of domestic law. The Council of Europe reviews petitions and enforces ECHR decisions determining whether or not they are adopted and applied in domestic laws. This system safeguards the basic rights of citizens.

Turkey was one of the most penalized states by the Court and this trend forced the country to change some of its concrete rules. Bhabha (1998) says that even though this was the case, the European Union itself has not effective when applying human rights provisions to non-Europeans. According to her, Europe has not been completely successful in setting a foundation for basic human rights. By placing the states interests first and by applying human rights only to Europeans, it creates an exclusionary society towards non-citizens.

Professor Doctor Işıl Karakaş, a Turkish Judge to ECHR, holds a contradicting view with Bhabha. According to her, Turkey’s full compliance with ECHR case law is not against the sole interest of Turkey. To her, adopting the ECHR case law into the Turkish legal system only helps to improve human rights in Turkey. She states that while torture cases decreased to the extent of being non-existent, property cases are increasing. These cases from Turkey constitute the second largest, after Russia, in the Court’s docket (<http://arsiv.sabah.com.tr>).

HUMAN RIGHTS TODAY

Moravcsik (2000, p. 220) explains two reasons why national governments establish and enforce formal international human rights norms: Coercion

and normative persuasion. According to him, the lack of international enforcement of human rights rules reminds us that only domestic political self interest of national governments is forcing human rights to be applied internally. He asserts that when the cost of sovereignty outweighs that of political certainty, only then will states apply human rights. Otherwise, only the distribution of interstate bargaining power shapes application of human rights domestically, because full domestic sovereignty is the ultimate aim of any state. The successful application of human rights depends more on the pressure and power exerted by great, hegemonic powers who willing to force governments through an international human rights regime.

Another reason for governmental respect of human rights is the need to justify their chase of geopolitical interests (Carr, 1946; and Morgenthau, 1960 as cited in Moravcsik, 2000, p. 221). This is the case with the Inter-American Convention on Human Rights where US power represents a pressuring force in its application (Donnelly, 1986 as cited in Moravcsik, 2000, p. 221). Waltz (1979, as cited in Moravcsik, 2000, p. 221) supports this idea that powerful nations impose their ideologies on other nations. However, others view great powers as those who oppose a strong human rights regime (Moravcsik, 2000).

From these views, it can be inferred that human rights are a tool and a stick in the hands of the powerful. Howard-Hassmann (2005, p. 31-32) defines the situation in a very clear and distinct way:

“Formerly colonized countries in what used to be called the Third World do not have access to one of the most important advantages the West had during its own period of capitalist growth. That advantage was human rights lawlessness. Neither states nor entrepreneurs had to think about the rights of their own citizens or workers, or the rights of those inhabiting the worlds they conquered.

During the West’s period of growth, there was no international law to prevent the purchase or theft of people. Thus, the West was able to profit from slavery, as also were those who sold slaves to Westerners. The enslavement of captured or purchased people was a normal activity of the pre-capitalist and early capitalist periods. Almost all societies were divided into social categories, some having more rights, privileges, and prestige than others. Thus slavery was an essential part of the triangular trade between Britain, the West Indies, and the Americas, and one of the bases of some Western prosperity.”

Globalization now brings foreign cultures closer together than ever before. Globalization is associated mostly with multinational corporations (MNC’s), non-governmental organizations (NGO’s), and closer connections for the powerfully elite of different countries. Even though many insist that state power is not diminished by globalization, in the human rights

arena those that relinquish more of their state powers to supranational organizations experience a weakening of state power.

Human rights has the blanketing effect of overriding the sovereign interests of a country, whereas the legal differences among states offers the positive aspect of bringing them closer together with the recognition of these rights as universally accepted standards.

Moreover, member states in the EU have the power to play an important role in passing legislation through European Union Council, hence rather than giving up their power, they are transferring it to an umbrella organization (Bhabha, 1998). A reason for the success of NGO’s and other civilian establishments lies within transnational networks that are effective in spread of human rights norms (Donnelly, 2000).

HUMAN RIGHTS AFTER 9/11

The question is - can human rights and state responsibilities be changed or adapted when faced with variable circumstances? The geographical position of the United States places her far from Old World. This position has separated the US from conventional conflicts experienced by the continent that have deepened over time. In the recent past, the US gained enormous world respect when it was seen as the guardian of the World against Communism and for providing its citizens opportunities to enjoy their freedoms.

Many unanswered questions were left behind regarding delicate situations attributed to the Middle East, such as weapons of mass destruction (WMD), the role of Taliban on oil resources, the credibility and legitimacy of the new Iraqi government and the future of the region. For the US, the future of civil rights and liberties, the justification of the war in Iraq, the deaths of countless thousands of Iraqi civilians as well as those of US soldiers and the economic cost of war are major national concerns.

However the most devastating aspect of the Iraqi war for the United States was not the inability to answer these controversial questions to its constituents, both at home and abroad, but the lack of response to questions about basic human rights and the liberty of people which was the established base of American democracy and prosperity.

It is still very early to reach a conclusion whether the war on terror is justifiable or not, and whether Patriot Act is legally and morally defensible. The Bush administration was quick and determined to strike Afghanistan and Iraq for the sake of terrorism. Heymann (1998 and 2003) asserts for the sake of combating terrorism, the changing basic rules of law disturbed democratic nations and created fears. Wilkinson (2000) on the other hand is more suspicious about governmental power and thinks that using methods unsuitable with liberal values, such as liberty

and justice, is not justifiable even when serious terrorist threats are in place.

Cox (2002) studied the definition of hegemony and the power status of the US during 1990s when he tried to explain and give a more agreeable meaning to "hegemony." According to him, hegemony does not mean dominating, but being able to use force and having a recognized capacity of leadership. However hegemonic power resembles leadership, hegemonic powers present an interest-based approach while deciding whether to interfere with other governments or not (Donnelly, 2000). The US failed to act on several occasions where massive killings took place such as in Rwanda. He thinks that the US was not lacking power to interfere. Simply, the US just ignored what was going on in Rwanda. Former President Bill Clinton regretted what happened in Rwanda by saying: "We in the United States and the world community did not do as much as we could have and should have done to try to limit what occurred in Rwanda in 1994" (Bennett, 1998).

Mary Robinson, former UN High Commissioner for Human Rights, is not in agreement with the "war on terror" notion as it is not a suitable tool to counteract against insecurity. According to Robinson, insecurity in the homeland does not justify war, because insecurity in the world is everywhere. The situations existing in Darfur, Sudan, the HIV and AIDS epidemic on the African continent, the misery of indigenous people living in the Americas, and poverty and hunger in developing world are all examples that demonstrate just how far removed governments are from providing for the basic security needs of their citizens. Robinson continues:

"The terrible attacks of 9/11 fell in my view within the definition ... of crimes against humanity, which would have been a more effective rubric under which to organize and sustain an effective response. The language of being at war with terrorism has had direct and nefarious implications. . Order and security have become priorities that trump all other concerns. To combat terrorism, it is necessary to probe more deeply and tackle the root causes of humiliation, anger, and frustration which can be manipulated to draw recruits for terrorist action (Fisher and Omara-Otunnu, 2004)."

Nader (2004) who was antagonistic and disapproved of the war on terror after September 11, 2001 and says, "justice is the ultimate breeding ground for peace." He reminds us about the warning given by General Douglas McArthur in regard to the government tactic of exaggerating foreign threats in order to expand military budgets.

Communism is now replaced today by terrorism in attempts to justify such maneuvers. Mertus (2004), on the other hand, claims that the Bush administration used the Human Rights card to justify his commitment to fight in Afghanistan and in Iraq. He asserts that

human rights arguments are effective tools to frame policy and to influence behavior. In contrast to this argument however, is the low level of human rights awareness by American citizens (pp. 210-211). Jenkins (2003) states that the need to use force against terrorism as an assurance contradicts the way US policy was framed, which has in effect, left many unanswered questions.

Freeman (2003) concludes that before September 11, 2001, most people in the US thought they were immune from terrorist attacks. After this date, the concept of "your terrorist is my freedom fighter" radically shifted. Still, we must consider whether this is really the case. Freeman concludes by stating that using emergency powers to fight terrorism is not necessary today when the type of terrorist threat coming from abroad is considered. Emergency powers should not be used, or should be used with utmost care, especially when terrorists groups are small in number and their support weak. Under these circumstances, it is not possible to conclude whether or not terrorists gain support from US citizens. In this case, emergency powers would only diminish the basic rights and liberties of the US citizens.

Michael Ignatieff, director of the Carr Center for Human Rights Policy at the John F. Kennedy School of Government at Harvard University on the other hand agreed with the Bush administration with its "In a situation of radical uncertainty, when you can't evaluate how bad the situation might be, it is legitimate as an emergency measure to pull in a lot of people." He thinks violations came afterward, when a large segment of people were denied due process (Fisher and Omara-Otunnu, 2004)."

CONCLUSION

This paper has attempted to address some different approaches to human rights issue. In spite of the biased approaches of some countries towards human rights, hope is still held with an even greater need than ever for a new approach. A broader understanding and solid definition of human rights is a *sine qua non* for global security. A carefully designed human rights policy should balance contrasting interests: Human rights and national interests. The interdependence of human rights and national security brings an increased vulnerability: one extreme is losing national sovereignty and the other extreme is our fundamental rights and liberties. As Mary Robinson, former UN High Commissioner for Human Rights states, "a war on terror is not an antidote to insecurity, but may represent adding fuel to terrorist recruitment through humiliation, anger and hostility".

Democracy and human rights are simultaneously important for the world. They should represent an ideal to reach for every nation, rather than compromising national unities and their stability. As a hegemonic power, the US should take drastic measures to promote human rights by revising their

own biased approaches to the subject. The role of observing and imposing human rights should rest with the UN who has just begun to include human rights in their policies and operational programs. If human rights remain a political argument, its reliability and applicability will be diminished. Huntington's "class of civilizations" thesis should be falsified with the dialog of nations.

Luckily, there are beacons of hope to this end such as Alliance of Civilizations initiated by Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan and his Spanish Counterpart José Luis Rodríguez Zapatero. This initiative is so important and valuable as both nations experienced uniting differences in one country. The Andulus experience of Spain and multi-religious and multi-national Ottoman Empire experience of Turkey nurtures a new chance for dialogue in a more favorable climate, which is the prerequisite, not only for promoting human rights but also for solving all the problems we are faced with today. From the economic crisis to the ozone-layer, from environmental problems to hunger, from poverty to other shortcomings in natural resources there is renewed hope for mutual partnership in finding sustainable solutions.

A global solution to terrorism is not possible by only rallying countries together and hunting terrorists. Terrorism is not a visible enemy, its tactics, targets and victims can and do change over time. Without addressing root causes of terrorism it is impossible to have peace in the world. When counterterrorism is done with only guns and weaponry, we reach an impasse and a solution is impossible, since acts of terrorism are possible by only one terrorist, exposing the masses who are vulnerable to attack.

"Freedom is participation in power" says Cicero (as quoted in Nader, 2004). Freedom is the essential part of enjoying basic rights and liberties. Not only authoritarian regimes, but also democracies fail to provide the fullest sense of freedom to their citizens. A viable solution to problems of instability and terrorism is only possible if they are discussed transparently. Governments should count on their citizens even in matters of national security.

REFERENCES

- Alston, Philip, (1983), "The alleged demise of political human rights at the UN: a reply to Donnelly", **International Organization**, Vol:37, No:3, ss. 537-546.
- Abraham, Maslow (1970), *Motivation and Personality*, 2nd ed., Harper & Row.
- Bennett, James, (1998), Clinton Declares U.S. and the World Failed Rwandans. *The New York Times*, Foreign Desk, March 26, 1998.
- Besson, Samantha, (2003), "Human rights, institutional duties and cosmopolitan responsibilities", **Oxford J Legal Studies**, Vol: 23, No: 3, ss. 507-523.
- Bhabha, Jacqueline, (1998), "Enforcing The Human Rights of Citizens and Non-Citizens In The Era of Maastricht: Some Reflections on The Importance of States", **Development and Change**, Vol: 29, No: 4, ss. 697-724.
- Burien, J. Burien, Jr., (2003), "Who Made The AA 'Put' Options The Days Prior To 911?", <http://www.rense.com/general46/911.html>, (05/02/2005).
- Byrnes, Andrew, (1995), "Toward More Effective Enforcement of Women's Human Rights Through The Use of International Human Rights Law and Procedures", **Human Rights of Women: National and international perspectives**, (Der Rebecca J. Cook), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 198-227.
- Charvet, John, (1998), "The Possibility of a Cosmopolitan Ethical Order Based on the Idea of Universal Human Rights", **Millennium: Journal of International Studies**, Vol: 27, No: 3, ss. 523-41, at 523.
- Columbia Encyclopedia, The, (2001-2005), "Magna Carta", Sixth Edition, <http://www.bartleby.com/65/ma/MagnaCar.html> (10/24/2005).
- Cox, Michael, (2002), "September 11th and U.S. hegemony-or will the 21st century be American too?", **International Studies Perspectives**, Vol: 3, No: 1, ss. 53-70.
- Donnelly, Jack, (1982), "Human Rights And Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Conceptions of Human Rights", **The American Political Science Review**, Vol:76, No:2, ss. 303-316.
- Donnelly, Jack, (2003), **Universal Human Rights In Theory and Practice**, Ithaca, New York, Cornell University Press.
- Donnelly, Jack, (2008), "Human Rights", **The Oxford Handbook of Political Theory**, (Der. Dryzek, John - Bonnie Honig - Anne Phillips), Oxford (Oxford University Press, ss. 601-620.
- Fisher, Sherry and Omara-Otunnu, Elizabeth, (2004), Conference Explores Human Rights and Terrorism After 9/11, *Advance on the Web*, <http://advance.uconn.edu/2004/040920/04092001.htm> (05/02/2009).
- Franklin and Eleanor Roosevelt Institute, (2001), *Ongoing Struggle for Human Rights: The Universal Declaration of Human Rights*, http://www.udhr.org/history/time_line.htm (05/05/2007).
- Freeman, Michael, (2002), **Human Rights: An Interdisciplinary Approach**, Blackwell Publishers: Malden, MA.
- Freeman, Michael, (2003), **Freedom or Security: The Consequences for Democracies Using Emergency Powers to Fight Terror**, Westport, CT, Praeger Publishers.

- Heymann, Philip B., (1998). **Terrorism and America: A commonsense strategy for a democratic societ.**, Cambridge, MA: MIT Press.
- Heymann, Philip B., (2003), **Terrorism, Freedom, and Security: Winning Without War**, Cambridge, MA: MIT Press.
- Howard-Hassmann, Rhoda E., (2005), "The second great transformation: Human rights leapfrogging in the era of globalization", **Human Rights Quarterly**, Vol:27, No:1, ss. 1-40.
- Jenkins, Philip, (2003), **Images of terror: what we can and can't know about terrorism.**, New York, Walter de Gruyter, Inc.
- Ignatieff, Michael, (2005) "Introduction: American Exceptionalism and Human Rights", **American Exceptionalism and Human Rights**, (Der. Ignatieff, Michael), Princeton, Princeton University Press, ss. 1-26.
- Jewish Virtual Library (2005). "The Inquisition", <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/Inquisition.html> (10/24/2005).
- Jones, Adam, (2000), "Gendercide and Genocide", **Journal of Genocide Research**, Vol:2, No:2, ss. 185-211.
- Karakaş, Işıl, (2009), "İşkence Davası Azaldı Adil Yargılama Arttı", **Sabah Gazetesi**, <http://arsiv.sabah.com.tr/2009/03/10/haber,3123510ECBCB401DADAFF85433CEADF5.html> (18/03/2009).
- Langlois, Anthony J., (2002), "Human Rights: The globalization and fragmentation of moral discourse", **Review of the. International Studies**, Vol: 28, No: 3, ss. 479-484.
- Künnemann, Rolf, (1995), "A Coherent Approach To Human Rights", **Human Rights Quarterly**, Vol: 17, No: 2, ss. 323-342.
- Maslow, Abraham, (1943), "A Theory of Human Motivation", **Psychological Review**, Vol; 50, No: 4, ss. 370-96.
- Mertus, Julie A., (2004), **Bait and Switch: Human Rights and U.S. Foreign Policy**, Routledge, New York.
- Moravcsik, Andrew, (2000), "The Origins of Human Rights Regimes: Democratic Delegation in Postwar Europe", **International Organization**, Vol: 54, No: 2, ss. 217-252.
- Moravcsik, Andrew, (2002), "The Human Rights Blame Game: Europe and America are at Odds Over the New International Criminal Court. They Shouldn't Be", **Newsweek International** (April 22nd, 2005), <http://www.princeton.edu/~amoravcs/library/blame.pdf> (10/23/2005).
- Morsink, Johannes, (1999), **The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press

Polis Yönetimi Ve Uygulamalarında Karar Verme Süreci

Dr. Osman AKÇAY¹, Prof. Dr. Ahmet Hamdi Aydın²

¹ Polis Akademisi Malatya Polis Meslek Yüksek Okulu, Malatya

² Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü

ÖZET: Her faaliyet, eylem ve işlem bir karar ile başladığı için karar verme, yönetimin temel fonksiyonlarını doğrudan etkiler. Karar, yönetimin temel fonksiyonları olan planlama, örgütlenme, yönlendirme, koordinasyon ve denetleme ile ilgili bir konudaki bir sorunu çözmek için verilir. Örneğin polisin bir konuda karar verme durumunda olması, ortada çözümlenmesi gereken bir sorunun varlığını gösterir. Aksi takdirde karar vermeye gerek yoktur.

Bu çalışmada karar verme kavramı ve karar vermenin özelliklerine dikkat çekilerek, polisin yönetimi ve uygulamalarında karar verme süreci incelenmiştir. Poliste stratejik, taktiksel ve operasyonel kararların nasıl verildiği incelendikten sonra farklı bakış açılarıyla polisin verdiği karar türleri araştırılmıştır. Polislik mesleğinde verilen kararlarda belirlilik, belirsizlik veya risk ortamı bulunmaktadır. Polis tüm bu ortamlarda karar verirken rasyonel davranmak ve hata yapmaktan kaçınmak zorundadır.

Polisin karar verme şekli, karar verme sürecinin önemli bir belirleyicisidir. Karar verme, farklı durum veya sistemlerde farklılık gösterebilir. Örneğin, merkeziyetçi ve yerinden yönetilen polis sistemlerinde karar verme mekanizmaları arasında farklılıklar gözlemlenebilir. Ayrıca polis genel olarak karar verme konusunda eğitilmiş olmalı ama bu özellikle polisin ölümcül kuvvet kullanma gibi uygulamalarında daha büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Polis, Polis Yönetimi, Karar Verme, Karar Veren (A mir), Karar Verme Ortamı.

Decision Making Process In Police Administration And Practices

ABSTRACT: Decision making directly determines the basic functions of administration, for almost all activities, actions and operations begin with a decision. Decisions are made to solve a problem concerning administrative functions such as planning, organizing, directing, coordinating and controlling. If the police needs to make a decision, for instance, it means that here is a problem to be solved. Otherwise it would be needless to make a decision.

In this study the decision making process of the police in terms of administration and policing practices is examined by elaborating the concept of decision making and its features. After examining how the police make strategic, tactical and operational decisions, police decision making methods are dealt with from different points of view. Decisions made by the police imply certainty, uncertainty or risks. The police, while deciding in all these situations, have to be rational and minimize the mistakes.

The method of decision making is a potent determinant of decision making process. There may be different methods of decision making in different contexts or systems. For instance, there are differences between decision making structures of centralized and decentralized police administrative systems. Also the police should be trained enough for making decisions in general, but this is even more important particularly in terms of decisions concerning the practices like use of deadly force.

Key Words: Police, Police Administration, Decision Making, Decision Maker (Commander), Decision Making context.

GİRİŞ

Bir sorunun bir tek çözüm yolu varsa, bu durumda bir karar verilmesi söz konusu olmayıp, mevcut tek yol izlenir. Karar verme, alternatiflerden birisini seçmek anlamına gelip, yönetim sürecinin önemli bir fonksiyonu ve yöneticinin temel sorumluluklarından birisidir. Hangi konuda olursa olsun kararsız kalmaktan kaçınıp isabetli bir karar vermek gerekir. Kararsızlık, genellikle hatalı karar vermektense daha sakıncalı sonuçlar doğurabilir. Kararsızlık anında yaşanan belirsizlik, çözümü geciktirerek çoğu zaman seçimi kişi yerine koşulların belirlemesine neden olur.

Karar verme davranışı sadece yönetimde değil yaşamın her aşamasında kendisini gösterir. Kişi karar vererek bir sorunun ortadan kaldırılmasını istemektedir. Ancak bunu yapmaya çalışırken yeni

sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Kişinin karar verdikten sonraki duyguları verilen kararın sonucuna göre değişebilmektedir. Hatalı karar verilmesi kişinin duygularını olumsuzlaştırmaktadır.

Polis, çalışma yaşamında çok değişik olaylarla karşılaşır. Bu olayların doğru bir şekilde değerlendirilip çözülmesinde polisin sürekli uymak durumunda olduğu, önceden belirlenmiş, uzun süreli bir dizi genel plan ve politikaları bulunmaktadır. Politika yapma; hedefler, niyetler ve görevlerle ilgilidir. Politikalar, polis yönetiminin hedeflerine ulaşmasını kolaylaştırıcı bir fonksiyon üstlenir. Böylelikle güvenlik personelinin vereceği günlük kararların çerçevesi ve ana bilgi kaynağı oluşturulmakta, emniyet hizmetini oluşturan değişik işlerin yapılması yolları ortaya çıkarılmaktadır.

Emniyete ait günlük hizmetler, günlük kararlarla yürütülür. Üst yöneticiler, günlük kararların mevcut politikalara uygun olup olmadığını kontrol ederler. Teşkilatın alt kademelerindeki karar vericiler, verdikleri kararların genel plan ve politikalara uygun olmasına dikkat etmek zorundadırlar. Ancak bazı plan ve politikaların yıllarca uygulamada kalması nedeniyle güncel olmaması sorunu ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla, üst yöneticilerin politikaları tekrar gözden geçirmeleri, değişen zaman ve durumlara uygunluklarını sağlamaları önem taşımaktadır. Böylece kamu düzeninin sağlanması amacıyla emniyet hizmetlerinin yürütülmesine ilişkin verilen günlük kararlarda isabetli olma oranı yükselmiş olur.

Emniyet teşkilatındaki bütün kademelerindeki yöneticilerin her gün yönetim ve uygulamalara ilişkin olarak karşılaştıkları karar verme, çözüme yönelik, etkin ve doğru olduğu sürece etkili güvenlik hizmetlerinin sağlanmasındaki başarının temel anahtarıdır. Polisin vereceği kararlarda, risk ve fedakârlık vardır.

Polisin yönetimi ve uygulamalarında karar verme sürecinin inceleneceği bu çalışmada, sırayla “karar verme”nin anlamı ve özellikleri, polis teşkilatı ve yönetiminde karar verme süreci, polis teşkilatının yönetsel ve operasyonel uygulamalarında karar verici konumunda olan polis yöneticisi (amir), poliste karar türleri ve ortamları, karar vermede hata ve rasyonellik, poliste karar verme şekli, “polisin en zor kararı” olarak “ölümcül kuvvet kullanıldığı uygulamalar” için karar vermek ve son olarak merkezîyetçi ve yerinden yönetilen polis sistemlerinde karar verme konuları ayrı başlıklar altında tartışılacaktır.

“KARAR VERME”NİN ANLAMI VE ÖZELLİKLERİ

Ülsever’e göre, ‘ister ülke için, ister çalışma hayatı için, ister de kişisel seviyede olsun; hayatın tüm safhalarında hep karar vermek durumunda kalıyoruz. Hayatın bir sürü döneminde bir yol ayrımına geliyoruz ve en az iki yoldan birini seçmek zorunda kalıyoruz. Verilen kararın kalitesi de ülkenin, işletmenin veya kişinin kalitesini belirliyor. Hayat hemen her safhasında en az ikili yol ayrımlarından oluşuyor. Çoğu kez de yol ayrımında üç-dört seçenek bulunuyor. Biz de ülke olarak, işletme olarak veya şahsen yollardan birisini seçmek zorundayız! Biz açıkça seçmesek dahi, yine de esen rüzgâr bizi yollardan birisine savuruyor.’ (Hürriyet, 25.10.2005).

Karar ve karar verme ifadeleri arasında fark olduğu için doğru ifadenin kullanımı önem taşımaktadır. “Karar”, sadece sonucu ifade eden bir kelime iken “karar verme” bir süreci ifade etmektedir. Karar verme; bir seçim davranışı (Connor ve Becker, 2003: 155), problem çözmenin bir süreci (Schermerhorn, 1989: 71), ya da ‘yöneticinin, yönetmek veya sorunları çözmek için incelediği çözüm yollarından birini seçip uygulamaya koyması’ (Tortop, vd. 2007: 229) olarak tanımlanabilir.

Drucker’in belirttiği gibi (1992: 377) yönetim, her zaman bir karar verme işlemidir ve yöneticinin temel görevi karar vermektir. Bir işin yapılması veya yaptırılması için yöneticinin bir karar vermesi gerekir. Aslında bir yönetimde hangi düzeyde olursa olsun tüm görevliler bir tür karar verirler. Ancak üst kademe yönetici konumunda olanlar her zaman karar verme durumunda olan kişilerdir. Yönetim sürecinin diğer aşamaları karar vermeye bağlıdır ve karar verme için vardır. Karar verme ile örülmüş ve bütünleşmiştir (McCamy, 1947: 41).

Karar, kim tarafından verilirse verilsin, en uygun zamanda verilmelidir. Erken veya geç verilmiş kararın sakıncası olduğu gibi verilmeyen kararın da sakıncası vardır. Çünkü bu durumların her birinde istenilen amaca ulaşamaz. Aytürk’ün belirttiği gibi, acele verilen kararlar büyük zararlara yol açabileceği gibi, gerektiğinde karar vermemek de yönetimde ve yöneticilikte en büyük zaafardan biri ve zaman kaybıdır (1990: 117). Ancak bilinçli olarak hiç karar vermemek veya kararı ertelemek hatalı karar vermekten daha iyidir. Hata, bireylerin bilişsel süreçleri ile ilgili davranışlardır (Açay, 2003: 272).

Kuzgun (1992), karar verme davranışının ortaya çıkabilmesi için, karar verme ihtiyacını ortaya çıkaran bir güçlüğün varlığı ve bu güçlüğün birey tarafından da hissedilmesi, güçlüğü giderecek birden fazla seçeneğin bulunması ve bireyin seçeneklerden birine yönelme özgürlüğüne sahip olması gerektiğini vurgular.

Uygun zamanda ve şekilde verilmeyen kararlar belli bir sorumluluk gerektirir. Tortop, vd.’nin belirttiği gibi, karar alınmadan önce birçok kişinin görüşleri alınmış, kararın alınmasında bu kişilerin önemli katkıları bulunmuş olabilir. Fakat karar alındıktan sonra, bunun sorumlusu kararı alan yönetici, yani amirdir (2007: 232). Bu nedenle karar verici yüklediği sorumluluk kadar gerekli yetkiye de sahip olmalıdır.

Karar verme, kısa süreli veya günlük işler için devreye giren bir fonksiyondur. Uzun vadeli kararlar ‘politika’ olarak adlandırılır ve politika belirleme işleminin süreci karar vermeden farklıdır. Günlük kararlar temel politikalar doğrultusunda olmak zorundadır. Politikalar genelde çabuk değişmezler. Fakat polis teşkilatı gibi hemen her gün değişen şartlara göre çalışmak zorunda kalan örgütlerde, zamanı ve şartları yakalayıp suç ve suçlulukla mücadelede geri kalmamak için politikaların da zaman içinde değiştirilmesi zorunlu olmaktadır (Aydm, 1991: 1-4).

Kararda amaç, önceden planlanmış bir hedefin gerçekleşmesini sağlayacak bir hareket tarzı seçmektir. Elde edilen sonuç, alınan kararın tatmin edici olup olmadığı hakkında hüküm verilmesini sağlar. Kararın sonucu olumlu ve yararlı ise karar tatmin edicidir.

Verilen kararlar birbirine ters olmamalıdır. Karar verilen konuyla ilgili önceden verilmiş kararlar

geçerliliğini devam ettiriyorsa o kararlar uygulanmalı, geçerliliğini yitirmişse hızla hareket edilerek değiştirilip yeni karar ilgililere bildirilmelidir. Karar vermeye ilişkin bazı özellikler şu şekilde belirtebiliriz:

- Karar verme, sorunların ve fırsatların belirlenmesini gerektiren bir sorun çözme sürecidir ve bir zaman dilimi gerektirir.
- Karar verme, geleceğe yöneliktir. Karar vermede geçmişin deneyimlerinden yararlanılsa da bu yeterli değildir.
- Karar verme, statik bir özellik taşısa da kararın eyleme geçirilmesi dinamik niteliktedir.
- Karar verme, bir plandır. Plan ise kararlar bütünüdür ve başarılı bir plan iyi karar vermeye bağlıdır. Bütün planlar karar verme süreci ile amacına ulaşır.
- Karar vermenin bir maliyeti vardır. Bilgiyi toplamak ve değerlendirmek personel istihdamını gerektirir. Ayrıca birçok teknik araç ve gerece ihtiyaç vardır.
- Karar verme, objektif ve rasyonel davranma esasına dayanır. Çünkü zaman ve kaynaklar sınırlıdır.
- Karar verme, alternatifler arasında seçim yapmayı gerektirdiğinden psikolojik güçlük taşır.
- Karar verme, tercih yapma özgürlüğü esasına dayanan, öğrenilebilen bir beceridir.

Anlam ve özellikleri itibariyle karar verme fonksiyonu, tüm örgüt ve yönetimler için olduğu gibi, mesleki ve teknik konulardaki bazı istisnalar dışında, polis teşkilatı ve yönetimi için de geçerlidir.

POLİS TEŞKİLATI VE YÖNETİMİNDE KARAR VERME SÜRECİ

Değişik alternatifler arasından birinin seçilip sorunun çözümlenmesi için belirli aşamaların ve sürecin geçilmesi gerekir. Yöneticinin, karşılaşılan sorunu çözmek için karar vermeye yönelik eylem ve işlemlerine karar verme süreci denir. Karar verme sürecinde kararların alt parçalara ayrılarak ele alınması da mümkündür.

Polisin karar verme yeteneklerinin geliştirilebilmesi için karar verme tekniklerinin bilinmesi ve uygulanması zorunludur. Genel anlamda karar verme süreci ile ilgili literatürden (Bursalıoğlu, 1987:122; Dağlı, 2004: 47-48; Kuzgun, 1992; Harrison, 1987) yararlanarak, polis teşkilatı ve yönetimi ile güvenlik hizmetine ilişkin uygulamaları için karar verme sürecini aşağıdaki gibi yedi aşama veya adımda açıklayabiliriz:

Sorunun tanımlanması: Karar verici, ilk önce neye ulaşmak istediğini, yani sorunun ne olduğunu tanımlamalıdır. Neden sorunun çözümlenemediğini ve nereden kaynaklandığını net bir şekilde belirlemek, daha sonra bu isteğine nasıl ulaşacağına karar vermek zorundadır.

Soruna ilişkin ilgili bilgilerin toplanması:

Sorunla ilgili bilgi, veri ve belgelerin derlenip tasnif edilmesi kararı sağlamlaştırır. Bilgi toplarken tüm kaynaklar harekete geçirilmeli, benzer sorunları yaşamış kişilerle konuşulup tavsiyeleri alınmalıdır. Bilginin elde edilmesi ve işlenmesi kadar ihtiyaç duyulan zaman ve yerde kullanılacak şekilde erişilebilir olması da önemlidir. Bu ise grup çalışmasını gerektirir. Böylelikle karar vermeden önce birçok kişinin düşüncesi alınarak sorunun tanımlanması, mantıklı varsayımlar yapılması, çözüm seçeneklerinin geliştirilmesi, çözüm yollarının analiz edilmesi, bir çözüm yolu bulunması ve seçilen çözümün uygulanması kolaylaşır.

Toplanan verilere dayalı alternatif çözümlerin belirlenmesi: Alternatifler, kontrol edilebilir değişkenlerdir. Karar vericinin kontrolü altında bulunur. Kararın önemine göre alternatif miktarı artar. En iyi çözüme ulaşmanın en iyi yöntemi çok sayıda çözüm alternatifine sahip olmaktır. Böylelikle olaylara farkı açılardan bakmak mümkün olur.

Alternatiflerin karşılaştırılması: Zihinsel bir çalışmayı gerektirir. İhtimal dâhilindeki her alternatifin potansiyel bir kar veya maliyeti vardır. Engellerin, olası en kötü ve en iyi sonuçların neler olabileceği analiz edilmelidir. Karar vericinin alternatiflerin karşılaştırmasını yaparken zamanı ve kaynakları kısıtlıdır. Alternatifleri karşılaştırırken açık fikirli olmak, soruna yargılamadan eleştirel gözle bakmak gerekir. Sonuçları bakımından her seçenek değerlendirilir. Alternatiflerin karşılaştırılması esnasında standartlara ve politikalara uygun olup olmadığına da dikkat edilir.

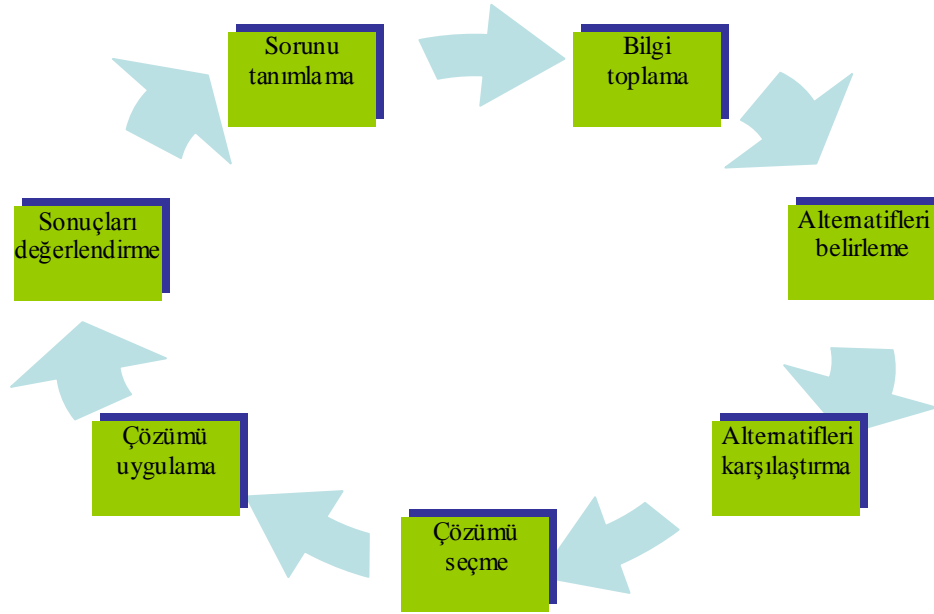
Alternatifler arasında en uygun çözümün seçilmesi: Karar bir anlamda, olumlu ve olumsuz yönlerini dikkate alarak alternatifler arasında en uygun olanı seçmektir. Alternatiflerin sorunun çözümüne uzak veya yakın mesafede olup olmadıkları değerlendirilmelidir. Bazen sorun tekrar tekrar ortaya çıktığı ya da çok önemli, karmaşık veya yeni olduğu için alternatifler arasında tercih yapmak zordur. Tercih yapmak, risk almayı gerektirdiğinden en kötü senaryoyu düşünmek ve risk düzeyini belirlemek gerekir. Gereksiz alternatiflerin elenip uygulanabilir olanın belirlenmesinde uzman kişilerden de yararlanılır. Seçim yapmak, seçilen alternatifin kabullenilmesidir. Bu nedenle uygulanabilir, iş bitirici, teşkilatın misyonuna uygun çözümler tercih edilmelidir. Tercih yaptıktan sonra diğer alternatiflere takılmak karar verme sürecini uzatır.

Seçilen çözümün yürürlüğe konulması: Karar vericinin tercihinin yapılması karar vermedir. Karar belli olduğunda derhal harekete geçilmelidir. Karar vermek, seçimi uygulamaktan çoğu zaman daha kolaydır. Ayrıca uygulanmadığı zaman yalnızca karar vermiş olmak hiçbir anlam ifade etmez. Ancak uygulamaya geçen bir karardan dönüş olanağı genellikle bulunmamaktadır.

Sonuçların değerlendirilmesi, ölçülmesi ve gözden geçirilmesi: Karar sürecinin son aşamasıdır. Uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi sonraki kararların daha sağlıklı verilmesini de sağlar. Karar, beraberinde çözümü getirmemişse yeni bir karar verme süreci başlatılır.

Yukarıda birbirlerini belirli bir mantığa göre izleyen ve tamamlayan yedi aşamada anlattığımız polisin karar verme sürecini Şekil 1'deki gibi modelleştirebiliriz:

Şekil 1: Polisin Karar Verme Süreci

Polisin karar vermek için bu yedi adımı attıktan sonra tercih yapması daha kolay olacaktır. Polis, günlük iş yaşamında çoğunlukla kararlarını hızlı bir şekilde vermek zorundadır. Böyle bir durumda bile polis, bu hareket ve düşünce adımlarını çok hızlı da olsa sistematik olarak takip ederse, çözüm seçenekleri arasında en doğru olanını belirleyip kararını verebilecektir. Burada hızlı ve doğru seçim yapabilme, bir çok diğer faktörün yanında “karar veren kişi” konumunda olan “polis yöneticisi”nin yetenek ve özelliklerine de bağlıdır.

POLİS YÖNETİMİNDE VE UYGULAMALARINDA KARAR VEREN KİŞİ: POLİS YÖNETİCİSİ (AMİR)

Belirlenmiş hedef veya hedeflere ulaşmak için sermaye, hammadde ve iş gücü gibi kaynakların en verimli biçimde kullanımı (Derek ve Saward, 1983: 178) olarak tanımlanabilen yönetim olgusunda en önemli iki kavram “yöneticiler” ve “yönetilenler”dir.

Yönetici kısaca karar veren kişi olarak tanımlanabilir (Aytürk, 1990: 116). Diğer bir tanımla yönetici, 'bir kuruluşun başında bulunan, emrinde personel çalıştıran, emir ve kumanda eden kişidir. Bir başka ifade ile yönetici, üst düzeyde çalışan sevk ve idarecidir. Yönetici yönetme çalışmalarını yürüten kişidir' (Tortop, 1994: 213).

Yönetici tanımından hareketle polis yöneticisi nasıl tanımlanabilir? Polis yöneticisi, en üst yetkilinin belirlediği politikalar doğrultusunda sonuçlar elde

etmek amacıyla emrindeki üniformalı veya sivil personeli motive etmek, yönetmek ve kontrol etmekten sorumlu olan kişi olarak tanımlanır (Butler, 1984: 1). Kararı bir kişi veya ekip verebilir, fakat poliste karar verme genelde ekip adına amirin sorumluluğundadır. Bu, disipline dayanan bir meslek olan polislikte yöneticinin veya amirin, buna bağlı olarak da emir ve hiyerarşi gibi kavramların önemi ve rolünü ön plana çıkarmaktadır.

Yöneticinin yaptığı işe hangi açıdan bakılırsa bakılsın daima ön plana çıkan, bir nevi olmazsa olmaz niteliği taşıyan bir fonksiyon göze çarpmaktadır ki bu karar vermektir (Koçer, 2007: 57). Emniyet teşkilatında görevin yapılması veya yerine getirilmesi için verilen karar, emir yoluyla personele iletilerek uygulamaya konulur. Emir, yetkili amir tarafından ifası istenen hizmetin söz veya yazı ile ifadesidir.

Amir, polis hiyerarşisi içinde emretme yetkisi olan kişidir. Aynı meslekte ve aynı zamanda aynı birimde çalışanlar arasında rütbe, makam ve kıdem bakımından önde olan kişidir. Emri yerine getiren de “memur”dur. Memur, emri yani amirinin kararını değiştirmeden, sınırlarını aşmadan ve önceden belirlenmiş görevlerini ihmal etmeden zamanında yapmak zorundadır. Memur, aldığı emirden dolayı amirine hiyerarşi gereği mütalaada dahi bulunamaz. Amir ve memur kavramlarının yanında bir de üst ve ast kavramları vardır. Üst, aynı meslekte olup rütbe, makam ve kıdem bakımından önde olan, ancak aynı

birimde çalışmadığı için emretme yetkisi olmayıp, astlarını disipline ve göreve davet edebilen kişidir. Meslekte makam ve kıdem bakımından daha küçük olanlara da ast denilir (Aydın, 2008: 250-253).

Amir, verdiği kararları emrinde bulunan personele “amir-memur ilişkisi” çerçevesinde, uygulanmak üzere emir olarak iletir. Ayrıca emirlerinin yapıp yapılmadığını, yani vermiş olduğu kararlarının uygulanıp uygulanmadığını takip edip denetler (Aydın, 2007: 233).

Amir, tutum ve davranışlarıyla teşkilat içinde önemli bir role sahiptir. Amirin, kurum içi personel yönetimindeki performansı ve olumlu yönlendirme yeteneği çalışanlarına güven duygusu verir. Amirin olumlu tutumu, memurların çalışma istekleri, kurallara uymaları ve disiplinli çalışmalarında etkili olur (Durmuş, 2005: 31; Bingöl, 1990: 239).

Yönetici, kendini örgütün karar vericisi olarak değil, karar verme sürecinin kontrol edicisi olarak algılasa verdiği karar daha etkili olur (Griffiths, 1959: 91). Polis amirleri sürekli karar vermek mecburiyetinde olan kişilerdir. Zira karar vermek polisin amirinin temel görevidir. Bu işlevin rasyonel bir şekilde yerine getirilebilmesi için polis yöneticisinin karar verme sürecini kontrol edebilme yeteneğine sahip olması gerekir.

Polis yöneticisi, emrindeki personelin mevcut performansını, sorumluluğundaki işleri yapabilmek için gereken performans düzeyini, verimlilik ve etkinliği artırmak için eldeki mevcut imkânları ve emrindkilerin başarılarını değerlendirmek için kullanabileceği ölçütleri iyi bilmelidir (Butler 1984: 1).

Polis yöneticisinin önündeki en önemli konulardan biri modern toplumda polisin rolü ve sorumluluğunun ne olduğudur. Polis yöneticisinden kendisinden beklenen işleri elindeki sınırlı kaynaklarla yapması beklenir.

Güvenlik hizmetlerinde sorunlar sürekli olarak varlığını devam ettirecektir. Bunun için önemli olan fırsatları değerlendirerek doğru çözümlere ulaşılmasıdır (Rowe ve Boulgarides 1993: 13). Polis yöneticisinin etkili karar verebilmesinde en büyük zorluk elinde yeterli verinin bulunmamasıdır. Verilerin toplanmasında yeterince hızlı hareket edilmezse bir daha yakalanması imkânsız fırsatlar kaçırılmış olabilir.

Yöneticinin karar vermesine memurların katılımı bir yetki devri, zafiyet veya iktidar kaybı değil, sadece karar vermenin paylaşılması anlamına gelmelidir. Memurların karar verme sürecine katılma oranları arttıkça, yönetici konumundaki kişilerin aldıkları kararları anlama ve uygulama oranları da yükselecektir. Böylelikle memur konumundaki yöneticilerin deneyimleri ve karar verme becerileri gelişecek, kararlar grubun gücünü artıracaktır.

Günümüzde yönetimde katılımcı karar verme mekanizmaları geliştirilmektedir. Katılımcı karar verme, karar verme yetkisinin yöneticiler ile

yönetilenlerin birlikte kullanmasıdır (Mitchell vd., 1994: 867-894). Diğer bir ifade ile, amir ve memurların müşterek bir şekilde almış oldukları kararlar katılımcı karar verme kapsamına girmektedir. Nitekim güvenlik hizmetlerinin yerine getirilmesinde memurların karar verme mekanizmalarına katılmalarının tamamen devre dışı bırakılması hizmetteki etkinliği azaltır.

Memurların yönetime katılmasıyla aralarındaki çatışmalar en aza indirilmekte, ortaklaşa verilen kararların uygulanması kolaylaşmakta, memurların işten doyum düzeyi yükselmekte, böylece ortak amaçların gerçekleştirilmesi kolaylaşmaktadır (Başaran, 2006: 201).

Katılımcı karar verme, amir-memur arasındaki diyalogu, bilgi alış-verişini artırarak iletişim engellerini ortadan kaldırır. Amir-memur arasında işbirliği ortamı yaratarak denetimin daha etkin yapılmasına neden olur (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998: 242). Bunun sonucunda polisin performansı ve motivasyonu artacağı gibi halkın polise olan güveni de yükselecektir.

Yöneticiler çalışanlarının daha fazla kararlara katılımını sağlama yönünde faaliyetlerde bulunurken, hangi düzeyde kararlar üzerinde yoğunlaşacakları, hangi demografik özelliklere sahip çalışanlarını ne düzeyde kararlara katabileceklerini iyi algılamaları gerekmektedir (Bakan ve Büyükbeşe, 2005: 44).

Polis yöneticisi karar verirken mantıklı hareket etmeli, kendiyile barışık ve tutarlı olmalıdır. Polis yöneticisinin aksi davranışları itibar kaybı olarak görülür. Eğitim ve teknolojik gelişmelerin yardımı ile karar verme sürecinin optimizasyonu (Rasmussen vd., 1994: 19) ve emirlerin uygulanabilirliği sağlanabilir.

Bursalıoğlu, memurların yöneticinin aldığı kararlara katılımı ile kararların daha iyi anlaşılıp uygulanabileceğini, yönetimin yeterliği ve deneyiminin artacağını ve kararların doğruluğunun, memurların bağlılığı ve morali ile örgütün veriminin artacağını belirtir (2002: 95).

Polis yöneticinin gerçekte verdiği kararlar dinamik bir yapıya sahiptir. Zira çoğu zaman verilen bir karar yeni bir kararın verilmesine yol açar ve bu kararlar arasında bir ilişki, yani nedensellik vardır. Bu sebeple bir ki sonra verilen karar seçeneği, önce verilen karar seçeneğine bağlıdır.

Polislik mesleğinde yöneticinin bulunduğu yönetim kademesi verdiği kararın türünü belirleyen en önemli etkidir Tablo-1’de görüleceği gibi, polis yöneticilerinin karar verme aşamasında değişik modellere yöneldiklerini söyleyebiliriz. Polis yöneticilerinden olanaklara yoğunlaşan, ayrıntılardan kaçınan ve daha büyük resme bakanlar sezgisel yöneticilerdir. Birçok bilgiyi işleme tabi tutan, duygusallığı çoğunlukla görmezlikten gelen, kesin ve mantıklı olan polis amirleri analitik yöneticilerdir. Zihinsel analizden hoşnutsuzluk duyan, sadakat ve hisse daha çok önem verenler ise duygusal

yöneticilerdir. Ayrıntı için muazzam bir kapasiteye sahip olan, nadiren hata yapan, olayları çok iyi kavrayan polis yöneticileri ise algılayıcı yöneticilerdir. Aynı tabloda anlaşılacağı gibi rütbe derecesi ile verilen kararlar arasında da bir ilişki kurulabilir. Rütbe yükseldikçe karar vericinin verdiği kararlar nedeniyle

sorumlulukları da artmaktadır. Kendine güveni olmayan yöneticiler, başka yöneticilerin daha iyi karar verecekleri düşüncesiyle kararlarını başkalarına bırakmakta veya başkalarının kararlarını benimseyip uygular

Tablo 1: Rütbe ve Karar İlişkisi

Kademe	Belirlediği hedefler	Yaptığı planlar	Verdiği kararlar
Üst yönetim	Stratejik	Stratejik	Stratejik
Orta yönetim	Taktiksel	Taktiksel	Taktiksel
Alt yönetim	Operasyonel	Operasyonel	Operasyonel

Karar vermede bazı örgütsel faktörler rol oynar. Organizasyonun büyüklüğü (Driver vd., 1990: 71), kültürü (Robbins ve Coulter, 2005: 59), iklimi (Lee vd., 1999: 17), politikaları (Rollinson ve Broadfield, 2002: 269), yönetim şekli (Daft, 2000: 508), örgütsel baskı (McNamara ve Bromiley, 1997), örgütün yapısı, iletişim ağı, karar verenlerin örgütte buldukları yer, hiyerarşik yapı, otorite ilişkileri, iş bölümü ve uzmanlaşma (Onaran, 1971: 110), yasal düzenlemeler, ulusal ve uluslararası kurallar (Daft, 2000: 77), örgütün etik değerleri, amaçları, ödüllendirme ve cezalandırma sistemleri, prosedürler, teamüller ve terfi sistemi önem kazanır. Bunun yanı sıra kişilik (Rowe ve Boulgarides, 1993: 63), yoğun iş temposu, hatalı tutumlar, başarısız olma riski, inisiyatif almama, belirsizlik, kaygılar, kendine güvensizlik ve deneyimsizlik gibi nedenler karar vermeyi geciktirir.

Polis yöneticileri, sürekli olarak değişen koşullara sahip bir çevrede görev yaparken değişik kararlar verirler. Polis yöneticinin alacağı en önemli karar, karar vermeden önce, kararını nasıl alacağına karar vermesidir. Bazı etkenler polis yöneticisinin karar vermesini zorlaştırır. Polis yöneticisinin karar vermesi esnasında dikkatini ve performansını azaltan başlıca etkenleri şu şekilde sayarak açıklayabiliriz:

Eksik bilgiye sahip olma: Bilgi akışındaki yetersizlik yanlış karar verme oranını artırır.

Politikalar ve prosedürler: Güncelliğini yitirmiş politikalar ve karar vermeyi zorlaştırıcı prosedürler karar verme pozisyonunda olanları olumsuz yönde etkiler.

Fizyolojik sorunlar: Emniyet teşkilatındaki uzun süreli mesailer nedeniyle yöneticide görülen yorgunluk, uykusuzluk, açlık, susuzluk durumları yanlış kararlar verilmesine yol açabilir.

Çalışma ortamındaki olumsuz koşullar: Stadyum, miting alanları gibi yerlerde görev alan polis yöneticisinin çalışma ortamındaki olumsuz ısı, nem, ışık, titreşim, gürültü, oksijen vb. yetersizlikler verilen kararları negatif yönde etkiler.

Psikolojik sıkıntılar: Stres, korku, panik, heyecan ve motivasyon eksikliği gibi durumlar polis yöneticisinin hatalı karar vermesine neden olabilir.

Sınırlı zaman ve alternatifler: Zamanın veya alternatiflerinin sınırlı olması durumunda, çoğunlukla ani kararlar vermek zorunda kalan polis yöneticisinin bazı kararlarının hatalı olması kaçınılmaz olacaktır.

Burada sayılan ve sayılmayan faktörlerden dolayı iyi veya eksik karar alınabileceği gibi polis için amacı, işlevi ve kapsamı bakımından türlü kararlar söz konusu olabilir.

POLİSTE KARAR TÜRLERİ

Emniyet hizmetleri, doğrudan halkın can ve mal güvenliğini sağlamayı amaçladığı için farklı ölçütlere göre verilen kararları, literatürde başvurulan bazı ayrımlara da gönderme yaparak ve bunları biraz da geliştirerek başlıca on grupta toplayıp çeşitlere ayırmak mümkündür.

Örneğin kararlar programlanmış olup olmadığına göre ikiye ayrılır. Programlanmış kararlar iyi tanımlanmış, yapılandırılmış, açık, tekrar edilebilir özellikte olan kararlardır. Programlanmamış kararlar ise iyi tanımlanmamış, yapılandırılmamış, açık olmayan ve tekbiçim niteliğe sahiptir.

Karar veren kişiye göre kararlar, bireysel ve ekip kararları olarak iki sınıfa ayrılmaktadır. Bireysel kararlar tek kişi tarafından verilir. Ekip kararları ise bir komite veya grubun kararıdır ve kolektif bir sorumluluğu gerektirir. Örneğin; il ve ilçe trafik komisyon kararları grup kararı niteliğindedir (Akçay, 1998: 71-72).

Kararlar, süre bakımından kısa, orta ve uzun süreli kararlar olarak; önemine göre ise birinci derecede öneme sahip ve ikinci derecede öneme sahip kararlar şeklinde tasnif edilir.

Kararları sezgisel tarz, oyalanma tarzı, sistematik tarz ve konsensüs tarzı olarak sınıflandırmak da mümkündür. Sezgisel tarzda duygular ön planda iken, oyalanma tarzında karar, değerlendirmeler bitinceye kadar bir süreliğine ertelenir. Sistematik tarzda polis olaya çok sistemli bir şekilde müdahalede bulunmak ister. Konsensüs tarzında ise karar verici ve uygulayıcılar arasında karar üzerinde bir uzlaşma aranır.

Polisin kararlarını objektif ve subjektif kararlar olarak da ikiye ayırabiliriz. Objektif kararlar, mantığa

dayalı özelliktedir. Sübjektif karar vermede kişinin mantığa dayalı olmayan basit yargıları ile hareket edildiği için objektif kararlar her zaman için tercih edilir.

Kapsamına göre kararlar; politika ve strateji kararları, yönetsel (taktiksel) kararlar, yürütme (operasyon) kararları ve teknik kararlar biçiminde ayrılır. Politika ve strateji kararları en üst kademe yöneticiler tarafından verilir. Yönetsel kararlar, orta kademe yöneticiler tarafından verilen, ancak daha üst konumdaki yöneticilerin kararlarına dayandığı için bir bakıma bağımlı kararlardır. Yönetsel kararlar, bireysel karar verme sürecinden ayrılmaktadır. Bireysel kararlar kişisel bir nitelik taşıırken yönetsel kararlar ötekiler içindir. Poliste alt kademe yöneticiler operasyonel problemlerle ilgilenirler (Brightman, 1978: 2). Yürütme kararları operasyonel bir nitelik taşır. Teknik kararlar ise uzmanlık gerektiren kararlardır. Örneğin; hırsızın kapı tokmağına bırakmış olduğu parmak izinin alınması, trafik kazası sonrası fren mesafesi uzunluğundan polisin aracın hızını hesaplaması sonucu verilen kararlar birer teknik karardır.

Karar verme muhatap olunan kişinin konumuna göre de değişebilmektedir. Polis, aynı hatayı farklı kimselerin yapması durumunda kolay, zor veya imkânsız karar verme durumları ile karşılaşabilir. Örneğin; alkol kontrolü yapmak isteyen trafik polisinin vermiş olduğu bu kararını vatandaş üzerinde uygulaması kolay iken, hâkime uygulaması zor, milletvekiline ise neredeyse imkânsızdır.

Kararları, Simon (1960: 8) programlanabilir ve programlanamayan kararlar, Delbecq ise (1967: 332) rutin, yaratıcı ve tartışılmış kararlar şeklinde sınıflandırmışlardır.

Kararları, örgütün hiyerarşik yapısına göre üst yönetim, orta yönetim ve alt yönetim kararları, katılıma yer verme derecesine göre merkezci, tepeden inme ve aşağıdan yukarıya doğru kararlar biçiminde türlere ayırabiliriz. Ayrıca kararın önceki veya diğer kararlarla ilişki derecesine göre bağımsız ve bağımlı kararlar, verilmiş şekline göre de yazılı ve sözlü kararlar söz konusu olabilmektedir.

Son olarak bu tasniflerin dışında kararların, karar vericinin yaklaşımına, kararın statik ve dinamik oluşuna, örgütün faaliyetleri türüne, niteliklerine, uygulandığı alana ve karar sürecinde kullanılan yöntemlere göre daha çok biçimde sınıflandırılabilirliğini belirtmek istiyoruz. Karar vermede çeşitlilik biraz da kararların alındığı ortamın durum ve özelliğine bağlıdır.

POLİSTE KARAR ORTAMLARI

Polis görevini yaparken kararlar vermek zorundadır. Verilen bu kararlar, zaman zaman çatışmalara veya memnuniyetsizliklere kaynak oluşturabilir. Bu yüzden polisin karar vermesi ve kararını uygulaması bazen çok zor olabilir. Örneğin; alkollü iken araç kullandığı düşünüldüğü için

durdurulan sürücünün, sürücü belgesini polise kaptırmamak için alkolmetre cihazına üflememesi olası bir durumdur. Bu durumda polisin şahsı en yakın sağlık merkezine götürmesi, şahsın kanını aldırıp alkollü olup olmadığını test ettirmesi gerekir. Hem alkolmetre cihazına üfleme hem de hastaneye gitmeyi reddeden sürücü ile polis arasında bir çatışma durumu oluşması muhtemeldir. Özellikle kişinin ünlü ve etrafta kamera olması halinde polisin işi daha da zorlaşmaktadır.

Kararı uygulayacak olanlar her ortama göre önceden hazırlanmalıdır. Bunun yanı sıra cesaret, sorumluluk yüklenme, planın tüm adımlarını önceden belirlemek gibi birçok unsur önem taşır. Yaralıoğlu, kararın verildiği ortamı belirsizlik ortamı ve risk ortamı olarak ikiye ayırır da (2004: 5), genel kabul gören görüş, bunların başına bir de “belirlilik” ortamı eklenerek üç çeşit karar verme ortamı bulunduğudır. Şöyle ki:

Belirlilik ortamı

Belirlilik ortamında karar verici, her alternatifin meydana getireceği kesin sonucu bilmektedir. Bu yüzden belirlilik ortamında karar vermek kolaydır. Tek bir sonuca ulaşılacağı durumlarda ise tam belirlilik durumu söz konusudur.

Risk ortamı

Risk altında karar verirken, karara ilişkin farklı sayıda seçenekler ve koşullar vardır. Her seçeneğin gerçekleşme olasılığı farklı belirli bir neticeye ulaştıracağı bilinmektedir. Bu tür kararlarda polis yöneticisinin objektif veya sübjektif değerlendirmeleri önem taşır. Polis yöneticisi olay hakkında yeterli bilgiden yoksun veya tecrübesiz ise sübjektif karar verme olasılığı yüksektir. Risk ortamında önemli olan riskin kestirilebilmesi ve ölçülebilmesidir.

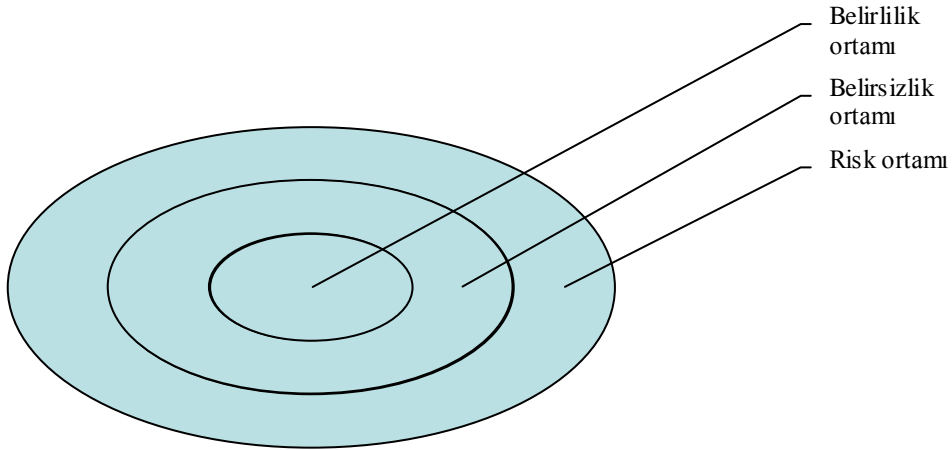
Belirsizlik ortamı

Belirsizlik ortamı, karar vericilerin kendilerini rahat hissetmemelerine sebep olduğu gibi, verilmesi gerekli olan kararlar üzerinde de önemli etki yapmaktadır (Rollinson ve Broadfield, 2002: 271). Belirsizlik altında karar verirken karar nedeniyle ortaya çıkması muhtemel sonuçlar tam olarak bilinemez veya kestirilemez. Belirsizlik ortamı nedeniyle alternatiflere ilişkin doğru bilgiler elde edilemediği için en zor karar verme durumudur. Polis günlük mesaisi içinde sıklıkla belirsizlik durumlarıyla karşılaşır. Polisten her zaman geleceğe yönelik doğru tahminlerde bulunması, alternatifler arasından en iyisini seçmesi, kısacası sağlıklı kararlar vermesi beklenir. Sorunun tanımlanmasının tam olarak yapılmadığı durumlarda belirsizlik devam edeceğinden polis tarafından bazen karar verme süresine başlanamaz. Bazı durumlarda ise belirsizlik devam etmesine rağmen iyimserlik, kötümserlik, uzlaşma, olasılık, pişmanlık, ileriye kestirme gibi kistaslar dikkate alınarak karar verilir.

Polisin karar verme ortamları, Şekil 2’de görülebileceği gibi birbiri ile iç içe bir özellik taşır. Bu şekilde, belirlilik ortamının bir anda belirsizlik ortamı

veya risk ortamı haline dönüşebileceğini belirtmek istiyoruz.

Şekil 2: Polisin Karar Verme Ortamları

Polisin belirlilik, belirsizlik ve risk durumlarında karar vermesi, kararların hatalı veya rasyonel olması ile de ilgilidir.

KARAR VERMEDE HATA VE RASYONELLİK

Polisin kararını verirken çoğunlukla çok kısa bir zamanı vardır. Bu yüzden polis, karar verme aşamasında rasyonel davranamayıp birtakım zihinsel kestirme yollara başvurmaktadır. Polisin kestirme yollar kullanması olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurabilir. Her olumsuz durum ise bir mesleki hatadır.

Zihinsel kestirme yollar, akıl yürütmeye başvurmaksızın, polisin geçmiş yaşantı ve tecrübelerine dayanarak karar vermekte kullanılan, yapı itibarıyla analitik olmaktan çok sezgisel olan yollardır. Bilgin’e göre, zihinsel kestirmeler özgül sorunların çözümü için kullanılan bilişsel bir süreçtir (2003: 148).

Kestirme yollar kullanımının karar verme sürecine katkıları arasında uygulanabilir, genellenebilir, adapte edilebilir, hızlı ve iletişime açık olması sayılabilir. Olumsuz özelliklerinden bazıları ise analitik tutarlılığının düşük olması, zaman ve bilişsel kapasite gerektirmesi ve iletişim açısından fazla soyut olmasıdır (Wilson, 1995: 11-26; Kökdemir 2003: 27-28).

Polisin hata yapmasına neden olan kestirme yollardan biri kendine aşırı güvenmesidir. 13.09.2001 tarihli The Christian Science Monitor’un “Fakat emniyette olduğumuzu düşünüyordum” başlıklı başmakalesinde, 21. yüzyılda güvenliğin daha karmaşık, daha küresel ve daha fikirsel olduğu, özgürlüklerin, eşitliğin, insan haklarının yaygınlaştırılmasının dünyanın daha güvenli olmasını sağlayacağı, bunlar sağlansa da terörist saldırıların son bulmayacağı belirtilmektedir. Gerçekten de küreselleşen dünyada aldığı güvenlik tedbirlerine polisin aşırı güvenmesi bir güvenlik zafiyeti oluşturabilmektedir.

Polisin hata yapmasına neden olan diğer bir kestirme yol kolay ulaşılabilirlik yönteminin veya önceki tecrübelerinin kullanılmasıdır. Örneğin; bir hırsızlık vakası ile karşılaşan karakol amirinin ilk önce semtte adı hırsızlık vakalarına karışan kişileri karakola çağırması söz konusu olabilmektedir. Bu karar verme yöntemi kolay ulaşılabilirlik kestirme yoludur. Bu yöntemin kullanımı bazen polisi doğruya ulaştırırken bazen de yanıltmaya sebep olur.

Mesleki karar envanterlerinin geliştirmesine yönelik yapılan araştırmalarda, hata yapmak korkusuyla mesleki kararsızlık içinde olan bireylerin mesleki olgunluk düzeylerinin de düşük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Çakır, 2004: 11; Newman ve Fuqua, 1990: 178-188; Levinson ve Ohler, 1998: 62).

Karar verme bir beceri olduğu için mesleki olgunluğa ulaşamamış polis karar verirken bir sorundan başka bir soruna atlayacak, karar vermede güçlük çekecektir. Sorunun sadece bir alanına yoğunlaşmış diğer alanlarını göz ardı eden, açık fikirli olmayan ve sistematik düşünmeyen polis hatalı kararlar verecektir.

Davranışlarında tedbirli olduklarını düşünenler karar vermekte zorlanırlar. Gerçekte ise bunlar, sorumluluktan kaçman, cesaretsiz kimselerdir. Kendini çok yetenekli görenler ise çabuk karar verme eğilimindedirler. Çabuk karar verme beraberinde yanlıgıyı getirmekte ise bu durum kişinin acemi olduğunun da göstergesidir.

Yöneticilerin verecekleri kararların rasyonel olması gerekir (Demir ve Gümüşoğlu, 1988: 1). Polis yöneticisi belirsizlik karşısında bile rasyonel ve tarafsız kararlar vermek zorundadır. Polis yöneticilerinin verdikleri kararların neticeleri kamuoyunun yoğun denetimi altındadır. Verilen kararların rasyonel olup olmadığı uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi neticesinde anlaşılacaktır. Emniyet teşkilatında kararların rasyonel olmasını sağlamada yılların birikimi olan bilgi veri tabanlarının kullanılması önem taşımaktadır.

Güvenlik hizmetlerinde bazı kararlar niteliği gereği fırsatlara dayanılarak verilir. Bu yüzden fırsatların en iyi şekilde değerlendirilmesi gerekir. Örneğin; bir narkotik operasyonu için fırsat varken buna karar vermeyip fırsatı kaçırmak, bazen daha büyük bir operasyona zemin hazırlarken, çoğu zaman bir daha hiç fırsat yakalanamaması ile neticelenir. Bu nedenle fırsatların değerlendirilememesi ancak ileride personel açısından bir ders niteliğindedir.

Polis yöneticilerince verilen hatalı kararlar, yöneticinin otoritesine duyulan güvenin sarsılmasına, duygusal desteğin azalmasına, morallerin bozulmasına, ek çalışmaların yapılmasına, emniyet teşkilatın kamuoyundaki desteğinin azalmasına, operasyonların ertelenmesine, yeni hataların yapılmasına neden olur.

Güvenlik hizmetlerinde bilişim teknolojilerinin kullanımının artmasıyla birlikte hızlı bir şekilde bilgilerin toplanması ve analiz edilmesinde etkinlik sağlanmaktadır. Nitelikli bilgilere kolaylıkla ulaşılması sonucunda hata yapma olasılığı azaltılabilmekte ve karar alma fonksiyonu daha hızlı gerçekleştirilebilmektedir. Operasyonel konumundaki personelin ihtiyaç duyduğu bilginin sağlanması, karar almada yerleşmeyi temin edeceği gibi, aynı anda operasyonel personelin üst düzey yöneticilerce kolaylıkla izlenilmesini de temin ettiği için merkezileşmeyi de artırabilir.

Bilişim teknolojileri sayesinde planlama dönemi kısalmakta, karar alma sayısında artış görülmekte, karar kişisel olmaktan çıkmakta, karar verme hatalardan ve yargılardan kurtulmakta, rutin sayılabilecek işler astlara devredilebilmektedir. Ancak bunun yanında kararların esnekliği ortadan kaybolmaktadır. Böylelikle üst yöneticilerin planlama

ve politika oluşturmak, stratejik kararlar almak için daha fazla zamanları olacaktır. Örneğin; ülkemizde Karayolları Trafik Kanununa göre trafik kurallarını ihlal eden sürücülere her ihlal nedeniyle belli bir ceza puanı verilmektedir. Ceza puanlarının 1 yıl içinde 100'e ulaşması durumunda sürücü belgesi 2 ay süre, tekrarında ise 4 ay süre ile geri alınmaktadır. Trafik denetimi yapan personel, her tespit ettiği trafik ihlalinde ceza yazmadan önce bilgisayar sorgulaması yapmak durumundadır. Bu sorgulama esnasında 100 ceza puanının doldurulduğunun görülmesi halinde, operasyonel konumdaki trafik personeli kararını vermek ve rutin bir işlem olarak kararını uygulamak zorundadır.

Bilgisayar kullanımı, operasyonel düzeyde çalışanların daha çok yalnız başlarına çalışmalarına ve mesai arkadaşları ile daha az iletişim kurmalarına neden olurken, yöneticiler arasındaki yatay iletişimde ise artış sağladığı tespit edilmiştir (Whisler, 1970: 76-77). Bilgisayar, karar vermeden önce sorunun sistemli bir şekilde ele alınmasını sağlamakta ve kararlara destek olmaktadır. Karar destek sistemlerinin asıl amacı da karar vermeyi geliştirmek ve desteklemektir (Turban ve Aronson, 2005; 104).

Yönetici, verdiği kararlarla problemleri çözen kişidir. Ancak polislik mesleğinde amirler, memurları astları tarafından kendilerine sorun getirilmesinden hoşlanmazlar. Gerçekten de yerinde ve zamanında verecekleri kararlarla sorunları çözmeleri gerekirken, bunu yapmayı sürekli üstlerine intikal ettiren astlar, zaman içinde üstleri tarafından kendileri bir sorun olarak görülmeye başlanır. Buna rağmen memurlar amirlerine her gün birçok sorun getirir ve bunların çözülmesini isterler. Aslında problemlerle uğraşmak polisin günlük rutini. Amirler tarafında önerin. getirdikleri sorunlarla değil, aksine sorunları çözümedeki yeteneklerine, aktiflik ölçütlerine göre değerlendirilir. Bunu başaramamanın neticesi ise çoğu zaman daha pasif görevlere atanmak biçiminde kendini gösterir.

Sorunları çözmek için karar vermek, elbette ki sorunları belirlemekten çok zordur. Memurun, amiri doğrudan ilgilendiren konular gibi bazı önemli sorunları amiri ile paylaşması kaçınılmazdır. Memur, marifetli bir kişi olduğunu göstermek açısından amirine sorunu götürürken yeri geldiğinde çözüm yöntemini de belirtmelidir. Memur, sorumluluğunu sürekli amire atma alışkanlığını bırakmalı, amirin de yapması gerekli görevleri olduğunu unutmamalı, amirinin yardımını emniyet teşkilatı açısından çok önemli veya karmaşık konularda talep etmelidir. Ayrıca memur, çözümü kendisi açısından güçlüğük teşkil eden önemli kararlarda amirlerinin fikrini ve onayını almalıdır. Bu sayede memur, disiplin içinde hareket etmiş olacak, sorumluluktan, belki de cezalandırılmaktan kurtulacaktır. Zor kararların verilmesinde kararın paylaşılması, hata yapma riskinin azaltılmasını ve sorumluğun paylaşılmasını sağlar.

Polisin bilgi düzeyinin fazla olması, önyargılardan uzak kalması, elde ettiği bilginin ve bilgi kaynağının güvenilir olup olmadığını kontrol etmesi, iddialar ve gerçekler arasındaki farkı anlayabilmesi, delillere önem vermesi, kişiden delile doğru değil delilleri değerlendirerek suçluyu tespitiye yönelmesi ve zanlılara etkili sorular sorması soruna farklı açılardan bakma refleksi sağlayacaktır. Böylelikle polisin hatalı veya yanlış tutumlar sergilemesi ve kendi ile çatışması önlenecek, rasyonel kararlar vermesi temin edilecektir.

Polisin sorunları ve çözüm yollarını eleştirel bir bakış açısı ile düşünmesi, sorunları çözerken bilimsel bilgiyi kullanması gerekir. Bilimsel bilgi ile değişik formlarında saçma düşüncelere inanmak arasında ters orantısal bir ilişki söz konusudur (Walker vd, 2002: 24-27; Johnson ve Pigliucci: 2004: 536-548). Aynı zamanda eleştirel düşünme, polisin etik kurallara uygun düşünmesini ve davranmasını gerektirir. Bu yüzden polis, eleştirel düşünürken etik kurallara uygun davranmayı da ihmal etmemelidir. Bu farklı durumlar, poliste farklı şekillerde karar verilebileceğini göstermektedir.

POLİSTE KARAR VERME ŞEKLİ

Karar verme şekli, karar verme sürecinin önemli bir belirleyicisidir ve bireyin önceden geliştirmiş olduğu alışkanlıklarla doğrudan ilgilidir. Karar verme şekli, öğrenilen bir alışkanlık (Driver vd. 1990: 3) veya karar vericinin bireysel seçilmiş öğrenme ortamlarıyla yoğunlaşmış tecrübeleri (Nutt 1979, 85) ya da bir karar alma durumunda bir kişinin yaklaşım, tepki ve eylemlerde bulunduğu durum (Phillips vd., 1984: 497-502) şeklinde tanımlanabilir.

Genel karar verme şekillerini; Scott ve Bruce (1995: 818-831) rasyonel, sezgisel, bağımlı, kaçınma ve anlık olarak, Arroba (1978: 219-226) ise düşünmeden, itaatkâr, mantıklı, duygusal, sezgisel ve tereddütlü biçiminde bir ayrıma tabi tutmaktadır.

Polisin karar verme şeklinin oluşmasında örgüt içinden ve dışından çeşitli faktörler etkili olduğundan, karar verme sürecinde etkisinde kalman faktöre göre değişebilen farklı yöntemler kullanmakta olduğunu söyleyebiliriz. Polisin karar verme sürecindeki başlıca şekiller; dikkatli, kaçınan, erteleyici ve panik karar verme şekilleri olarak sayılabilir.

Dikkatli karar verme şeklini uygulayan polisler; öncelikle gerekli tüm bilgilere ulaşmakta, alternatifleri dikkatlice değerlendirdikten karar vermektedirler. Kaçınan şekle sahip olanlar; sorumluluk almak istemedikleri için karar vermekten kaçınarak kararları başkasına bırakma eğilimindedirler. Erteleyici şekil takip edenler, karar vermeyi hiçbir sebep yokken sürüncemede bırakma düşüncesindedirler. Panik karar verme şeklini benimseyenler ise karar verirken zaman baskısı altında olduklarını düşünerek acele çözümlere ulaşmak isterler.

Poliste karar verme şekli genel itibariyle direktiflere yani hiyerarşiye dayalıdır. Hiyerarşik şekilde, mevcut problem ve birçok bilgi birlikte

değerlendirilir. İlk önce problem tam olarak kavranmaya çalışılır. Bunun için detay planlar yapılır. Daha sonra analiz aşamasına geçilir. Çözüm için yapılan tercih kişilerin can ve mal güvenlikleri düşünülerek her zaman için en iyi seçim olmalıdır. Saygı esasına dayanan bu stilde karşılıklı ilişkiler ve arkadaşlıklar çok önemlidir.

Hiyerarşik şekilde önemli bir problem olarak kararlara katılma konusu karşımıza çıkmaktadır. Katılma, temelde insanların kendilerini etkileyen kararlar üzerinde etkili olmalarını sağlayacak fırsatların uygun koşullarda oluşturulmasıyla temin edilir. Bu etki azdan çoğa değişkenlik gösterebilir. Katılma, astların sorumluluklarını daha çok kontrol ve daha çok seçme şansı kullandıkları özel bir temsilcilik durumudur (Açıkgöz, 1984: 15). Hiyerarşik stil kararlara katılmayı zorlaştırıcı bir özelliği sahiptir.

POLİSİN EN ZOR KARAR VERDİĞİ DURUM: ÖLÜMCÜL KUVVET KULLANMA UYGULAMASI

Toplumsal olayların bazıları tahmin edilebilir nitelikte olsa da birçoğu aniden gelişen, önceden öngörülemeyen nitelik taşımaktadır. Bu yüzden polisin önceden bir hazırlık yapması imkânı ortadan kalkmakta, kararlarının gecikmesine veya kararsızlık yaşamasına neden olmaktadır. Polisin hızlı karar almasını gerektiren ve sorumluluk getiren bu durumlarda vereceği hatalı kararları telafisi olmayan neticeler doğurur. Örneğin; rehine alma olayında polisin müdahalede bulunup rehineciye karşı silah kullanması rehine alınan kişinin veya rehinecinin ölümüne yol açabilir. Polisin bunu yapmaması durumunda ise rehinecinin rehine aldıklarını öldürmesi söz konusu olabilir. Ancak ortada rehinecinin ikna edilip olayın kansız bir şekilde sonlandırılması alternatifleri en ideal çözümdür.

Ölüm veya yaralanmaya yol açması ihtimali olan kuvvete ölümcül kuvvet denir. Ölümcül kuvvet kullanmak konusunda yerinde karar verebilmek, kolluk kuvvetlerinin karşı karşıya olduğu zor kararların başında gelir. Zira yaşamsal öneme sahip bu tür kararlar ertelenemez niteliktedir. Kolluk görevlilerinin bu kararı verebilmek üzere önceden eğitilerek hazırlanması kolluk teşkilatının en önemli sorumluluğudur. Bu sorumluluğu yerine getirememek kolluk teşkilatının itibar kaybının yanı sıra olayın tarafları ve kolluk görevlisi açısından ölüm ve yaralanma gibi telafisi imkânsız sonuçlar doğurabilmektedir. Bu yüzden karar verme süreci, polis için bir stres kaynağı olabilmektedir.

Ölümcül kuvvet kullanılması konusunda verilen eğitim, böyle bir kararı zorunlu kılacak durumlarda sahip olunması gereken objektif prensipleri ve becerileri kapsmalıdır. Yetersiz eğitim, polis memurlarının ölümcül kuvveti yerli yersiz kullanmalarına sebep olur. Yahut da tersi olabilir ve gerek kendi hayatına gerekse topluma yönelmiş bir tehlike söz konusuysen, polis memuru ne yapacağına karar veremeyip duraksayabilir. Bir memurun bu

konuda verdiği kararı sonradan gözden geçirenlerin de aynı nesnellik içinde işlerini yapmaları da son derece önemlidir. (Sarıözgen, 2006: 20).

Ölümcül kuvvet kullanımına ilişkin eğitimde personele değişik senaryolar verilir. Personelden, belirlenmiş genel prensiplere ve teşkilatın politikasına en uygun kararı vermesi istenir. Ardından prensiplerin pratik olarak uygulanması amacıyla enteraktif video tekniğiyle kuru sıkı tabanca veya boya tabancası ile rol yapılarak ölümcül kuvvetin kullanılmasına ilişkin egzersizler yapılır. Eğitimin temel amacı, gereksiz tehlikeli durumların meydana gelmesini önlemek, diğer bir deyişle kamunun ve kişilerin güvenliğini sağlamaktır.

Ölümcül kuvvet kullanımının güvenlik açısından zorunlu olduğu durumlarda dahi güvenlik görevlisi, operasyonun faydaları ile birlikte kuvvet kullanımının başkalarının yaşamını tehlikeye sokup sokmadığını hesap etmelidir. Polis, verilen kararın uygulanmasına tehlike ortadan kaldırılincaya kadar devam etmelidir.

Polisin yasadışı olayları çözmek amacıyla olaylara müdahale şekli ve zamanlaması konusunda tereddütler yaşaması normaldir. Ancak kararın geç verilmesi durumunda yasadışı toplumsal olaylar istenilmeyen boyutlara ulaşabilmektedir. Bu durumda polisin müdahalesi de anlamını yitirmektedir.

‘Örneğin; 2002 senesinde, Adana’da bir bayanı bıçak vasıtasıyla rehin alan bireye müdahale zamanı ve tarzı konusunda polis uzun süre kararsız kalmış ve bunun sonucu olarak polislerin ve halkın gözü önünde kadın, sanık tarafından bıçaklanmıştı. 2002 senesinde İstanbul’da yaşanan bir başka olayda ise banka soymaya gelen iki kişinin bir güvenlik görevlisi tarafından vurulmaları neticesinde, “acaba güvenlik görevlisi silah kullanmadan olayı çözemeydi?” şeklinde kamuoyunda uzun süren tartışmalar yaşanmıştı. Benzer olaylar sıklıkla yaşanmakta ve polis birçok parametreyi dikkate alarak müdahale etmesi gerektiği olaylara müdahale tarzı ve zamanı konusunda bazen yavaş kalabilmektedir. Polisin karar alma hız ve etkinliğini arttırmada vaka metodu ve simülasyon (benzetim) tekniklerinden yararlanılması etkin bir çözümlenebilir’ (İbicioğlu, 2004: 10-13).

Vaka çalışması, polisin karar verme becerilerinin geliştirilmesi için, bir polisiye konu ile ilgili olmuş ya da olası orijinal olayların sistematik olarak incelenmesidir. Vaka analizleri, polisin öğrenmiş olduğu teorik bilgilerini uygulamada nasıl kullanabileceğini göstermekte (Rees ve Porter, 2002: 5-7), polisin analiz kabiliyetini geliştirerek edindiği bilgileri karmaşık durumlar karşısında değerlendirme imkanı sağlamaktadır (Jennings, 1996: 5-6).

Polisin ölümcül kuvvet kullanımını gerektiren kararları dinamik nitelikte olduğundan teorik bilgilerle olayın çözülmesi yetersizdir. Önemli olan polisin almış olduğu teorik eğitimin uygulamaya geçirilebilmesi olduğundan aktif öğrenim şarttır. Polis, çok sayıda vaka analizi yapmışsa, görevi esnasında

karşılaşılabileceği karmaşık olayları ve sonuçlarını önceden sanal ortamda göreyerek canlandırmasını yapacak, kendisini senaryonun bir parçası olarak göreyecek, müdahale etmesi gereken farklı durumlarda daha doğru kararlar verecektir. Polisin simülasyon teknikleriyle deneme yanılma yapması ileride karar verme hızını artıracaktır.

MERKEZİYETÇİ VE YERİNDEN YÖNETİLEN POLİS SİSTEMLERİNDE KARAR VERME

Merkeziyetçilik ve yerinden yönetim, bürokratik yönetim sisteminin temel karakteristikleri olan işbölümü, hiyerarşik otorite ve karar verme mekanizması ile ilgili konulardır. Karar verme açısından merkeziyetçilik, karar verme yetkisinin yönetimin en tepesinde olan(lar)da veya tepeye yakın olan pozisyonları işgal edenlerde olması; yerinden yönetim ise bunun tersi, yani karar verme yetkisinin hiyerarşinin en alt kademelerine kadar yayılması olarak tanımlanabilir.

Polis teşkilatında kararlar ve emirler tek otorite tarafından alınıyor ve alt birimlere bu tek otoriteye iletiliyorsa merkeziyetçi bir polis sistemi; tersine alt birimlerin karar verme yetkisinin söz konusu olması halinde orada yerinden yönetilen bir polis sistemi var demektir (Bayley, 1985: 54).

Türk polis teşkilatı, merkeziyetçi bir yönetim sistemine sahiptir. Emniyet hizmetini sunmada, sosyo-ekonomik, politik ve coğrafi nedenler göz önüne alındığında, merkezden veya yerinden yönetim sistemlerinin çok sayıda yarar ve sakıncalarından söz etmek mümkündür (Aydın, 2006: 58).

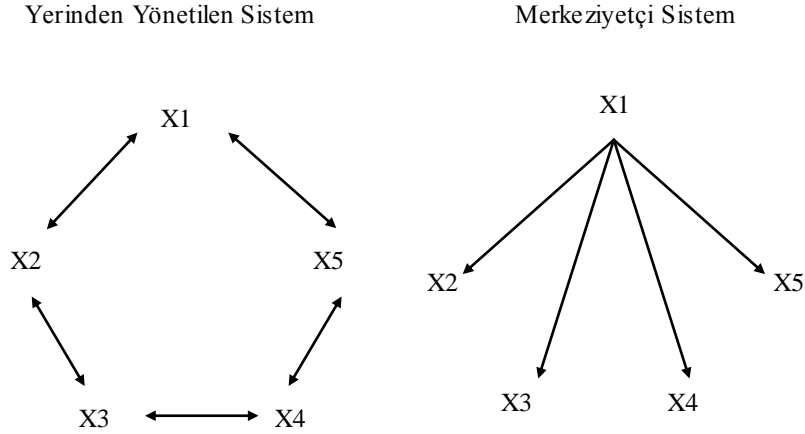
Merkeziyetçilik, merkezi hükümetin siyasi ve idari yönden güçlenmesini ve yönetimde birlik ve bütünlük olmasını, emniyet hizmetlerinin ülkenin her bölgesine aynı düzeyde yayılmasını, daha eşit ve tarafsız hizmet sunulmasını, memurların mahalli kişi veya güçlerin etkisinde kalmamasını sağlar (Ömek, 1994: 73-75; Eryılmaz, 1997: 54-55). Güvenlik hizmeti ülkenin geneli için gerekli olduğu için bölünemez niteliktedir. Bu da ancak merkeziyetçi bir anlayış ile mümkün olabilir.

Öte yandan, merkeziyetçiliğin bazı olumsuz yönleri bulunmaktadır. Merkeziyetçilik, hizmetlerde gecikmeye sebep olabilmekte ve hizmetlerin mahalli ihtiyaçlara uygun olmaması sonucunu doğurabilmektedir. Merkezden kararların alınması, taşraya bildirilmesi ve uygulamaya konulması gibi birbirini takip eden işlemler zaman ve kaynak israfına neden olurken bürokrasiyi artırmakta, görevlilere fazla inisiyatif tanınamaktadır. Bu durum, memurun bilgi ve tecrübe açısından zayıflamasına ve isteksiz olmasına yol açmaktadır. Ayrıca merkezin taşradaki rutin işlerle uğraşması, ulusal düzeydeki işlerle ilgilenmesini engelleyebilmektedir. Daha demokratik olan yerinden yönetim anlayışı halkın polisin politika ve uygulamalarına katılmasına imkân sağlayıcı bir özelliğe sahiptir (Ömek, 1994: 73-75; Eryılmaz, 1997:

54-55). Böylelikle verilen kararlara ilişkin hoşnutsuzluk azalır.

Merkeziyetçi bir yapıya sahip olan hiyerarşik organizasyonlarda birçok kademe ve birim olduğu için iletişim güçleşmektedir. Kararların daha alt kademelerde alınmasına izin vermek, kararlara katılımı artırarak üst yöneticilerin yükünü azalttığı gibi, merkezilikten kurtulma arttıkça da kararların esnekliği ve etkinliği yükselir.

Şekil 3: Polis Yönetim Sistemleri

Merkeziyetçi ve yerinden yönetilen polis sistemleri güvenlik güçlerinin sayısı itibariyle de incelenebilir. Yerinden yönetilen polis sisteminde her zaman birden fazla güvenlik gücü olması gerekirken, birden fazla gücün olduğu her yerde yerinde yönetim sistemi olmak zorunda değildir (Bayley: 1985: 53).

Birden fazla güvenlik gücünün bulunduğu yerde bazen merkeziyetçi, bazen ise yerinden yönetim sistemi söz konusu olabilir. Diğer bir ifade ile kimi merkeziyetçi sistemlerde bir, kiminde ise birden fazla güvenlik gücü olabilir. Fakat yerinden yönetilen sistemlerde her zaman birden fazla polis gücü olmak zorundadır. Örneğin; Türkiye ve İngiltere'nin ikisinde de birden fazla güvenlik gücü vardır. Fakat Türkiye merkeziyetçi bir polis yönetim sistemine sahip iken, İngiltere yerinden yönetim sistemine sahip bir ülkedir. Türkiye'deki Polis, Jandarma ve Sahil Güvenlik olarak birden fazla ulusal düzeyde genel güvenlikten sorumlu gücün hepsi de merkezden yönetilmektedir. Diğer yandan İngiltere'de her biri bir veya birkaç vilayetten sorumlu olan 40'in üzerinde ayrı polis teşkilatı vardır ve hepsi de merkezin otoritesinden bağımsız, yani yerinden yönetilmektedir. Türk polis teşkilatında, merkeziyetçi yönetim sisteminden dolayı, politikalar ve önemli kararlar bir yerde, yani merkezde belirlenip, tüm teşkilatta uygulanır. Günlük karar verme ise tamamen uygulamada işin veya ekibin başındaki yetkili amirin yaptığı bir işlemdir. Merkeziyetçi sistem günlük kararların alınmasında bir engel oluşturmaktaysa da, sistem ne olursa olsun, iyi bir polis yönetimi her zaman yöneticiye 'karar verme'

MacKenzie'nin Şekil 3'de verilen modelinde görüldüğü gibi, yerinden yönetilen polis sisteminde bütün birimler eşit oranda birbirlerine bağlı, aralarında emir alma ve verme konusunda bir hiyerarşi söz konusu değilken, merkeziyetçi sistemde birimler birbirlerine bağlı olmayıp hepsi karar verme (emretme) yetkisine sahip tek yer olan en üst otoritenin altında bir konumdadırlar (1978: 196).

fonksiyonu için yeterli imkân ve uygun ortam sağlamalıdır (Aydın, 2006: 60-61).

SONUÇ

Polisin, tarihsel olarak ortaya çıkışı ve toplumda üstlendiği rol veya fonksiyonlara ilişkin çok farklı teoriler ve anlayışlar söz konusudur. Polis, halkın efendisi veya halka karşı olan bir devlet gücü değil, halka hizmet sunan, devletin güvenliğini sağlayan ve bütünlüğünü koruyan bir devlet görevlisidir.

Polisin görevini yaparken doğru kararlar vermesi güvenlik hizmetlerinin etkinliğinin sağlanmasında başarının temel anahtarıdır. Polisin verdiği kararların zamanlaması çok önemlidir. Çünkü karar vermenin acele veya geç yapılması ya da hiç karar verilmemesi halkın can ve mal güvenliğinin sağlanmasında problemlere neden olur. Ayrıca polis hatalı vermiş olduğu kararlarından dolayı doğrudan sorumlu olduğu gibi onun amiri konumunda olan yönetici de denetim görevini yapmadığı gerekçesiyle sorumluluk altına girmektedir.

Polis karar vermeyi bir sorun çözme süreci olarak yerine getirirken geçmişin deneyimlerinden yararlanmalı, her zaman mantıklı ve objektif olmalıdır. Polis çeşitli alternatifler arasından birini seçip problemi çözerken karar verme tekniklerini bilmelidir. Polis, karar verme sürecinde öncelikle sorunun tanımlanması, ardından bilgilerin toplanması, bu bilgilere dayalı alternatiflerin belirlenip karşılaştırılması, en uygun olan seçeneğin belirlenmesi, çözümü uygulaması ve sonuçların

değerlendirilmesi aşamalarını takip ederse daha rasyonel hareket etmiş olacaktır.

Polislik, hiyerarşinin çok önemli olduğu ve amir-memur ilişkilerinde disiplinin ön planda tutulduğu bir meslek dalıdır. Bu yüzden polislikte kararlar emir biçiminde verilmektedir. Memur, amirine mütalaada bulunmadan, emri değiştirmeden ve sınırlarını aşmadan amirinin vermiş olduğu kararları uygulamak zorundadır. Günümüzde polis yönetiminde katılımcı karar verme mekanizmalarının geliştirilmesinin hizmette etkinliği, performansı, motivasyonu ve verimliliği artırdığı görülmektedir.

Polislik mesleğinde üst kademe yöneticiler daha çok stratejik, orta kademe yöneticiler taktiksel, alt kademe yöneticiler ise operasyonel kararlar vermektedirler. Polis yöneticilerinin kararlarını vermeleri esnasında birçok kurum içi ve dışı faktör rol oynamaktadır. Polisin kararlarını farklı bakış açıları ile değişik sınıflara ayırmak mümkündür. Belirlilik, belirsizlik ve risk altında karar verme olarak üç çeşit polisin karar verme ortamı bulunmaktadır. Polis verdiği kararlarda ortamın durumuna göre hareket etmelidir.

Polisin kararını verirken zamanın çoğunlukla çok kısa olması, karar verme aşamasında bazı kestirme yollara başvurmaya neden olmaktadır. Bu ise polisin hatalı kararlar vermesine kaynak teşkil etmektedir. Polisin karar verirken olaylara eleştirel bir bakış açısı ile bakması, bilimsel bilgiyi kullanması gerekir.

Polisin vereceği en zor karar, ölümcül kuvvet kullanma uygulamasına ilişkindir. Bu tür kararlar vermek mecburiyetinde kalan polis önceden vaka analizlerine dayalı, çok iyi bir beceri geliştirme eğitiminden geçirilmelidir. Aksi takdirde polisin karar vermede yapacağı yanlışlar emniyet teşkilatının prestij kaybına yol açacaktır.

Merkeziyetçi ve yerinden yönetilen polis sistemlerinde karar verme mekanizmaları arasındaki en önemli fark, kararlara halkın katılımı konusudur. Güvenlik hizmetlerinin yerine getirilmesinde önemli bir fonksiyon olan karar vermede halkın katılımı gereklidir. Türkiye’de toplum destekli polis uygulamaları halkın katılımını sağladığı ve polisin karar vermesinde merkeziyetçiliği ortadan kaldırıp yerinden yönetim sistemini ön plana çıkardığından başarıyı beraberinde getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, K. (1984), Öğretmenlerin Okuldaki Kararlara Katılımı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Akçay, Osman (2003), “Trafik Kazalarını Önlemede Denetimin Etkisi”, EGM Polis Dergisi, Yıl:9, Sayı:34, s.270-274, Ankara.
- Akçay, Osman (1998) Trafik Hukuku ve Yönetimi, 3. Baskı, YÖK Matbaası, Ankara.
- Arroba, T.Y. (1978), “Decision-Making Style As A Function of Occupational Group, Decision Content

and Perceived Importance”, Journal of Occupational Psychology, 51, s. 219-226.

- Aydın, Ahmet H. (1991), Comparative Policing Policy Making Structures in England & Wales and Turkey: A Case for Centralisation and Decentralisation, MA Dissertation, Scarman CSPO, University of Leicester.
- Aydın, Ahmet H. (2006), Kamu Yönetimi ve Polis, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Aydın, Ahmet H. (2007), Türk Kamu Yönetimi, 2. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Aydın, Ahmet H. (2008), Yönetim Bilimi, 2. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Aytürk, Nihat (1990), Yönetim Sanatı, 2. Basım, Ankara, Emel Yayınevi.
- Bakan, İsmail ve Büyükebeşe Tuba (2005), Katılımcı Karar Verme: Çalışanlar Hangi Düzeyde Kararlara Katılmak İsterler? Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, C. VII, S.2, s.23-47.
- Başaran, İ. Ethem (2006), Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi, Ekinoks Yay., Ankara.
- Bayley, David (1985), Patterns of Policing, Rutgers University Press, New Brunswick.
- Bilgin, Nuri (2003), Sosyal Psikoloji Sözlüğü: Kavramlar, Yaklaşımlar, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Bingöl, Dursun (1990), Personel Yönetimi ve Beşeri İlişkiler, Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum.
- Brightman, Harvey J. (1978), Concepts, Theories and Techniques Differences in Ill-Structured Problem Solving Along the Organizational Hierarchy, Decision Sciences, Vol. 9 (1), s.1-18.
- Bursalioğlu, Ziya (1987), Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları Yayını, Ankara.
- Bursalioğlu, Ziya (2002), Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış, PegemA Yay., Ankara.
- Butler, A. J. Peter (1984), Police Management, Aldershot, Gower.
- Connor, P.E. and Becker, B.W. (2003), Personnel Value Systems and Decision-Making Styles of Public Managers, Public Personnel Management, Volume 32, No:1.
- Çakır, Mehmet Ali, (2004), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt: 37, Sayı: 2, s.1-14.
- Daft, Richard L. (2000), Management, 5. Edition, The Dryden Pres, USA.
- Dağlı, Abidin (2004), “Problem Çözme ve Karar Verme”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, www.e-sosder.com, Yıl: 2004, Cilt: 3, sayı: 7, s.41-49
- Demir, M. Hulusi ve Gümüsoğlu, Şevkinaz (1988), Yönetimsel Karar Verme, İzmir.
- Delbecq, Andre L. (1967), The Management of Decision-Making within the Firm: Three Strategies for Three Types of Decision-Making, Academy of Management Journal, December, Vol. 10No: 4, s. 329-339.

- Derek, French ve Saward, Haether, (1983) Dictionary of Management, London, Pan Books.
- Drucker, Peter F., (1992), Etkin Yöneticilik, Çev.: Ahmet Özden - Nuray Tunalı, İstanbul.
- Driver, M.J., Brousseau, K.R., Hunsaker, P.L. (1990), The Dynamic Decisionmaker Five Decision Styles for Executive and Business Success, Harper&Row, New York.
- Durmuş, A. Alper (2005), Açıklamalı, İçtihatlı, Notlu Disiplin Hukuku, 2. Baskı, Polis Akademisi Yayını, Ankara.
- Eryılmaz, Bilal (1997), Kamu Yönetimi, Genişletilmiş 3. Baskı, Adapazarı, Erkam Matbaacılık.
- Griffiths, Daniel E. (1959), Administrative Theory, Appleton Century and Appleton Century Crofts, New York.
- Harrison, E. Frank (1987), The Managerial Decision-Making Process, Third Edition, Houghton-Mifflin, Boston, USA.
- İbicioğlu, Hasan (2004), Polisin Karar Alma Etkinliğinin Arttırılmasında Vak'a Metodunun Kullanılması, Çağın Polisi Dergisi, Aralık, Yıl:3, Sayı: 36, s.10-13, Ankara.
- Jennings, David (1996), Strategic Management and The Case Method, Journal of Management Development, Vol: 15, No:9, s.5-6.
- Johnson, Mathew ve Pigliucci, Massimo (2004), Is Knowledge of Science Associated With Higher Skepticism of Pseudoscientific Claims? The American Biology Teacher, 66 (8), s. 536-548.
- Koçer, Tamer (2007), İşletme Yöneticiliği, Arıkan Yayınları, İstanbul.
- Kökdemir, Doğan (2003), Belirsizlik Durumlarında Karar Verme ve Problem Çözme, AÜ Sosyal Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kuzgun, Yıldız (1992), Karar Stratejileri Ölçeği: Geliştirilmesi ve Standardizasyonu, VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, 22-25 Eylül, Hacettepe Üniversitesi, s.161-170, Ankara.
- Lee David, Newman, Philip ve Price Robert (1999), Decision Making in Organisations, Pearson Education Limited, England.
- Levinson, E. M. ve Ohler, D.L. (1998), "Transition From High School to College For Students with Learning Disabilities: Needs, Assessment and Services", The High School Journal, V: 82 (1), p. 62-69.
- MacKenzie, K. D. (1978), Organisational Structures, AHM Publishing.
- McCamy, James L., (1947), An Analysis of The Process of Decision-Makings, Public Administration Review, Winter Vol. 7, No:1.
- McNamara, Gery ve Bromiley, Philip (1997), "Decision Making in An Organizational Setting: Cognitive And Organizational Influences on Risk Assessment in Commercial Lending", The Academy of Management Journal, Vol. 40, No 5, s. 1063-1068.
- Mitchell, M., Marchington, A., Wilkinson, P., ve Goodman, J., (1994), Understanding The Meaning of Participation: Views from The Workplace, Human Relations, 47 (8).
- Newman, Jody L. ve Fuqua, D.R. (1990), Further Evidence for The Use of Career Subtypes in Defining Career Status, The Career Development Quarterly, 39, s.178-188.
- Nutt, Paul C. (1979), The Influence of Decision Styles on The Use of Decision Models, Technological Forecasting and Social Change, 14, s. 77-93.
- Onaran, Oğuz (1971), Örgütlerde Karar Verme, Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara.
- Örnek, Acar (1994), Kamu Yönetimi, İstanbul, Meram Yayıncılık.
- Phillips, Susan D., Paziienza, N.J. ve Ferrin H.H., (1984), Decision-Making Styles and Problem-Solving Appraisal, Journal of Counseling Psychology, V: 31, N:4, s. 497-502.
- Rasmussen, John, Berndt, Brehmer, Jacques, Leptat, (1994), Distributed Decision Making, John Wiley & Sons Inc., New York.
- Rees, W. David ve Porter, Christine (2002), The Use of Case Studies in Management Training and Development, Part 1, Industriel and Commercial Training, Vol:34, No:1, s.5-7.
- Robbins, S.P. and ve Coulter, M. (2005), Management, 8. Edition, Pearson Prentice Hall, USA.
- Rollinson, Derek ve Broadfield, Aysen (2002), Organisational Behaviour and Analysis, An Integrated Approach, 2. Edition, Person Education, London.
- Rowe, Alan J. ve Boulgarides James D. (1993), Managerial Decision Making: A Guide to Successful Business Decisions, Macmillan, New York, USA.
- Sabuncuoğlu, Zeyyat ve Tüz, Melek (1998), Örgütsel Psikoloji, Ezgi Kitabevi, 2. Baskı.
- Sarıözgen, Fikret (2006), FBI'da Ölümcül Kuvvet Kullanma Politikası ve Eğitimi, Çağın Polisi Dergisi, Haziran, Yıl:5, Sayı: 54, s.20-22, Ankara.
- Schermerhorn, John R. (1989), Management for Productivity, 3. Edition, John Wiley and Sons Inc., New York, USA.
- Scott, Susanne G. ve Bruce, Reginald A. (1995), "Decision-Making Style: The Development and Assessment of A New Measure, Educational and Psychological Measurement, Volume: 55, No. 5, s. 818-831.
- Simon, Herbert A.(1960), The New Science of Management Decision, Harper and Row, New York, USA.
- The Christian Science Monitor (13 September 2001), Seeking Safety in America, <http://csmonitor.com/2001/0913/p10s1-comv.htm>.
- Tortop, N., İsbir, E., Aykaç, B., Yayman, H, Özer, M.A. (2007), Yönetim Bilimi, Nobel Yayınları, Ankara.

- Tortop, Nuri (1994), Personel Yönetimi, İlk-San Matbaası, Ankara.
- Turban, Efraim ve Aronson, Jay E. (2005), Decision Support System and Intelligent System, International Edition, Prentice Hall, New Jersey, USA.
- Ülsever, Cüneyt (25.10.2005), Karar Vermenin Önlenemez Önemi, Hürriyet Gazetesi.
- Walker, W. Richard, Hoekstra, Steven J., ve Rodney J. Vogl. (2002), Science Education Is No Guarantee of Skepticism. Skeptic, 9 (3), s.24-27.
- Wilson, Donald.C. (1995), Highest and Best Use Analysis: Appraisal Heuristics Versus Economic Theory, Appraisal Journal, 63 (1), s.11-26.
- Whisler, Thomas L. (1970), The Impact of Computers an Organization, Praeger Publisher, New York, s. 76-77.
- Yaralıoğlu, Kaan (2004), Uygulamada Karar Destek Yöntemleri, İlkem Ofset, İzmir.

1980 Sonrası Türkiye'nin İhracat Yapısındaki Değişim ve Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Uygulama

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALAGÖZ

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü

ÖZET Bu çalışmada, 1980 – 2007 yılları arasında Türkiye ekonomisinin ihracat yapısındaki değişim ve büyüme etkisi incelenmiştir. GSMH ve ihracat verilerinin kullanıldığı çalışmada, %10 anlamlılık düzeyinde sadece ihracattan büyüme doğru bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan büyümeden ihracata doğru bir nedensellik bulunamamıştır.

Anahtar Sözcükler: İhracat, İhracata Dayalı Büyüme

An Application of the Relationship Between the Change in the Structure of Export of Turkey and Growth in the Post 1980 Era

ABSTRACT: In this study, the effects of the growth and the changes in the exportation have been investigated in the economy of Turkey between 1980 and 2007. It is identified that there has been on economic determinism only from exportation to the growth about the percentage of 10 in its significance level that GDP and the exportation data had been used in this study. On the one side, no data was found

Key Words: Export, Export Led Growth

JEL Sınıflandırması: F10, F40, O40

GİRİŞ

1980 yılı Türkiye ekonomisi ve ülke dış ticaret politikası açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. 24 Ocak 1980 Kararları olarak bilinen ekonomik istikrar politikaları uygulanmaya başlanması ile birlikte Türkiye, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisini terk ederek, ihracata dayalı sanayileşme stratejisini benimsemiştir. 1980 yılından 2007 yılına kadar ihracatın 36 kat artması, Türk ekonomisinde yaşanan en olumlu noktalardan birisi olmuştur (1980 yılı için ihracat 2,9 milyar dolar, 2007 yılı için 107,2 milyar dolar). Bu gelişme, diğer unsurlarla beraber dışa dönük sanayileşme strateji uygulanmasının sonucu ortaya çıkmıştır. İhracatın arttırılabilmesi için sübvansiyonlara verilen önem, özel sektör yatırımlarının ihtiyaç duyduğu alt yapının önemli ölçüde gerçekleştirilmesi ve küreselleşme sürecinde gümrük vergileri ile kotaların hafifletilmesi gibi nedenler, ihracata yönelik sanayi stratejisinin ihracat artışı yaratabilmesinde etkili olmuştur (Eren, 1999: 109).

LİTERATÜR TARAMASI

Gelişmiş ülkeler açısından ihracattaki büyüme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki hem teorik hem de ampirik literatürde hala geçerliliğini koruyan bir konu olmaya devam etmektedir. Bir çok ampirik çalışma, son yirmi yıldan beri ihracatın büyüme üzerine etkisini veya ihracata dayalı büyüme hipotezini ya zaman serisi analizi ya da yatay kesit analizi ile araştırma konusu haline getirmiştir.

Bu konu ile ilgili yapılan çalışmaların bir kısmı, ihracat büyümesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen sabit korelasyon katsayısı hesaplamasına dayanmaktadır. Bazı çalışmalar ise, ihracat verilerine dayalı ve bu verilerin hariç tutulması sonucu elde edilen değişkenler ile tahmini büyüme

modellerine ait regresyon eşitliği yöntemi kullanılmaktadır. Bazılarında ise, ekonomik büyüme ve ihracat büyümesi arasında nedensellik ilişkisinin araştırılması yönünde olmuştur. Son olarak ta, son zamanlarda gerek tek ülkeyi içeren çalışmalar gerekse ülke grupları ile yapılan çalışmalarda, ihracata dayalı büyüme hipotezi Granger nedensellik ve Sim's nedensellik testi ile araştırılmıştır. İhracata dayalı büyüme hipotezi ile ilgili Türk ekonomisi için yapılmış olan çalışmaların bazıları aşağıda ele alınmıştır.

Yiğidim ve Köse(1997); 1980 – 1996 dönemini kapsayan çalışmalarında değişkenlerin yüzde değişimlerini kullandıklarında ihracat ve büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi tespit etmezken, değişkenlerin logaritmik farklarını alarak yaptıkları analizde büyümeden ihracata doğru tek taraflı nedensellik tespit edilmiştir.

Özmen ve Furtun(1997); zaman serisi analizi kullanılarak yaptıkları çalışmada ise, Johansen koentegrasyon yöntemi kullanılarak Türkiye'de ihracata dayalı büyüme hipotezi test edilmiştir. 1970 – 1995 yıllarına ait üçer aylık çıktı düzeyleri, ihracat ve reel döviz kuru verilerinin kullanıldığı bu çalışmada,

$$X_t = 1,009y_t - 1,63rer$$

Şeklinde oluşturulan uzun dönemli ilişkiye ait modelde; uzun dönemli koentegrasyon vektörlerinin anlamlı olması, parametrelere ait t değerlerinin oldukça yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Özmen ve diğerlerinin(1999); yapmış olduğu ampirik çalışmada 1987 (ocak) – 1997 (haziran) yılları kapsayan üçer aylık gözlem değerleri alınmıştır. Çalışmada, GSMH yerine onun bir göstergesi olan sanayi üretim endeksi değerleri kullanılmıştır. Zaman serisi analizi kullanılarak yapılan analizde, ekonomik

büyümenin ölçüsü olarak sanayi üretim endeksi ve ihracat değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, Granger testi bulguları, çalışmada nedenselliğin yönünün ihracattan büyümeye doğru tek taraflı olduğu şeklindedir.

Alıcı ve Ucal(2003); yapmış olduğu çalışmada, Türkiye ekonomisinin gelişiminin de, ekonomik büyüme ile ihracat ve yabancı sermaye akımları arasındaki etkileşim incelenmiştir. Çalışmada 1987 – 2002 yılları arasında üçer aylık ihracat fiyat endeksi(i_{pi}), sanayi üretim endeksi(e_{pi}) ve yabancı sermaye girişlerinin(y_{sa}) kullanılmıştır. VAR modeli ile; ihracat, ekonomik büyüme ve yabancı sermaye akımları arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. İhracata dayalı büyüme çerçevesinde analiz sonucu, yabancı sermaye akımının ekonomik büyüme üzerine önemli bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Nedensellik testi sonuçlarında ihracattaki değişmelerin uzun dönem ilişkide sanayi üretim endeksini etkilediği görülmüştür.

Utkulu ve diğerleri(2004); Türkiye'nin ihracat arzının belirlenmesi için yapmış oldukları çalışmada iki denklem eşitliğinden faydalanılmıştır. Birinci denklem eşitliğinde ihracat arzının bir fonksiyonu olarak ihracat fiyat indeksi, değişken maliyetleri ve üretim kapasitesi değişkenleri alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; ihracat arzının, fiyat indeksi ve üretim kapasitesi ile pozitif ilişki içinde olduğu fakat girdi fiyatları ile negatif ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir. Sonuçların bu şekilde çıkmasına rağmen her üç değişkenin birlikte ele alınması sonucu ihracat arzını belirlemede fazla bir etkisinin olmadığı görülmüştür. İkinci tür eşitlikte ise, bu değişkenlere ticaret reformları ve teknolojik yenilikler değişkenleri ilave edilerek yeni bir model oluşturulmuştur. Bu değişkenlerin ilave edilmesi ile ihracat arzının önemli derecede bu değişkenlerden etkilendiği ortaya konulmuştur.

Ay ve Erdoğan(2004); yapmış oldukları çalışmada, Türkiye'nin ihracata dayalı büyümeyi benimsediği 1980 sonrası dönemde, GSMH artış ile ihracat artışı arasında %5 anlamlılık düzeyinde karşılıklı bir ilişkinin olduğu Granger Nedensellik testi yardımı ile test edilmiş ve iki değişken arasında karşılıklı ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Demirhan(2005); yapmış olduğu çalışmada, Türkiye'de 1987:01 – 2004:03 dönemi arasında ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Çalışmada öncelikle değişkenlerin birim kök taşıyıp taşımadıkları araştırılmıştır. Durağanlık

testi sonucunda bütün değişkenlerin birinci farklarında durağan oldukları tespit edilmiştir. Serilerin birinci farklarında durağanlığının sağlanması ile birlikte uzun dönemli ilişkinin araştırılması için koentegrasyon testi yapılmıştır. Koentegrasyon testi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu sonucuna varılmıştır. Değişkenler arasındaki koentegrasyonun bulunması nedenselliğin yönünün tespit edilmesi için hata düzeltme modeli kullanılmasını gerektirmiştir. Test sonucunda ihracattan büyümeye doğru nedenselliğin bulunmadığı, ithalattan büyümeye doğru ise nedenselliğin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye'de incelenen dönemde ihracata dayalı büyüme stratejisinin geçerli olmadığı anlaşılmıştır. Çalışmada ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün büyümeden ihracata doğru olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamda Türkiye'de incelenen dönemde ihracat ve büyüme arasında tek yönlü ilişki bulunmuştur.

Taban ve Aktar(2005); yapmış oldukları çalışmada ise, 1923 – 2003 yıllarına ait veriler yardımı ile; 1923 – 1979 ve 1980 – 2003 dönemleri olmak üzere ayırma tabi tutarak ihracata dayalı büyüme hipotezini test etmişlerdir. Bu çalışmada ihracat ve GSYİH büyümesi arasındaki uzun dönem analizi ile aralarındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. 1923 – 1979 ile 1980 – 2003 dönemlerinde ihracat ile büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı Engle – Granger ve Johansen testi sonucu tespit edilmiştir. 1980 öncesi ithal ikameci dönemde ihracata dayalı bir büyümenin olmadığı, 1980 sonrası ihracata dayalı kalkınma stratejisi ile birlikte değişkenler arasında iki taraflı bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Demirhan ve Akçay(2005); MENA (Orta Doğu ve Kuzey Afrika) ülkeleri için, ihracat artışı ile büyüme arasındaki nedenselliğin yönünü araştırmışlardır. Buna göre, öncelikle verilerin durağanlık durumları dikkate alınarak standart Granger nedensellik veya hata düzeltme analizi kullanılmıştır. Sonuçta, Türkiye'de büyümeden ihracat artışına doğru mevcut nedenselliğin yönü tespit edilmiştir

1980 SONRASI TÜRKİYE'NİN İHRACAT YAPISI VE DEĞİŞİMİ

İhracatın yapısı denilince, ihracatın içerdiği maddelere, bu maddelerin ait olduğu sektörlerle ve yaptıkları ülkelere göre dağılımı kastedilmektedir. Bundan dolayı, ihracatımızın bu ayrımlara göre incelenmesinde yarar bulunmaktadır

Tablo 1: İhracatta İlk 5 Ürün (Milyon Dolar)

FASILLAR	2003	2004	2005	2006	2007
Motorlu kara taşıtları, traktörler, motosiklet vb.	5727	8288	9566	11886	15903
Örme Giyim Eşyası ve Aksesuarlar	5732	6259	8022	6938	6590
Demir ve Çelik	2969	5313	6273	8372	9093
Elektrikli Makine ve Cihazlar	3474	4790	5423	6327	7422
Örülmemiş Giyim Eşyası ve Aksesuarları	3813	4536	4862	4710	5445
Liste toplamı	21715	29186	34146	38233	44453
Genel İhracat	47252	63120	73476	85534	107271
Genel İhracat içindeki Payı (%)	46	46	46	44	41

Kaynak: www.tuik.gov.tr (20/09/2008)

İhracatımızın maddelere göre yapısı incelemek amacıyla Tablo 1'e baktığımızda motorlu kara taşıtlarının, giyim eşyalarının, demir çelik endüstri ürünlerinin, makine ve cihazların ilk sırada yer aldığını görmekteyiz. Tablodan da görüleceği üzere son dönemlerde motorlu taşıt ihracatı hızlı bir artış göstererek, ihracatımızın lokomotif durumunda olan tekstil yani giyim ve hazır giyim eşyalarını geride bırakmıştır. İhracatımız içindeki ilk beş ürünlerin toplamının genel ihracat içindeki payı 2003, 2004 ve 2005 yıllarında %46 seviyesinde olmasına rağmen,

Tablo 2: Türkiye'nin İhracatında İlk Beş Sırada Yer Alan Ülkeler (milyon dolar)

Ülkeler	2003	Payı (%)	2004	Payı (%)	2005	Payı (%)	2006	Payı (%)	2007	Payı (%)
Almanya	7484	15,8	8724	13,8	9455	12,8	9686	11,3	11993	11,2
ABD	3751	7,9	4827	7,7	4910	6,6	5060	5,9	4170	3,9
İngiltere	3670	7,8	5533	8,8	5917	8,1	6814	7,9	8626	8,0
İtalya	3193	6,8	4602	7,3	5616	7,6	6752	7,9	7480	6,9
Fransa	2826	6,0	3662	5,8	3805	5,1	4604	5,4	5974	5,6

Kaynak: www.tuik.gov.tr (20/09/2008)

Türkiye'nin ihracatının sektörel yapısına gelince gelişmenin özellikle 1980 yılı sonrası olumlu olduğu söylenebilir. Planlı döneme girdiğimiz 1963 yılında günümüzdeki ihracatın ancak binde 5'i kadar olan ihracatımızın yüzde 77'si tarım ürünlerinden

2007 yılına gelindiğinde bu oran diğer mallar lehine değişerek yüzde kırklar seviyesine gerilemiştir.

İhracatımızın ülkelere dağılımının gelişimi Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre Türk ihracatında en önemli paya sahip olan Almanya'nın yeri önemlidir. İhracatımızın yaklaşık olarak dörtte birini gerçekleştirdiğimiz Almanya'yı, sırasıyla ABD, İngiltere ve İtalya izlemektedir. Fakat bu ülkelerin her birinin ihracattaki payı sadece Almanya hariç, son yıllarda yüzde 10'un altında kalmıştır

oluşurken, bu oranın hızlı bir şekilde azalarak şu an itibarıyla %4 – 5 dolayına indiğini görmekteyiz. Buna karşılık imalat sanayi ürünlerinin ihracattaki payı %20 dolayından %90 düzeyinin üstüne çıkmıştır

Tablo 3: Türkiye'de Sektörlerin İhracatı

Yıllar	Tarım ve Ormancılık		Madencilik		İmalat Sanayi		Toplam İhracat
	Bin \$	Payı (%)	Bin \$		Bin \$	Payı (%)	
1980	1629230	56.0	190915	6.6	1064829	36.6	2910122
1985	1652945	20.8	241996	3.0	6049411	76.0	7958008
1990	2249106	17.4	326135	2.5	10348561	79.9	12959288
1995	2133166	9.9	391318	1.8	19089310	88.2	21637041
2000	1973256	7.1	400445	1.4	25339608	91.2	27774906
2004	2541777	4.0	649237	1.0	59532912	94.3	63120949
2005	3328814	4.5	810241	1.1	68813408	93.6	73476408
2006	3480539	4.1	1146326	1.3	80266109	93.8	85534676
2007	3725213	3.4	1660967	1.5	101081800	94.2	107271750

Kaynak: www.tuik.gov.tr (21/09/2008)

İhracatımızın madde gruplarına göre yapısını Tablo 4. yardımıyla incelediğimizde ise yaklaşık yarısının tüketim malı ihracatından oluştuğunu; sermaye malları ihracatının payının ise son dönemde artış göstererek %1,5 seviyelerinden %10 seviyelerine yükselmiştir.

Ara malları ihracatının 1980 yılında %50 seviyelerinden 2004 yılına gelindiğinde bir azalma meydana geldiği ve bu oranın %40'lara gerilediği görülmüştür. Tüketim malı ihracatımız ise genellikle %40-48 bandında seyir izlemiştir

Tablo 4: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflandırılmasına Göre İhracat

Yıllar	Sermaye Malları		Ara Malları		Tüketim Malları		Toplam İhracat
	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	
1980	49048	1.7	1527808	52.5	1333266	45.8	2910122
1985	201617	2.5	4481487	56.3	3274860	41.2	7958008
1990	284262	2.2	6051609	46.7	6622589	51.1	12959288
1995	830221	3.8	8960407	41.4	11840378	54.7	21637041
2000	2139561	7.7	11572914	41.7	14013132	50.5	27774906
2004	6530838	10.3	25899402	41.0	30501889	48.3	63120949
2005	7997690	10.8	30289782	41.2	34835399	47.4	73476408
2006	9423369	11.0	37788232	44.2	37790478	44.2	85534676
2007	13754544	12.8	49402983	46.0	4395868	40.7	107271750

Kaynak: www.tuik.gov.tr (21/09/2008)

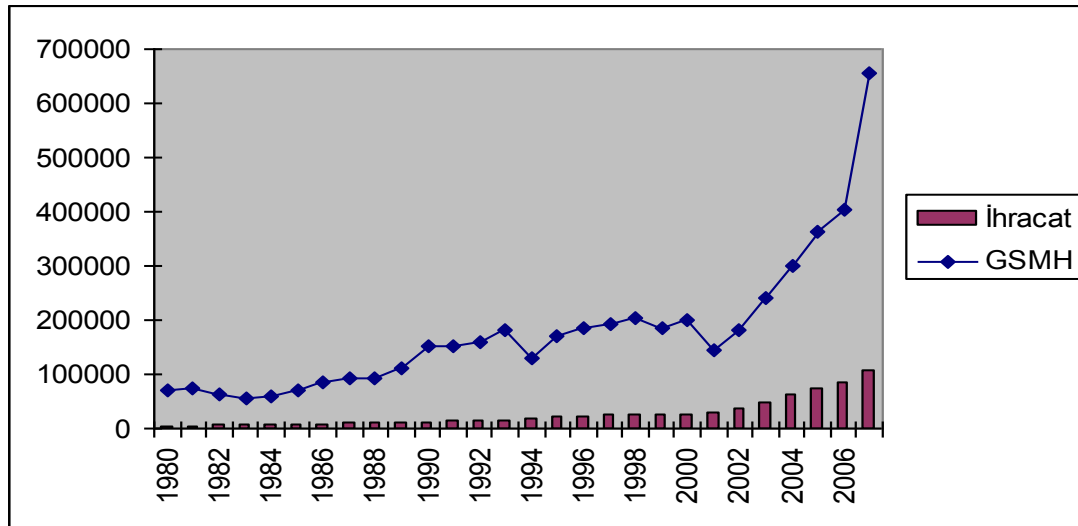
Dünya ihracatı ile Türkiye ihracatındaki gelişmeler dönemler itibariyle incelediğimizde, 1950'li yıllarda dünya ihracatı yılda ortalama yüzde 6,65 oranında artarken, Türkiye'nin ihracatı aynı dönem içerisinde binde 0,7 oranında azalmıştır. 1960'lı yıllarda dünya ihracatı ortalama olarak yılda 8,22 artarken, Türkiye ihracatı 5,88 oranında, 1970'li yıllarda ise dünya ihracatı yüzde 19 oranında artarken Türkiye ihracatı da yüzde 15,25 oranında artmıştır.

Ele alınan 1950 – 1979 döneminde, dünya ihracatı sürekli olarak Türkiye ihracatından hızlı artmış ve bu gelişme sonunda, Türkiye ihracatın dünya ihracatı içindeki payı düşmüştür. Söz konusu gelişme 1980'li yıllarda tersine dönmüş bulunmaktadır. 1980 – 1989 döneminde dünya ihracatı ortalama olarak yılda %5,08 oranında artarken, Türkiye'nin ihracatı yılda ortalama olarak %13,69

oranında artmıştır. Böylece, Türkiye ihracatının dünya ihracatı içindeki payı 1980'de binde 1,5 iken 1985'te binde 4,5'a yükselmiştir (Togan, 1990: 175).

Aşağıdaki şekil ele alındığında bazı dönemler haricinde ihracat indeksi sürekli artış eğilimi içerisine girmiştir. 1994, 1999 ve 2001 yıllarında meydana gelen ekonomik krizler sonucu ise GSMH büyüme hızı negatif olarak gerçekleşmiştir (DTM, 1998: 8). Diğer taraftan özellikle 2002 sonrasında ülkede siyasal istikrarı sağlayacak şekilde güçlü bir iktidarın bulunması, yurt içinde piyasaya olan güveni artırmış ve yurt dışından sermaye akışının da hızlanması, önce ekonomik büyümenin artmasına ve dolayısıyla ithalat artışının da kaynağı olmuştur. Diğer taraftan dış piyasalarda yaşanan olumlu gelişmeler 2007 yılına kadar ihracat için önemli bir artış kaynağı olmuştur

(Grafik 1.

Grafik 1: 1980 – 2007 Dönemi GSMH ve İhracat Değerleri (Bin Dolar)

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada kullanılacak olan ihracat ve GSMH verileri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ve Devlet İstatistik Enstitüsü online veri tabanlarından temin edilmiştir. GSMH verisi reel büyümeyi ifade etmesi için 1987 sabit fiyat düzeyi üzerinden ele alınmış, ihracat verisi ise dolar cinsinden ifade edilmiştir. Ekonometrik çalışmalarda kullanılan değişkenlerin sembolleri aşağıda verilmiştir.

İHRACAT: Toplam İhracat Değerleri (-000 Dolar) - $\log(\text{İhracat}/1000)$

GSMH: Toplam GSMH değerleri (1987 Sabit fiyatları) - $\log(\text{GSMH})$

ARAŞTIRMA BULGULARI

Cumhuriyetten günümüze Türkiye ekonomisi genel olarak incelendiğinde 1980 yılı sonrası ülkenin liberalleşme süreci çerçevesinde ihracata dayalı büyüme politikası izlediği görülmüştür. Bu durum göz

önüne alınarak, çalışmada, 1980-2007 yılları arası *GSMH ve ihracat* değerleri ele alınarak birbiri arasındaki etkileşim incelenmiştir. Bu dönemde ele alınan değişkenler, zaman serisi içerdiğinden öncelikle durağan olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir. Seriler kendi aralarında kointegre olmuşlar ise uzun ve kısa dönem arasındaki değişmeyi ifade eden hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Hata düzeltme sonucunda oluşturulan regresyon model sonuçlarına göre değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilmiş ve aralarındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testi yardımı ile test edilmiştir.

Zaman serisi içeren veriler ile yapılacak olan ekonometrik çalışmalarda en önemli unsur verilmiş olan serilerin durağan olup olmadığının test edilmesidir. Serilerin durağan olup olmadığı iki şekilde test edilir. Birinci test yöntemi, serilerin kısmi korelasyon katsayılarına bakılarak korelograma bağlı yapılan durağanlık testidir. Buna göre serilerin kısmi

korelasyon katsayıları %5 veya %1 eşik değeri aşmıyorsa seri birim kök içeriyor, eşik değeri geçiyorsa ise seri birim kök içerdiği şeklinde analiz edilir. Durağanlığın sınanması için yapılan ikinci ve en önemli test yöntemi ise serilerin birim kök içerip içermediğine göre yapılan Genişletilmiş Dickey – Fuller (1981) birim kök testi (ADF) ile Phillips- Peron (1988) birim kök testidir.

Logaritmik değerleri alman değişkenlerin gecikme sayıları Akaiki bilgi kriteri yardımı ile tespit edilmiştir buna göre; GSMH ve ihracat verilerin sırasıyla gecikme uzunlukları 1;2 şeklinde hesaplanmıştır. Bu

gecikmeler ile birlikte, 1980 - 2007 yılları arasındaki verilere ait değerlerin Genişletilmiş Dickey- Fuller birim kök testine tabi tutulması sonucu elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir. Testte ilk olarak yapılan değişkenlere ait yalın değerlerin birim kök içerip içermediği şeklindeki ADF test sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre, değişkenlerin birim kök içerdiği yani hesaplanan ADF değerlerinin mutlak değerce %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde McKinnon kritik değerlerin altında olması sebebiyle durağan olmadığı şeklinde olmuştur

Tablo 5: Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Testi (Yalın Değer)

1980 - 2007 Yılları Arası				
Değişkenler	ADF Değeri	McKinnon Kritik Değer		
		%1	%5	%10
logΔGSMH	0,918351	-3,7076	-2,9798	-2,6290
logΔIHRACAT	1,303833	-3,7204	-2,9850	-2,6318

Yalın değerlerinde durağan olmayan serilerin diferansiyel olarak birinci derece farklarının alınması sonucu yapılan ADF birim kök testine göre, her bir serinin analizinde kullanılan farklarına ait gecikme uzunlukları yine Akaiki bilgi kriteri yardımı ile tespit

edilmiştir. Sırası ile gecikme uzunlukları GSMH ve ihracat için 1;1 şeklinde bulunmuştur. Bu serilerin %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde birim kök içermediği görülmüştür

Tablo 6: Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Testi (Birinci Dereceden Farkı)

1980 - 2007 Yılları Arası				
Değişkenler	ADF Değeri	McKinnon Kritik Değer		
		%1	%5	%10
logGSMH	--3,025184*	-3,7204	-2,9850	-2,6318
logIHRACAT	-4,167250**	-3,7204	-2,9850	-2,6318

- * %5 ve %10 Anlamlılık Düzeyinde Birim Kök İçermiyor.
- ** %1, %5 ve %10 Anlamlılık Düzeyinde Birim Kök İçermiyor.

Aynı dereceden durağan olan bu serilere Engle-Granger yöntemi kullanılarak yapılacak olan

$$gsmh = \alpha_0 + \alpha_1 ihracat + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

koentegrasyon testinde ilk olarak aşağıda ifade edilen bu döneme ait modelin parametreleri en küçük kareler yöntemine göre hesaplanmıştır. EKK yöntemi ile tahmin edilen modele ait katsayılar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 7: EKK Yöntemi İle Hesaplanan Regresyon Modeller

Yıllar 1980 – 2007	α_0	α_1
Katsayılar	6,02	0,56
Hata Terimleri	(0,304)	(0,03)
T – istatistiği	19,79	18,20
	$R^2 = 0,93$	D – W = 0,50

Yukarıda tahmin edilen modelde ihracat verisinin pozitif yönde anlamlı olduğu görülmektedir. Tahmin edilen bu modelde bir eş-bütünleşme (koentegrasyon) varsa, modeldeki katsayılar arasında yüksek dereceden bir uyum söz konusudur. Bu modellere ait tahmini hata terimleri değerleri (ε_t) ise uzun dönem ilişkisinin bozucu terimini ifade eder.

$$\Delta \log gsmh = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta \log ihracat + \varepsilon_{gsmh(t-1)} \quad (2)$$

Değişkenler arasında bir eş-bütünleşme olması, değişkenler arasında bir uzun dönem ilişkisinin olduğunu gösterir. Modellerden elde edilen hata terimleri, modellerdeki bağımlı değişkenlerde kısa dönem değerleri ile uzun dönem değerleri arasında bir köprü rolü oynar. Hata düzeltme modeli bu amaçla geliştirilmiştir. En basit şekilde ifade edilen hata düzeltme modelleri aşağıda verilmiştir

Bu modellerden elde edilen değişkenlere ait parametre değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir

Tablo 8: Hata Düzeltme Modellerine Ait Regresyon Analizi Sonuçları

Yıllar 1980 - 2007	α_0	α_1	$\mathcal{E}_{gsm}(t-1)$
Katsayılar	0,0017	0,51	-0,304
Hata Terimleri	(0,031)	(0,185)	(0,157)
T - istatistiği	0,056	2,75	-1,93
	$R^2 = 0,26$	d-w= 1,47	

1980 - 2007 yılları arasında yapılan hata düzeltme modelini ele alacak olursak, hata düzeltme modelinde ihracatta meydana gelen yüzde 1'lik artışın büyüme yüzde 0,51 birim değerinde arttırdığı görülmektedir ve bu katsayı %5 anlamlılık düzeyine göre anlam ifade etmektedir. Yani ihracatta sürekli meydana gelen yüzde 10'luk bir artış ülkenin yüzde 5,1 oranında büyümesini sağlamaktadır. Bu modele ait hata terimi gecikmesi parametresi -0,304 olarak hesaplanmıştır. Bu parametre ise gerçek ve uzun dönem GSMH

değerleri arasındaki farkın yaklaşık olarak 0,30'u (%30,4) bir dönem içerisinde gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Model 2'ye göre yapılan ve hata terimini de içine alan nedensellik testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Nedenselliğin ele alınması öncesinde, gecikme sayısını Akaike bilgi kriteri değerine göre belirlenmiş ve en uygun gecikmenin 2 olduğu tespit edilmiştir. İki değişken arasındaki nedensellik durumu aşağıdaki tabloda verilmiştir

Tablo 9: Değişkenler Arasındaki Granger Nedensellik Test Sonuçları

Değişkenlerin Nedensellik Yönü	F- değeri	p değeri
İhracat Reel GSMH'nin nedeni değildir *	2,93	0,07
Reel GSMH İhracatın nedeni değildir. *	0,664	0,525

* Hipotezler (H_0): Esas Hipotez

1980 sonrası ihracata dayalı dışa açık büyümenin sonucunda 1980- 2007 yılları arasındaki analizde, ihracatın tek taraflı olarak büyümeyi %10 anlamlılık düzeyinde etkilediği görülmüştür ($p < 0,10$; $p= 0,07$). Buna karşın büyümeden ihracata doğru bir nedenselliğin olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç ülkede, 1980 sonrası ihracata dayalı büyüme modelinin başarılı olduğunu ifade etmektedir.

İhracat → GSMH → İhracat

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde 1980 yılına kadar uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisinin terk edilerek, yerine ihracata dayalı büyüme stratejisinin benimsenmesi ile birlikte önem kazanan ihracat artışının Türkiye ekonomisi üzerine etkisinin olup olmadığı incelenmiştir.

Çalışmada öncelikle değişkenlerin birim kök içerip içermediklerine bakılmıştır. Durağanlık olarak ifade edilen birim kök testinde değişkenlerin hepsinin birinci farkında durağan oldukları tespit edilmiştir. Serilerin birinci farkında durağanlığının sağlanması sonucu serilerin kointegre oldukları anlamına gelmektedir. Değişkenler arasındaki bu kointegrasyonun bulunması nedenselliğin yönünün tespit edilmesi için vektör hata düzeltme modelinin kullanılmasını gerekli kılmıştır. Vektör hata düzeltme modelinde kurulan model için bütün açıklayıcı değişkenlerin katsayılarının grup olarak sıfırdan farklı olup olmadığı test edilmiştir. Bu durumda hem kısa hem de uzun dönemde yapılan regresyon analizlerinde ihracat katsayısının pozitif ve anlamlı olduğu

görülmüştür. Kısa ve uzun dönem arasındaki ilişkiyi ifade eden kalıntılara baktığımızda ise, GSMH değerleri arasındaki farkın yaklaşık olarak yüzde 30,4 ü bir dönem içerisinde gerçekleşmiş, yani yaklaşık 3 yıl içerisinde sistemin tekrar yeniden dengeye geldiği görülmüştür. Nedensellik test sonucunda %10 anlamlılık düzeyinde ihracattan büyümeye doğru nedenselliğin olduğu buna karşın büyümeden ihracata doğru bir nedenselliğin olmadığı hesaplanmıştır. Başka bir ifade ile, Özmen ve diğerlerinin (1999) çalışmasını destekler nitelikte, tek taraflı olarak ihracattan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu sonuç, 1980 sonrası büyümenin ihracata dayalı olduğunu desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- AY, A. ve ERDOĞAN, S. vd. (2004). "Türkiye'de İhracata Dayalı Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Sınaması (1980 -2003)", *Karaman İ.İ.B.F.Dergisi*, Sayı:1, Cilt:4: .
- ERDOĞAN, S. (2006). Türkiye'nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- EREN, A. (1999). *Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunlar*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.
- TOGAN, S. (1990) *1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaret Liberizasyonu*, Türk Eximbank Araştırma Dizisi, No: 1, Ankara.
- DTM; (1998), *İhracat Stratejisi 1998-2005*, DTM Yayınları No:139, Ankara.
- ALICI, Aslı A. ve M. Ş. UCAL. (2003). "Foreign Direct Investment, Exports and Output Growth

- of Turkey”,
<http://www.etsg.org/ETSG2003/paper/alici.pdf>
(21/04/2005).
- ÖZMEN E. ve FURTUN, G. (1997). ”Export – Led Growth Hypotesisi and The Turkish Data: An Emprical investigation”, *Erc Working Paper*, No:97/5.
- ÖZMEN A. ; M. ÖZER ve TÜRKYILMAZ, S. (1999). *Türkiye’de İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğe İlişkin Bir Uygulama Denemesi*, Marmara Üniversitesi Yayınları, No:640.379-392.
- UTKULU, U. ve SEYMEN D. ve ARI, A. (2008). “*Export Supply and trade reform:The Turkish Evidence*”,
<http://www.ecomod.net/conferences/ecomod2004/ecomod2004.pdf>. e.t. 06.07. 2008
- DEMİRHAN, E. (2005). “Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60 – 4, Ekim – Aralık, 75-88 .
- TABAN, S. ve AKTAR, İ. (2005). “An Empirical Examination of the Export Led-Growth Hypothesis In Turkey”, *First International Conference On Business, Management and Ecoomics*, Yaşar Üniversitesi, İzmir.
- DEMİRHAN, E. ve AKÇAY, S. (2005). “İhracat Artışı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Seçilmiş MENA Ülkeleri İçin Ampirik Kanıt”, *İktisat – İşletme ve Finans*, 20:230, Mayıs.
- YİĞİDİM A. ve KÖSE, N. (1997). “İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980-1996)”, *Ekonomik Yaklaşım*, 8:71-85.
- DİCKEY, D. ve FULLER, W. A. (1981). “Likelihood Ratio Statistics forAutoregressive Time Series With a Unit Root”, *Econometrica*, 49.
- PHİLLİPS, P. ve PERRON, P. (1988). “*Testing For a Unit Root in Time Series Regression*”, *Biometrika*, 75.
- <http://www.tuik.gov.tr>
<http://www.tcmb.gov.tr>

Ekonomik Özgürlükler ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişki ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme*

Doç. Dr. Ahmet BEŞKAYA¹, Ömer MANAN²

¹ Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, İ.İ.B.F.

² Yüksek lisans Öğrencisi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, S.B.E

ÖZET: Tek ve işlevsel bir tanım yapmanın zorluğuyla birlikte, ekonomik özgürlük, herhangi bir baskı ve sınırlama olmadan iktisadi faaliyetlerin yürütülmesini ve mülkiyet haklarının güvence altında olmasını sağlayan hak ve özgürlükler olarak bilinmektedir.

Bu çalışmanın amacı, ekonomik özgürlükler ile ekonomik performans arasındaki ilişkiyi teorik tartışmalar ve ampirik bulgular ışığında incelemek ve ekonomik özgürlükler açısından Türkiye'nin bulunduğu yeri tartışmaktır.

Literatürde baskın olan görüş, ekonomik özgürlüklerin ekonomik performans üzerinde olumlu etkilerinin olduğu yönündedir. Çünkü ekonomik özgürlükler sahip olduğu niteliklerle bir ekonomideki yatırımları, üretimi ve tüketimi olumlu olarak etkileyerek ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Bu durum, Türkiye için geçerlidir. Ancak ekonomik Özgürlük Endeksi (Index of Economic Freedom - IEF) ile Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi (Economic Freedom of the World Index – EFWI)'ni kullanarak yaptığımız değerlendirmeye göre, son yıllarda yaşanan iyileşmelere rağmen, Türkiye bazı istisnalar hariç, çoğu ekonomik özgürlük kriterine göre dünya ortalamasının gerisinde kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Özgürlük, Ekonomik Özgürlük Endeksi (IEF), Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi (EFWI), Ekonomik Performans, Türkiye.

The Relationship between Economic Freedom and Economic Growth-Development and an Evaluation for Turkey

ABSTRACT: With the difficulty of a unique and functional definition, economic freedom is widely recognized as carrying out economic activities without any coercions or restrictions and rights and freedoms that assure property rights.

The aims of this study are to scrutinise the relationship between economic freedom and economic performance in the light of theoretical discussions and empirical findings, and to discuss Turkey's status with reference to economic freedom.

Predominant view in the economic literature is that economic freedom has positive impacts on economic performance. Because, economic freedom with its attributes contribute to growth by affecting investment, production and consumption in an economy positively. This situation is also valid for Turkey. However, according to our evaluation based on Index of Economic Freedom (IEF) and Economic Freedom of the World Index (EFWI), in spite of some improvements in recent years, Turkey with some exceptions falls behind world average with respect to most of the economic freedom criterias.

Key words: Economic Freedom, Index of Economic Freedom (IEF), Economic Freedom of the World Index (EFWI), Economic Performance, Turkey.

* Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, S.B.E.'ne Ömer MANAN (Danışman: Doç.Dr. Ahmet Beşkaya) tarafından sunulan 2009 tarihli "Kurumsal Yapı Olarak Demokrasi ve Ekonomik Özgürlüklerin Ekonomik Performansa Etkisi: Türkiye Örneği" isimli yüksek lisans tezinden, gözden geçirilerek yayımlanmıştır.

GİRİŞ

Herhangi bir baskı ve sınırlama olmadan iktisadi faaliyetlerin yürütülmesini ve mülkiyet haklarını güvence altına alan hak ve özgürlükler olarak tanımlanabilen ekonomik özgürlükler, ekonomik aktörlere (tüketici, firma, girişimci, sermayedar) ekonomide hareket özgürlüğü sağladığı için yatırım kararlarının daha hızlı alınmasına, ticarete rekabetin sağlanmasına, ekonomik faaliyetlerde verimliliğin artmasına ve ar-ge çalışmalarının hız kazanmasına yol açmaktadır. Bu kazanımların ülkelere ekonomik anlamda geri dönüşümü olduğu bilinen bir gerçektir.

Ekonomik özgürlüklerin, iktisadi faaliyetlerde yapmış olduğu etkiler nedeniyle ekonomik performans ile ekonomik özgürlük arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma olup bu çalışmalarda, bu ilişkinin genel olarak olumlu olduğu yönündeki görüşlerin ağırlık kazandığı görülmektedir.

Günümüzde iktisatçılar verimlilik ve gelirdeki artışın belirleyicilerinin i) kalifiye işgücü, ii) yatırım ve sermaye miktarı, iii) teknolojik ilerleme ve iv) daha iyi ekonomik düzenlemeler olduğu konusunda hemfikirlerdir. Bu dört faktörün birbirleriyle sıkı bir ilişki içerisinde olduğu açıktır. Bu faktörlerin

maksimum düzeyde sağlanabileceği ortamın ise, ekonomik özgürlüklerin sağlandığı bir ekonomik düzen olduğu ifade edilmektedir (Dursun, 2005: 181).

Bu çalışmanın amacı, ekonomik özgürlükler ile ekonomik performans arasındaki ilişkiyi teorik tartışmalar ve ampirik bulgular ışığında tartışmak ve ekonomik özgürlükler açısından Türkiye'nin bulunduğu yeri değerlendirmektir.

Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır: Giriş bölümünü takiben ikinci bölümde, değişik ekonomik özgürlük tanımlarından hareketle “ekonomik özgürlük” kavramına açıklık getirilmektedir. Ekonomik özgürlüğün nasıl ölçüldüğü ölçümünde kullanılan endeksler hakkında bilgi üçüncü bölümde yer almaktadır. Dördüncü bölümde, ekonomik özgürlüklerle ekonomik performans arasındaki ilişki mevcut teorik ve ampirik literatür çerçevesinde incelenmiştir. Türkiye'nin ekonomik özgürlükler konusunda kat ettiği aşamalar ve bugünkü durumuna ilişkin değerlendirmeler beşinci bölümde tartışılmıştır. Son bölüm, sonuç bölümüdür.

EKONOMİK ÖZGÜRLÜK KAVRAMI

Ekonomik özgürlük kavramının üzerinde anlaşılacak tek bir tanımı olmamakla birlikte literatürde değişik tanımlamalar yapılmıştır. Ekonomik özgürlük ile ilgili literatürde bulunan tanımlamalara bakıldığında ekonomik özgürlükten, genel olarak, bireylerin ekonomide etken ve verimli olmasını sağlayan hak ve özgürlükler anlaşıldığı görülmektedir. Örneğin, ekonomik özgürlükler basit olarak, “insanlar var olduğunda var olan ve kişinin güç kullanmadan, hile yapmadan ve çalmadan edindiği mülkünü diğer bireylerin saldırısından koruması” şeklinde tanımlanabilir (Gwartney vd., 1992:153).

Gwartney vd. (1996)'e göre, bireyler ekonomik özgürlüğe şu şartlar gerçekleştiğinde sahiptirler:

- Sahip oldukları mülkiyetin diğer bireyler tarafından zorlamaya, dolandırılmaya veya çalınmaya maruz bırakılmaması,
- Başka bireylerin haklarına tecavüz etmeden, mülkiyeti kullanmada, takas edebilmede veya başkasına devretmede özgür olmaları.

Beach and Miles (2005:58) ise ekonomik özgürlük kavramını “özgürlüğün kendisinin korunması amacıyla yönelik olarak bireyler için gerekli sınırların ötesinde, devletin mal ve hizmetlerin üretimi, dağıtımını ve tüketimi üzerinde hiç bir zorlama ve kısıtlamasının olmaması” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamayla ekonomik özgürlüğün sağlanmasında devletin rolü üzerinde durulması, kurumsal yapıların ekonomik özgürlüğün tesisinde oynadığı rolü göstermektedir.

Aktan (1997: 30)'a göre “ekonomik özgürlük, bireylerin serbestçe iktisadi faaliyetlerde bulunabilmelerini ve bu faaliyetler sonucunda elde ettikleri değerleri dışarıdan bir müdahale olmaksızın özgürce kullanabilmelerini ifade etmektedir.”

Dursun (2005:176)'e göre “bir ülkede mevcut kurumlar ve bu kurumlar tarafından uygulanan politikalar gönüllü mübadele için uygun alt yapı hazırladıklarında; bireyleri ve onların mülkiyetlerini diğer bireylerin haksız eylemlerine karşı koruyabildiklerinde” ekonomik özgürlüklerden bahsedilebilir.

Ekonomik özgürlük tanımlamalarına bakıldığında, ekonomik özgürlük kavramı, bireylerin iktisadi faaliyetlerini baskı ve sınırlamalara maruz kalmadan özgürce gerçekleştirebildiği ve mülkiyet haklarının temin edildiği hak ve özgürlükler olarak ifade edilmektedir.

Tanımı konusunda tam bir anlaşma sağlanmamış olmakla birlikte, ekonomik özgürlüklerin unsurlarından olan gönüllü mübadele, minimal devlet, rekabet özgürlüğü ve mülkiyet haklarının korunması gibi kavramların, kurumsal yapının kalitesi ve piyasa ekonomisi kurallarının işleme derecesi ile ilişkili olduğu söylenebilir.

EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLERİN ÖLÇÜLMESİ VE EKONOMİK ÖZGÜRLÜK ENDEKSLERİ

Ekonomik özgürlüklerin ölçümü hakkında kullanılan endeksleme tekniklerinde, her bir kriter için belli bir puan verilmekte ve verilen puanların ortalaması alınarak her ülkenin kendi puanı oluşturulmaktadır. Bu ölçümler, sayılabilir olmaktan ziyade, öznel bir değerlendirme sonucu nitel bir yapı taşımaktadır.

Ekonomik özgürlük ölçümlerindeki puanlamada her ne kadar bazı kriterlerde kardinal değişkenler kullanılsa da, genel olarak puanlama kardinal değil, ordinal olarak hesaplanmaktadır. Başka bir ifadeyle, ülkelere yönelik olarak verilen puanlar, herhangi bir ülkenin diğer bir ülkeye göre ekonomik özgürlük yönünden durumunu ortaya koymaktadır. Bu ölçümlerdeki puanlama sadece sıralama amaçlı kullanılmaktadır. Örneğin, Fraser Institute tarafından yayınlanan 2008 Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi raporunda ekonomik özgürlükler sıralamasında 8,9 puanla birinci sırada yer alan Hong Kong ile 2,9 puanla sonuncu sırada yer alan Zimbabwe için “Hong Kong, ekonomik olarak Zimbabwe'den daha özgürdür” demek doğru olsa da, “Hong Kong, Zimbabwe'den 3 kat daha özgürdür” demek yanlış olacaktır.

Heritage Foundation ve Wall Street Journal tarafından ortaklaşa hazırlanan Ekonomik Özgürlük Endeksi (Index of Economic Freedom - IEF) ile Fraser Institute tarafından hazırlanan Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi (Economic Freedom of the World Index – EFWI) ülkelerdeki ekonomik özgürlüklerin

ölçümü konusunda günümüzde yapılan en önemli iki çalışmadır. Bu iki çalışmanın birçok araştırmada referans alınması ve ekonomik özgürlükler konusunda en çok başvurulan endeksler olmaları nedeniyle çalışmamızda da bu iki endeksten yararlanılmıştır.

EFWI'nın temelleri, Fraser Institute'den Michael Walker ile Nobel ödüllü Milton Friedman'ın 1986 ile 1994 yılları arasında gerçekleştirdikleri bir dizi konferans sonucunda ortaya çıkmış olup, bu çalışmalarda ülkelerin kurumsal yapılarının ve politikalarının ekonomik özgürlüğe uygun olup olmadığı incelenmiştir. IEF ise, daha sonraki yıllarda başlamış ve EFWI'ye paralel bir amaç doğrultusunda hazırlanmıştır. Her iki çalışmada da, ekonomik aktörlerin iktisadi faaliyetlerinde özgür kalmaları temel alınarak, ülkelerin ekonomik özgürlük konusundaki durumları analiz edilmektedir.

Fraser Institute tarafından hazırlanan EFWI verileri 1970 yılından başlayıp, günümüze kadar devam etmekte olup, en son veriler 2008 yılında derlenmiştir. 2008 yılında yayınlanan rapor iki yıl öncesinin verilerini kullanarak çalışmayı sunmaktadır. Buna göre, örneğin, 2008 yılı ekonomik özgürlük puanları 2006 verilerini kapsamaktadır. Aynı durum diğer yıllar için de geçerlidir. Yayınlanan en son EFWI çalışmasında 141 ülkenin ekonomik özgürlük endeksi, yaklaşık 70 farklı ülkede yer alan kurumlarla işbirliği neticesinde James Gwartney ve Robert Lawson idaresinde hazırlanmıştır. Ülkelerin ekonomik özgürlük endeksi, 0 ile 10 arasında bir puanlama ile ölçülmektedir. Bu çalışmada yapılan ekonomik özgürlük analizi, 5 temel başlık altında incelenmektedir:

1. Kamu Kesiminin Büyüklüğü: Harcamalar, Vergiler ve Girişimler (Size of Government: Expenditures, Taxes, and Enterprise)
2. Hukuki Yapı ve Mülkiyet Haklarının Güvencesi (Legal Structure and Security of Property Rights)
3. Güçlü Paraya Erişim (Access to Sound Money)
4. Uluslararası Ticaret Özgürlüğü (Freedom to Trade Internationally)
5. Kredi ve İşgücü Piyasalarına ve İşletmelere Yönelik Düzenlemeler (Regulation of Credit, Labor, and Business)

Heritage Foundation ve Wall Street Journal tarafından ortaklaşa hazırlanan IEF verileri ise 1995 yılından başlayıp günümüze kadar devam etmekte olup, en son veriler 2008 yılında derlenmiştir. 2008

yılı ekonomik özgürlük sonuçları, 2006 yılının ikinci yarısından 2007 yılının ikinci yarısına kadarki verileri kapsamaktadır. Yayınlanan en son IEF çalışmasında mülkiyet haklarından girişimcilğe kadar uzanan konular incelenerek, 157 ülkenin ekonomik özgürlük endeksi analiz edilmiştir. Ülkelerin ekonomik özgürlük endeksi, 0 ile 100 arasında bir puanlama ile 10 temel başlık altında ölçülmektedir:

1. İşletme Özgürlüğü (Business Freedom)
2. Ticaret Özgürlüğü (Trade Freedom)
3. Mali Özgürlük (Fiscal Freedom)
4. Hükümetten Bağımsız Olma (Freedom from Government)
5. Parasal Özgürlük (Monetary Freedom)
6. Yatırım Özgürlüğü (Investment Freedom)
7. Finansal Özgürlük (Financial Freedom)
8. Mülkiyet Hakları (Property Rights)
9. Yolsuzluktan Özgürlük (Freedom from Corruption)
10. İşgücü Özgürlüğü (Labor Freedom)

IEF ve EFWI'deki yüksek puanlar ilgili ülkelere devlet müdahalesinin düşük olduğunu ve bireylerin iktisadi faaliyetlerde daha özgür olduklarını ifade etmektedir.

Tablo-1'den de görüleceği üzere, EFWI, ülkelerin ekonomik özgürlüklerini incelemek amacıyla 5 temel alan üzerine bina edilmiştir. 5 temel alan, 23 farklı kategori altında tasnif edilmiş olup, bu kategorilerin de alt kriterlere ayrılmıştır.

IEF ise, ülkelerin ekonomik özgürlüklerini incelemek amacıyla 10 temel alan üzerine bina edilmiştir. Bu 10 temel alan, Tablo-2'den de görüleceği üzere 36 farklı alt kriter altında incelenmiştir.

Tablo-1: EFWI Kriterleri

<p>1. Kamu Kesiminin Büyüklüğü: Harcamalar, Vergiler ve Girişimler</p> <p>A. Toplam tüketimin yüzdesi olarak genel kamu tüketim harcamaları</p> <p>B. GSYİH'nin yüzdesi olarak transferler ve sübvansiyonlar</p> <p>C. Kamu girişimleri ve yatırımları</p> <p>D. En üst marjinal vergi oranı</p> <p>a. En üst marjinal gelir vergisi oranı</p> <p>b. En üst marjinal gelir ve ücret vergisi oranı</p>
<p>2. Hukuki Yapı ve Mülkiyet Haklarının Güvencesi</p> <p>A. Yargı Bağımsızlığı</p> <p>B. Tarafsız Mahkemeler</p> <p>C. Fikri mülkiyet haklarının korunması</p> <p>D. Hukukun egemenliğine ve siyasal sürece askeri müdahaleler</p> <p>E. Hukuk sisteminin güvenilirliği</p> <p>F. Anlaşmaların yasal olarak güçlendirilmesi</p> <p>G. Gayrimenkul satışlarında düzenleyici sınırlamalar</p>
<p>3. Güçlü Paraya Erişim</p> <p>A. Parasal büyüme</p> <p>B. Enflasyondaki standart sapma</p> <p>C. Son yılın enflasyon oranı</p> <p>D. Döviz cinsi banka hesabına sahip olma özgürlüğü</p>
<p>4. Uluslararası Ticaret Özgürlüğü</p> <p>A. Uluslararası ticaret üzerindeki vergiler</p> <p>a. İhracat ve ithalat toplamının yüzdesi olarak dış ticaretten alınan vergilerden elde edilen gelir</p> <p>b. Ortalama tarife oranı</p> <p>c. Tarife oranlarındaki standart sapma</p> <p>A. Düzenleyici ticaret engelleri</p> <p>a. Gümrük tarifesi dışı engeller</p> <p>b. İthalat ve ihracat yapmanın maliyeti</p> <p>A. Beklenen hacmine göre, ticaret sektörünün gerçekleşen hacmi</p> <p>B. Karaborsa (black-market) döviz kuru</p> <p>C. Uluslararası sermaye piyasasına yönelik kontroller</p> <p>a. Yabancı mülkiyeti/yatırımlar sınırlaması</p> <p>b. Sermaye kontrolleri</p>
<p>5. Kredi ve İşgücü Piyasalarına ve İşletmelere Yönelik Düzenlemeler</p> <p>A. Kredi piyasalarına yönelik düzenlemeler</p> <p>a. Bankaların mülkiyeti</p> <p>b. Yabancı banka rekabeti</p> <p>c. Özel sektör kredisi</p> <p>d. Faiz oranı kontrolleri/negatif reel faiz oranları</p> <p>A. İşgücü piyasasına yönelik düzenlemeler</p> <p>a. Asgari ücret</p> <p>b. İşe alma ve işten çıkarma düzenlemeleri</p> <p>c. Toplu sözleşme</p> <p>d. İşsizlik ödemeleri</p> <p>e. Zorunlu askerlik</p> <p>C. İşletmelere yönelik düzenlemeler</p> <p>f. Fiyat kontrolleri</p> <p>g. İdari düzenlemeler</p> <p>h. Bürokrasi maliyetleri</p> <p>i. Yeni bir iş başlatma</p> <p>j. Ekstra ödemeler/rüşvetler</p> <p>k. Lisan sınırlamaları</p> <p>l. Vergi ödeme isteği maliyeti</p>

Kaynak: The Fraser Institute (2008); *Economic Freedom of the World 2008 Annual Report*, Fraser Institute Yayınları, Kanada, s. 5.

Tablo-2: IEF Kriterleri

ANA KRİTER	ALT KRİTER
A. İşletme Özgürlüğü	İşe başlama – prosedürler (adet) İşe başlama – zaman (gün) İşe başlama – maliyet (kişi başına düşen gelir yüzdesi) Lisans alma - prosedürler (adet) Lisans alma - zaman (gün) Lisans alma - maliyet (kişi başına düşen gelir yüzdesi) İşi kapatma - zaman (gün) İşi kapatma – maliyet (varlığın %'si) İşi kapatma – kurtama oranı (dolar üzerinden cent)
B. Ticaret Özgürlüğü	Ticaret ağırlıklı ortalama gümrük vergisi Gümrük tarifesi dışı engeller
C. Mali Özgürlük	En üst marjinal bireysel gelir vergisi oranı En üst marjinal kurumlar gelir vergisi Toplam vergi gelirlerinin GSYİH' deki yüzdesi
D. Hükümetten Bağımsız Olma	Hükümet harcamalarının GSYİH' deki yüzdesi
E. Parasal Özgürlük	Son üç yılı ait döviz kurunun ağırlıklı ortalaması Fiyat kontrolleri
F. Yatırım Özgürlüğü	Yabancı yatırımcılara yönelik sınırlamalar Hükümetin yatırımcılara eşit muamelede bulunması Döviz kurunun serbestliği Yabancı firmaların eşit muamele görmesi Hükümetin, ödemeler, transferler, sermaye işlemlerinde sınırlamalar koyması Yabancı yatırımlar için bazı sektörlerin kapanması
G. Finansal Özgürlük	Hükümetin finansal düzenlemelerdeki kapsamı Devletin bankalar ile diğer finansal hizmetlere müdahalesi Finansal hizmetler açma ve işletmede zorlukların yaşanması Kredi dağılımında hükümetin etkisi
H. Mülkiyet Hakları	Adaletin bağımsızlığı Adalette yolsuzluğun varlığı Birey ve şirketlerin anlaşmalara sadakat
İ. Yolsuzluk Özgürlüğü	Yolsuzluk Algılama Endeksi
J. İşgücü Özgürlüğü	Asgari ücret Çalışma saatlerinin esnek olmayışı Gereksiz çalışanları işten çıkarmada zorlukların yaşanması Gereksiz çalışanları işten çıkarma maliyetleri

Kaynak: Kim R., Edwin J. Feulner, ve Mary Anastasia O'Grady (2008); *2008 Index of Economic Freedom*, The Heritage Foundation, Washington, s. 42-53

EKONOMİK ÖZGÜRLÜK ENDEKSLERİ ARASINDAKİ BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

EFWI ve IEF nicel değişkenlere bağlı olarak bir sınıflandırma yapmaktadır. Bu iki endeks çalışması

incelendiğinde, ülkelerin liberal ekonomiye ve serbest piyasa koşullarına uyumlarının araştırıldığı görülmektedir. Tablo-3'de iki endeksin genel özellikleri hakkında özet bilgi verilmektedir.

Tablo-3: EFWI ve IEF Endekslerinin Temel Özellikleri

Özellikler	EFWI	IEF
Puanlama	0-10	0-100
Temel Göstergeler	5 temel alan	10 temel alan
Hazırlayan Kurum	Fraser Enstitüsü	Heritage Foundation / Wall Street Journal
Kapsadığı Yıllar	1970 ile 2000 arası 5'er yıllık veriler, sonrasında yıllık veriler 2000 ile 2006 arası	1995 ile 2008 arası yıllık veriler
İncelenen Ülke Sayısı	141	157

EFWI ile IEF'yi oluşturan kriterler incelendiğinde temel başlıkların ve sınıflandırmanın farklı olmasına rağmen her iki endeksin de genel olarak analiz ettikleri kriterlerin aynı olduğu görülmektedir. Her iki endeks de liberal bir ekonominin varlığını ve piyasa ekonomisinin işlerliğini ölçmeye yönelik olduğu dikkat çekmektedir. Öte yandan EFWI'nın sınıflandırma konusunda, IEF'ye kıyasla daha geniş perspektiften bir ayrıma gitmektedir.

EKONOMİK ÖZGÜRLÜK KRİTERLERİ VE EKONOMİK PERFORMANS ARASINDAKİ İLİŞKİ

Ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin genellikle olumlu ve karşılıklı etkileşim içinde olduğu ifade edilmektedir. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesinin, ekonomik özgürlüğe olumlu etkisi olabileceği gibi, ekonomik özgürlüklerin de ekonomik büyümeye katkısı bulunmaktadır. Bu iki olgu arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır.

Ekonomik özgürlüklerin sonucunda ekonomik büyüme ve hayat standardında yükselme sağlanmaktadır. Özgürlük büyümeyi sağlarken; büyüme özgürlüğü geliştirmekte; özgürlük daha fazla büyümeyi sağlamaktadır (Moore, 2008:19). Demokratik sistem içerisindeki politik düzen ve kurumsal yapıların ekonomik büyüme katkısı olduğu gibi, ekonomik özgürlüğün de kaynak tahsisi, üretim ve verimlilik manasında ekonomik büyümeye etkisi bulunmaktadır (Gounder ve Xayavong, 2005:3).

Ekonomik özgürlükler, iktisadi faaliyetlerde güven ortamıyla birlikte ekonomik aktörlere hareket özgürlüğü sağladığı için yatırım ve üretim kararlarının daha hızlı alınmasına, ekonomik faaliyetlerde verimliliğin artmasına, ar-ge çalışmalarının hız kazanmasına ve bu yolla teknoloji üretilmesine olanak sağlamaktadır.

Bu bağlamda, kurumsal yapının kalitesi (ekonomik özgürlüğün varlığı), mikro anlamda ekonomik aktörlerin yarattığı değeri, makro anlamda ise ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı etkilemektedir (Beşkaya ve Koç: 2006:46).

Ekonomik özgürlüğün sağlanması için, mülkiyet haklarının sağlam kurumsal yapılarla desteklenmesi gerekmektedir. Mülkiyet haklarının sağlandığı toplumlarda, bireylerin ekonomide etkin ve verimli olacağı ve uzun vadeli yatırım kararlarına daha istekli yaklaşacaklarından ekonomik büyümeye katkısı olacağı savunulmaktadır (Vijayaraghavan ve Ward, 2001; Dursun, 2005; Giffin, 2008).

Teknolojinin ülkelerin gelişmesinde önemli rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Teknolojik gelişmelerin olması için de bu konuda ar-ge çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda, ekonomik özgürlük ve mülkiyet haklarının varlığı, bireylere ve firmalara sunduğu özgürlük ortamı ile ar-ge'ye destek olmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde ekonomik gelişme, girdi başına düşen ürün miktarını artıran teknolojik büyüme ile doğru orantılıdır (Moore, 2008:12). Teknolojik alanda

gelişim, ülkelerin beşeri ve fiziksel sermaye alanlarında yaptıkları yatırımlarla doğrudan orantılıdır. Beşeri sermayenin artırılmasının eğitile olduğu ve fiziksel sermaye gelişiminin de mevcut sermaye kaynaklarının üretim yatırımlarına tahsis edilmesiyle sağlandığı bilinen bir gerçektir. Bu gerçeğin açığa çıkmasında ekonomik özgürlüğün oynadığı rol nedeniyle, ekonomik özgürlüğün teknolojik gelişimi sağlayarak ekonomik büyümede itici güç olduğu görülmektedir.

Ekonomik özgürlüğün, iktisadi faaliyetlerin doğal ortamda işlemesine olanak vererek ve bireylere ve firmalara hareket özgürlüğü sağlayarak, bireylerin kazançlarını maksimize ettiği ve ekonomik faaliyetlerdeki fırsatların en iyi biçimde değerlendirildiği görülmektedir (Dileyici ve Özkıvrak, 2008:6). Ekonomik faaliyetlerde yaşanan bu tür kazanımların ekonomik refahı artırdığı kabul edilir.

Ekonomik özgürlük ile büyüme arasındaki ilişkiyi ilişkin geniş bir literatür vardır. Chheng (2008:1)'in yapmış olduğu çalışmada, ekonomik özgürlüğün yatırımların verimli olmasında ve teknolojinin gelişmesinde katkısı olduğu ifade edilmektedir. Bu çalışmada ekonomik özgürlük ile yerli yatırım oranı ve yabancı doğrudan yatırım oranı arasında olumlu ilişkinin olduğu ve bu etkilerin sonucunda büyümede de olumlu sonuçların ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Benzer sonucun J.W. Dawson'ın 1998 yılındaki çalışmasından da elde edildiği ve ekonomik özgürlüğün toplam faktör verimliliğinde doğrudan ve yatırımlar üzerinde ise dolaylı etkisiyle büyümeye önemli etkisi olduğu ifade edilmektedir (akt. Gounder ve Xayavong, 2005:21).

Barro ve Martin (2003:43), yapmış olduğu çalışmada, gelir vergisinin düşük olduğu, mülkiyet haklarının sağlandığı ve devlet müdahalesinin az olduğu toplumlarda ekonomik özgürlüğün büyümeye katkısı olduğunu vurgulamaktadır. Bu görüşü destekleyen çalışma ise Gerald W. Scully'den gelmektedir. Scully'ye göre, hukuk kurallarının olduğu, özel mülkiyetin korunduğu ve piyasada kaynakların dağılımında özgürlüğün olduğu politik olarak açık toplumlar, bu özgürlüklerin sınırlanmış olduğu toplumlara göre 1,5-2 kat kadar daha verimlidir ve 3 kat daha fazla büyümektedir (Dileyici ve Özkıvrak, 2008:7). Dawson (2003:488)'a göre, serbest piyasa ekonomisi ve mülkiyet hakları gibi ekonomik özgürlüklerdeki gelişmeler, ekonomik büyümeyi artırmaktadır.

Heckelman (2000:88), sermaye hareketleri, yabancı yatırım, ücret ve fiyat kontrolleri, mülkiyet hakları ve düzenlemeler gibi ekonomik özgürlüğün ana unsurlarının, büyümeyi artırdığını ifade etmektedir.

Dursun (2005: 183-187) ekonomik özgürlüklerin çalışma, tasarruf, yatırım ve teknoloji geliştirme arzusunun artırarak büyüme ve kalkınmayı etkilediğine dikkat çekmektedir.

Nelson ve Singh'in 1998 yılında gelişmekte olan 67 ülkenin 1970-89 yıllarında incelediği çalışmada, ekonomik özgürlüğün büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu vurgulanmaktadır (akt. Sturm ve de Haan, 1999:12).

İslam'ın 1996 yılında 98 ülkeyi kapsayan yatay kesit verileri (cross-section data) analizi çalışmada ekonomik özgürlüğün kişi başına düşen gelir ve büyüme oranı ile doğrudan ilişkisi olduğu kaydedilmektedir (akt. Chheng, 2008:3). Gelir seviyesinin yüksekliğinin, sadece sosyal özgürlükleri garanti etmekle kalmadığı, politik hakların da elde edilmesini sağladığı görülmektedir (Moore, 2008:20).

Barro (1996:32)'nin belirttiği üzere, Friedman'a göre iki özgürlük karşılıklı etkileşim içerisindedir. Politik haklar, ekonomik özgürlüğü besleyerek ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkide bulunmaktadır. Ekonomik özgürlüğün gelişmesi ise, sağlam kurumsal yapının olmasını gerektirmekte ve bu kurumsal yapılarda hak ve özgürlüklerin güven altına alındığı görülmektedir.

Ekonomik özgürlüğün, sadece ekonomik büyümeyi etkilemesiyle sınırlı kalmadığı, politik haklar ve sivil özgürlüklere de katkısı olduğu vurgulanmaktadır. Wu ve Davis (1999:142)'in gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde yaptıkları çalışmada, ekonomik özgürlüğün temel etkilerinin ekonomik büyüme ve politik özgürlüğün tesisinde önemli rol oynadığı ifade edilmektedir.

Adam Smith (1776)'e göre, Amerikan kolonilerinin, Avrupa kolonilerinden daha zengin olmasında bireylerin kendi işlerini, kendi yöntemlerine göre özgür olarak yapmaları asıl etkindir. Ülkelerin ticaret hacminin gelişmesinde ticari alanlarda çok fazla sınırlamanın olmaması ve ticari faaliyetlerde bireylerin özgür olmasının etkisi büyüktür. Günümüzde kimi Avrupa ülkesinin gelişmesinde, ticari faaliyetlerde ekonomik özgürlüklerin tesis edilmesinin katkısının yadırganmayacak seviyede olduğu bilinmektedir.

Ekonomik özgürlüğün, demokrasi olmadan da ekonomik büyümeye katkısının olacağına en iyi ülke örneklerden biri de şüphesiz Singapur'dur. Asya'nın dört kaplı olarak bilinen ülkelerden biri olan Singapur'un, ekonomik performans açısından bu ülkeler içerisinde en iyi ikinci ülke olmasında, hükümetin şehirlerde serbest limanlar oluşturması yatmaktadır (Moore, 2008:21). Hükümet her ne kadar politik ve sosyal özgürlükleri sınırlasa da, ekonomik özgürlükler konusunda gerekli hoşgörünün gösterilmesinin ülkenin gelişmesinde önemli rolü olduğu bilinmektedir. Ülkede tükürmek, sakız çiğnemek, çöp atmak ve tuvalet temizliği gibi konularda kanunların olması ve gazetelerin, politikacıları ve politik kurumları eleştirmesine izin verilmemesi gibi olayların ülkedeki hak ve özgürlükler konusundaki sınırlamalardan bazılarıdır (Moore, 2008:21). Politik haklar ve sivil özgürlüklerdeki kısıtlamalara rağmen, ekonomik

özgürlüğün temin edilmesinin ülkenin ekonomik performansında önemli katkıları olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin, Hong Kong'un, uzun zaman boyunca İngiliz sömürgesinde bulunmasına ve politik haklardan mahrum bırakılmasına karşın, ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümesindeki katkısı bir hayli fazladır. Ülkenin, harika doğal limanı haricinde hiçbir doğal kaynağı bulunmamasıyla birlikte, hükümetin uygulamış olduğu ekonomik politikalarla ekonomik yönden iyi konuma yükseldiği görülmektedir. Ekonomik özgürlüklerin tesis edilmesi amacıyla hükümetin, gümrük vergilerini kaldırdığı ve bireylerin piyasada özgürce işlem yapabilmelerini sağladığı belirtilmektedir (Moore, 2008:20). Ülkenin, İngiliz sömürgesinde iken politik haklardan mahrum kalmasına karşın ekonomik ve sosyal yönden özgür bir ülke olarak yönetildiği dikkat çekmektedir. Sonuçta, ekonomik özgürlüklerin sağlanmasıyla ülkede, kişi başına düşen gelir seviyesinde önemli artışlar görülmüştür.

Ekonomik özgürlük seviyesindeki artışın, ülkelerin ekonomik yönden ivme kazanmalarına neden olduğu düşüncesine, Botswana ve Gana'nın 1990 ve 2000'lerdeki ekonomik durumları örnek olarak verilebilir (Gounder ve Xayavong, 2005:6-7). Botswana ve Gana'nın ekonomik özgürlük seviyelerindeki artışın, ekonomik büyümelerinde de artışa yol açtığı sonucu bulunmuştur.

Ekonomik özgürlük ile sosyo-ekonomik göstergeler arasında olumlu ilişki olduğu birçok araştırmacı tarafından dile getirilmektedir. Ekonomik özgürlüğün tesis edildiği ve gelişim gösterdiği toplumlarda, eğitim, sağlık ve yaşam standardı gibi konularda da kayda değer gelişmelerin yaşandığı kaydedilmektedir. Ekonomik özgürlük ile sosyo-

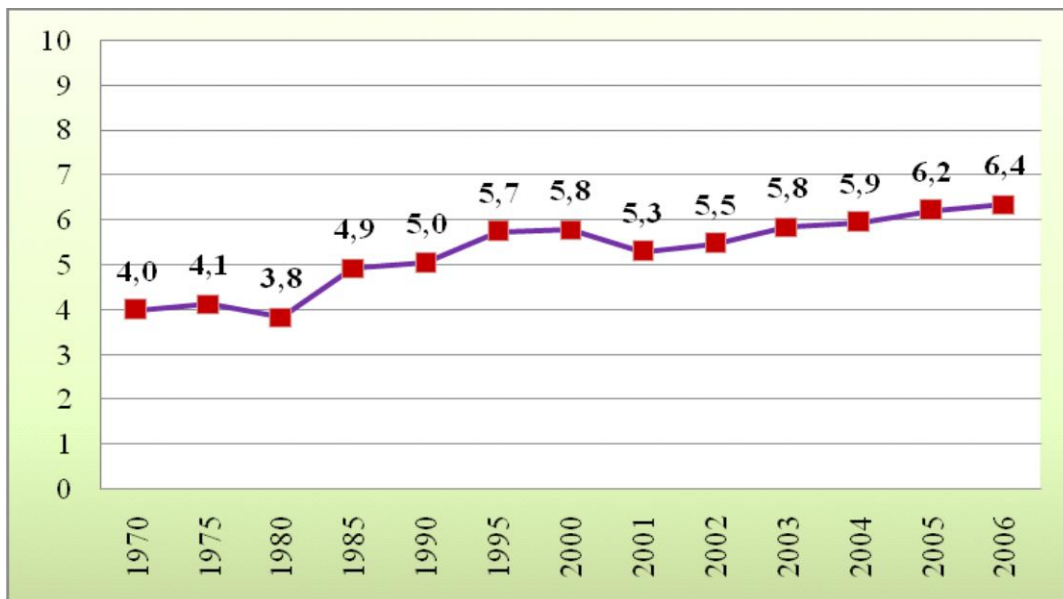
ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi inceleyen Madan (2002:92)'a göre, artan ekonomik özgürlüğün yaşam kalitesinin gelişimine katkıda bulunduğu vurgulanmaktadır. Madan (2002), ekonomik özgürlükteki gelişmelerin, ortalama yaşam süresi ve eğitim gibi konulara da olumlu etkide bulunduğunu belirtmektedir. Ekonomik özgürlük ile ekonomik ve sosyo-ekonomik göstergeler arasında güçlü bir etkileşim olduğu, genel olarak kabul gören bir görüş olarak dikkat çekmektedir. (bkz. The Fraser Institute, 2008: 19-25).

TÜRKİYE'DE EKONOMİK ÖZGÜRLÜK

Türkiye'de, henüz cumhuriyet ilan edilmeden önce İzmir'de düzenlenen Birinci İktisat Kongresi'yle hükümetin ekonomik faaliyetlerde, ağırlıklı olarak teşvik edici rol üstlenmesi ve özel teşebbüse dayalı liberal bir ekonomi anlayışı benimsemesi hedeflenmiş, ancak 1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrasında ise devletin ekonomideki faaliyetlerde ağırlığı görülmüştür (DPT, 2007). 1950'den sonraki ekonomik yapıya her ne kadar liberal ekonomi denilse de, iktisadi faaliyetlerde devletin ağırlığı görülmüştür. 1960-1980 döneminde ise "ithalat ikamesi politikası yoluyla sanayileşme stratejisi" uygulanmış olup, 1980 yılında dışa açık ekonomi ve serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin ekonomik özgürlük konusunda atmış olduğu gerçekçi adımların 1980 yılından itibaren başladığı söylenebilir. Son yıllarda ise, Türkiye'nin AB'ye girme yolunda kurumsal yapılarında yapmış olduğu değişikliklerle ekonomik özgürlükler konusunda gelişmeler yaşanmaktadır.

Grafik-1'de Türkiye'nin yıllar itibarıyla ekonomik özgürlükte aldığı puanlar sunulmuştur:

Grafik-1: EFWI'ya Göre Türkiye'nin Yıllar İtibarıyla Ekonomik Özgürlük Durumu

Kaynak: Fraser Institute'nin değişik yıllardaki EFWI endeks rakamlarından derlenerek hazırlanmıştır.

Buna göre, en yüksek puan olan 10 üzerinden değerlendirildiğinde, Türkiye'nin henüz iyi bir konumda olmadığı göze çarpmaktadır. Buna karşın ülkemizin, ekonomik özgürlükler konusunda gelişim gösterdiği göze çarpmaktadır. Türkiye'nin ekonomik özgürlük bakımından 1970'lerdeki almış olduğu 3,6 puanının 2006 yılında 6,35'e çıkması ve ekonomik özgürlük puanını 1980'de itibaren 2,5 puandan daha fazla artıran 10 ülke arasına girmiş olması olumlu bir gelişme olarak görülebilir.

Ancak, Türkiye ile ilgili olarak yapılan analizler, Türkiye'de ekonomik özgürlüğün tam manasıyla sağlanmadığını vurgulamaktadır. Heritage Foundation ve Wall Street Journal tarafından ortaklaşa hazırlanan 2008 Ekonomik Özgürlük Endeksi (2008 Index of Economic Freedom – 2008 IEF) raporunda Türkiye'nin ekonomik özgürlük konusunda yapmış olduğu çalışmalar IEF'nin 10 temel başlığına göre incelenmiştir. Bu rapora göre Türkiye'nin ekonomik özgürlük bakımından 157 ülke arasından 74. sırada yer aldığı görülmektedir. Ülkelerin ekonomik özgürlük endeksi, 0 ile 100 arasında bir puanlama ile değerlendirilmekte olup, Türkiye'nin bu rapordaki 2008 yılı değerlendirmelerine göre 60,8 puan aldığı ve 41 Avrupa ülkesi arasından ise 32. sırada bulunduğu belirtilmektedir. Türkiye, aldığı bu puanla ekonomik özgürlük bakımından her ne kadar AB ülkelerinin ortalamasının altında yer alsada, dünya ortalamasının üzerinde yer alarak, “orta seviyede özgür (moderately free)” ülkeler sınıfında yer almaktadır. Fraser Institute tarafından hazırlanan 2008 Dünya Ekonomik Özgürlük Yıllık Raporu (Economic Freedom of the World 2008 Annual Report – 2008 EFWI)'na göre ise, Türkiye ekonomik özgürlük açısından 10 puan üzerinden yapılan değerlendirmede 6,35 puan alarak 141 ülke arasından 90. sırada yer almıştır. Türkiye bu puanla “nispeten özgür değil (relatively unfree)” ülkeler kategorisinde yer almaktadır. 2008 IEF raporu ile 2008 EFWI'deki bilgiler ışığında Türkiye'nin ekonomik özgürlük konusunda geçmiş yıllara kıyasla gelişme gösterdiği ancak bu konuda henüz yolun başında olduğu dikkat çekmektedir.

2008 IEF raporunun Türkiye ile ilgili değerlendirmelerine bakıldığında, Türkiye'nin ekonomik özgürlük kriterlerindeki birçok alanda dünya ortalamasını yakınlarında yer aldığı ancak ticaret özgürlüğü ve mülkiyet hakları konularında oldukça güçlü durumda olduğu ve yeni kurulan şirketlere karşı müspet bir ortamın olduğu buna karşın ise lisanslama ve iflas muameleleri sürecinde zorlukların yaşandığı vurgulanmaktadır. Ayrıca vergi konusundaki uygulamaların, ekonomik özgürlüğün sağlanmasında önemli engellerden biri olduğu ifade edilmektedir.

Ekonomik özgürlük, bireylerin ekonomik faaliyetlerinde özgür olmaları demek olup, işletme özgürlüğü bu manada oldukça önemlidir. İşletme özgürlüğü, firmaların faaliyetlerine başlamalarından faaliyetlerine son vermelerine kadar geçen aşamalarda

özgür olmaları demektir. Türkiye'ye işletme özgürlüğü açısından bakıldığında, ülke genelinde işletme özgürlüğü konusunda oldukça kayda değer gelişmeler olduğu, bu gelişmelerin son yıllardaki yabancı sermaye girişindeki artışlarla desteklendiği görülmektedir. 2008 IEF raporunda, ticari faaliyete başlama süresi dünya genelinde 43 gün iken, Türkiye'de bu sürenin 6 gün olduğu görülmektedir. Türkiye'de bürokratik süreçlerin uzun olmasıyla birlikte, ticari faaliyetlerde lisans alma ve ticari faaliyete son verme işlemlerinin oldukça zor olması, ekonomik özgürlüğün kısıtlanmasına yol açmaktadır (Kim vd., 2008:374). Türkiye'deki işletme özgürlüğüne genel olarak bakıldığında Türkiye'nin iyi durumda olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, ticari faaliyetlerdeki denetim mekanizmalarının iyi kurulmuş olmasıdır. Türkiye'nin, 2008 IEF raporuna göre işletme özgürlüğü kriterinden dünya ortalamasının üstünde ve 100 üzerinden 67,9 puan alması, bu konudaki başarılarını göstermesi bakımından önemlidir.

Ticaret özgürlüğünü oluşturan unsurlar olarak ithalat ve ihracatta ülkelerin koymuş olduğu düzenlemeler önemli rol oynamaktadır. 2008 IEF raporuna ve 2008 EFWI'ya göre Türkiye'nin ticaret özgürlüğü anlamında iyi durumda olduğu görülmektedir. Türkiye'nin bu konumunda, AB'ye girme sürecinde uluslararası ticaret alanında düzenlemeler yapmasının önemli etkisi bulunmaktadır. 2008 IEF raporuna göre, Türkiye'nin ticaret özgürlüğü kriterinden 100 puan üzerinden 86,8 puan alarak, 72 puan olan dünya ortalamasının üstünde yer aldığı görülmektedir.

Mali özgürlük, bireyler ve kurumlardan alınan vergi ve vergi oranları ile vergi gelirlerinin GSYİH'deki oranını inceleyerek, vergi yükündeki ağırlığı ölçmektedir. Mali özgürlüğün yüksek olduğu ülkelerde, bireyler ve kurumlar iktisadi faaliyetlerini yürütürlerken, devletin üzerlerindeki ağırlıklarını fazla hissetmezler. 2008 IEF raporuna göre, Türkiye'de bulunan ağır vergi yükünün son yıllarda yapılan indirimlerle, Türkiye'nin mali özgürlük açısından daha önceleri dünya ortalamasının altında yer aldığı görülmeye karşın 2008 yılı verilerine göre dünya ortalamasını üzerinde yer aldığı dikkat çekmektedir.

Devletin ekonomik faaliyetlerde yer alması, ülkede rekabet ortamının ve özel sektörün gelişmesinde önemli engeller oluşturmaktadır. Hükümetten bağımsız olma kriteri, devletin ekonomik faaliyetlerdeki etkinliğini analiz ederek, devletin ekonomiye müdahalesi hakkında bilgi vermektedir. Hükümetten bağımsız olmanın yüksek olduğu ülkelerde hükümetin sadece kamusal mallarla ilgilendiği ve devletin ekonomik faaliyetlerde ağırlığının olmadığı görülmektedir. Hükümetten bağımsız olma kriteri incelendiğinde, Türkiye'nin 2008 IEF raporu ve 2008 EFWI'ya göre orta seviyede yer aldığı ve ülkemizin dünya ortalamasıyla aynı seviyede olduğu vurgulanmaktadır. 1980'li yıllardan

itibaren devam eden gelen özelleştirme politikalarıyla, devletin ekonomik faaliyetlerdeki etkisi önemli ölçüde azalmaktadır.

Ülkelerin ekonomik özgürlük açısından iyi durumda olmalarının göstergelerinden biri de, ülkelerdeki fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Enflasyon ve fiyat kontrolleri, fiyat istikrarını etkileyen önemli unsurlardır. Parasal özgürlük kriteri, fiyat istikrarının ülke içinde sağlanıp sağlanmadığını göstermektedir. Türkiye'nin parasal özgürlük açısından henüz iyi durumda olmadığı bilinmektedir. Hükümetin tarımsal ürünlerde ve ilaç sanayinde fiyat ayarlamaları yaptığı ve devlet teşvikleri ve devlete ait şirketler vasıtasıyla piyasada fiyat düzenlemelerinin devam ettiği görülmektedir (Kim vd., 2008:374). Türkiye'nin 2001-2006 yılları arasında "enflasyon hedeflemesi" adı verilen para politikasını uygulamaya başlaması ve enflasyon oranını tek haneli rakamlara düşmesi her ne kadar olumlu gelişmeler olarak gösterilse de, 2008 IEF raporu ve 2008 EFWI'ya göre ülkemizin henüz parasal özgürlük açısından iyi durumda olmadığı görülmektedir.

Ülkelerin ekonomik büyümesinde, yabancı yatırımcıların önemli rol oynadığı bilinmektedir. Yatırım özgürlüğünün iyi durumda olduğu ülkelerde, yabancı yatırımcıların ekonomik faaliyetlerde önemli etkileri bulunduğu aşikardır. Türkiye'de her ne kadar yabancı yatırımcının ülkeye gelmesi hoş karşılsansa da, basın-yayın, havacılık, deniz taşımacılığı, katma değerli telekom hizmetleri ve liman faaliyetleri gibi bazı önemli ekonomik faaliyetlerde yabancı payı en fazla %49 olarak sınırlandırılmıştır (Kim vd., 2008:374). Bürokratik süreçlerin ağırlığı, yabancıların taşınmaz elde etmelerindeki sınırlamalar, kanuni düzenlemelerin sık sık değişmesi ve kanuni düzenlemelerdeki aksaklıklar da yabancıyatırımcıların, ülkeye yatırım yapmasına engel olan unsurlardandır. Ülkemizin henüz yatırım özgürlüğü açısından iyi durumda olmadığı görülse de, son yıllarda yapılan özelleştirmelerle birlikte bu konuda önemli gelişmeler yaşandığı bilinmektedir.

Devletin finansal düzenlemelerdeki varlığının azalması, finansal özgürlüğünün gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Finansal özgürlük, ülkelerin bankacılık ve finansal sisteminin de şeffaflığını ifade etmekte olup, ekonomik özgürlüğün temel kriterlerinden biri olarak gösterilmektedir. Bankacılık, finansal özgürlüğün temel yapıtaşlarından biri olup ekonomik faaliyetlerinin gerçekleşmesinde lokomotif rolü üstlenmektedir. BDDK (2008:14) raporuna göre Haziran 2008 itibarıyla finans sektörünün %76,2'sini bankacılık sektörünün oluşturması bankacılık sektörünün mevcudiyeti hakkında bilgi vermektedir. Türkiye'de bankacılık sektöründe Haziran 2008 sonu itibarıyla 3 adet kamu sermayeli mevduat bankası, 11 adet özel sermayeli mevduat bankası, 1 adet Tasarruf Mevduatı ve Sigorta Fonu kontrolündeki banka, 18 adet yabancı sermayeli mevduat bankası, 13 adet kalkınma bankası ve 4 adet katılım bankası olmak

üzere toplam 50 adet banka bulunmaktadır (BDDK, 2008:15). BDDK (2008:17) raporuna göre, bankacılık sektöründeki yabancıların dağılımına bakıldığında ise, yabancı sermayenin oransal payının Haziran 2008 sonu itibarıyla %24,3 ve yurt dışı yerleşik yatırımcılar tarafından elde tutulan hisselerinde eklenmesiyle birlikte yabancı payının sektördeki oranının %41,5 seviyesine ulaştığı kaydedilmektedir. Bankacılık sektöründe yabancı payının "1990 yılından 2004 yılına kadar %5'in altında seyretmesi" (BDDK, 2005:14) ve 2004 yılından itibaren Demirbank'ın HSBC'ye satılmasıyla ivme kazanarak %24,3'e ulaşması, bankacılık sektörünün yabancılar nezdinde olan itibarını göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte bankacılık sektöründeki kamu payının %26,6'lara gerilemesi, finansal özgürlükler açısından kayda değerdir. Sigorta sektörüne bakıldığında ise, sektördeki yabancı payının Ekim 2006 itibarıyla %27,2'ye ulaştığı kaydedilmektedir (ATO, 2008). Bundan başka, sermaye piyasalarının nispeten küçük olduğu ve bu piyasada devlet tahvillerinin önemli yer tuttuğu ve borsanın devlete ait ama özerk bir yapısının olduğu göze çarpmaktadır (Kim vd., 2008:374). Son yıllarda yaşanan önemli gelişmelere rağmen, 2008 IEF raporu ve 2008 EFWI'ya göre Türkiye'nin henüz finansal özgürlük açısından iyi durumda olmadığı ve devletin finansal piyasalarda ağırlığının devam ettiği ifade edilmektedir.

Ekonomik özgürlüğün sağlanmasında, bireylerin mülkiyet haklarının sağlam kurumsal yapılarla desteklenmesi gerekmektedir. Mülkiyet haklarının sağlandığı toplumlarda, bireylerin ekonomide etkin ve verimli olacağı ve uzun vadeli yatırım kararlarının alınmasını sağladığından ekonomik büyümeye katkısı olacağı savunulmaktadır. Örneğin, Giffin (2008:18), hukuki yapı ve mülkiyet haklarının tesis edildiği toplumlarda ekonomik büyümede gelişme sağlanacağını vurgulamaktadır. Ayrıca, Vijayaraghavan ve Ward (2001:13)'in 1975-1990 yılları arasında 43 ülkeyi inceledikleri çalışmada, mülkiyet haklarının temininin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu ispatlamaktadır. Türkiye'de mülkiyet haklarının durumuna bakıldığında her ne kadar mevcut kanuni düzenlemeler mülkiyet haklarının teminini baz alsa da, "kanuni süreçlerde kararların zaman alması ve yargının devlet baskısı altında bulunması" (Kim vd., 2008:374) bu konuda sınırlı bir gelişme olduğunu göstermektedir.

Ülkelerin ekonomik özgürlük açısından kaydettikleri başarıda, yolsuzluk konusunda yapılan çalışmalar önemli rol oynamaktadır. Shen ve Williamson (2005)'in 91 ülkeyi kapsayan çalışmada, ekonomik özgürlüğün yolsuzluğun azalması konusunda olumlu etkisi olduğu ifade edilmektedir. Türkiye'nin, Uluslararası Şeffaflık Örgütü (Transparency International) tarafından yayınlanan yolsuzluk algılama indeksi (Corruption

Perception Index-CPI)'ye göre 146 ülke arasında 2004 yılındaki 77. sıradaki konumundan 2008 yılında 58. sıraya gelmesi, yolsuzluk konusunda yapılan gelişmeleri göstermesi bakımından oldukça önemli olsa da, "yolsuzluk konusunda halen zorlukların yaşandığı görülmektedir" (Kim vd., 2008:373). Türkiye'nin, CPI'daki 10 üzerinden almış olduğu 4,6'lık puana bakılarak ülkemizin yolsuzluk konusunda gösterdiği başarının iyi olmadığı sonucuna varılabilir. Bu yüzden, Türkiye'de yolsuzlukların varlığının ekonomi üzerinde olumsuz etkileri yadsınmaz. Örneğin Bağdigen ve Beşkaya (2005) ile Beşkaya ve Bağdigen (2008)'nin Türkiye üzerine yaptıkları ampirik çalışmaları yolsuzluğun hem kısa dönemde, hem uzun dönemde devlet bütçe gelirleri üzerinde negatif etkisinin olduğunu göstermiştir.

İşgücü özgürlüğü, çalışanların ekonomik faaliyetlerine devam etmelerinde devlet müdahalesinin olmadığı anlamına gelmekte olup, çalışanların hak ve özgürlüklerinin sağlanmasını temel almaktadır. Türkiye'de işgücü özgürlüğüne bakıldığında, 2008 IEF raporuna göre ülkemizin 41 Avrupa ülkesi arasından 40. sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye'de her ne kadar 4857 sayılı kanunun 2003 yılında yürürlüğe girmesiyle çalışanlara yönelik ek bazı hak ve özgürlüklerin verildiği görüle de, bu konuda önemli ölçüde başarı sağlandığı söylenemez.

SONUÇ

Ekonomik özgürlükler ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada ekonomik özgürlüğün ekonomik performansı nasıl etkilediği mevcut teorik ve ampirik literatürün yardımıyla değerlendirilmiştir. Az sayıda aksi görüşe rağmen literatürde baskın olan görüş, ekonomik özgürlüklerin ülkelerin ekonomik performansı üzerinde olumlu etkilerinin olduğu yönündedir. Çünkü ekonomik özgürlükler, iktisadi faaliyetlerde yarattığı güven ortamıyla ve ekonomik aktörlere sağladığı hareket özgürlüğüyle yatırım ve üretim kararlarının daha hızlı alınmasına, ekonomik faaliyetlerde verimliliğin artmasına, ar-ge çalışmalarının hız kazanmasına ve bu yolla teknoloji üretilmesine olanak sağlamaktadır. Bu anlamda ekonomik özgürlükler mikro anlamda ekonomik aktörlerin yarattığı değeri, makro anlamda ise ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı etkilemektedir.

Çalışmamızda, ayrıca özgürlük kriterleri açısından Türkiye'nin bulunduğu konumu tartışılmıştır. Ekonomik özgürlüğü ölçen EFW ve IEF endekslerinden hareketle ekonomik özgürlükler alanında Türkiye'nin konumuna bakıldığında, henüz tam manasıyla ekonomik özgürlüğün sağlanmadığı açığa çıkmaktadır. Ekonomik özgürlük sıralamasında Türkiye'nin bulunduğu yer değerlendirildiğinde, bazı kriterler bakımından dünyanın en özgür ülkeleriyle aynı düzeyde bulunurken, diğer bazı kriterler bakımından ise özgürlük sıralamasında en son sırada yer alan ülkelerle aynı düzeyde olduğu görülmektedir. Nitekim, Türkiye IEF'ye göre "orta seviyede özgür

(moderately free)" ülkeler sınıfında ve EFWI'ya göre ise "nispeten özgür değil (relatively unfree)" ülkeler kategorisinde yer almaktadır. Ancak bu, Türkiye'de ekonomik özgürlükler konusunda gelişmelerin olmayacağı manasına gelmemektedir. Gelişimin bir süreç olması ve zaman alması nedeniyle Türkiye'de de bu konuda bir anda değişimler beklenmemelidir. Türkiye'nin yıllar itibarıyla ekonomik özgürlük konusunda göstermiş olduğu başarıların, kurumsal yapılarındaki değişimlerle daha da artacağı kesindir. Bu bağlamda, kısa vadede, ekonomik özgürlüklerle uyumlu bazı kurumsal düzenlemeleri talep eden IMF ve uzun vadede köklü kurumsal değişimleri sağlayacak olan AB Türkiye için iki ayrı çapa olarak önem kazanmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aktan, C. C., 1997, "Demokrasi ve Piyasa Ekonomisi Yönünden Türkiye Dünyanın Neresinde?", **EGİAD 1996 Raporu**, İzmir.
- ATO (2008); Sigorta Sektöründe Yabancı Payı Raporu, <http://www.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=496>, (Erişim Tarihi: 23.11.2008).
- Bağdigen, Muhlis ve Ahmet Beşkaya (2005); "The Impact of Corruption on Government Revenues: The Turkish Case," **Yapı Kredi Economic Review**, Cilt 2, Sayı 16, ss. 31-54.
- Barro, Robert J. (1996); "Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study," **NBER Working Paper**, Sayı 5698, ss. 1-79.
- Barro, Robert J. ve Xavier Sala-i-Martin (2003); **Economic Growth**, 2. Baskı, The MIT Press, Cambridge.
- BDDK (2005); "Bankacılık Sektörüne Yabancı Girişi: Küresel Gelişmeler Ve Türkiye", **ARD Çalışma Raporları** No: 2005/6, Ankara.
- BDDK (2008); **Finansal Piyasalar Raporu / Haziran 2008**, BDDK Yayınları No: 10, Ankara.
- Beach, William. W. ve Marc A. Miles (2005); "Explaining the Factors of the Index of Economic Freedom," **Index of Economic Freedom**, (Der.: Marc A. Miles, Edwin J. Feulner ve Mary A. O'Grady), Heritage Foundation, Washington.
- Beşkaya, A. ve A. Koç (2006) "Ekonomik Büyüme ve Kalkınmada Ekonomik Özgürlüklerin Rolü ve Önemi", **Liberal Düşünce**, Cilt 43, ss. 43-74.
- Beşkaya, A. ve M. Bağdigen (2008) "The Relationship between Corruption and Government Revenues: A Time Series Analysis of the Turkish Case: 1980-2005," **Yapı Kredi Economic Review**, Cilt 19, sayı 1, ss. 67-84.
- Chheng, Kimlong (2008); "How Do Economic Freedom and Investment Affect Economic Growth?," <http://129.3.20.41/eps/mac/papers/0509/0509021.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.11.2008).

- Dawson, J. W. (2003); "Causality in the Freedom-Growth Relationship," **European Journal of Political Economy**, Cilt 19, Sayı 3, ss. 479-495.
- Dileyici, Dilek ve Özlem Özkıvrak (2008); "Piyasa Ekonomisi, Ekonomik Özgürlükler Ve Türkiye," http://www.canaktan.org/politika/liberal_demokras_i/diger-yazilar/dileyici-piyasa-ekonomisi.pdf, (Erişim Tarihi: 23.11.2008).
- Dursun, İ., 2005, "Ekonomik Özgürlükler ve Kalkınma", içinde Muhsin Kar ve Sami Taban (editörler), İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü, Bursa: Ekin Kitabevi, ss.171-198.
- DPT (2007); "Devlet Planlama Teşkilatı," <http://www.dpt.gov.tr/must/tarihce.asp>, (Erişim Tarihi: 02.05.2007).
- Giffin, Lindsey (2008); "Economic Freedom and Its Impact on Standard Of Living," <http://www.uga.edu/juro/2005/Giffin%20edited.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.11.2008).
- Gounder, Rukmani ve Vilaphonh Xayavong (2005); "Conditional Distribution of Growth in Sub-Saharan Africa: A Quantile Regression Approach," **Department of Applied and International Economics Working Paper**, No 05.09, ss. 1-22.
- Gwartney, J. D., Block, W., and Lawson, R. A., 1992, "Measuring Economic Freedom", içinde Easton, S. T. and Walker, M. A. (ed.), *Rating Global Economic Freedom*, Vancouver, B.C., Canada: Fraser Institute.
- Gwartney, James, Robert Lawson ve Walter Block (1996); *Economic Freedom of the World 1975 – 1995*, http://oldfraser.lexi.net/publications/books/econ_fre95_(Erişim Tarihi: 09.12.2008).
- Heckelman, Jac C. (2000); "Economic Freedom and Economic Growth: A Short-run Causal Investigation," **Journal of Applied Economics**, Cilt 3, Sayı 1, ss. 71-91.
- Kim R., Edwin J. Feulner, ve Mary Anastasia O'Grady (2008); **2008 Index of Economic Freedom**, The Heritage Foundation, Washington.
- Madan, Anisha (2002); "The Relationship between Economic Freedom and Socio-Economic Development," **The Park Place Economist**, Cilt 10, Sayı 1, ss. 84–93.
- Moore, Thomas G. (2008) "Freedom and Economic Growth", <http://www.stanford.edu/~moore/Chapter6.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.11.2008).
- Shen, Ce ve John B. Williamson (2005); "Corruption, Democracy, Economic Freedom, And State Strength," **International Journal of Comparative Sociology**, Cilt 46, Sayı 4, ss. 327-345.
- Sturm, Jan-Egbert ve Jakob de Haan (1999); "On the Relationship between Economic Freedom and Economic Growth," *European Journal of Political Economy*, <http://ccso.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/1999/199903/199903.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.11.2008).
- The Fraser Institute (2008); *Economic Freedom of the World 2008 Annual Report*, Fraser Institute Yayınları, Kanada, <http://www.cato.org/pubs/efw/>, (Erişim Tarihi: 23.11.2008).
- Vijayaraghavan, Maya ve William A.Ward (2001); "Institutions and Economic Growth: Empirical Evidence from a Cross-National Analysis," *CIT Working Paper*, <http://cherokee.agecon.clemson.edu/CITpaper11.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.12.2008)
- Wu, Wenbo ve Otto A. Davis (1999); "The Two Freedoms in a Growth Model," **The Journal of Private Enterprise**, Cilt 14, Sayı 2, ss. 115-143.

Ek-1: IEF'ye Göre Seçilmiş Ülkelerin Ekonomik Özgürlükleri

Ülkeler	GENEL		İşletme Özgürlüğü	Ticaret Özgürlüğü	Mali Özgürlük	Hükümetten Bağımsız Olma	Parasal Özgürlük	Yatırım Özgürlüğü	Finansal Özgürlük	Mülkiyet Hakları	Yolsuzluk Özgürlüğü	İşgücü Özgürlüğü
	Puan	Sıra										
Hong Kong	90,3	1	88,2	95,0	92,8	93,1	87,2	90,0	90,0	90,0	83,0	93,3
Singapur	87,4	2	97,8	90,0	90,3	93,9	88,9	80,0	50,0	90,0	94,0	99,0
İrlanda	82,4	3	92,2	86,0	71,5	64,5	84,9	90,0	90,0	90,0	74,0	80,4
Avustralya	82,0	4	89,3	83,8	59,2	62,8	83,7	80,0	90,0	90,0	87,0	94,2
ABD	80,6	5	91,7	86,8	68,3	59,8	83,7	80,0	80,0	90,0	73,0	92,3
Yeni Zelanda	80,2	6	99,9	80,8	60,5	56,0	83,7	70,0	80,0	90,0	96,0	85,5
Kanada	80,2	7	96,7	87,0	75,5	53,7	81,0	70,0	80,0	90,0	85,0	82,9
Şili	79,8	8	67,5	82,2	78,1	88,2	78,8	80,0	70,0	90,0	73,0	90,0
İsviçre	79,7	9	83,9	87,2	68,0	61,6	83,6	70,0	80,0	90,0	91,0	82,0
İngiltere	79,5	10	90,8	86,0	61,2	40,1	80,7	90,0	90,0	90,0	86,0	80,7
Japonya	72,5	17	88,1	80,0	70,3	56,2	94,3	60,0	50,0	70,0	76,0	79,8
Almanya	71,2	23	88,9	86,0	58,4	34,0	81,4	80,0	60,0	90,0	80,0	52,8
Fransa	65,4	48	87,1	81,0	53,2	13,2	81,2	60,0	70,0	70,0	74,0	63,8
İtalya	62,5	64	76,8	81,0	54,3	29,4	80,6	70,0	60,0	50,0	49,0	73,5
TÜRKİYE	60,8	74	67,9	86,8	77,7	68,3	70,8	50,0	50,0	50,0	38,0	48,0
Yunanistan	60,1	80	69,5	81,0	65,6	57,8	78,5	50,0	50,0	50,0	44,0	54,3
Hindistan	54,2	115	50,0	51,0	75,7	73,5	70,3	40,0	30,0	50,0	33,0	68,6
Çin	52,8	126	50,0	70,2	66,4	89,7	76,5	30,0	30,0	20,0	33,0	62,4
Rusya	49,9	134	52,8	44,2	79,2	69,5	64,4	30,0	40,0	30,0	25,0	64,2
Zimbabve	29,8	155	41,0	55,4	57,8	24,1	0,0	10,0	20,0	10,0	24,0	56,0
Küba	27,5	156	10,0	60,8	54,8	0,0	64,6	10,0	10,0	10,0	35,0	20,0
Kuzey Kore	3,0	157	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10,0	0,0	10,0	10,0	0,0

Kaynak: Holmes, Kim R., Edwin J. Feulner, ve Mary Anastasia O'Grady (2008); 2008 Index of Economic Freedom, The Heritage Foundation, Washington, s. 9-13.

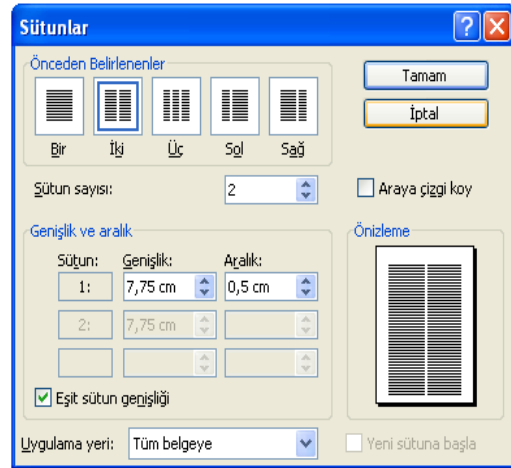
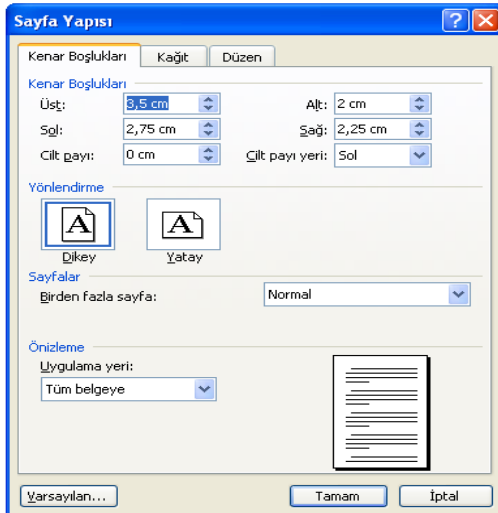
Ek 2: EFWI'ya Göre Seçilmiş Ülkelerin Ekonomik Özgürlükleri

Ülkeler	Genel		1 Kamu Kesimin Büyüklüğü		2 Hukuki Yapı ve Mülkiyet Haklarının Güvencesi		3 Güçlü Paraya Erişim		4 Uluslararası Ticaret Özgürlüğü		5 Kredi ve İşgücü Piyasalarına ve İşletmelere Yönelik Düzenlemeler	
	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Hong Kong	8,9	1	9,1	1	8,2	15	9,4	24	9,5	1	8,5	3
Singapur	8,6	2	7,9	8	8,4	11	9,0	40	9,4	2	8,2	8
Yeni Zelanda	8,3	3	6,7	36	8,9	4	9,3	26	7,8	15	8,7	2
İsviçre	8,2	4	7,9	7	8,7	8	9,6	7	6,8	55	8,1	11
İngiltere	8,1	5	6,6	41	8,3	14	9,4	23	7,8	17	8,2	6
Şili	8,1	6	7,5	15	7,0	29	9,1	34	8,4	4	8,2	7
Kanada	8,1	7	6,9	31	8,4	13	9,6	6	7,1	42	8,2	9
Avustralya	8,0	8	6,8	35	8,7	6	9,5	19	7,2	39	8,1	10
ABD	8,0	8	7,1	25	7,6	19	9,7	4	7,5	25	8,3	5
İrlanda	7,9	10	6,4	46	7,9	18	9,5	12	8,3	6	7,5	21
Almanya	7,6	17	5,8	58	8,6	9	9,5	18	7,9	14	6,5	56
Japonya	7,5	27	6,2	50	7,9	17	9,7	1	5,9	85	7,7	15
Fransa	7,2	45	4,1	83	7,5	20	9,5	13	7,4	33	7,4	26
İtalya	7,2	49	6,0	55	6,3	43	9,4	21	7,2	36	6,8	48
Yunanistan	7,0	54	6,8	33	6,6	39	9,5	10	6,2	75	6,0	70
Hindistan	6,6	77	7,1	24	6,1	48	6,7	76	6,8	54	6,2	67
TÜRKİYE	6,4	90	7,8	9	6,3	42	5,4	88	6,8	59	5,5	79
Çin	6,3	93	5,0	71	5,9	53	8,2	57	7,5	28	4,8	85
Rusya	6,1	101	5,6	62	5,7	59	7,5	67	6,0	80	5,8	75
Orta Afrika Cum.	5,0	134	6,3	48	3,0	90	6,8	75	4,0	89	4,9	84
Venezuela	4,8	136	5,0	72	3,1	89	5,6	87	5,3	88	4,8	87
Zimbabve	2,7	141	2,7	89	3,6	85	0,0	90	2,7	90	4,4	89

Kaynak: The Fraser Institute (2008); *Economic Freedom of the World 2008 Annual Report*, Fraser Institute Yayınları, Kanada, s. 9-13.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAZIM KURALLARI

1. **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin ilgi alanlarına giren, çok yönlü olarak tartışma, araştırma ya da uygulamalar sonucunda üretilen bilimsel çalışmaları ve çözümleri içeren “**hakemli**” bir dergidir. Dergi Yılda iki kez yayımlanır.
2. Dergiye gönderilecek makaleler başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makalelerin 2500 kelimedenden az, 5000 kelimedenden fazla olmaması (derginin sayfa düzenine göre yaklaşık 6–10 Sayfa aralığında olması), incelemeye alınmasının ön koşuludur.
3. Türkçe ve İngilizce özetler çalışmanın başında yer alacak ve madde 4’te belirtilen marjlar doğrultusunda **tek sütun** ve 10 punto olarak yazılacaktır. Türkçe ve İngilizce başlıklar sayfa ortasında yer almalı, ilk harfler büyük olacak şekilde küçük harflerle ve koyu yazılmalıdır. Yazarların isimleri küçük, soyadları büyük harflerle ve koyu yazılmalı, unvan ve kurumları, ilk harfleri büyük olacak şekilde küçük harflerle ve açık olarak isimlerin altına yazılmalıdır. Bütün ana bölüm başlıkları büyük; alt bölüm başlıkları ilk harfler büyük olacak şekilde koyu; ikincil alt başlıklar ilk harfler büyük olacak şekilde koyu-italik olarak yazılmalıdır. Bölüm ve alt bölüm başlıklarına numara konulmamalıdır.
4. Eser, Times New Roman karakterinde, makale başlığı İlk harfler büyük 12 punto ve koyu; metin ve alt başlıklar 10 punto ve 1 satır aralığı ile yazılmalıdır. Başlıklar ve paragraf başı metinden 0,5 cm içeriden başlamalıdır. Yazılım marjları A4 boyutundaki kağıtta, üst 3,5 cm, sol 2,75 cm, sağ 2,25 cm, alt 2 cm, üst bilgi için 2,5 cm ve alt bilgi için 1,25 cm boşluk bırakılacak şekilde **çift sütunlu** (sütun genişliği 7,75 cm ve sütun arası boşluk 0,5 cm) olmalıdır.

5. Metin içindeki göndermeler, araç içinde (yazarın/yazarların soyadı, kaynağın basım yılı: ilgili sayfa numarası sırasını izleyerek) verilmeli ve yararlanılan kaynakları eksiksiz ve tam künyesiyle içeren Kaynakça listesi, metin sonunda gösterilmelidir.
6. Niteliğine göre, kaynağın metin içindeki yollamalarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri aşağıda örneklenmiştir:
  - a) Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:
Metin içinde: (Öktem, 1999: 71)
Kaynakçada: Öktem, Niyazi (1999), **Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları**, Der Yayınları, İstanbul.
Metin içinde: (Van de Walle, 1999: 25)
Kaynakçada: Van de Walle, Nicolas (1999), “Economic Reform in a Democratizing Africa”, **Comparative Politics**, Vol. 32, No: 1, October, ss. 21-41.
  - b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:
Metin içinde: (Weiss ve Hobson, 1995: 12)
Kaynakçada: Weiss, Linda ve Hobson, John M. (1995), **Devletler ve Ekonomik Kalkınma**, (Çev. Kıvanç Dündar), Dost Kitabevi, Ankara.
Hall, Stuart ve Held, David (1995), "Yurttaşlar ve Yurttaşlık", **Yeni Zamanlar 1990'larda Politikanın Değişen Cephesi**, (Der. Hall, Stuart – Jacques, Martin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, ss.47-68.
  - c) İkiyden çok yazarlı kitaplar ve makaleler

Metin içinde: (Miller vd., 1994: 131)

Kaynakçada: Miller, David - Coleman, Janet – Connolly, William – Ryon, Alan (1994), **Black well'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi**, (Çev. Bülent Peker-Nevzat Kıracı), Ümit Yayınları, Ankara.

Makaleler için de aynı sistematik izlenecektir.

d) Derleme yayınlar:

Metin içinde: (Çitci, 1998: xii)

Kaynakçada: Çitci, Oya (Der.) (1998), **20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek**, TODAİE, Ankara.

e) Yazarsız/kolektif yayınlar:

Metin içinde: (TODAİE, 1991: 101)

Kaynakçada: TODAİE (1991), **Kamu Yönetimi Araştırması-Genel Rapor**, TODAİE, Ankara.

f) İkincil kaynaktan yapılan alıntılar:

Metin içinde: (Erer, 1963: 219)

Kaynakçada: Erer, Tekin (1963), **On Yıllık Mücadelesi, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul'dan aktaran Cem Eroğul, Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, AÜ SBF Yayın No: 294, Ankara 1970, s. 102.

g) Elektronik ortamdan yapılan yollamalar:

i) Alıntı bir yazarın eserinden yapılmış ise, metin içindeki yollamalar yazılı kaynaklardaki yöntemle yapılmalı; kaynakçada ise, yazar/yazarların soyadı, adı, yayın ya da gözden geçirilme tarihi, belgenin tam adı, açılı parantez içinde eksiksiz http ya da ftp adresi ile belgeye ulaşma tarihi, aşağıdaki örneğine uygun olarak verilmelidir.

Metin içinde: (Hiro, 1998)

Kaynakçada: Hiro, Philip (1988) "Politics Lebanon: Lebanonese Voting Again", IPS World News, <http://www.oneworld.org/ips2> (10.02.2000).

ii) Alıntı doğrudan bir siteden yapılmış ise, metin içinde sitenin genel adresi, kaynakçada alt adresleri de kapsayan genel bağlantı adresi, bağlantı tarihi ile birlikte verilmelidir.

Metin içinde: (todaie.gov.tr,1999)

Kaynakçada: <http://www.todaie.gov.tr/inshak/konferans.html> (10.11.1999).

h) Göndermeler dışındaki açıklamalar dipnot olarak ilgili sayfa altında belirtilmelidir.

7. Bilgisayar ortamında yazılmış makalelerin üç nüsha bilgisayar çıktısı, Microsoft Office 2000 şartlarında kopyalanmış ve dosya adı belirtilmiş bir disket ile birlikte gönderilmelidir. Makalenin yaklaşık 100'er sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özeti, yine İngilizce ve Türkçe olarak, dahil edileceği disiplin ya da alan ile işlediği konuyu doğrudan gösterecek en çok beş anahtar sözcük metne eklenmelidir.
8. Eserde yer alacak her türlü şekil, grafik, harita ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanmalıdır.
9. Yazarlar, kısa mesleki özgeçmişlerini, iletişim adreslerini ve telefon/faks numaraları ile varsa e-posta adreslerini bildirmelidirler. Özgeçmiş bilgileri, yazarın kurum adresini, akademik ve/veya yönetsel unvanını, çalışma alanlarını içermeli ve yaklaşık 30-40 kelimedenden oluşmalıdır.
10. Yayımlanan eserlerin sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Yayımlanan veya yayımlanmayan eserler iade edilmez.
11. Dergiye gönderilen makaleler Yayın Kurulunca ön incelemeden geçirilmekte ve uygun bulunanlar hakemlere gönderilmektedir. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin basılmasına, yazardan rapor çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da geri çevrilmesine karar verilmekte ve bu karar yazara bildirilmektedir. Basımı uygun bulunan makalelerin, derginin hangi sayısında yayımlanacağına Yayın Kurulu karar vermektedir. Yazar, bu karar konusunda da bilgilendirilmektedir.
12. Yazarlar Garanti Bankası K.Maraş Şubesi 118 6299841 nolu KSÜ Vakfı hesabına **Sosyal Bilimler Dergisi** açıklamasıyla KSÜ Personeli için 15 TL; Üniversite dışı başvuranlar için 30 TL yatırarak banka dekontunu eserlerine eklemiş olarak başvuru yapmalıdırlar.

ÖNEMLİ NOT: Yukarıdaki yazım kurallarına uymayan öneriler değerlendirilmeye alınmayacaktır.